Heinrich Barth

Çeviri Türkis Noyan

Heinrich Barth Seyahatnamesi

Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk

1858

Kitap Yayınevi

KİTAP YAYINEVİ – 337
SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ – 34

HEINRICH BARTH SEYAHATNAMESİ; TRABZON'DAN ÜSKÜDAR'A YOLCULUK, 1858 / HEINRICH BARTH

ÖZGÜN ADI
REISE VON TREBIZOND DURCH DIE NÖRTLICHE HÄLFTE KLEIN-ASIENS NACH SCUTARI IM HERBST 1858

ÇEVİRİ
SELMA TÜRKİS NOYAN

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-172-7

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Heinrich Barth Seyahatnamesi

Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk, 1858

HEİNRİCH BARTH

ÇEVİRİ
SELMA TÜRKİS NOYAN

KitapYAYINEVİ

İçindekiler

Sunuş

Heinrich Barth (1821-1865) en önemli Afrika kâşiflerindendir. Mısır, Suriye, Anadolu ve Yunan anakarasında da seyahatler yaptı. Gezdiği her yerde antikçağ eserlerini inceledi ve bunların resimlerini çizdi. Arapçanın yanında birçok Afrika dillerini bilirdi. Sözlü tarihin ilk kullanıcılarındandır ve görüştüğü insanların anlattıklarını dikkatle kaydetmiştir. Berlin Üniversitesinde coğrafyacı Karl Ritter, klasik çağ uzmanı August Böckh ve tarihçi Jakob Grimm'in öğrencisi oldu. Üniversitedeki ilk yılını tamamladıktan sonra eğitimine ara vererek İtalya'ya gitti. Antik Korinthos'taki ticari ilişkiler konusundaki doktora tezini 1844'te savundu. Babasının desteğiyle Kuzey Afrika ve Ortadoğu seyahatine çıkmayı planladı. 1845'in Ağustos ayında Cebelitarık'tan Tanca'ya hareket etti. Kuzey Afrika'yı boydan boya aşarak Mısır'a ulaştı, Sina Yarımadası'nı geçerek Filistin ve Suriye'ye gitti, Anadolu'daki gezisinin ardından Yunan anakarasına geçti. 27 Aralık 1847'de Hamburg'a döndü. Bu seyahatlerindeki izlenimlerini *Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeeres* (Akdeniz'in Kıyı Ülkelerinde Yolculuk) adlı kitabında yayınladı (1849). Barth'ın bundan sonraki Afrika seyahati 1850-55 yılları arasında gerçekleşti. Sudan, Kamerun, Çad Gölü, Timbuktu ve Batı Afrika bu seyahatinde dolaştığı yerler arasındaydı. Dönüşünde izlenimlerini *Reisen und Entdeckungen in Nord und Centralafrika* (Kuzey ve Orta Afrika Seyahatleri ve Keşifleri) adıyla 5 cilt halinde yayınladı. Yaklaşık 3500 sayfalık bu eser Barth'ın özgün çizimleriyle donatılmıştı. Bu kitap tarihçilerin hâlâ yararlandığı bir eserdir.

Heinrich Barth 1858'de Alman Şarkiyatçı Andreas David Mordtmann (1811-1879) ile birlikte Trabzon'dan Üsküdar'a uzanan bir Anadolu yolculuğuna çıktı. Bu yolculuğu ait kitabını *reise von Trebizond durch die nörtliche hälfte Klein-Asiens nach Scutari im herbst 1858* adıyla 1860'ta yayınladı. Sunduğumuz kitap bu eserin Türkçeye kazandırılmış halidir. Kitabı notlarken yer adlarının teşhisiyle ilgili zorluklar çektik. Bunun en önemli nedenlerinden biri Barth'ın yer adlarını işittiği şekilde Latin harfleriyle yazmasıdır. Ama bir başka önemli neden Türkiye'de gerek Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerekse de cumhuriyet döneminde yer adlarının bazen birkaç

kez değiştirilmiş olmasıdır. Teşhis edemediğimiz isimlerin yanlarına köşeli parantez içinde soru işareti koyduk. Okurların fark edeceği gibi Barth'ın adını verdiği birçok köy, hızlı kentleşme nedeniyle bugün bazı ilçelerin mahalleleri haline gelmiştir. Yazar seyahatnamesini bir günlük şekilde yazmış ve hangi tarihte nerede olduğunu belirtmiştir. Özgün kitapta herhangi bir ara başlık bulunmamaktadır, Türkçe basımdaki ara başlıklar editörce eklenmiştir.

Heinrich Barth Seyahatnamesi
Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk, 1858

Yeniden İstanbul

İstanbul'u ikinci kez ziyaret etmekten büyük bir keyif duydum. Oysa ilk geldiğimde Frenk toplumunun yaşadığı, iğrenç, pasaklı Pera bölgesinden nefret etmiştim. Sağlam Osmanlı egemenliğinin merkezi olan bu kentin çekiciliği, 1847 yılının ekim ayındaki ilk ziyaretimden bu yana artmış değildi. Hatta tam tersine, o yıldan beri Avrupa etkisinin bu kentin tüm yaşam alanlarına sızmış olduğu fark ediliyordu. Ama aynı zamanda da muazzam bir ticaret faaliyetinin merkezi olan bu kentte büyük bir atılım gözüme çarptı. Haliç'in iki yakasını birbirine bağlayan iki köprü artık buranın trafiğine yeterli olmayacak gibi görünüyor. Buna karşılık fiyatlar eskisine kıyasla çok artmış. Örneğin ilk yolculuğum sırasında kalmış olduğum Missiris Hotel'de konaklamak, savaştan sonra çok pahalılaşmış. Bu seferki ziyaretim sırasında gene Dr. Mordtmann'ın[1] rehberliğinden yararlanarak yaptığım gezilerde, ilk ziyaretim sırasında gözümden kaçmış olan bazı ayrıntıları inceleyebildim ve bu önemli bilgiler sayesinde dünyanın bu en ilginç kenti hakkındaki izlenimlerime daha içsel değerler katarak eksiklerimi tamamladım. Osmanlıların şimdiki durumda, kendilerini her taraftan kuşatarak tehdit eden Avrupa etkisinin bilinciyle davrandıkları kendini birçok konuda belli ediyor. Örneğin İstanbul'un son Bizans Hükümdarı İmparator Konstantinos'un Vefahane'deki [Vefa] mezarı bir çöplük haline gelmişken ve bir mezar taşı bile bulunmadığı için hemen hemen tanınmaz haldeyken, kentin fethi sırasında imparatoru öldüren ünlü kişinin mezarı kısa süre önce güzel bir demir parmaklık içine alınmış olup bir kandille aydınlatılmaktadır.[2] Öte yandan Frenklerin yaşamakta olduğu, karşı yakadaki kentte, (Pera'da) ilk kez belediye etkinlikleri göze çarpmaktadır. Böylece kentin bu bölümü de artık bakımsızlıktan kurtulacakmış gibi görünüyor.

1 Andreas David Mordtmann (1811-1879), Alman şarkiyatçısı. 1860'ta Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi. 1877'de Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından Mekteb-i Mülkiyye'nin coğrafya hocalığına tayin edildi. Mordtmann Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezerek gördüklerini geniş bir şekilde kaydetmiş, özellikle mevcut yerleşim merkezlerinin antik dönemle olan bağlantılarını ortaya çıkarmaya, eski adlarını tespit etmeye ve buralarda yaşayan

2 Son imparator XI. Konstantinos şehri savunurken öldü ve cesedi hiçbir zaman bulunmadı, Barth bu satırları işittiği bazı efsanelere dayanarak yazmış olmalı –ed.n.

Zeyrek Camii'ne[3] yaptığımız bir ziyaret çok ilginçti. Bu cami geçmişte eski bir Rum kilisesiymiş ve yanına çok sade ama daha geniş üslupta yapılmış yeni bir kilise eklenmiş. Tek süsü, tanınmış İslami ibadet evlerinin planlarının ve görüntülerinin çizimlerinden ve değerli mermerlerden ibaret... Gezimizin en tatminkâr yönü, kentin geçmiş tarihi ile yakın ilişkisi olan Panktokrator Manastırı'nın harabesini gezip görebilmekti. Latinlerin egemenliği sırasında, hükümdarlar buraya yerleşmeyi tercih etmişlerdir, çünkü burası kente hâkim olan bir yerdedir. Burayı Bay Löwenstern keşfetmiştir ve bu keşfiyle de bu dünya çapında önemli kentin tarihsel açıdan değerinin tam anlamıyla kavranılmasına büyük bir katkıda bulunmuştur.

Dr. Mordtmann'ın son yıllardaki araştırmalarının konusu olan surları da bu vesileyle yeniden dikkatle inceledik ve bazı ilginç ayrıntıları keşfederek tarihsel bulguların arasına kattık. Özellikle Theodosios'a ve Paleologos sülalesine ait yazıtlardan elde ettiğimiz bilgiler çok önemliydi. Bu araştırmalar sırasında bütün kenti her yöne doğru dolaştık ve yolumuzun üstündeki camileri ve diğer ilginç yerleri incelemeyi de ihmal etmedik. Serasker Kulesi'nin[4] tepesinden kentin muhteşem manzarasını seyredince, bu kente duyduğum hayranlık yeniden tazelendi ve eskiden yaşadığım birçok olayın anısı belleğimde canlandı.

3 İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed döneminde kiliseden çevrilen cami. Bizans dönemine ait Pantokrator Manastırı'nın kiliseleri olup Haliç'e hâkim bir tepenin üstünde teraslarla düzenlenmiş geniş bir arazi üzerinde kurulmuştur. Camiyi oluşturan birbirine bitişik üç kilisenin Bizans devrindeki isimleri Evrenin Hâkimi İsa Mesih (Hristos Pantokrator), Başmelek Mikhail (Arhangelos Mikhail) ve Şefkatli Meryem Ana'dır (Theotokos Elaiusa). Manastır İmparator II. Ioannes Komnenos'un eşi, Macar Kralı Laszlo'nun kızı Eirene tarafından 1124 yılı dolayında inşa edilmeye başlanmış ve imparatoriçenin ölümünden sonra manastırı muhtemelen kocası tamamlamıştır. Yapıların mimarı olarak Nikeforos bilinmektedir. Manastırın elli yataklı, beş bölümlü, iyi düzenlenmiş bir hastanesi, kütüphanesi, yaşlılar yurdu, tıp mektebi, eczahane ve ayazma gibi bölümleri vardı. Başta yapının banisi imparator ve imparatoriçe ile daha sonra Komnenos ve Palaiologos hanedanlarına mensup birçok kişi buraya gömülmüştür – *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 44, s. 377-378.

4 Yeniçeri ağalarının oturduğu askeri merkeze Ağa Kapısı denirdi. Bu merkez Beyazıt'ta, bugün İstanbul Üniversitesinin bulunduğu Eski Saray'daydı. Ağa Kapısı 1660 yazında çıkan bir yangında yandıktan sonra hızla onarılmıştı. Ancak I. Mahmud döneminde (1730-1754) ikinci bir yangından sonra burası 1749'da yeniden inşa edilirken bahçesine de yüksek bir ahşap yangın kulesi yapılmıştı. Bu kuleye Ağa Kapısı Kulesi deniyordu. Kule 1756 yangınında yanınca yeniden ahşap olarak inşa edilmişti. II. Mahmud, Mimar Senekerim Kalfa'ya 1828'de günümüzdeki kâgir Beyazıt Yangın Kulesi'ni yaptırmıştır. Ama o sırada yeniçeri ocağı kaldırılıp ağalık makamının yerini de seraskerlik makamı almış olduğundan kuleye Serasker Kulesi denmeye başlamıştır –ed.n.

İstanbul'un fethinden önce Sultan II. Mehmed'in Boğaz'ın her iki yakasında yaptırmış olduğu hisarları görmek için mavi sularda yaptığımız güzel bir gezi, araştırmalarımızın beraberinde getirdiği yorgunluğu gidermemizi sağladı. Bu gezinin asıl amacı, Rumeli Hisarı'nın gerisinde yükselen tepede oturan Ahmed Vefik Paşa'yı[5] ziyaret etmekti. Ahmed Vefik Paşa günümüzün en aydın Türklerinden biridir ve vatanının politik durumu hakkında en geniş kapsamlı ve açık görüşe sahiptir.

Prusya Devleti elçiliğinin başına belli bir süre için atanmış olan Bay Eichmann ve Dr. Blau, İstanbul'da bulunduğum süre boyunca bana büyük dostluk gösterdiler. Bay von Wildenbruch o sıralarda kentten ayrılmak üzereydi. Aslında ben onun bir süre önce yola çıkmış olduğunu sanıyordum ve bu yüzden de oraya ulaştığım ilk günlerde ziyaretine gitmemiştim.

Trabzon Yolculuğu

Bu arada Dr. Mordtmann ile buluşup görüştüm ve kendisini Anadolu yolculuğunu birlikte yapmaya ikna ettim. Bu karardan hemen sonra, 25 Ekim günü, oldukça ağır olan yükümüzle birlikte, Trabzon'a gidecek olan *Sully* adındaki Fransız buharlı gemisinin güvertesine çıktık. Yükümüzün ağır olmasının nedeni, yolculuğumuz sırasında bineceğimiz atların semerlerini de yanımıza almış olmamızdı. Gemi zaten çok yük ve yolcu almıştı. Yolcuların çoğu dördüncü sınıf yerleri tutmuşlardı ve hemen hemen hepsi başkentte kazandıkları parayla memleketlerine dönmekte olan Anadolu halkındandı. Fransızlar, bu yolcuların güvertede rahatça yolculuk yapmalarını sağlamak ve dolayısıyla yerli halkta iyi izlenimler bırakmak için ellerinden geleni yapıyorlar.

O gün öğleden sonra gemimiz rıhtımdan ayrılıp İstanbul Boğazı boyunca kuzeye doğru ilerlerken, gökyüzünde beliren koyu renkli bulutlar giderek tehditkâr bir görünüm kazandı. Açık denize çıktığımızda, birden büyük dalgalar etrafımızı sardı ve gemi sallanmaya başladı. Ertesi sabah gökyüzündeki bulutlar dağılmıştı. O sırada Ereğli açıklarından geçiyorduk.

5 Ahmed Vefik Paşa (1823-1891, İstanbul). Osmanlı devlet adamı, diplomatı, çevirmen ve oyun yazarı. Türkçülük hareketinin öncülerindendir. Maarif Nazırlığı, Meclis-i Mebusanda İstanbul vekilliği ve sadrazamlık görevlerinde bulundu. İlk Türkçe sözlüklerden biri olan *Lehçe-i Osmani*'nin yazarıdır. Bursa valiliği sırasında bu kentte bir tiyatro yaptırmakla ün kazanmıştır –ed.n.

Girintili çıkıntılı kıyıyı büyük bir zevkle seyrettik. Özellikle Kidros [Gideros/Kurucaşile] ve Kapussu [Kapı Su?] adı verilen vadilerin derin girintileri çok güzel görünüyordu. Amasreia'dan [Amasra] sonra arazinin görünümü tamamen değişti. Daha yumuşak yuvarlaklıktaki tepeler dalgalar halinde uzanıyordu. Akşam üzeri İnebolu'ya ulaştık. Buradan gemiye birçok yolcu bindi. Aralarında Tatar adı verilen birkaç ulak da vardı ve bunlar gösterişli giysileriyle dikkati çekiyorlardı. Oysa diğer yolcuların çoğunun elbiseleri neredeyse paçavra halindeydi.

27 Ekim sabahı güverteye çıktığımızda, gördüğümüz manzara tamamen değişmişti. Sahilin yapısı eskisinden çok farklıydı. Yüksek sıradağlar geriye doğru çekilmişti, önlerindeki daha alçak ama geniş sırtlı tepeler sıra halinde denize uzanıyordu. Ne yazık ki Sinop'un batıya bakan yönünü seyretme fırsatını kaçırdım. Gemiler bu yarımadanın doğusuna yanaşıyorlar. Şu sıralarda Sinop'ta sadece 2.000 hane bulunmaktadır. Her ne kadar antikçağ araştırmacıları için burası oldukça ilgi çekici bir bölge ise de, günümüzde pek fazla önem taşımıyor, çünkü işlek bir ulaşım yolu üzerinde bulunmadığı gibi, geniş bir hinterlanda da sahip değil. Rusların bu kenti topa tutmuş olmaları, bu kentte kalıcı bir kötü etki bırakmamış gibi görünüyor.

Gemimiz daha sonra Kızılırmak deltasının bol ağaçlı bir düzlüğünün etrafından dolaştı ve öğleden sonra saat dörtte Samsun'a ulaştı. Burada gemiden inip, kentin iç kısımlarına doğru küçük bir gezinti yaptık. Samsun, geniş bir hinterlanda sahip olması nedeniyle önemli üstünlükleri olan bir kent. Ama buna karşılık limanı korunaksız olduğundan, bazı olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır. Ayrıca iklimi de sağlıklı değil. Gemilerin yanaştığı rıhtımın yakınındaki eski kale yıkılmadıkça, kentin genişlemesi ve gelişmesi olanaksız.

28 Ekim sabahı eski adı Kap Jasonion olan Yason Burnu'nun denize doğru uzanan sivri ucunu geride bıraktık. Bir süre sonra Ordu adıyla bilinen limanın ve biraz içerlek olan yaklaşık 100 evlik sevimli küçük yerleşimin önünden geçtik. Derin vadilerde oldukça düzgün ekili tarlalar görülüyordu. Yarlar sık diziler halinde ceviz ağaçlarıyla kaplıydı. Biraz ötede bulunan Aya

Vassili'yi de geride bırakarak saat sekizde bir tablo güzelliğindeki Kérassun [Giresun] kenti önünde demirledik. Bu kent çok güzel görünümlü ve aynı zamanda da korunaklı olmasına rağmen, ulaşım bağlantıları bakımından büyük bir önem taşımıyor. Oldukça yüksek olan yarımadanın yamaçları dibinde eskiden kentin etrafını çeviren surların kalıntıları görülüyor. Giresun'un evleri yarımadanın gerisindeki tepelerin yamaçları boyunca yükseklere kadar yayılıyor. Tepeler çok güzel, bol yeşil yapraklı ormanlarla kaplı. Limanda gördüğümüz büyük tütün balyaları bu bölgenin en önemli ihraç maddesi. Burada gemiye binen yolcular arasında özellikle bir Rum ailesi dikkatimi çekti. Aile reisi olduğu anlaşılan bir erkek, eşi, iki kızı ve büyük bir olasılıkla kızlardan birinin nişanlısı... Özellikle iki genç kızın güzelliği çok ilgi çekiciydi. Her ikisi de evlenecek yaştaydılar ve üzerlerindeki zengin yöresel giysiler çok gösterişliydi. Üst bedenlerini dar kesimli bir kadife yelek sarıyor, onun altından zengin kıvrımlarla dökülen bol eteğin önünü ipekli kumaştan yapılmış bir önlük süslüyordu. Başlarına geçirmiş oldukları sırma püsküllü küçük takkenin etrafına ipekli bir örtü dolamışlar, boyunlarına altın sikkelerle bezenmiş kordonlar asmışlardı.

Giresun'un doğusunda, Paryaedres [Doğu Karadeniz] Dağlarının sivri dorukları yükseliyor. Gemimiz hareket ettikten bir süre sonra Aya Vasili adı verilen başka bir yerden geçti ve ardından bir dağın yamacına kurulmuş, sevimli küçük bir kent olan Tirebolu'ya ulaştık. Özellikle doğudan bakıldığında, bu kentin görünümü çok güzel olmakla beraber, burası liman olmaya hiç elverişli değil. Asıl büyük liman daha ilerde bulunuyor. Yerleşimin gerisindeki güzel küçük vadi giderek yükseklere doğru uzanıyor. Tümü Osmanlı [Müslüman] olan bu yörenin halkı, göründüğü kadarıyla gayet sakin ve mutlu bir yaşam sürdürüyor. Karaburun bölgesinde kıyı tamamen bağlarla kaplı ve yemyeşil bağ kütüklerinin arasında küçük bağ evleri görülüyor. Gemimiz, öğleden az sonra Koralla adı verilen bir yerleşimin, daha doğrusu eskiden bir yerleşim olan bir harabenin önünden geçti. Bize verilen bilgiye göre, vaktiyle oldukça önemli olan bu yerleşim, bundan 60 yıl önce bir derebeyi tarafından yakılıp yıkılmış. Hagios Oros [Kutsal Dağ] dolaylarında gemi yön değiştirdi ve Trabzon'un muhteşem manzarası gözlerimizin önüne serildi. Doğuya doğru bakıldığında, dorukları karla kaplı

heybetli sıradağlar uzanmaktaydı. Kıyıda uzanan tarlalara fasulye ekilmişti. Burada zeytin ağaçları da yetişiyor ve meralarda hayvan besleniyor. Çok dik bir uçurumun çevresinde görülen ulaşılması zor tarlaların bile ekili olduğu görülüyordu. Gemimiz daha sonra İncir Limanı adı verilen yerin açığından geçti. Saat 2.45'te bol yeşillikler içinde küçük bir köy olan Akça Kale önüne ulaştık. Saat üç dolaylarında denize doğru uzanan küçük bir burun üzerinde bir kale harabesi gördük. Daha sonra Platana adı verilen ve fasulyelerinin güzelliği ile ün salmış olan sevimli bir yerleşimin önünden geçtik.

TRABZON

Trabzon Limanı'na çok uygun bir zamanda ulaştık. Hava henüz kararmadan karaya çıkacak kadar zamanımız vardı. *Sully*'nin kaptanı bize karşı her bakımdan çok nazik davranmıştı, ama gemi oldukça hırpalanmış durumdaydı ve en kısa zamanda onarılmak üzere Fransa'ya gönderilmesi gerekiyordu. Gemiden ayrıldıktan sonra, oldukça dik bir yokuştan çıkarak, kısa süre önce açılmış olan Avrupa Lokantası'na doğru yürüdük. Lokantanın sahibi içkiyi fazla kaçırmış olmakla beraber, burada oldukça iyi ağırlandık.

Genelde Trapezunt adıyla bilinen ve Türklerin Tarabozan [Trabzon] diye telaffuz ettikleri kentte iki gün kaldık. Bu kısa zamanda olanaklarımız elverdiğince bu ilginç kenti tanımaya ve özelliklerini derinlemesine incelemeye çalıştık. Çok güzel bir konumu olan bu kentteki yaşam çok hareketli... Ama kentte dolaşırken, seyrek de olsa gözü rahatsız eden görüntülerle karşılaştık. Kentin şimdiki durumu çok iyi görünse de, geleceği pamuk ipliğine bağlı. Çünkü Türk hükümeti yol yapımı konusunda gevşek davranacak olursa, Ruslar kesinlikle bu kentin yaşam kaynaklarına el koyacaklardır. Trabzon dolaylarındaki birkaç yüz adımlık kısa yol bu kentin ulaşım gereksinimini karşılamıyor. Boztepe'nin çevresinden dolanan ve dikliği nedeniyle büyük bir güçlükle tırmanılan yol, kayalara oyulmuş bir patikadan ibaret... Trabzon'da özellikle iki yer ilgimizi çekti: Kale ve Ayasofya Kilisesi... Eski yerleşim hakkında doğru bilgi edinebilmek için, antikçağ ve ortaçağ boyunca kentin merkezi olan bu bölgeyi ciddi bir incelemeden geçirmek gerekir. Burası tepesi dar bir alandan ibaret olup aşağıya doğru giderek genişleyen ve her iki tarafı derin birer uçurumla kuşatılmış olan korunaklı bir kaya küt-

Trabzon Kalesi'nin çizimi

lesi. Kalenin içi, surların dibine kadar tamamen meskûn olmakla beraber, hiçbir engelle karşılaşmadan istediğimiz gibi sokaklarda dolaştık ve buranın en yüksek noktasına kadar tırmandık. Burada, kalenin tepesinde bulunan ve her tarafa açık olan düz alandan kentin manzarasını çizdim. Mevsim koşullarının uygun olduğu zamanlarda burasının çok güzel, havadar bir yer olduğunu tahmin ediyorum. Kayalığın her iki yanındaki derin uçurumlara inen yamaçlar, özellikle de batıdaki yamaç, sık ağaçlarla kaplı. Ama yamacın dibinde bulunan deri tabakhaneleri buranın görüntüsünü bozuyor. Bu yüksek kayalığın tepesindeki düzlükte bulunan bir taş köprüden görünen manzara, dünyanın hiçbir yerinde rastlanamayacak kadar güzel. Ama buradan etrafı seyredenlerin kapıldığı coşku, aşağıya doğru indiklerinde giderek azalacaktır. Biz kenti gezerken surların içinde antikçağdan ya da ortaçağdan kalma yazıtlar bulabilmek için dikkatle çevreyi araştırdık ve gerçekten de Fallmerayer'in[6] gözünden kaçmış olan bazı yapıtlar bulabildik. İlgimizi çok çeken başka bir yapı da, kentin dışında, batı yönünde ve deniz kıyısında, çok sessiz ve romantik bir yerde özenle inşa edilmiş olan zarif Ayasofya Kilise-

6 Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861), seyyah, siyaset adamı, gazeteci ve tarihçi. *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt* (Trabzon İmparatorları Tarihi) adlı kitabı 1827'de yayınlandı –ed.n.

si'nin harabesiydi. Portalının [taç kapının] önyüzünün tasarımı çok özgün olup yarı barbar, yarı ortaçağ üslubunu yansıtmaktadır ve çizimi birçok kez yapılmıştır. Benim yaptığım çizimde, diğerlerinde gözden kaçmış olan bazı ayrıntılar görülmektedir. Burada bunları açıklayarak konuyu dağıtmak istemiyorum. Sadece rölyefin ayrı ayrı çizimlerinin birbirinden çok farklı görüntüler verdiğini belirtmekle yetiniyorum...

Trabzon'da kaldığımız kısa süre zarfında Avusturya, Napoli ve İngiltere devletlerinin konsolosları bize büyük yakınlık ve dostluk gösterdiler.

Trabzon'dan Ayrılış

Uzun bir yolculuğa çıkmaya hazırlanırken, başlangıçta pek çok güçlükle karşılaşmak olağan bir durumdur. Yolcu, önce yanına alacağı her şeyi önüne döküp gözden geçirmek ve yeniden düzenlemek zorundadır. Nitekim biz de Trabzon'dan ayrılırken aynı önlemleri aldık. Her şeyden evvel bizi ve eşyamızı taşıyacak olan atları temin etmemiz gerekiyordu. Yola çıkmadan bir gün evvel bir adam bulup bu işle görevlendirdik. Ama adam kararlaştırdığımız saatte ortalıkta görünmedi. Sonunda güçlükle bize at kiralayacak birilerini bulabildik. Fakat onlarla yaptığımız anlaşmada da dikkate almadığımız bazı ayrıntılar yüzünden, sonradan birçok güçlükle karşılaştık. Atları kiraya verenler, önce bizi sadece Gümüşhane'ye kadar götürmeye razı oldular, oysa biz oraya gitmek niyetinde değildik. Trabzon gibi, önemli ve işlek bir ticaret yolunun çıkış noktasında bulunan bir kentten ayrılırken, ikinci derecede önemli bir yolu tercih etmek birçok zorluklara neden oluyor.

Uzun tartışmalardan sonra adamla anlaşıp atlarımıza bindik. Ama sadece dört atımız olduğundan, iki sürücü bize yaya olarak katılmak zorunda kaldılar. Böylece yola çıkıp bir süre önce Boztepe'ye giderken tırmandığımız dik yokuşa yöneldik. Tepeye ulaştığımızda, bir süre deniz manzarasından uzak kalacağımızın bilincinde olarak, güzel bir tabloya benzeyen denizi ve kaleyi doya doya seyrettim ve bu büyüleyici manzaraya veda ettim. Artık önümüzdeki dağları aşmaya hazırdık. Ne yazık ki yolculuğumuz aydınlık ve güzel bir havada geçmeyeceğe benziyordu, çünkü tepemizde yağmur bulutları yığılmaya başlamıştı. Ben hâlâ Fallmerayer'in büyük bir coşku içinde anlattığı bu dağlardaki sık ormanların bende yarattığı endişenin

etkisi altındaydım. Gerçi geçtiğimiz yerlerde ağaçlarla kaplı bölgeler eksik değildi, ama hayalimdeki tablo çok daha farklıydı. Aslında buraya ormanlık alan denemezdi... Ama bir saat sonra gözlerimizin önünde beliren manzara gerçekten büyüleyiciydi: Ta aşağılarda, sol tarafta, Trabzon'un batısında denize dökülen bir akarsuyun üzerine vuran güneşin parlak ışığı gözlerimizi kamaştırıyordu. Bize eşlik eden adamlar bu suyun adının Moegirdussu [?] olduğunu söylediler se de, sonradan öğrendiğimize göre bu ad doğru değilmiş ve bu akarsuya Değirmen Deresi deniyormuş. Buraya ulaştığımızda, yolumuzun üstündeki ilk dağın doruğuna tırmanmış bulunuyorduk ve bundan sonra bayır aşağı inerek 50 dakika sonra güzel bir vadide ırmağın seviyesine indik. Yarım saat ırmağın kıyısı boyunca ilerledikten sonra, yan yana inşa edilmiş birkaç handan ibaret bir yapı topluluğuna ulaştık. Buradan itibaren gene bir dağa tırmanmaya başladık. Yük hayvanlarımızın ağır adımlarına uymak zorunda olduğumuzdan çok yavaş ilerliyorduk. Nihayet yeniden yokuş aşağı inmeye başladık ve yolun sonunda, yolların tehlikeli yerlerinde bekçilik yapmakla görevlendirilmiş olan derbent[7] ağasının yanına geldik. Burada ağanın bize ikram ettiği bir fincan kahve gerçekten çok makbule geçti. Bu görevliler, yollar hakkında da bilgi verebildiklerinden, buraya uğramamız çok yararlı oldu. Bu dost tavırlı görevliden yakındaki köylerin adlarını öğrendik. Sağ tarafımızda Sessera [?] ve yolun solunda da Fanda [?] Köyü bulunuyormuş. Ama biz yolumuzun devamında bu köyleri göremedik... Akarsuyun sağ kıyısında, biraz daha aşağılarda Lonsa [?] ve Hoşoğlan köyleri bulunuyormuş...

Yeniden yola çıktığımızda, çevremiz giderek daha da güzelleşti. İçinden geçmekte olduğumuz vadi, üzerinde ortaçağdan kalma bir kale harabesi bulunan çok hoş görünümlü, ormanlık bir tepenin eteğindeki Djéssero [?] Köyü dolaylarında iki kola ayrıldı. Biz batıdaki yola saptık. Bu bölgede arazi çeşitli biçimlerde bölünmüş olup çeşitli tarım faaliyetlerine ayrılmıştı. Ancak insan emeğinin ve çabasının izleri oldukça zayıftı. Bir saat boyunca yolumuza devam ettikten sonra sol tarafımızda bir köy göründü.

7 Osmanlı döneminde önemli dağ geçitlerinde, boğazlarda, yol kavşaklarında kurulan karakollardaki bekçilere derbentçi denirdi. Köprü, han gibi yapıların inşasına ve bakımına sarf edilmek, derbentçilerin ücretini karşılamak üzere alınan geçit parasına da derbent resmi denirdi –*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ten derlenmiştir.

İsminin İlaksa [?] olduğunu öğrendik. 20 dakika sonra da bir uçurumun güney kenarında, bir tablo görünümündeki başka bir köye rastladık. Orayı geçtikten hemen sonra, buralarda çok genişlemiş olan akarsuyun karşı yakasına geçtik. Irmağın coşkulu sularının bu vadiye bir canlılık kattığı belli oluyordu. Burada, bir hanın yanındaki servilerle donanmış mezarlığın görünümü çok hoştu. Fakat vadinin batı tarafında bulunan çıplak ve vahşi güzellikteki trakit[8] kütleleri, bu yeşilliğin taze canlılığı ile öyle büyük bir karşıtlık oluşturuyordu ki, her taraf bunun etkisiyle çok daha çorak görünüyordu. Bu kayalarda mağaralar da vardı. Yolda sık sık Yörük topluluklarına rastlıyorduk. Bunlar dağlardaki yaylalardan inip Trabzon'a gidiyorlardı. Yolumuzun yönü ırmağın akışının tersine olmakla beraber, giderek yükseklerden vadinin aşağılarına doğru inmeye başladık ve sonunda Cevizlik adı verilen köyün yakınındaki ilk hana ulaştık, az sonra da köye girdik. Bu yolculuğumuzda eşyalarımızı taşıyan hayvanlarımızın ağır yüküne rağmen, çok fazla zaman harcamamıştık. Derbent molamızı saymazsak, yolculuğumuz beş buçuk saat sürmüştü. Oysa Bay Texier'in[9] bildirdiğine göre, kendisi aynı mesafeyi sekiz saatte aşmış. Ben, bugüne dek kendi izlenimlerimi ayrıntılı olarak kaydetmediğim için, yol arkadaşım Dr. Mordtmann'ın yolculuğumuz hakkında günlüğüne yazdığı notları aktarıyorum:

> İlerlemekte olduğumuz yolda, kısa aralıklarla, birbirinden en fazla on dakikalık mesafede barakaya benzer yapılar bulunmaktaydı. Kervanlar buralarda çeşitli gereksinimlerini karşılayabiliyorlar. Yolcular için barınaklar ve hayvanlar için ahırlar da var. Ayrıca da kasap, fırıncı, bakkal, manav dükkânları, kahvehaneler de bulunuyor. Biz

8 Volkanik kökenli bir mineral türü –ed.n.

9 Félix Marie Charles Texier (1802 – 1871), Fransız mimar, arkeolog ve gezgin. İlki 1833 ve ikincisi 1843 yılında olmak üzere Anadolu'da yıllarca süren seyahat ve incelemeleri sırasında Türkiye'nin çok büyük bir kısmını gezmiş, kazı ve araştırmalar yapmış ve bunların sonuçlarını yayınlamıştır. Texier'in arkeolojiye en önemli katkısı Hitit başşehri Hattuşaş (Boğazköy) ile buranın açık hava tapınağı olan Yazılıkaya'yı bulması ve dünyaya tanıtmış olmasıdır. Gezip dolaştığı yerlerde sadece antik devirlere ait değil, daha sonraki devirlere de ait (Selçuklu, Beylikler, Osmanlı vb.) önemli şehirlerin, yapı ve anıtların çizimlerini yapmış, uzmanlar tarafından gravürlerle durumlarını tespit etmiştir. Bunlarla da yetinmemiş, Anadolu'nun jeolojik yapısı, coğrafi özellikleri, yeraltı ve yerüstü kaynakları ve kültür merkezlerinin tarihi ve o günkü halkın etnik, demografik, kültürel, ekonomik vb. durumu hakkında bilgi vermiş, gözlemlerini aktarmıştır –Vikipedi (28 Ocak 2017).

saat 9.15 te yola çıkmıştık. Saat 10.15'te Değirmen Deresi adı verilen vadiye geldik ve bütün gün boyunca bu vadide yolumuza devam ettik. Bu vadide öncelikle mısır ve tütün yetiştiriliyor. Ayrıca kavun, keten ve kenevir de ekiliyor. Köylerin tümü yol kenarındaki tepelerin üzerine kurulu. Saat 10.40'ta ırmağın sağ kıyısında bulunan Lonsa Köyü'nden geçtik, 11.30'da Hoşoğlan Köyü'ne ulaştık. Burada vadinin tümü bu adla anılıyor ve bu köy ırmağın sağ kıyısında bulunuyor. Saat on ikide dağların arasındaki Mühürcü Derbendi'nden geçtik. (Türkiye'de halk ağzında buraya Devrend deniyor.) Anapa'nın[10] 1818'de Ruslar tarafından alınması sırasında buranın kumandanı savaş tutsağı olarak Sivastopol'a götürülmüştür. Vadinin sağ tarafında bulunan Fondak [?] Köyü ile sol tarafında bulunan Sessera[?] Köyü'nü geçtikten sonra çeyrek saat kadar mola verdik. Saat 1.10 dolaylarında sağ yakada Maçka Köyü'nden geçtik. Saat 1.40'ta gene sağ yakada İlaksa [?] Köyü'ne uğradık ve bundan sonra hep ırmağın sağ kıyısında yola devam ettik. Saat 2.15 'te ırmağın sol kıyısında bulunan Matarayinün [?] Köyü'nden geçtik ve saat 2.15 dolaylarında Cevizlik hanlarına, saat 2.40'ta da Cevizlik Köyü'ne ulaştık.

(Burada Bay Dr. Mordtmann'ın kayıtlarını, yazı tarzını hiç değiştirmeden ilettiğimi belirtmek isterim.)

Trabzon'dan Hareketle Cevizlik Üzerinden Kolat Dağları'na Doğru yolculuk

Konakladığımız yer kesinlikle beklentilerimize uygun değildi. Eğer atlarımızın sahiplerini yola devam etmeye razı edebilseydik, biraz daha ilerdeki bir konaklama yerine gitmeyi yeğlerdik. Buradaki hanlar içimizi kararttı. Çevremizi boş ve kirli duvarlar sarıyordu ve yolcuya hizmet etmeye, gereksinimlerini temin etmeye hazır, güler yüzlü bir kişiye de rastlamadık. Açık havada, çadırda gecelemeyi de göze alamadık, çünkü güz mevsiminin ortasındaydık. İyi cins kahve ve çay dışında, Avrupalıların gereksinim

10 Bugün Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'deki liman kentlerinden biri olan Anapa Osmanlılarca bir kale olarak 1781'de inşa edilmişti. Kale bu tarihten 12 Haziran 1828'de Rusların eline geçişine değin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında birçok kez el değiştirmişti. Bu yerleşim aynı zamanda Çerkesya'nın da başkenti konumundaydı –ed.n.

duyduğu yiyecek ve içecekleri satın almaya da durumumuz elvermiyordu. Sonuç olarak, gittiğimiz yerde bulabildiklerimizle yetinmek zorundaydık. Nitekim akşam için basit bir yemek hazırlanmasını tembih ettikten sonra, nehir boyunca dolaşmaya çıktık ve burada ilginç gözlemler yaptık. Irmağın üzerindeki köprü kısa süre önce inşa edilmişti. Türkiye'deki diğer köprüler gibi yüksek bir kemer biçiminde olduğundan, üzerinden geçmek hiç de kolay değildi. Köprünün altında, dimdik kayaların arasındaki uçurumun dibinden hızla akan derenin suları köpükler saçarak bir ırmağa dökülüyordu. Görünürde buralardan geçen bir yol yoktu. Köprünün ötesinde oldukça düzgün oldukları izlenimi uyandıran birkaç han gördük. Bunlar konaklamakta olduğumuz, köyün girişindeki handan daha iyi görünüyorlardı. Tahminimize göre bu hanların tepesindeki açık verandadan çok güzel bir manzara seyredilebiliyordu. Bulunduğumuz yerden itibaren güzel ağaçlarla kaplı bir bölge başlıyordu. Özellikle ceviz ağaçlarına çok sık rastlanıyordu. Zaten burası da ismini bu ceviz ağaçlarından almıştı. Ayaklarımızın altında sallandığını hissettiğimiz derme çatma, dar bir köprüden ırmağın karşı yakasına geçtik. Burada ırmak kıyısı boyunca uzanan dar bir şerit halindeki arazide yeni kurulmuş bir çiftliğe rastladık. Gerisinde yükselen tepede ortaçağdan kalma terk edilmiş bir derebeyi kalesi görülüyordu. Bulunduğumuz yerden baktığımızda, vadinin sonunda batı-güneybatı yönünde çok yüksek bir dağın doruğu güzel bir manzara oluşturuyordu. Bu dolaylarda hiçbir eski eser bulamadık. Karadeniz bölgesinin iç kısmındaki bu yörenin, Yunan ve Roma uygarlıklarından çok az etkilenmiş olduğu izlenimini aldık.

Gece çok karanlık ve yağmurluydu. Demek ki iyi havalar artık sona ermişti ve yolculuğumuza soğuk, nemli ve rüzgârlı bir havada devam edecektik. Pek de iç açıcı olmayan bu beklentimize rağmen, gene de sabahleyin hiç rahat edemediğimiz sevimsiz barınağımızdan ayrıldığımıza sevindik. Ama bu sefer de atlarımızın sahipleriyle çatıştık. Eşyalarımızı yüklediğimiz hayvanlardan biri topallamaya başlamıştı. Atların sahipleri Gümüşhane'den öteye gitmemekte diretiyorlardı. Oysa biz onlarla Kara Hisar'a [Şebinkarahisar] gitmek üzere anlaşmıştık. Onları bu anlaşmaya bağlı kalmaya ikna etmek için bir süre tartıştık. Sonunda da başardık ve köprüyü aşıp, Gümüşhane'ye giden yokuşun başladığı kavşağı geride bırakınca içimiz rahatladı.

Bir akarsuyun kıyısı boyunca yolumuza devam ettik. Karşı yakada bulunan Chaua [?] adındaki köyü geride bıraktıktan sonra yolumuz dikleşmeye başladı ve bir süre sonra dağlık bir bölgeye ulaştık. Bu yörede Hıristiyan dini varlığını sürdürmeyi başarmıştı. Ana yoldan oldukça uzakta olan, dik kayalarla kuşatılmış ve derin uçurumlarla parçalanmış olan bu ücra bölgenin Hıristiyanların sığınağı olduğu anlaşılıyor. Burada yaşayan Hıristiyanlar, inançlarına sadık kalmakla beraber, gerektiğinde İslamı kabul etmiş görünerek, dini özgürlüklerini savunma olanağını bulabilmişler. Bundan ötürü burada kayalıklarla çevrili vadilerin girişindeki serbest alanlarda inşa edilmiş ya da kayaların içine oyulmuş şapellere rastlanıyor. Bu yörede Gâvur Köy, Gâvur Dağı, Gâvur Köprüsü gibi adlara da sık sık rastlanıyor... Rehberlerimizin bu dolayları pek iyi tanımamaları nedeniyle, onların verdikleri bilgilere pek güvenemedik. Onlar sık sık Maçka adını kullandıklarından, bu adla bütün bölgeyi kastettikleri kanısına vardık. Karşı tarafta gördüğümüz kayaya yaklaştıkça, uzaktan göründüğünden daha yüksek olduğunu fark ettik. Çıplak kayalık bazı yerlerde dik olarak takriben 600 metre kadar aşağılara iniyor. Buna karşılık diğer yüzü çok güzel ağaçlıklarla kaplı.

O sabah sadece bir fincan kahve içmiş olduğumuzdan, iki saate yakın bir yolculuktan sonra, kısa bir mola vermek için bir hana uğradık. Yolumuz buradan itibaren birbirini izleyen dönemeçlerle yüksek bir kayanın tepesine tırmanmaktaydı. Bulunduğumuz yer çıplak kayaların arasındaki derin bir uçurumun karşısındaydı. Burada biraz ekmek ve peynirle açlığımızı giderirken, bu vahşi bölgenin yerlilerinden olan bir Hıristiyanın usulca yanımıza gelip oturması çok ilgimizi çekti. Adam bize Rus birliklerinin buraya doğru ilerlemekte olduklarını duyduğunu söyledi ve bunun gerçek olup olmadığını sordu. Adamın görünüşü bizi kuşkulandırdı ve huzurumuzu kaçırdı, çünkü yüz hatları keskin ve iticiydi. Oysa yerli halktan olan Türklerin yüzü açık kalplilik ve sevecenlik ifadesi taşır. Buradaki Hıristiyanların en büyük bedensel ve ruhsal zevki, bol bol rakı içmekten ibaret. Çalışkanlık ve temizlik kurallarına uymak bakımından da karşı dinden olan halktan üstün oldukları ileri sürülemez. Tam tersine... Biz yolculuğumuz sırasında dağ yollarından geçerken, Osmanlı erkeklerine rastladığımızda, yürürken bile çorap ördüklerini görüyorduk. Oysa bu yörede böyle

bir faaliyete rastlamadık. Dikkatimizi çeken başka bir durum da, burada hiç keçi görmeyişimiz. Oysa bu dağlık bölgenin keçi yetiştirmeye çok uygun olduğu kanısındayım. Buraya gelene kadar, bölgede en çok tütün ve mısır ekildiğini saptadık. Ama buradan itibaren bu tür tarıma rastlamadık. Ayrıca şunu da belirtmeliyim ki, bu yörede Yunan halkının özelliklerini temsil eden insanlara pek de rastlanmıyor. Yerli Hıristiyanlar, daha çok Karduk halkına[11] veya onlara yakın barbar bir halka benziyor. Gördüklerimizin hepsi, kısa boylu, tıknaz ve kısmen de çarpık yapılı, kıvırcık saçlı, kalkık, yayvan burunlu, iri dudaklı insanlar...

Biz yola çıktıktan sonra hava giderek düzelmişti. Bulunduğumuz ilginç dağlık arazi güneş ışığında çok çekici görünüyordu. Yolumuz uçurumun kenarından kâh yokuş aşağı, kâh yokuş yukarı kıvrıla kıvrıla güneybatıya doğru uzanıyordu. Vadinin karşı yakasında bulunan Fersa [?] Köyü'nü geride bıraktık. Burada da kayaların içine oyulmuş bir şapel gördük. İki saatlik bir yürüyüşten sonra, aşağıdaki vadide akmakta olan ve burada dere adı verilen akarsuya ulaştık. Bir köprü üzerinden derenin karşı yakasına geçtik. Burada Gâvurköy bulunuyor. Dar vadideki ulu ceviz ağaçları ile kuşatılmış heybetli kayalar görkemli bir manzara oluşturuyorlar. Yolumuzun devamında akarsu boyunca ilerleyerek, yolun çok yakınındaki bir kaya çıkıntısının üzerine inşa edilmiş çok eski bir şapelin önünden geçtik. Daha ilerde yamaçlarda keçi sürüleri görmeye başladık ve bu da çevreye hoş bir canlılık kattı. Yörükler dağların tepelerindeki yazlık konaklama yerlerini terk edip aşağılara inmeye başlamışlardı. Yörük ve Türkmen kadınları çok sıkı örtünmüyorlar...

Bir köyün çeşmesinde mola verip atlarımızı suladık. Adının Köprü Gâvurköy olduğunu öğrendiğimiz köyde küçük bir cami ve bir de mezarlık var. Ama sanırım bu ad daha ilerdeki köprünün yakınında bulunan köye ait olmalı. Belki de her iki köy aynı adı taşıyordur. Karşı taraftaki meyilli arazi bir tablo güzelliğinde... Bulunduğumuz güney-güneybatıya doğru uzanan ana vadiden tam batıya yöneldik ve oldukça dik bir yokuştan sonra daha küçük bir yan vadiye girdik. Bir ormandan çıkan ve buradan geçip

11 Karduya ve Karduk sözcüklerini, George Rawling gibi 19. yüzyıl bilim insanları Kürtler için kullanmaktadır. Rawlinson, George, *The Seven Great Monarchies of The Ancient Eastern World*, Cilt 7, 1871. (Gutenberg.org kopyası) –ed.n.

daha büyük bir akarsuya doğru akmakta olan bir derenin karşı tarafındaki vadide bulunan köyün ötesinde dimdik yükselen tepeye tırmanmaya başladık. Köyde henüz kimse yaşamıyordu, ama burada kış mevsimini geçirecek olan köy halkı onarım işlerine başlamıştı. Buradan itibaren görkemli bir kayın ormanına girdik. Birkaç yüz adım yokuş tırmandıktan sonra ağaçların cinsi değişti ve yüksek ladin ağaçları arasında ilerlemeye başladık. Her taraf sık ormangülü çalılarıyla kaplıydı. Sağ tarafımızdaki derin yarın dibinde küçük bir dere akmaktaydı. Bir süre sonra biz de onun seviyesine indik ve sık bir ormanın içinden derenin karşı yakasına geçtik. Burada bize atlı bir yolcu katıldı. Kendisini yolların güvenliğinden sorumlu olan bir Bektaşi olarak tanıttı. Bu dolaylarda yolculuk yapmanın tehlikelerinden söz ederken de birkaç kez tabancasıyla etrafa ateş etti. Böylece hep birlikte, ırmak boyunca bir tablo güzelliğindeki orman yollarında ilerleyerek küçük bir vadide bulunan Bektaşi Hanına geldik. Burası akarsuyun iki kola ayrıldığı yerde ve dağın öbür tarafına ulaşan dik bir dağ geçidinin dibinde kurulu birkaç kervansaraydan veya handan ibaret bir yerleşimdi. Ama biz oraya ulaştığımızda ortalıkta kimseyi göremedik. Burası aynı zamanda bir polis merkeziydi ve Bektaşi olduğunu söyleyen refakatçimiz de buraya bağlı bir görevliydi. Belli ki yolların güvenliği için hükümet bazı çabalar sarf ediyor... Bu dolaylarda bir sınır bekçisi ile karşılaşmamız, tam bu sırada yakınlarda ciddi bir vaka olduğu kuşkusunu uyandırıyordu.

Biz oldukça gerilerde kalmış olan yük hayvanlarını beklemek zorunda olduğumuzdan, bir süre burada oyalandık. Sonunda hayvanlar bize eriştiğinde, inatçı katırcılarımızla başımız derde girdi. Onları yola devam etmeye ikna etmek için çok uğraştık.

Bundan sonra Kolat Dağları'na doğru dik bir dağ geçidine girdik ve bir dere boyunca ilerleyerek Trabzon'dan geçen ırmağı besleyen kaynağa doğru yol aldık. Buralarda hemen hemen hiç ağaç yetişmiyordu. Yalnız zaman zaman sıra halinde yüksek Ladin çamlarına rastlıyorduk. Her taraf Alpgülü çalılarıyla kaplıydı. Kıyısı boyunca yürüdüğümüz dere de giderek küçülüp birkaç kola ayrıldı. Yolumuz kıvrıla kıvrıla dağın takriben 2.400 metre yüksekliğindeki doruğuna ulaştı. Karşımızda uzanan bir sürü tepe dalgalı bir denizi andırıyordu. Ne yazık ki tepelerin doruklarını birbirinden

ayırt etmek ve grupların karakteristik özelliklerini tanımlamak mümkün değildi. Sadece bu mevsimde bile ulaşılması zor olan, karla kaplı Karahisar Dağları dikkatimizi çekiyordu. Karlı Kafkas Dağlarından esen soğuk kuzeydoğu rüzgârlarına karşı korunmuş olan güneybatıdaki dik yamaçlar Ladin çamlarıyla kaplıydı ve çok güzel bir manzara sergiliyorlardı. Biz geniş bir daire çizerek bu yamacın çevresinden dolaştık ve 350 metre kadar aşağıya inerek Zigana veya Madenköy adı verilen yere ulaştık. Zigana adını daha evvelden de biliyorduk. *Itinerarium Antonini Augustini*[12] adlı eserde, s. 260'ta bu isim geçmektedir ve Trabzon'dan 80 km. uzakta olduğu bildirilmektedir. Ama o zamanlar burada bir maden ocağının bulunduğu bilinmiyordu. Aslında burası çok önemli bir maden ocağı değildir ve genel olarak var olan ihmalkârlık buradaki işletmede de kendini belli etmektedir.

Maden ocakları, köye ulaşmadan önce, sağ tarafta arazinin derinlerinde bulunuyor. Köy, tahminen 20 evden oluşuyor. Yamacın dibindeki basık tavanlı, yarı yarıya toprağa gömülü taş duvarlardan ibaret evler, eski Ermeni halkının yapı tarzına uygun olarak inşa edilmiş. Hemen yakındaki pek derin olmayan uçurumun yamacında birkaç sebze bahçesi görülüyor. Burada en çok yetiştirilen sebze karalahana. Yaşlı, dost canlısı ve saygın görünümlü bir Osmanlı olan köy muhtarı bizi içten bir konukseverlikle karşıladıysa da, bu köye göre oldukça gösterişli sayılan, damı tahta parmaklıkla çevrili bir veranda ile süslü evinde gecelememizi teklif etmedi. Gene de bize, karanlık ve alçak tavanlı da olsa, geceyi oldukça rahat geçirdiğimiz bir oda sundu. Bu yörede yolcuların gecelediği mekânlar, iki veya üç atın barındırıldığı bir ahırdan sadece bir tahta parmaklıkla ayrılmış bir odadan ibaret. Çünkü bu ülkenin erkekleri, kendisine sadakatle bağlı atını daima yanı başında bulundurmak isterler, özellikle de gece boyunca... Çünkü bu sayede atlarının beslenmesini ve dolayısıyla da sağlığını denetim altında tutabilmektedirler.

Odamız hazırlanıncaya kadar toprakla kaplı düz bir alandan ibaret olan terasta oturduk. Burası Ali'nin, biraz daha yüksekte bulunan evinin önündeki bir meydan gibiydi. Biz dinlenirken, yatacağımız odadaki ocakta ateş yakıldı ve böylece gündüz gözüyle bakıldığında hiç de çekici olmayan

12 Roma İmparatorluğu topraklarındaki yollar hakkında bilgi veren eser –ç.n.

bu daracık mekân rahat ve keyifli bir odaya dönüştü. Akşam yemeği olarak bize çok leziz bir pirinç çorbası, tavuk ve bulgur pilavı ikram ettiler. Bundan sonra da okumak ve yazmakla oyalandık. Böylece Zigana bize Cevizlik'ten daha güzel, hoş bir ortam ve rahatlık sunduysa da, ev sahibimizin akşam sohbeti için bizi ziyarete gelmemesini yadırgadık. Kendisinden bu dolayların özellikleri hakkında bilgi almak istiyorduk. Köylüler bizi sadece bu dolaylarda sık sık rastlanan Bulldog [!]cinsi köpeklere karşı uyardılar. Nitekim yolda bu cinsten birkaç iri hayvanla karşılaşmıştık.

2 Kasım - Aşmaya niyetlendiğimiz zorlu dağ yollarından geçmek istemeyen inatçı katırcılar, sabahki hareket saatimizi olabildiğince geciktirdiler. Yanımıza katılmış olan Bektaşi bir süre daha bize eşlik etti ve bizi dağların tepesinden dimdik aşağıya inen batıdaki düz yola çıkardı. Yolumuzun çevresindeki kaya çatlaklarında armut ve kiraz ağaçları yetişiyordu ve korunaklı yerlerde birkaç evden oluşan küçük yerleşimler vardı. Yeşilliklerle kaplı bir kaya duvarına yaslanmış olan bir ev, bir manzara tablosunu andırıyordu. Bundan sonra da önümüzde uzanan yamaçlarda sık sık güzel ağaçlara rastlıyorduk. Yolumuz kayalıkların arasındaki çok dar bir dağ geçidinde kıvrıla kıvrıla akan güzel bir akarsuyun kıyısından ilerliyordu, birkaç kez de bu akarsuyun bir yakasından diğerine geçmek zorunda kaldık. Bu dolaylarda bir tek yolcuya bile rastlamadık ve bir saatten fazla yol aldıktan sonra ulaştığımız hanlar da tamamen boştu. Refakatçilerimiz bu hanlar hakkında "işlemez" dediler ve herhalde buralara kimselerin uğramadığını anlatmak istediler. Bulunduğumuz dar vadiden daha geniş bir vadiye çıktığımızda, karşı yönden gelen, suyu bol bir dereyle karşılaşınca bunun bizim daha önce uzun süre yolunu izlediğimiz dere olduğunu anladık. Dere burada sağa, yani kuzeydoğuya doğru kıvrılarak yüksek dağların arasına dalıyordu. Ardassi [Ardasa] Çayı[13] adı verilen bu akarsu, Tripolis'te [Tirebolu] denize dökülen Harşit Çayı'nın yukarı kısmıdır. Tahminime göre kuzeydoğuya yönelen bu akarsu biraz ilerde akışının yönünü değiştirerek kuzeybatıya doğru akacaktır.

13 Günümüzde Gümüşhane'nin Torul İlçesi'nin merkezi Ardasa Kasabası'dır. Burası yazar bölgeden geçtiğinde bir köyden ibaretti –ed.n.

Takriben altı metre genişliğindeki ırmağın üzerine kurulmuş olan yüksek, sivri kemerli bir köprüden karşı kıyıya geçtik ve sol kıyıyı takip ederek aşağıya doğru yürümeye başladık. Etrafımız ekili tarlalarla çevriliydi. Sağ taraftan akarsuya doğru açılan bir vadide yemyeşil, yapraklı ceviz ağaçlarıyla doluydu. Bir süre sonra Ardasa adıyla bilinen kasabaya ulaştık. Bizim küçük bir kasaba olduğunu sandığımız bu yerleşim sadece 30 haneden ibaretti ve hemen hemen tamamen terk edilmişti. Buna çok şaşırdık. Burada sadece iki düzgün bina var. Bunlardan biri ırmağın kıyısında bulunan ve böylesine önemsiz bir yer için fazlasıyla gösterişli olan mütesellimin resmi makam binası, diğeri ise, gene o kişinin kentten biraz uzakta bulunan ve bir çiftlik evini andıran, ağaçlar arasında, çok şirin görünümlü özel konutu... Tahminime göre kış mevsiminde, yaylalara çıkmış olan kent halkı evlerine geri döndüğünde, bu yerleşim nispeten canlanacaktır. Ama daha sonra edindiğim bir izlenime göre, buraların hareketsiz durumu, kısmen de resmi görevlinin yaptığı haksızlıklardan ileri geliyor. Üstelik eski köprünün yıkılmış olması ve yeni köprü inşaatının henüz tamamlanmamış olması da buna ekleniyor. Bu vesileyle de şu gerçeğe tanık olduk: Türkler, bir şeyi yapmak istediklerinde, kesinlikle yapmayı başarırlar! Nitekim Türkler kemer inşa etmekte çok büyük bir yetenek gösteriyorlar. Köprü inşaatı çok gösterişliydi ve kesme taşlar özenle yontulmuştu. Trabzon'daki kavasın maalesef peşin ödeme yapmış olduğu (saat başına dört fenik hesabına göre) katırcılarımız, Ardasa'dan daha öteye gitmemekte ısrar edince, biz de başka hayvanlar kiralamaya karar verdik. Ama buradan çok az yolcu geçtiği için büyük güçlüklerle karşılaştık. Sonunda bizi [Şebin]Karahisar'a kadar götürmek üzere güçlü ve iyi silahlanmış bir rehber tutarak bizi buraya kadar getiren katırcıları da yola devam etmeye ikna edebildik.

Böylece öğleden sonra yeniden yola çıktık. Köprünün yanı başından yürüyerek bu mevsimde altı metre genişliğinde ve 45 cm derinliğinde olan ırmağın karşı yakasına geçtik ve dar bir dağ geçidine girdik. Kıyısını izlediğimiz ırmak, tepesinde ortaçağdan kalma bir kale bulunan sivri çıkıntılarla kaplı yüksek bir kayanın kuzeyinden gürüldeyerek dolaştıktan sonra sol tarafında kıvrıla kıvrıla uzanan bir vadiden gelen güçlü bir kolla birleşiyor. Biz önce güneydoğuya doğru saptık. [Şebin]Karahisar'a giden yol, arazinin

doğal yapısı nedeniyle buralarda Ardasa'dan Gümüşhane'ye giden yol ile birleşiyor. Dar bir dağ geçidinden sonra, özellikle ırmağa o güçlü kolun kavuştuğu yerin biraz ötesinde vadi genişliyor ve çok güzel karaağaçlarla bezeniyor. Buralarda tarım faaliyeti de görülüyor. Ama bir süre sonra bulunduğumuz vadiyi çeviren kayalar dikleşmeye ve kale duvarları şeklini almaya başladı. Gerçekten de ilk anda karşımızda iki büyük kalenin dikilmekte olduğunu sandık ve ancak bir süre sonra bunların kale görünümündeki kayalar olduğunu anladık. Giderek çevremizdeki tepeler dikliğini yitirdi ve yan yana birkaç hanın bulunduğu bir yere geldik. Fakat ortalıkta kimse görünmüyor, ıssız hanların kapıları ardına kadar açık duruyor, adeta kendine barınacak bir yer arayan yolcuyu içeriye davet ediyordu. Buna benzer ilginç durumlara buralarda sık sık rastlanıyor. Ama biz bu davete uymadık ve yolumuza devam ettik. Bir saat 45 dakika yol aldıktan sonra iki güçlü akarsuyun birbirine kavuşup Ardasa Çayı'nı meydana getirdiği yere ulaştık. Bu iki akarsuyun nispeten daha güçlü olanı doğu yönünden gelmekte ve Gümüşhane'ye giden yol, bu akarsuyun kıyısını takip etmektedir. Biz ırmağın karşı kıyısına geçip, güney-güneydoğudan gelmekte olan daha küçük çayın kenarından kayaların tepelerine doğru yöneldik. Geçtiğimiz yol öylesine çetindi ki, buralara keçilerden başka canlılar tırmanmayı göze alamazdı. Yüzeyleri pürüzlü trakit ve trapp kütleleri aşağılarda derin bir kaya yarığının içinden çağıldayarak geçen akarsuyun dibine kadar uzanıyordu. Vadinin çıkışına ulaştığımızda, karşımıza tek bir kütle halinde dikilen muazzam bir kayanın üstünde bir şapel gördük. Bu hırçın doğal çevrede yerleşmiş olan insanların yaşamlarını sürdürebilmek için ne kadar büyük bir gayret gösterdiklerini bütün açıklığıyla ortaya koymaktaydı. Vadinin sonunda, yan tarafta, dar bir şerit halinde de olsa, çok güzel ekilmiş bahçelerle karşılaştık. Paçavra haline gelmiş bir giysi içinde yaşlı bir kadın, bir çocukla bazı eşyalarını yüklediği eşeğini önü sıra sürmekteydi. Daha önce de yerlerinden yurtlarından göçmekte olan bir grup köylüye rastlamıştık. Bunlar Ardasa'da keyfince yaşayıp çevreyi yöneten Türk beyinin şiddetinden kurtulmak için anavatanları olan Kodil'den [Dibekli Köyü] kaçıyorlardı. Biz de yolumuzun devamında oraya ulaşacaktık. İçinden geçmekte olduğumuz vadi giderek daraldığından, akarsuyun karşı yakasına geçmek zorun-

da kaldık ve önümüz açıldığında, güzel bir vadiye doğru yayılan bir ovaya çıktık. Burada meyve ağaçları yetiştirilebilecek kadar geniş yer de vardı. Bu ağaçlar küçük su kanallarıyla sulanmaktaydı. Yamaçlarda ise tarla tarımı yapılmaktaydı. Buğday ve arpa dışında mısır ve darı da yetiştiriliyordu. Köyün, daha doğrusu bahçe arazisinin adının Kodil, ya da Kodil Bağçe olduğunu öğrendik. Asıl Kodil Köyü daha ilerde, vadi içinde tek başına yükselen bir tepede yer alıyor.

Bize burada konaklamamız için küçük fakat temiz bir oda verdiler ve oldukça iyi bir akşam yemeği de hazırladılar. Fakat hükümetin baskısı yüzünden bu yörenin de giderek ıssızlaşmaya ve canlılığını yitirmeye mahkûm olduğu belli oluyordu. Ev sahibimizin anlattığına göre, bunun nedeni, devlete ödenmesi gereken 3.000 kuruş verginin tamamlanamayarak 100 kuruş eksik ödenmesiymiş. Bu yüzden burada yaşayan 25 ailenin hemen hemen tümü buradan göç etmek zorunda kalmış. Geriye kalan beş aile de bizi ağırlayan ev sahibimizle birlikte yakında buradan ayrılacakmış. Ev sahibimizin yüz hatları ve ince uzun beden yapısı dikkatimizi çekmişti. Bu adam Türklerden çok Yunanlara veya Arnavutlara benzemekteydi. Ona bu görüşümüzden söz ettiğimiz zaman, o ısrarla Türk kökenli olduğunu söyledi.

Akşama doğru gökyüzünü bulutlar kapladı ve şiddetli gök gürlemesiyle birlikte şimşekler çakmaya başladı. Ama kuvvetli bir sağanak beklememize karşın sadece hafif bir yağmur yağdı. Oysa öğleden sonra gökyüzünde belirmiş olan koyu renkli bulutlar havanın bozacağını haber vermişti. Ama korktuğumuz başımıza gelmedi. Ertesi sabah uyandığımızda, henüz karanlık olan gökyüzünde yıldızların parladığını görünce çok sevindik ve bir an önce yola çıkmak için hazırlandık. Irmağın sol tarafındaki kayalık bir patikadan yokuş yukarı ilerledik. Toprağı bol bir düzlüğün üstüne kurulmuş olan Kodil [Dibekli] Köyü sol tarafımızda kaldı. Bu dolaylarda kaya kütlelerinin etrafını çeviren ağaçlar çevreye canlı bir görünüm kazandırıyordu. Ama bir süre sonra bu manzara değişti, ağaçlar seyrekleşti ve giderek yolumuzun üstünde sadece *Euphorbia* [Sütleğen] cinsinden bitkilere ve dikenlere rastlar olduk. Kıyısı boyunca yürüdüğümüz ırmak zaman zaman irili ufaklı akarsularla birleşti. Oldukça güçlü olan akarsuların biri üzerine kurulu güzel bir köprüden geçtik. Buradan itibaren yol güneye saparak Er-

Zingana veya genelde kullanılan adıyla Erzincan'a doğru yöneldi. Buradan itibaren bir saat 45 dakika sonra Beler adıyla bilinen ve çok güzel meyve ağaçları yetiştirilen fidanlığa ulaştık. Fidanlık çok geniş olmamakla beraber, boyu oldukça uzundu, ancak yarım saatte sonuna ulaşabildik. Daha ilerde de yer yer tarım faaliyetlerine tanık olduk. Muhteşem ceviz ağaçlarının yaprakları henüz taptaze ve yemyeşildi. Birkaç meşeye ve ince uzun söğüt ağacına da rastladık. Yolumuzun devamında, nehir kıyısından uzaklaşarak tepelere tırmanmaya başladık ve önümüzde yükselen kaya duvarlarının arasındaki derin yarda görkemli bir kale harabesiyle karşılaştık. Buraya Ceneviz Kalesi [Kodil Kalesi] diyorlar. Daha sonra dar bir vadide Bayana adı verilen çok güzel bir tarım işletmesi önünden geçtik. Vadi giderek genişledi ve kısa süre sonra ekili tarlalar ve bahçeler arasındaki Bülbüloğlu Köyü'ne ulaştık. Burada kısa bir mola verdik. Kahve eşliğinde ekmek ve peynir yiyerek yeniden güç kazandık. Kodil'den getirdiğimiz güzel armutlar da içimizi serinletti. Bulunduğumuz köyün yeri çok güzeldi. Köprünün üzerinden doğuya ve batıya bakıldığında, dorukları karla kaplı dağlar görülüyordu ve bu manzara çok etkileyiciydi. Bu dağlara Gâvur Dağları deniyor ve yaz aylarında [Şebin]Karahisar'a giden en düzgün ve kısa yol bu dağlardan geçiyor. Tahminime göre, bu dolaylardaki akarsuların çoğu bu dağ kütlesinden besleniyor. Uğradığımız köyün sakinleri tamamen Hıristiyanlardan ibaretti. Bizi ağırlayan kalabalık bir ailenin reisi Rumca konuşuyordu.

Yolumuzun devamında, iki ayrı yönden gelen derelerin birleştiği yerde, kuzeydeki derenin üzerindeki köprüden geçtik ve güneydeki dere yatağının sol kıyısı boyunca yukarıya doğru ilerledik. Buradaki tepeler daha yumuşak bir yuvarlaklıkta oldukları halde, ekili alanları daha azdı. Yolumuz zaman zaman derenin bir kıyısından karşı kıyısına geçtiğinden, dereye kavuşan küçük kolların üzerinden aşıyorduk. Dağdibi adı verilen bir hanın yakınındaki kahvehanede mola verdik. Buradan sonra çevremizdeki arazinin yapısı tamamen değişiyordu ve önümüzde aşmamız gereken bir dağ geçidi vardı. Uğradığımız kahvehanede Uluşahran [Uluşiran][14] halkından iki atlıya rastlamamız bizi çok sevindirdi. Bu atlılar dağları aşarak mem-

14 Uluşiran Köyü halen Erenkaya diye adlandırılmaktadır ve Gümüşhane'nin Şiran İlçesi'nin altı mahallesinden biridir –ed.n.

leketlerine dönmek niyetindeydiler. Her ikisi de Ermeni olmakla beraber, karakterleri birbirinden çok farklıydı. Dış görünüşleri de birbirine benzemiyordu. Tıknaz yapılı olan Ermeni aksi tavırlıydı. Konuşkan bir adam olan diğer Ermeni, at binme ve mızrak kullanmada çok maharetliydi. Anlattığına göre, Baron von Schöneich adında bir Alman ile tanışıp anlaşmış ve onunla birlikte Samsun'dan Kars'a, Kars'tan da Konya'ya yolculuk yapmış... Bu adam bizi Uluşiran'daki evine de davet etti.

Kahvehanede dinlenip yeniden güç kazandıktan sonra dağlara tırmanmaya başladık. Yük hayvanımız ve üç yardımcımız da biraz öteden bizi izliyorlardı. Yolumuzun başlangıcında sağımızdaki ve solumuzdaki dağ yamaçları ormanlarla kaplıydı. Yukarı kısımları çamlıklarla ve aşağı kısımları taze yeşil meralarla kaplı olan vadinin görünümü çok çekiciydi. Bir süre sonra yolumuz dikleşti ve yükseklere doğru tırmanmaya başladık. Yarım saat ilerledikten sonra çam ağaçları seyrekleşti ve etrafımız açılınca yakınımızdaki dağları görebildik. Ancak bu dağların dorukları ilgi çekecek bir yapıda değildi. Sadece kuzey doğuda, doruğu kubbe biçiminde olan ve batı tarafı daha küçük kubbelerle çevrili olan Çamurlu Dağ ilgimizi çekti. Yolumuzun en yüksek noktasına ulaştığımızda kısa bir mola verdik ve arkamızdan gelmekte olanların bize yetişmesini bekledik. Çünkü bu dağ geçidinin güvenli olmadığını, zaman zaman tek başına yolculuk yapanların eşkıya saldırısına uğradığını duymuştuk. Ulaştığımız yerden itibaren gene yokuş aşağı inmeye başladık ve yirmi dakika sonra güneybatıya doğru akan bir derenin kaynağına geldik. Buradan itibaren gene çam ormanları başladı. Yirmi dakika daha ilerledikten sonra yerli halkın odun nakletmek için kullandığı basit yapılı arabaların [kağnı] işlemesine uygun bir yola ulaştık. Nitekim bu yolun üzerinde birkaç kağnıya da rastladık. Tekerleklerinin çıkardığı gıcırtılı sesler ta uzaklardan duyuluyordu. Burada yerli halkın yazın yaşadığı ve havalar soğuyunca terk ettiği yayla evleri ve birkaç han harabesi gördük. Yolumuz bundan sonra aşağılara doğru inmeye başladı. Bir saatten fazla dağ yamaçlarının arasından yürüdükten sonra, alçak tepelerle çevrili bir vadiye ulaştık. Bulunduğumuz yerden uzaklarda, dorukları karla kaplı çok yüksek dağlar görüyorduk. Biz önümüze çıkan bir sürü küçük akarsudan geçmek zorunda kalmamak için geniş bir kavis çizerek

güneye döndük ve hava kararmak üzereyken Uluşiran'a geldik. Refakatçilerimiz ancak bir saat sonra arkamızdan yetiştiler. Bu arada Ermeni dostumuz bize gayet ferah ve iyi döşenmiş bir oda temin etmişti. Biz odaya yerleşip biraz dinlenirken birçok kişi bizi ziyarete geldi. Onlarla bir süre sohbet ettikse de, bize tatmin edici bilgiler veremediler. Akşam yemeğimiz ne çok iyi ne de kötüydü. Gece süresince bir sürü pirenin saldırısına uğradığımız için rahat uyuyamadık.

Ertesi günü yola çıkmadan önce çevreyi biraz inceledik. Bulunduğumuz yer zemini kayalık olan alçak bir tepenin güneye bakan eteğinde ve bir derenin kenarındaydı. 30-40 haneden ibaret olan bu yerleşimin taş veya ahşap evleri birbirinden oldukça uzaktaydı. Köyün güneybatı sınırında harap bir Ermeni kilisesi veya şapeli bulunmaktaydı. Çok eski bir yapı olmamakla beraber, pek de ilgi görmediği belli oluyordu. Dere boyunca birkaç ekili bahçeye rastladık. Ama bunlara da özen gösterilmediği ve iyi bakılmadığı izlenimini aldık. Bu yerleşimin adı, geçmişte önemli bir yer olduğuna işaret ediyor. Ama ne yazık ki köy halkından hiç kimse bize derenin izlediği yol hakkında etraflı bilgi veremedi. Söz konusu dere buradan güneydoğuya doğru akıyor ve böylece bu bölgenin hidrografisine yepyeni bir karakter kazandırıyor.

Ardasa'dan beri bize rehberlik yapmış olan refakatçimiz, tahminime göre şimdiye kadar hiç Uluşiran'da bulunmamıştı. Zaten bu kent de, genelde izlenen yolun oldukça uzağında kalıyor. Bu yüzden de ertesi günü yola çıktığımızda, rehberimiz bizi dolambaçlı yollara saptırarak gereksiz yere yolumuzun uzamasına neden oldu. Bu yollarda işleyen kağnılar da inişli yokuşlu yerlerden gitmemek için dolambaçlı yollara sapıyorlar. Geçtiğimiz yerlerdeki tepeler çoğunlukla meşe ve ardıç çalıları ile kaplıydı.

Sonunda bizi hedefimize ulaştıracak düz yola çıkıp, sıralar halinde uzanan orta yükseklikteki tepelere paralel biçimde ilerlemeye başladık. Bir süre sonra yolumuz sağa doğru kıvrıldı ve çok yüksek olmayan yakındaki tepelere doğru yöneldi. Tepelerin yapısı kısmen yıpranmış tüf ve ponza taşından[15] olup, zaman zaman yerlerin yüzeyi arduvaza benzer yaprak yap-

15 Tüf, bir volkanik patlama sonucu ortaya çıkan volkanik küllerden oluşan kaya türüdür, ponza taşı ise yine volkanik faaliyetler sonucu ortaya çıkan gözenekli bir taştır –ed.n.

rak ayrışan bir malzemedendi ve yanık bir görünümü vardı. Arazi hemen hemen tamamen yabanileşmişti ve sadece yer yer özensiz biçimde işlenmişti. Bir süre sonra sağ tarafta, sıra dağların dibinde kurulu oldukça büyük bir köye ulaştık. Ama ne yazık ki köyün adını öğrenemedik. Daha ilerde sol tarafımızdaki Körssyk [?] Köyü'nden geçtik. Uluşiran'da kalırken, uzaktan bu köyü görebilmiştik. Yol kenarında rastladığımız, ama şimdilerde içinde kimsenin yaşamadığı han binaları ve bu yöredeki evlerin çoğu, Likya'daki kaya evleri örneğine göre, üst üste bindirilmiş ağaç gövdelerinden yapılıyor. Bu dolaylarda çok az insan gördük ve gördüklerimiz de bize güven vermedi, aksine kuşkumuzu uyandırdı. Yolculuğumuzun devamında, birdenbire bir grup atlı üzerimize doğru geldi ve biz hemen bir saldırıya karşı tedbir alarak bir cephe oluşturduk. Ama atlıların başındaki adam, komşu köylerden birinde *müdür*[16] olduğunu söyleyince, rahatladık. Meğer bu köyün erkekleri bir eşkıya çetesinin peşine düşmüşler... Bizden ayrıldıktan sonra atlarını dağlara doğru sürdüler. Bir süre sonra etrafıma bakındığımda, aynı atlıları arka tarafımızda gördüğümü sandım. Belki de bunlar başka bir atlı grubuydu... Biz, her ihtimale karşı, bundan sonra yük hayvanlarımızı gözlerimizin önünden ayırmamaya özen gösterdik.

Yolumuzun geçtiği yerlerde birçok dere yatağına rastladık. Bu dereler sağ tarafımızdaki sıra dağlardan çıkıp ladin çamlarıyla kaplı tepelerin arasından geçerek sol tarafımızdaki vadiye doğru akıyorlardı. Yaklaşık dört saat boyunca aralıksız yol aldıktan sonra kısa bir süre yokuş aşağı inerek bir vadiye ulaştık. Buranın zemini bataklık olmakla beraber, biraz tarım faaliyeti görülüyordu. Biz yol boyunca önümüzde yükselen ve bulunduğumuz vadinin batı sınırını oluşturan sıradağların arasında sivrilen bir dağın kuzeye bakan eteğinin etrafından dolaştık. Karşımıza terk edilmiş küçük köyler çıkıyordu. Buralarda bizi konuk olarak kabul edebilecek insanlar aradıksa da, kimseyi bulamadık. Yolumuzun devamında gene toplu halde birkaç eve rastladık. Buraya Ssycheri Tekkesi [?] ya da Dr. Mordtmann'nın dediğine göre Sykari Tekkesi deniyormuş. Ama burada da açlığımızı giderecek bir yiyecek temin edemedik, çünkü kadınlar, erkekleri yakında olmadığı zamanlar ağaç kütüklerinden yapılma evlerine kapanıyorlarmış. Nihayet

16 Metinde Türkçe yazılmış –ed.n.

köy halkına uzun uzun dil dökerek, buralardan sık sık geçen ve her türlü zorbalığı yapan milis kuvvetlerinden olmadığımızı kanıtlayınca, kadınlardan biri, bize evinde sakladığı yiyeceklerden bir miktar vermeye razı oldu: Çeşitli şekillerde ekmekler, peynir ve ekşimik... Köylüler, bu dolaylarda da mevsimin çok kurak geçtiğini anlattılar. Bu nedenle yiyecekleri çok kıtmış.

Köyden ayrılıp yolumuza devam ederken, önce bulunduğumuz vadinin kuzeyindeki inişli çıkışlı yoldan ilerledik. Sol tarafımıza denk gelen meyilli arazideki meralarda köyün hayvanları otluyordu. Belli ki, bu köyün halkı geçimini hayvan beslemekle sağlıyor. Bahçelerde biraz sebze de yetiştiriliyor. Biz yolumuza bu vadide devam etmeye niyetliydik, ama bize yönümüzü değiştirmemizi ve kuzeye doğru uzanan dar bir yan vadiye sapmamızı tavsiye ettiler. Böylece mesafeyi biraz uzatmakla beraber, daha kolay aşılabilir bir yolu seçtiğimizi tahmin ediyorum. Yan tarafımızdaki vadiden büyük bir olasılıkla önemli bir bağlantı yolu geçmekteydi, çünkü solumuzda sıralanan tepelerin eteğinde, evleri harabe haline gelmiş bir köyde yeni inşa edilmiş büyük bir han ve sivri çatılı ahşap bir cami gördük. Etrafa dağılmış birçok küçük köy de vardı. Yeniden asıl istikametimize saptığımızda dağlık ve ıssız bir araziye ulaştık. Burada karşı tarafımızdaki bir uçurumun güneye bakan yamacında sadece bir tek köy görülüyordu. Yamaçlar kısa meşe çalılarıyla örtülüydü. Dik bir yokuştan, bulunduğumuz tepenin dibindeki vadiye indik. Sağ tarafta küçük bir kayalığa yaslanmış olan Karabök [Karabörk] veya Karabıyık adlı köy göründü. Burada yardımcılarımız yola devam edemeyeceklerini söyleyerek bu köyde gecelemekte direttiler. Söylediklerine göre, bundan sonra yolumuzun üstünde uzun süre başka bir köye rastlayamazmışız. Ama biraz ilerde gördüğümüz bir çobandan, daha ötelerde de geceleyebileceğimiz yerlerin bulunduğunu öğrenince, yola devam etmeye karar verdik. Rehberimiz bu yöreyi iyi tanısaydı, karanlık basmadan önce Sil'e [Zil/Aktepe] ulaşabilirdik. Ama anlaşılan, rehberimiz yolun bu bölümünü bilmiyordu. Geçmekte olduğumuz vadinin zeminindeki toprak tamamen kurumuştu ve ortalıkta dolaşan koyun sürüleri yiyecek ot bulamıyorlardı. Oysa Karaçay adında oldukça güçlü bir akarsu bu vadiden geçmekteydi. Aslında bu ırmak, [Şebin]Karahisar Kenti'nden geçen Kelkit Çayı'dır. Biz akarsuyun karşı kıyısına geçtik.

Buralarda bile kayalıkların üzerinden köpürerek akan çay, suları bollaştığı ve kabardığı zamanlarda bir köprü olmadan geçilemez ve buradan itibaren yola devam edilemez. Nitekim biz de biraz ileride bir köprüye rastladık ve üzerinden geçenler de vardı. Bunu görmek bizi rahatlattı. Çünkü buraya gelinceye kadar bir tek yolcuya bile rastlamamıştık. Bundan sonra ırmak sol tarafımızdaki yüksek kayalıkların arasına daldı. Sağ tarafımızda ise sıra halinde koni biçiminde tepeler yükseliyordu. Akarsuyun karşı kıyısına geçtiğimiz yerden, geniş vadinin kuzeyinde sıralanan tepelerin dibinde büyükçe bir köy gördük. Burası muhtemelen Karatutal [?] Köyü idi. Fakat oldukça uzakta olduğundan, geceyi geçirmek için oraya kadar gitmeyi göze alamadık ve en yakın köye ulaşabilmek için hayvanlarımızı mahmuzladık. Ne yazık ki deneyimsiz rehberimiz bizi gene yanlış yollara saptırdı. Bulunduğumuz vadide dümdüz ilerleyecek yerde, sözde kestirme yoldan gitmek amacıyla önümüze çıkan bir tepeye tırmandık. Bu sırada ansızın karanlık bastırdı ve rehberimizin bilgisizliği ve deneyimsizliği yüzünden yola nasıl devam edeceğimizi şaşırdık.

Zil'den [Aktepe] hiç de uzakta olmadığımızın farkında değildik. Sağ tarafımızdaki dik yarlarda gördüğümüz bir ateşin aydınlığı bizi yanıltmış ve doğru yoldan sapmamıza neden olmuştu.

Böylece karanlıkta kâh orada kâh burada gördüğümüz bir aydınlığın çekiciliğine kendimizi kaptırarak dağın yamacında dolaştık durduk. Sonunda en güçlü aydınlığa doğru ilerledik, fakat burada da geceyi geçirebileceğimiz rahat bir barınak bulamadık. Dağlık ortamın buz gibi soğuk havasında, üzerinde ince bir giysiyle nöbet tutmakta olan, korunaksız bir genç kızla karşılaştık. Az sonra birkaç oğlan da göründü ve onlardan biri bizi barınabileceğimiz bir yere götürdü. Burası bir değirmendi, ama değirmenin içinde yaşayanlar, bizi kabul etmek istemediler. Böylece bu Yörük barınağından da umudumuzu kestik. Gene de bir süre sonra talihimiz yüzümüze güldü ve bizi Zil'e götürebilecek bir rehber bulduk. Orada bir süre bekledikten sonra bize yabancıların yerleştirildiği bir oda açtılar ve ayrıca güzel bir akşam yemeği de hazırladılar. Oldukça gerilerde kalmış olan yük hayvanlarımız da az sonra oraya ulaştılar ve böylece o günkü yolculuğumuzu arızasız sona erdirmiş olduk. En büyük şansımız, bütün akşam boyunca her

an tepemize yağmur indireceğinden korktuğumuz bulutların bize zarar vermeden geçip gitmeleriydi.

Ertesi günü, tepenin yamacından yukarı doğru tırmanırken, ne kadar zor bir yolu aşmış olduğumuzun farkına vardık. Bulunduğumuz yerleşim, Erzurum'dan gelen yolun üzerinde ve dik bir yamacın tepesindeydi. Sabahın erken saatlerinde bile yol çok hareketliydi. Ağır yük taşıyan katırlardan oluşan uzun bir kervan yolda ilerlemekteydi. Biz de hemen köyden ayrılıp bu yola ulaşmak için yamaçtan indik. Buradan itibaren çok dağlık bir araziden geçtik, kâh dik tepelere tırmanarak, kâh yokuşlardan inerek, uçurumların kenarından geçerek bir saatten fazla yol aldık ve sonunda Kelkit Çayı'nın önemli bir kolunun geçtiği bir vadiye ulaştık. Burada arazi farklı şekiller gösteriyordu. Özellikle düzlük halindeki vadinin sağ tarafındaki tuhaf biçimli bir tepe dikkatimizi çekti. Bu tepenin bir sürü sivri kayadan oluşan doruğunda ziyaret yeri olarak bilinen bir şapel bulunuyordu. Tepenin eteğinde derin bir vadiyle çevrili düzlükte güzel işlenmiş bahçeler uzanıyordu. Etraftaki korunaklı yerlerde birçok köy bulunuyordu. Daha ötede, Kelkit Çayı'nın aktığı vadinin ötesindeki oldukça dik yarın üzerinde [Şebin]Karahisar bölgesine ait ilk şap ocağını gördük. Ne yazık ki sabahtan beri yağmakta olan yağmur, arazide ilerlememizi zorlaştırdığı gibi görüş alanımızı da kısıtlıyordu.

Şebinkarahisar

Bir süre killi toprakta büyük güçlüklerle bayır aşağı indikten sonra, yeniden büyük kavisler çizerek yokuş yukarı tırmanmaya başladık. Arazi çok çoraktı ve buralarda tarıma uygun alanlar yoktu. Her taraf irili ufaklı taşlarla kaplıydı. 70 dakikada tepenin doruğuna ulaştık ve kuzeye doğru baktığımızda yalçın kayaların arasındaki derin bir yarığın içinde bu yörede bulunan dört şap ocağının ikincisini gördük. Batı, (daha doğrusu güneybatı) yönüne doğru baktığımızda, vadinin karşı yakasındaki yamacın tepesinde, sivri çıkıntılar halindeki doruğun kuzeydoğuya bakan eteğinde, yolculuğumuzun bundan sonraki ilk hedefi olan [Şebin]Karahisar göründü. Buradan itibaren bir saat boyunca yokuş aşağı indik ve aşağılarda yeniden [Şebin]Karahisar'ın güneyinden dolanan Kelkit Çayı'nın üzerinden geçtik. Irmak buralarda gürüldeyerek kayaların üzerinden aşmaktaydı. Biz kente

doğru ilerlerken, önümüzde aşmamız gerek dik bir yokuş vardı. Burada geniş bir alana yayılmış olan bahçeleri görünce içimiz açıldı. Ama bu bahçeleri yakından incelemeye ancak ertesi günü fırsat bulabildik ve o zaman anladım ki, burayı daha önce gezip görmüş olan seyyahların, kenti ve bahçeleri birbirinden ayırmadan anlatmaları nedeniyle, çizdikleri tablo yeterince açık ve belirgin değil. Kente ulaşan, özellikle de Tamzara Köyü'nün öte tarafından gelen ve bahçelerin arasından geçen derenin karşı yakasındaki yolların aşırı dik oluşu, bize bugün büyük zorluklar yaşattı. Üstelik de bu yollar çok kötü döşenmişti ve belki de yüzyıllardan beri onarım görmemişti. Bundan ötürü ırmak kıyısından kentin bulunduğu tepeye tırmanışımız bir saat 40 dakika sürdü. Sonunda kayıp düşmeden hedefimize ulaştığımız için Tanrı'ya şükrettik. Kentin valisine uğramak niyetinde olmamıza karşın, bu konuda acele etmedik ve fazla oyalanmadan Camlı Kahve adıyla bilinen yerde konaklamaya karar verdik. Kahveye bu adın verilmesinin nedeni, pencerelerinin camlı olması, daha doğrusu pencere boşluklarının cam izlenimi uyandıran yağlı kâğıtlarla örtülmüş olması... Kahvenin odaları pek de iç açıcı değildi. Oraya uğradığımızı duyan bir sürü işsiz güçsüz meraklı adam bizi görmeye geldi ve rahatımızı kaçırdı. Bundan çıkardığımız sonuca göre, buraya bir Avrupalının uğraması, çok ender rastlanan bir olaydı ve bizim kente gelmemiz olağanüstü bir merak yaratmıştı... Ayrıca bu yörede canlı, hareketli bir yaşamın olmayışı, ortalıkta bir sürü işsiz güçsüz adamın dolaşmasına neden oluyordu...

Hava çok yağmurlu olduğundan, öğleden sonra sadece şehir içinde kısa bir gezinti yapabildik. Aslında zaten ilginç bir kentle karşılaşacağımızı ummadığımız halde, kentteki cansızlık bizi tam bir hayal kırıklığına uğrattı. Pazar yerinde bile bir hareketlilik yoktu ve kent çöküş halinde olduğu izlenimini uyandırıyordu. Özellikle camilerin çevresindeki sessizlik bu duyguyu kuvvetlendiriyordu. Aslında hisarın bulunduğu, kentin en yüksek tepesinin yamacında birçok yeni evin inşa edilmesi, burada Osmanlıların [Müslümanların] egemen olduğunun bir belirtisiydi. Bu evler şimdilerde tercih edilen yapı tarzında, yani ahşaptan yapılmış ana iskeletin arasındaki boşlukların kerpiçle doldurulması şeklinde inşa ediliyordu. Halbuki bu dolaylarda bol miktarda taş bulunduğundan, evler taştan yapılabilirdi. Bu

evler pek de sağlam görünmemekle beraber, epeyce yüksek olduklarından, çok gösterişliydiler. Dört katlı olanları bile vardı...

Elbette ki pazar yerinde bol miktarda şap satılmaktaydı. Öğrendiğimize göre, burada bulunan dört şap ocağından toplam 100.000 okka şap elde ediliyormuş. (Dr. Mordtmann'ın kayıtlarına göre, sadece 36.000 okka...) Burada ayrıca iki bakır madeni ve 18 okka maden çıkarılan bir de gümüş madeni ocağı bulunuyor. Bize bildirildiğine göre, şap elde edilen maden ocaklarının içinde sadece yatay yönde galeriler bulunuyormuş...

Akşam saat sekize doğru gök gürültüsüyle birlikte şiddetli bir yağmur başladı ve bütün gece sürdü. Sabahleyin hava açtığından, kendi rehberlerimizden daha deneyimli olan yaşlıca bir adamın rehberliğinde kayanın üstündeki hisara çıkmak üzere yola koyulduk. Bizi hedefimize ulaştıracak olan patika, kentten çıkıp Evliya [Çelebi]'nin sözünü ettiği Mehmed Camii'nin arkasından dolaşarak yavaş yavaş yükseklere tırmanıyor ve sonunda kale kapısına ulaşıyor. Bu kapı ortaçağda yapılmış olan Selçuklu kale kapılarının en ilgincidir, çünkü sivri kemerli kapının üzerinde arma olarak çift başlı bir kartal figürü görülmektedir. Ama herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Kapının çevresi çok zarif mimari figürlerle süslenmiştir. Ne yazık ki yapmaya çalıştığım resim pek başarılı olmadığından, onu bu kitaba almadım. Bunun yerine yol arkadaşımın bu çifte-kartal hakkındaki sözlerini yazıma ekliyorum:

> Kapının üst kısmı İslami yapı tarzına uygun bir sivri kemer biçiminde olup çeşitli süslemelerle bezenmiştir. Bunların tam ortasında çift başlı kartal şekli görülüyor. Kentin tarihi hakkında hemen hemen hiç bilgimiz olmadığından, bu kartal figürünün kaynağını da bilmiyoruz. Gerek antikçağdan, gerekse ortaçağdan kalma kentler arasında [Şebin]Karahisar'ın konumuna benzer bir kent tanımıyoruz. Bütün bölgede eski bir uygarlıktan kalma eser kalıntıları bulabilmek için araştırmalar yaptıksa da, hiçbir şey bulamadık... (Benim görüşüme göre su kuyusunun bileziği kesinlikle eski bir uygarlıktan kalmadır. H. Barth.) Bu çevrenin Yunanlara pek çekici görünmemiş olduğunu tahmin ediyorum, çünkü denizle bağlantısı hemen hemen yok gibi. Bizans tarihinde de bu kente dair bir ize

rastlanmıyor. Buna karşın Plinius, (1. 35. C. 52) Pontus'ta şap elde edildiğinden söz ediyor. [Şebin]Karahisar'ın adı, tarihte ilk kez 1473 yılında anılıyor. O tarihte Sultan II. Mehmed, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ı yendikten sonra İstanbul'a dönerken, kentin kumandanı Derab Beyin [?] kendi özgür kararı ile kenti Osmanlılara teslim ettiği bildiriliyor. (Bu olay başka tarihçiler tarafından da doğrulanmaktadır. Ama Dr. Mordtmann'ın, Evliya Çelebi'nin kayıtlarını (II., s. 205) belli bir amaçla mı dikkate almadığını bilemiyorum.) Akkoyunlu beylerinin bu yöreyi nasıl ele geçirdikleri konusunda bilgi edinemedim. Tahminime göre burayı, bölgede egemenlik kurmuş olan Danişmend sülalesinden ve onlar da Selçuklulardan almışlar. Ama Selçukluların armasındaki figürler aslan ve güneştir. Danişmend sülalesini temsil eden figür hakkında bir bilgimiz yok. Zaten Akkoyunluların onlara ait bir simgeyi koruyacaklarını da tahmin etmiyorum. Demek ki bu çift başlı kartal gene bu sonuncu sülaleye ait olmalı. Bu kartal amblemi, biçimi bakımından daha çok Rusların eski dönemlerine ait kartal figürüne benzemektedir.

Surların kente bakan tarafı henüz oldukça sağlam durumda. Sanırım daha önce de surların bu kısmı birbiriyle bağlantılı bir duvar oluşturmaktaydı. Ama gene de bu surlar çok yüksek değil. Bundan kısa bir süre öncesine kadar bu kalenin içinde insanlar yaşamaktaydı. Ama günümüzde burada sadece çok yaşlı bir adama rastladık. Elbette ki surların gerisinde yaşamak, zahmetli olduğu kadar masraflı da oluyor, çünkü yiyecek malzemeleri eşeklere yüklenerek yukarıya taşınmak zorunda... Günümüzde burada, kalenin içinde bulunan ve sarnıç olarak kullanılan bir oyuğa kadar uzanan yoldan başka dikkate değer bir şey göremedik. Bu kaya oyuğuna da şimdi ancak büyük güçlüklerle girilebiliyor. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre (Cilt. II, s. 206) bu sarnıcın girişi daha o zamanlar kullanılamayacak durumda imiş. Kanaatime göre, bu yüksek kayanın tepesinde antikçağda da bir kalenin bulunduğunu bu sarnıca ulaşan yolun varlığı kanıtlamaktadır. Ama o kalenin eski adı bilinmiyor. O zamanlardan kalma yapı malzemesinin ortalıkta fazla bulunmamasının nedeni, bu kalenin vaktiyle tamamen tahrip

edilmiş olmasıdır. Biz civarı dolaşıp inceledikten sonra, kalenin en yüksek yerine çıktık. Fakat buradaki tahkimat da çok dayanıksızdı ve bu yüzden de gerçekten koruyucu bir kale olma görevini yerine getirecek durumda değildi. Büyük bir olasılıkla, burası sadece bölgeyi yönetmekle görevlendirilmiş olan kumandanın yaşadığı mekân olarak kullanılmıştır. Tahminime göre, eskiden de durum böyleydi, çünkü sarnıç girişinin bu en yüksek platformda yapılmamış olması bunu kanıtlıyor. Kalenin bu en yüksek yeri, etrafı pek sağlam olmayan bir duvarla çevrili olan, dörtgen biçiminde bir avludan ibaret ve avlunun içindeki bir kayanın dibinde sekiz köşeli bir kule bulunuyor. (Kule, Evliya Çelebi'nin bildirdiği gibi, yedi köşeli yani heptagon biçiminde değil!). Kulenin üç duvarı öndeki surun içine doğru uzanıyor.

Aşağıdan bakıldığında bütün ayrıntılar seçilemediğinden, kulenin bulunduğu yere kadar tırmanmam gerekiyordu. Bu nedenle her türlü güçlüğü ve tehlikeyi göze alarak, sadece 60 cm genişliğinde olan ve döne döne duvar boyunca yukarılara çıkan, iç tarafı korunaksız taş merdivenden tepeye doğru çıktım. Ve gerçekten de zahmetime değdi, çünkü tahminime göre 1350 metre yüksekliğindeki bu gözlem noktasından, alttaki terasın birkaç noktasıyla birlikte bu çok özel konumdaki yerleşimin hemen hemen her yer yerini görüp çizebildim. (Bkz. Ḥaritanın ilk sayfasında [Şebin] Karahisar'ın planı.) Güz mevsiminin olumsuz koşullarına karşın, görünen manzara çok çarpıcıydı. Bir yanda yalçın kayalıklardan ibaret dağlar, öte yanda insan emeğiyle yapılmış bahçeler... Hiç kuşkusuz yaz aylarında, derinlerde uzanan, çıplak volkanik kayalarla çevrili vadideki bahçeler yeşil bitkilerle donandığında, bu manzara daha da görkemli olacaktır. Değirmen Dağı'nın garip biçimli zirvesinin sivrildiği sıradağların etekleri de yazın kuşkusuz güzel bir yeşile bürünür ve o dolaylardaki köyler de çekici bir görünüm kazanırlar. Ne yazık ki 500 haneden oluşan ve geniş bahçelerle çevrili büyük Tamassara (veya daha doğrusu Tamzara) Köyü buradan görünmüyor, çünkü önünü Yukssuruk Yaylası [?] kapatıyor. Eskiden buraya gelen gezginler, çevredeki ekili alanlardan söz ederken, tümünü yanlışlıkla Tamassara diye adlandırıyorlardı.

Kayaların üstüne kurulu hisardan aşağıya inince, yörenin valisini ziyarete gittik. Vali konağı, kentin en güzel yerindeydi ve diğer evlerle kıyas-

lanınca hepsinden daha gösterişli ve daha bakımlıydı. Vali bizi büyük bir nezaketle karşıladı ve bize gelir gelmez kendisine başvurmadığımız, konaklayabileceğimiz bir yer önermesini istemediğimiz için sitemlerde bulundu. Gerçekten de oraya ulaştığımızı öğrenir öğrenmez, adamlarını yollayıp kendi konağında kalmamızı ısrarla teklif etmişti. Valiyi ziyaretimizden sonra hanımıza geri döndük ve dolaylardaki bahçeleri gezmek için kendimize atlar getirttik. Aslında önceki gün bahçelerin büyük bir kısmını boydan boya gezmiş olduğumuzdan, tepelere çıkış ve inişlerin çok zahmetli olduğunu da biliyorduk. Ama bugünkü gezimiz çok daha rahat geçti, çünkü dün tepelere çıkan yollar yağmur yüzünden çok kaygandı. Dere kenarındaki kahvehaneye sağ salim ulaşınca içimiz rahatladı. Burada güzel manzaraya karşı bir fincan kahve içebilmeyi umuyorduk. Ama ne yazık ki umduğumuz keyfi yaşayamadık, çünkü bu cennet köşesinin karşı tarafında bulunan bir salhaneden etrafa berbat bir koku yayılıyor ve burada vakit geçirmeyi bir cehennem azabına dönüştürüyordu. Ayrıca bize sunulan kahve de Türkiye'de içtiğim en kötü kahveydi. Sonunda burada fazla oyalanmayıp yolumuza devam etmeye karar verdik ve derenin sağ kıyısı boyunca bayır aşağı inmeye başladık. Bu akarsuyun [Şebin]Karahisar'daki küçük kent yaşamında çok önemli bir yeri var. Çünkü kent ile çok sıkı bağlantı halinde olan Brol Bahçeleri [?] ile Noertschum [?] ve Autmusch [Avutmuş] bahçelerini birbirinden ayırıyor. Bu bahçelerin dolaylarında oturanlar, diğer bahçelerin sahipleri gibi kışın daha yukarıda bulunan kente göçmeyip, her mevsimde arazilerinin içindeki bağ evlerinde kalıyorlar. [Şebin]Karahisar'ın bu özelliği Anadolu'daki kentlerden çok farklı. Yörenin halkı yazın alçaklarda bulunan bahçelere taşınırken, soğuk kış mevsimini hisarın bulunduğu dağın dibindeki kentte geçiriyor. Oysa genelde dağlık bölgelerin insanları yaz aylarında daha serin olan yaylalara taşınır ve kışın daha korunaklı olan derin vadilerdeki yerleşimlere inerler.

Yolumuzun iki tarafındaki bahçeler, meyve ağaçları ve üzüm bağları oldukça bakımlıydı. [Şebin]Karahisar'ın üzümleri eskiden beri çok ünlüdür. Johannes Schiltberger,[17] anılarında bu kentten, "Karasser (Karahisar) adı

17 Johann Schiltberger (1381-1429'dan sonra). Niğbolu Savaşında Osmanlılara esir düştü. 1397'de Osmanlı ordusuna katılarak Yıldırım Bayezid'in tüm seferlerine katıldı. 1402'de Ankara Savaşında Timur'a esir düştü. Timur'un ve onun ölümünden sonra oğlu Şahruh'un emrine girdi. 1427'de Konstantinopolis'e sığındı, 1429'da da memleketi Bavyera'ya döndü. Yazdığı ya da büyük olasılıkla dikte ettiği

verilen bu bölge, üzüm bağı yetiştirmeye çok uygun bir yer" diye söz etmektedir (Neumann yayını, s. 99). Ne yazık ki bu yöreden geçen yol, belki yüzyıllarca evvel yapılmış ve o tarihten beri hiç onarım görmemiş. Bu nedenle gezimizin tadını çıkaramadık. Ekili arazi, Kelkit Çayı veya Kara Çay adı verilen akarsuyun kıyısına kadar uzanmıyor. Belki de buraların zemini kayalık olduğundan, toprak çok sert. Kirkes Bağçaları [Bahçeleri] adı verilen en son bahçelerin batıya bakan sınırında görkemli bir portal ile dikkati çeken bir çiftlik evi bulunuyor. Buranın sahibi olan Bektaş Bey, ülkeyi yönetenlerin kuşkusunu üzerine çektiğinden, tutuklanıp idam edilmiş...

Batıya doğru uzanan tarlaların ve meraların arasında oval biçimde iki su havuzu gördük. Bunların şekillerinde kısmen doğal ortamın kısmen de insan elinin etkisi olduğu izlenimini aldım... Gezimizin devamında hisarın bulunduğu kayanın güneyini dolaştık. Burada tamamen sefalete terk edilmiş olan Sibere Köyü'nün [?] yakınından geçtik. Köyde yaşayan Çingenelerin başlıca uğraşı elek yapmak. (Elek sözcüğünün Almanca karşılığının *Sieb* olması tuhaf bir rastlantı...) Daha ilerde uzanan Vaislar Bağçalarını [Bahçelerini] sol tarafımızda bırakarak kente güneydoğudan girdik.

Dr. Mordtmann'ın bu kent hakkındaki izlenimlerini kayıtlarıma ekliyorum:

> [Şebin]Karahisar, askeri açıdan önemini kaybettikten sonra, bir köy-kente dönüşmüştür. Burası çevredeki çiftçilerin ürünlerini değerlendirdikleri ve araç, gereç, giyim eşyası, erzak gibi ufak tefek gereksinimlerini temin ettikleri bir merkez olmuştur. Denize ulaşmanın zorluğu, merkezi bir yerde ve işlek bir yol kenarında bulunmaması nedeniyle, yaşam alanı olarak büyük bir çekiciliği yoktur. Buradaki pazara Ermeniler ve Rumlar hâkimdir. Ermeni halkı çoğunluktadır, Rumlar daha azdır. Bu insanlar, ticari yetenekleri sayesinde iyi bir maddi duruma ulaşabilmiştir. Türkler ise ya memurdur, ya da bir zanaatla uğraşırlar. Yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü, [Şebin] Karahisar'da genel olarak büyük bir hareket ve faaliyet yoktur.

esaret ve yolculuk hatıraları dönemin Anadolu'su hakkındaki en eski kitaplardandır. Bu eser *Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427* adıyla Türkçeye çevrilmiştir —ed.n.

Kentteki gerileme belirtileri her tarafta göze çarpmaktadır, çünkü gittiğimiz her yerde dilencilere rastlıyorduk ve etrafımızı sürekli işsiz güçsüz adamlar sarıyordu. Kısacası günümüzde yerli halkın bir geleceği olmadığı belli oluyordu... Ama tümüyle bu yörenin bir geleceği olmadığı ileri sürülemez. Çevredeki zengin maden yatakları, akarsuların bolluğu, toprağın verimliliği ve denizin yakınlığı, gelecek kuşakların umursamazlık bataklığına saplanmasını önleyecektir ve onlara zengin iş alanları sunacaktır. Gelecek kuşağın insanları, denize uzanan yolları da açmayı başaracaktır.

7 **Kasım Pazar** - Önceki gün bu kentte tanıştırıldığımız yeni at sahipleriyle bir anlaşma yapmıştık. Şimdiye kadar edindiğim deneyimlere dayanarak, bundan sonra dört at yerinde beş at kiralamaya karar vermiştim. Oysa bu adamlar bizim bu beşinci atı onların kullanması için kiraladığımızı sandılar ve ata kendilerine ait semerleri ve eşyayı yüklediler. Böylece daha çabuk ilerleyebilmek amacıyla yaptığımız bu fedakârlık tamamen boşa gitti. Katırcılar kendi istediklerini yapmakta diretince, valiye baş vurmaktan başka çare bulamadık. Uzun tartışmalardan sonra vali, daha doğrusu molla [kadı] bizim lehimize karar verdi.

Koyulhisar Yolunda

Böylece [Şebin] Karahisar'dan ayrılmamız, tasarladığımızdan daha geç bir saatte gerçekleşebildi. Önce Yassuruk [Öksürük Kayası?] Dağı'nın yamacı boyunca ilerledik. Yamacın alt kısımlarındaki yoğun toprak katmanları son günlerdeki yağmurun etkisiyle çamur haline gelmişti. İlerde Yassuruk tepesi ile daha alçak bir tepe arasındaki vadide Giresun'a giden çetin yolun üzerinde çok güzel bir tarım alanı olan Armutlu bulunuyor. Biz çıplak tepelerden aşağıya doğru indikçe çevremizin çalılarla kaplanması ve giderek yeşillere bürünmesi bizi memnun etti. Buralarda birçok köy de vardı ve yolumuzun üzerinde sık sık tahıl ve armut yüklü at ve merkep kervanlarına rastlıyorduk. Bu mallar Enderes [Suşehri] [Şebin] Karahisar'daki Pazartesi pazarına götürülmekteydi. Demek ki [Şebin]Karahisar'a bugün ulaşmış olsaydık, kesinlikle çok daha hareketli bir yaşamla

karşılaşmış olacaktık. Yolumuzun üstünde rastladığımız birkaç küçük akarsu üzerinden geçtikten sonra, Dr. Mordtmann'ın verdiği bilgiye göre, Darabud veya Daravud [Darabul Suyu] adıyla bilinen son akarsu boyunca ilerleyerek Kelkit Çayı'na ulaştık. Bu akarsu, yolu boyunca uzanan dağlardan fışkıran kaynaklarla beslenerek Dikmen Tepesi'nin ardından yeniden ortaya çıkmıştı ve kayaların arasındaki çok dar bir geçide doğru kıvrımlar çizerek akmaktaydı. Burada her iki taraftan birer çıkıntı halinde uzanan iki kayanın üzerine kurulu bir tahta köprü bulunmaktadır. Buna Kurbağa Köprüsü adını vermişler. Fakat kayaların dibinden bu köprüye doğru uzanan yol, yağmurdan sonra çok kayganlaşmıştı. Kelkit Çayı'nın derinliği burada sadece 45 cm ve genişliği de yaklaşık 20 metre olduğundan, o kaygan yoldan yürümektense, uygun bir yerde çayın içinden karşı kıyısına yürüyerek geçmeyi yeğledik. Bundan sonra batı-güneybatı yönünde geniş kavisler çizerek yükseklere tırmanan bir yolda ilerlemeye başladık. Güneybatıya doğru baktığımızda, kayaların arasından akmakta olan ırmağın ötesinde, ta uzaklarda dorukları karla kaplı yüksek dağlar görülüyordu. Bir saat on beş dakika sonra yolumuzun en yüksek noktasına ulaşmıştık. Burada tepenin doruğundaki tüm alanın tarım arazisi olarak kullanıldığını görmek bizi çok şaşırttı. Yolumuzun devamında güzel Enderes Vadisi üzerinden aşağılara doğru inerek Akşar Ovası'na ulaştık. Bu güzel verimli ovanın görünümünü zevkle seyrettik. Karşı taraftaki vadide, bol yeşillikler arasında Akşar yerleşimi görünüyordu. Yapay su kanalları ile sulanan tarlalarının taze yeşili gözlerimiz için bir şölen oldu. Öğrendiğimize göre bu yöredeki tarım işlerinin başarısı daha çok Ermeni halkının faaliyetinden kaynaklanıyormuş. Ama bu köyde Müslüman köylerindeki gibi samimi ve sıcak bir konukseverlikle ağırlanmadık. 120 hanelik köyün evleri, bir bölümü toprağın içine gömülü olan, basık tavanlı taş binalardı. Köyün içinden geçen sokak, bazı yerlerde damların üstünden geçmekteydi. Türklerin oturduğu mahalleler diğerlerinden tamamen ayrılmış olarak tepenin birinci basamağında bulunuyor ve burada 70-80 aile yaşıyor. Ne yazık ki Ritter'in[18] *Klein Asien* [Küçük Asya] adlı kitabındaki (Cilt 1., s. 109, 209 ve 214) çok açık ve anlaşılır olmayan

18 Carl Ritter, (1779 - 1859) Alman tarihçi, filozof ve coğrafyacı. Coğrafyacı Alexander von Humboldt ile birlikte bilimsel coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilmektedir, Berlin Coğrafya Kurumunun da kurucularındandır –d.n.

açıklamalar nedeniyle burada yanlış yönlendirildik. İncelediği konular hakkında derin bir bilgiye sahip olmayan Boré de,[19] bir yazıtta belirtildiğine göre, eski Nicopolis[20] kentinin, şimdi burada bulunan Enderes adındaki Türk yerleşiminin yerinde olduğundan söz etmektedir. Oysa aslında –eğer gerçekten böyle bir yer varsa– buraya komşu olan Puchta Köyü'nde [Pürk, şimdiki Yeşilyayla] bulunmaktadır. Eğer biz bunu önceden bilseydik, buraya [Şebin]Karahisar üzerinden daha kolay ulaşabilirdik. Bu vesileyle, Nicopolis'in Enderes Köyü ile bir ilişkisi olmadığını ve Boré'nin sözünü ettiği yazıtın daha titiz çalışan bir gezgin tarafından incelenmesi gerektiği sonucuna vardık. (Bkz. Boré'nin d'un voyageur en Orient adlı kitabı, I. 368).

Burada yanımıza bir rehber alıp kentin görülmeye değer yerlerini incelemeye karar verdik. Rehberimiz önce bizi kentin eski Ermeni kilisesine götürdü. Burada eski yapılardan kalma birkaç kesme taş gördükse de, bir yazıt bulamadık. Diğer Ermeni kilisesi çok yeni yapılmış gayet düzgün bir bina... Oradan ayrıldıktan sonra, dağların arasındaki bir kaynaktan fışkıran ve vadiye doğru akan küçük bir çay boyunca ilerledik. Buralarda her taraf yeşilliklerle kaplıydı. Enderes'in bahçeleri de gerçekten yöreyi olağanüstü güzelleştiriyor... Bunun dışında burada ilgi çeken hiçbir şey bulamadık. Ermeni halkı bizi olanakları elverdiği kadar güzel ağırladı. Dr. Mordtmann, bu yöre hakkında şu bilgiyi vermektedir:

> Enderes veya bazı kişiler tarafından Endries adıyla bilinen köyün Ermeni halkı buğday, arpa, meyve ve kenevir yetiştirmektedir. Bütün vadide sulama uygulanmaktadır. Enderes'in adını duyuran başka bir özelliği de, İstanbul'daki tüm tütün işçilerinin bu köy

19 Eugène Boré (1809-1878) Fransız din adamı, dilbilimcisi ve gezgini. 1833'te Asya Cemiyetine üye seçildi ve *Journal Asiatique*'teki makaleleriyle ün kazandı. 1835'te Venedik'teki Mekhitarist Manastırı tarafından Anadolu Ermenileri arasında Katolikliği yaymakla görevlendirildi. 1837'de İstanbul'da altı ay kaldıktan sonra Erzurum ve Tarsus'a gitti. Anadolu'dan yazdığı mektuplar *Correspondance et mémoires d'un voyageur en Orient* (Bir Seyyahın Doğu Mektupları ve Hatıraları) adıyla 1840'ta iki cilt olarak yayınlandı. 1849'da İstanbul'da rahip olarak çalışmaya başladı. 1866'da Fransa'ya döndü –ed.n.

20 Nicopolis (Grekçe: Νικόπολις), Antik Roma kolonisi olarak kurulmuş kent. Roma komutanı Pompey tarafından MÖ 65 yılında şimdiki Giresun'un Şebinkarahisar ilçesine bağlı Bayramköy yakınında, Pontos Kralı VI. Mithridates'in ordusunu mağlup ettiği için "zafer kenti" anlamına gelen Nicopolis Kenti kurulmuştur. Osmanlı döneminde antik Nicopolis Kenti'nin yerinde Ermeni köyü Pürk (şimdi Yeşilyayla) bulunuyordu –ed.n.

halkından olmalarıdır. Bu köyün gençleri, memleketlilerinin çoğu gibi, para kazanmak için başkente göçüyorlar ve orada iş arayarak, ya hamal, ya uşak olarak veya tütün işinde çalışıyorlar. Üç-dört yıl çalışıp bir miktar para biriktirdikten sonra da, Enderes'e dönüyorlar ve biriktirdikleri parayı burada harcıyorlar. Paraları tükenmeye başlayınca, ellerinde kalanı yeniden İstanbul'a gitmek için yol parası olarak kullanıyor ve orada tekrar iş arayıp çalışmaya başlıyorlar. Böylece tamamen başkente bağımlı olarak yaşamlarını sürdürüyor ve bir üst basamağa tırmanıp özgür bir vatandaş haline gelme olanağına kavuşamıyorlar.

8 Kasım Pazartesi - Batıya doğru ilerlemeye devam ederek güzel bir tarım arazisinden geçtik ve üç-dört kilometre kadar ilerledikten sonra çorak bir vadiye ulaştık. Burayı geçtikten sonra yeniden verimli topraklara ulaştık ve bir süre yapay sulamanın yapıldığı ekin tarlalarından ve yamaçlara kurulu küçük köylerden geçtik. Daha sonra akarsuların oyduğu uçurumların arasından zemini hendeklerle dolu bir yokuştan inerek Lykos [Kelkit] Çayı'nın kıyısına ulaştık. Bu akarsu yalçın kayalıkların arasından kendine bir yol açarak ve küçük derelerle beslenerek oldukça güçlenmişti. Kıyılarının her iki yanı giderek dikleşiyor ve yolumuzun geçtiği çıplak vadi daralıyordu. Karşı yönden gelen yerli yolculardan ibaret bir topluluğa yol vermek için kenara çekilmemiz hiç de kolay olmadı. Yolcuların başında yürüyen yaşlı bir adam, bacakları titrediğinden ve sürekli sendelediğinden, her an ırmağın sularına düşecekmiş gibi görünüyordu. Daha ötelerde çıplak yamaçların yerini tekrar ekili arazi alınca ve ortalık yeşillenince, hepimiz rahatladık. Ama daha sonra vadi tekrar çıplaklaştı ve Enderes'ten itibaren beş saatlik bir yürüyüşten sonra Koilu Hissar'ın [Koyulhisar] bulunduğu ve jeolojik oluşumların çeşitli görünümlerini sergileyen koni biçimindeki bir tepeye ulaştık. Geniş bir kavis çizerek bu tepenin etrafından dolaştık. Dağın bir oyuntusu içinde bol yeşillikler içinde, sevimli bir köy göründü. Burası dağın tepesindeki hisara adını veren Koyulhisar Köyü idi. Aslında buranın adı Köylü Hisar'dır. Dr. Mordtmann bu ad hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

Ritter, *Kleinasien* adlı kitabında (I, s. 217) bu yer hakkında bütün gezginlerin kullandığı adları ve bu adların değişik biçimlerini bildirmektedir. Bunlardan sadece Indschidschean [İnciciyan][21] tarafından bildirilen Köylü Hisar adı bu yörede geçerlidir. Ama bu adın anlamı, Ritter'in bildirdiği gibi, köylülerin hisarı değil, aslında bir köye sahip olan hisardır. Babıâli'deki resmi kayıtlarda da bu yerin adı حصار قيولو Köylü Hisar olarak geçmektedir. Aynı yazılış biçimini en eski Türk tarihçisi Aşık Paşazade'nin Cihannüma[22] adlı yapıtında (s. 627) ve Türkiye Akademisinin başında bulunan Hayrullah Efendi'nin[23] yayınladığı *Osmanlı Tarihi* (C. VIII. s. 112) adlı yapıtında da saptadım. Oysa ele geçirebildiğim diğer Türk tarihçilerinin kitaplarında bu yerin adı حصار قيونلو Koyunlu Hisar olarak geçmektedir. Ama anlatılanlardan ulaştığım sonuca göre, buranın gerçek adı Köylü Hisar olmalıdır. Daha sonraki tarihçiler köylü sözüne bir anlam veremedikleri için, bu adı Koyunlu Hisar'a dönüştürmüşlerdir. Oysa bu ad, o yörede ve dolaylarında hiç kullanılmadığı gibi, Osmanlı arşivlerinde de geçmemektedir. Koyunlu Hisar adının Akkoyunlu beyleri ile ilgili olup olmadığını araştırmanın boş bir

21 Ğugas İnciciyan (1758-1833), Ermeni tarihçi ve coğrafyacı. 1791'de, Venedik'te basılan, *Desutyun Hamarod Hin Yev Nor Aşkharhakrutyan* (Eski ve Yeni Coğrafyaya Dair Muhtasar Mülahazat) adlı ilk kitabı yeni Ermenice ile basılmıştır. Diğer önemli eseri *Amaranotz Püzantyan* (Bizans Yazlığı) veya Boğaziçi'dir (Venedik, 1794).

Üçüncü eseri, *Darekrutyun* (Vakayiname) 1800-1802 arasında yayınlanmış küçük bir yıllıktır. Dördüncü eseri, 1803-1820 arasında neşredilen *Yeganak Püzantyan* (Bizans Mevsimi) adlı yıllıktır. 1817 yıllığında bulunan, "On Sekizinci Yüzyılın Muhtasar İstanbul Tarihi Kronolojisi," Kevork Pamukciyan tarafından Türkçeye çevrilerek, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nın Haziran 1979 sayısında yayınlanmıştır. *Aşkharhakrutyun Çoritz Masantz Aşkharbi* (Dünyanın Dört Kısmının Coğrafyası) adlı eserinin beşinci cildi İstanbul'u ele almaktadır (1804). İnciciyan'ın bir başka eseri de *Coğrafya*'nın Avrupa kısmının altıncı cildidir (1804). Bu eserde Osmanlı Devleti coğrafyası ele alınır. *Coğrafya*'nın Asya'yı anlatan bölümünün birinci cildi de Doğu ve Güney Anadolu'dan bahseder. *Isdorakrutyun Hin Hayasdanyaytz* (Eski Ermenistan'ın Tasviri) adını taşır (2 c., 1822). Dokuzuncu eseri 8 ciltlik *Tarabadum*'dur (Asrın Tarihi). Bu eserde Osmanlı ve Avrupa devletlerinin yaptıkları harpler genel çizgileriyle anlatılır. İstanbul'da vuku bulan olaylar hakkında da bilgi mevcuttur. İnciciyan'ın bilinen son eseri ise 1835'te basılan *Hınakbosutyun Aşkharhakrakan Hayasdanyaytz Aşkbarbi* (Ermenistan'ın Coğrafi Arkeolojisi) adlı üç ciltlik çalışmasıdır –*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4 "İnciciyan, Ğugas" maddesinden derlendi, Tarih Vakfı.

22 *Cihannüma* Mehmed Neşri tarafından yazılmıştır ama Âşıkpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman* adlı eserinden sık sık alıntılar içerir–ed.n.

23 Daha çok Hayrullah Efendi Târihi adıyla bilinen Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târihi adlı eserin yazarı Hayrullah Efendi (1818-1866) Mekâtib-u Umûmiyye Nazırı olduğu için Mordtmann ondan "Türkiye Akademisinin başında bulunan" şeklinde bahsediyor olmalıdır –ed.n .

çaba olduğu kanısındayım. قيو, Koyu sözü, İstanbul kentinde kullanılan kuyu sözcüğünün o yöredeki telaffuz biçimidir. Bu bakış açısına göre, söz konusu yerleşimin adı Kuyulu Hisar olmalıdır. Burası 1461 yılında Sultan II. Mehmed tarafından Sinop'un alınmasından sonra ve Trabzon'un alınmasından önce ele geçirilmiştir.

Irmağın karşı yakasına uzanan bir köprünün önünden geçerek yol kenarındaki bir handa mola verdik ve hanın dışında oturup karşımızdaki güzel manzarayı seyrederek kahvaltı ettik. Daha sonra da bu güzelliği anımsayabilmek için, buranın resmini çizdim. Karşı yakada, köprünün yakınında yükselen birkaç heybetli ceviz ağacı, manzaraya ayrı bir güzellik katıyordu. Geri plandaki yamaçta kurulu şirin bir köy de manzaranın çekiciliğini artırıyordu. Köyde birkaç güzel bina da göze çarpıyordu. Ben bugün o köyde kalmayı ve hisarı da gezmeyi çok isterdim. Fakat uzaktan dürbünle baktığımızda, hisarın pek ilginç bir yapı olmadığı kanısına vardık. Ama hiç kuşkusuz, bu yüksek tepeden geniş bir çevreyi görmek mümkün olduğundan, ülkeyi saldırılardan koruyabilmek için, kalenin Pontus Devleti döneminde veya antikçağda bu tepeye inşa edilmiş olması mümkündür.

Uğramış olduğumuz hanın yakınındaki oldukça düzgün görünen ev, Türk kökenli bir arazi sahibine aitti. Bir buçuk saatlik bir moladan sonra yeniden yola çıktık. Geçtiğimiz tarım arazisinde sanayinin izlerini görebiliyorduk. Örneğin tepelerin eteği boyunca su kanalları yapılmıştı. Kâh genişleyen kâh daralan vadi tabanındaki ekili topraklarda yetişen bitkilerde gelişme sürecinin çeşitli safhaları görülüyordu. Özellikle üzüm bağlarının görünümü çok güzeldi. Bunların bazıları ırmağın kıyısına, büyükçe bir kolun ırmağa kavuştuğu yere kadar uzanıyordu. Kelkit Çayı, burada çok yükseklerden aşağılara akıyor. Bu nedenle akıntının çok güçlü olduğunu tahmin ediyorum. Çünkü biz de, hafif bir yokuşu tırmanarak ırmaktan biraz uzaklaştıktan sonra, birdenbire çok dik bir yokuştan aşağıya indik. Ve yeniden nehrin kıyısına ulaştık. Nehir yatağının içinden kayalar yükseliyordu. Buradan bakıldığında, karşı yakada, önce Aschadekale [Aşağıkale], daha ilerde Muschäl [?] olmak üzere alabildiğine uzanan güzel bahçeler görülüyordu. Bizim tarafımızdaki bağlara da büyük bir

Manzara resmi

özen gösterildiği belliydi. Bir süre sonra Sultan Murad Hanı adı verilen yere ulaştık. Karşısında bulunan geniş bir kayalığın tepesinde ortaçağdan kalma bir yerleşime ait cami ve minare kalıntıları vardı. Bu hanın sağlam yapısı, Osmanlı egemenliğinin güçlü olduğu dönemlerde kentler arasındaki ana bağlantı yollarına büyük önem verildiğini kanıtlamaktadır. Han, günümüze kadar sağlamlığını koruyabilmiş ve henüz tamamen harabe haline gelmemiş... Günümüzde bu yörede belli bir hareketlilik göze çarpmaktaysa da, memleketin önemli çıkarlarının yeterince gözetilmediği de belli olmaktadır. Örneğin iki yıl önce ırmağın üzerine bir tahta köprü inşa etmeye başlamışken yarım bırakmışlar... Ancak son zamanlarda bu köprüyü tamamlamak için inşaatı yeniden ele almışlar. Hisarın bulunduğu tepenin batı yamacının dibinde dikdörtgen biçiminde büyük bir binanın

ve daha ötedeki yarda da vaktiyle oldukça güçlü duvarları olan başka bir binanın harabesi görülmektedir.

Sultan Murad Hanı'nın ilerisinde vadi giderek daraldığından, akarsu yatağının hemen yakınından yürümek zorunda kaldık. Daha sonra çok güzel ormanlık bir araziye geldik. Yolumuzun geçtiği yarın karşı yakasındaki ağaçlar olağanüstü güzeldi. Bizim bulunduğumuz tarafta da güzel otlaklar vardı. Ama bir süre sonra Kelkit Çayı'na veda edecek ve onun ikiz kardeşi olan İris Irmağı'nın [Yeşilırmak] kıvrımları boyunca aşağılara doğru inecektik. Kelkit Çayı'nın kıyısında son olarak Möda-ssü-köy'de [Modasu?] mola verdik ve geceyi orada geçirdik. Ama daha önce yakınlarda bulunan ve halen kapanmış olan bir bakır madeni ocağında çalışmış olan işçilerin vaktiyle kaldığı ve şimdi terk edilmiş olan bir köyden geçtik.

Modasu Köyü [?] yerleşimi, bir dağın yamacında, ekili alanlar arasında, her yana açık bir yarın içinde bulunuyor. Köyün en çarpıcı süsü, yemyeşil yapraklı ceviz ağaçları... Köyde 30 Türk ailesi yaşıyor. Bunlar, dağın yamacına yaslanmış olan köylerinde kendi içlerine kapanık olarak keyifli bir yaşam sürüyorlar. Köyün muhtarı bizi dostça karşıladı ve bizi köye gelen yabancı konuklar için ayrılmış olan odaya yerleştirdi. Bu ev gibi, köyün diğer evleri de tamamen kütüklerden yapılmış ve bu inşaat tarzında çok eski zamanlardan kalma Likya mezar odalarının üslubu örnek alınmış. Biraz ötede, daha büyük köylerdeki gibi bir hela inşa edilmiş. Akşam yemeğimiz gayet lezzetliydi. Sofrada bol tereyağı ile hamurdan yapılmış yiyecekler de eksik değildi. Güzel sakallı, ağırbaşlı, az konuşan bir Osmanlı olan ev sahibimizin de bizimle sofraya oturması, bizi ayrıca memnun etti. Bize gösterilen konukseverliğe hemen karşılıkta bulunabilecek durumda olmamız da beni ayrıca sevindirdi. Ev sahibimiz bir miktar şekere ihtiyacı olduğunu belirtince, ona yarım külah dolusu şeker armağan ettim. Bu insanların ikramları karşılığında onlara para vermek, kırıcı bir davranış oluyor. Bu onurlu kişiler zaten parayı asla kabul etmediklerinden, konuklar, hizmetkârlara bahşiş vererek minnettarlıklarını göstermek zorunda kalıyorlar.

Yol arkadaşım Dr. Mordtmann bu köy hakkında şu bilgileri verdi:

Modasu Köyü bir tepenin üzerinde bulunuyor. Güneyden gelen ve

oldukça güçlü bir akarsu olan Modasu [?] Çayı bu tepenin dibinden geçiyor ve Kelkit Çayı'na dökülüyor. Modasu Köyü'nde 30-40 Türk evi bulunuyor. Bu dolaylarda buğday, arpa, üzüm, elma, armut gibi ürünler yetiştiriliyorsa da, bu yıl kış mevsimi çok uzun sürdüğünden, hasadın iyi olmadığı ileri sürülüyor. Hava şartlarının uygun olmaması yüzünden tarlaların ekilmesi gecikmiş ve daha sonra da kuraklık bastırmış. Bu bölge, kentler arası ulaşım yollarından çok uzakta kaldığı, en özenli haritalarda bu dolaylarda görülen beyaz alanlardan ve kayıtlardaki bir sürü yanlıştan anlaşılmaktadır.

Odamıza giren yaşlı bir adam bizleri hiç çekinmeden Müslümanların usulüne göre *Esselamün Aleyküm* diye selamladı ve biz de ona *Aleyküm Esselam* diye yanıt verdik. Bizi ziyarete gelen ve çok genç olmasına karşın evli olduğunu öğrendiğimiz başka bir köylüden bu yöre hakkında bilgi edinmek istediğimizde, bize yardımcı olamayacağını, çünkü hayatı boyunca çevre köylerden daha öteye gitmediğini açıkladı. Burada konuşulan dilin farklılığından ötürü, ben bazı sözleri anlayamadım. Örneğin burada kullanılan "*hirle*" sözcüğünü başka yerde duymadım. Bu sözcük "*olmadı*" anlamına geliyormuş...

Bize o gece için sundukları oda, gerçekten de çok makbule geçti, çünkü bütün gece yağmur yağmasına karşın rahatça dinlenebildik. Ama ertesi gün yola çıktığımızda, yağmurun tüm olumsuz etkileriyle karşı karşıya kaldık.

Önümüzde uzanan, Kelkit ve Yeşilırmak akarsularını birbirinden ayıran sıradağları aşmamız gerekiyordu. Bu dağların arasındaki sayısız yarların killi toprakla kaplı, kaygan, dik iniş ve yokuşları bizi çok yordu. Özellikle yolumuzun üstündeki ilk dağın tepesine ulaşmamız hayli zahmetli oldu. Ama etrafımızdaki manzara çok güzeldi. Bütün yamaçlar bu mevsimde yeşil renkleri sararıp bozaran meşe çalılarıyla kaplıydı... Daha sonra inişli yokuşlu dimdik bir patikanın kaygan, killi zemini üzerinden ilerleyerek dağın öteki tarafındaki derin uçuruma ulaştık ve Yeşilırmak yönüne doğru akan dereyi takip ederek sonunda Yeşilırmak vadisine ulaştık. Daha önce Kelkit vadisini çok ıssız ve çorak bulmuştuk. Şimdi Yeşilırmak çevresi bize daha da ıssız

ve çorak göründü. Bunun başlıca nedeni, buraya uzun zamandır yağmur yağmamış olmasıydı. Geçen gece yağan şiddetli yağmurun etkisi de iki vadiyi birbirinden ayıran su ayrım çizgisinden öteye geçememişti. Su kıtlığı nedeniyle bu yörenin hayvanlarının bir kısmı telef olmuş, bir kısmı da başka bölgelere götürülmüştü. Bunun sonucunda da buraları ıssız kalmıştı. Nitekim biz de çevrede ne insana rastladık ne de bir hayvana... Ama girdiğimiz vadide durum daha iyiydi ve burada büyük bir gayretle tarla ziraatı yapılmaktaydı. Her yönden kağnı gıcırtıları duyulmaktaydı. Yolumuzun devamında yer yer çok taşlı topraklardan geçtik. Fakat vadinin solunda yükselen Kapak Tepe [?] (Anadolu'daki dağlara sık sık bu ad verilir) manzaraya farklı bir güzellik kattı. Dağın yan taraflarında görkemli zirveler var. Burada birbirinden tamamen farklı üç çeşit bitki türünün yetişmesi ilgimi çekti. Toprak yeni sürülmüştü ve bu nedenle genellikle kahverengiydi. Yukarılara doğru uzanan yamaçlarda yapraklarını döken ağaçlarla kaplı bir bölgeden sonra çam ağaçları başlıyor ve tepeye kadar devam ediyor.

Biz bu bölgeyi geride bıraktığımızdan hemen sonra üzerimizde koyu renkli bulutlar toplandı ve hafif bir yağmur çiselemeye başladı. Bu güne kadar yol arkadaşım da, ben de, yağmurun yükseklerden yere inmesini bu kadar açık seçik olarak görme olanağını bulamamıştık... Yolumuzun devamında, yayladan göçmekte olan bir Yörük topluluğunun konaklama yerine rastladık. Bulunduğumuz vadi, 25 haneden ibaret Molu Çiftliği yakınında yeniden hareketlendi. Burada birkaç manda ile birlikte bir at sürüsü de otlamaktaydı. Dar bir dağ geçidini geride bıraktıktan sonra sağ tarafımızda açılan bir yardan tepelerin üstüne kurulmuş olan Samail [?] adında küçük bir köye doğru tırmandık. Daha köye gelir gelmez buraya uğramakla hata ettiğimizi anladık. Köy halkının bizi karşılayış biçimi bize büyük bir düş kırıklığı yaşattı. Köylüler bize karşı çok ters davrandılar, burada kalamayacağımızı, bize sunacak hiçbir şeyleri olmadığını söylediler. Biz, köyden alacağımız her şey için para ödeyeceğimizi söyledikse de davranışları değişmedi. Nihayet uzun bir bekleyişten sonra bize barınacak bir yer gösterdiler ve biz de bu insanların gerçekten çok yoksul olduklarını anladık. Bu nedenle de kıt kanaat bir akşam yemeğine razı olduk. Her ne kadar bu köylülerin

konuklara karşı davetkâr davranmamaları, Kızılbaş[24] olmalarından ileri geliyorsa da, asıl neden, geçmiş yaz mevsimindeki olağanüstü kuraklıkta hayvanlarının çoğunu kaybetmiş olmalarıydı. Meğer nisan ayından itibaren buraya bir damla yağmur yağmamış. Oysa bizim gelmemiz bu insanlara bereket getirmiş olmalı, çünkü bütün gece boyunca yağmur hiç dinmedi...

Ertesi sabah, birçok dönemeçten geçerek vadiye inerken arazinin tümüyle olağanüstü kurak ve çorak olduğunu gördük. Etrafta bir tek canlı görülmüyordu. Yamaçlar kavrulmuş meşe çalılarıyla kaplıydı. İki saat yola devam ettikten sonra çevremizdeki tepeler biraz alçalmaya başladı ve içinden geçtiğimiz vadinin görünümü değişti. Her ne kadar tarım faaliyeti göremedikse de, toprağın burada daha verimli olduğu belliydi. Bir zamanlar buraların meskûn bölgeler olduğu, sık sık eskiden kalma mezarlıklara rastlamamızdan anlaşılıyordu. Üç saat boyunca ilerledikten sonra bir yolcu grubuna rastladık. Bunlar yakışıklı, güçlü adamlardı. Tahminime göre, en yakın kentten gereksinimlerini temin etmiş, köylerine dönüyorlardı. Yolumuzun üzerinde kahvaltı edebileceğimiz konuksever bir köye rastlamayınca, ağaç kütüklerinden inşa edilmiş, yıkık dökük, ıssız bir nöbetçi kulübesi yakınında mola verdik. Burası büyük bir olasılıkla eskiden bir derbent idi.

Buraya ulaşıncaya kadar sürekli havanın her an bozacağı endişesi içineydik ve nitekim mola verdikten az sonra yeniden yola çıktığımızda, yağmur başladı. Fazla ıslanmamak için biraz acele ederek bir an önce uzaktaki bir dağ çıkıntısının arkasında görünen Almus adındaki büyük köye ulaşmaya çalıştık. Buralarda tahminen 2,5 kilometre genişliğindeki vadinin daha verimli olduğu gözle görülüyordu. Biz [Şebin]Karahisar'a ulaşmadan önce, Erzurum'dan gelen ve memleketi Tokat'a dönmekte olan bir tüccar da bize katılmıştı. İyi bir binici olan bu ufak tefek yapılı adam yöreyi tanıdığı için bize oldukça yararlı olmuş, ayrıca da görmüş geçirmiş bir kişi olduğundan küçük kafilemize canlılık katmıştı. Bizim de

24 Kızılbaşlık konusunda Dr. Mordtmann şu açıklamayı yapmaktadır: Buralarda ve Tokat ile Amasya dolaylarında çok sayıda Kızılbaş yaşamaktadır. Kızılbaşlar, Avrupalıların sandıkları gibi Şii mezhebinden olan Müslümanlar değildir. Bunlar tamamen özgür bir dini görüşe sahiptirler. İnançları hakkında kesin bir bilgi yoktur, belki de din kurallarına tabi değildirler. Gerçi Müslüman olduklarını ileri sürerler ve köylerinde bir cami de bulunur, ama bu camiye kimse uğramaz. Adları da Müslüman adlarındandır, ama bunun dışında İslami kurallara uymazlar, örneğin şarap içmeyi reddetmezler ve kadınları örtünmek zorunda değildir –Barth.

ona büyük yararımız dokundu, çünkü bizimle birlikte yolculuk yapmakla kendini güvencede hissediyor ve daha hızlı yol alıyordu. Ben de ona büyük bir hizmette bulundum ve belki de hayatını kurtardım. Bu olay şöyle gerçekleşti: Tokatlı dostumuz, Erzurum'a giderken yolu üstündeki bir ırmağın iki yakasını birbirine bağlayan Kadı Köprüsü adındaki yerden atıyla geçmişti. Bu sefer de gene oradan geçerken atını köprüye doğru sürünce, ben onu tam zamanında engelledim. Çünkü ben ondan az evvel köprüyü gözden geçirdiğimde, ortasına denk gelen tahtaların çökmüş olduğunu fark etmiştim. Büyük bir talih eseri olarak ırmağın suları son yağmurlardan sonra henüz yeni kabarmaya başladığından, fazla güçlük çekmeden nehrin içinden karşı yakaya geçebildik... Bundan sonra arazi giderek güzelleşti ve bir saat on beş dakika saat sonra, Yeşilırmak'ın bir kolunun geçtiği bir yan vadinin içine kurulmuş olan Almus Köyü'ne ulaştık. Çok uzun süren şiddetli yağmurda tenimize kadar ıslanmış olduğumuzdan, bir an önce barınacak bir yer bulmamız gerekiyordu. Fakat bu köyde bizi kimse evine kabul etmedi ve açıkta kaldık. Sonunda hem adamlarımız, hem biz, soğuktan titremeye başladık...

Daha sonra burada barınacak yer bulamayışımızın nedenini öğrendik. Meğer 20 zaptiyenin koruması altında devlete ait bir miktar para naklediliyormuş ve köyün yabancı yolculara tahsis edilen odalarının tümüne devlet hazinesi görevlileri yerleştirilmiş. Sonunda sabrımız tükendi ve zor kullanarak kendimize barınacak bir yer temin etmeye karar verdik... Tam o sırada burada bulunan itibarlı bir beyefendi bize çok yardımcı oldu. Keskin yüz hatları ve gururlu bir tavrı olan bu adamın, yörenin kadısı olduğunu tahmin etmiştik. Ama sonradan bu dostumuzun Çerkesoğlu Hafız Efendi adıyla bilinen, özgür görüşleri ve fikirleri olan bir kişi olduğunu öğrendik. Bu adam, Allah korkusunu esas kabul eden İslami görüşü paylaşmıyor ve bunun tam tersine Osmanlı halkının da yaşam ilkesi olduğunu ileri sürdüğü bedensel zevklere yönelmenin her şeyden daha önemli olduğunu söylüyordu. Avrupalılar hakkında, bu insanların ya aşırı zeki, ya da ileri derecede çılgın oldukları görüşündeydi. Akşam vakti, bu yerleşimin ileri gelen kişilerini ve para nakliyatını yöneten yetki sahibi subayı da yanına alarak bizi iki kez ziyarete geldi ve bizimle çay içti.

Gece yoğunbir kar yağışı başladı. Sabaha karşı barındığımız odanın tavanının aktığını fark ettik. Böylece bu köyde fazla oyalanmadan, kuvvetli bir kahvaltıdan sonra yola çıkmaya karar verdik. Gündüz gözüyle çevremize baktığımızda köyün pislik içinde olduğunu fark ettik. Dolaylardaki tepeler gece boyunca karla örtülmüştü. Irmak, buradan itibaren geniş bir kavis çizerek kuzeye doğru yöneliyordu. Biz, bu vadinin en alçak bölgesinden yükseklere doğru ilerleyerek bir tepenin doruğunu aşmak zorundaydık. Patikalar engellerle dolu olduğundan, dik yokuşu tırmanırken sık sık ara verip dinlenme gereğini duyduk. Bu zorlu yolculuk iki saat sürdü. Sonra gene vadiye doğru iniş başladı. Bu sırada kar da durmuştu. Ulaştığımız vadi, sağ tarafa doğru genişlemekle beraber, buralarda çok az tarım çalışmalarına rastladık. Daha ilerde Yeşilırmak'ın kuzey kıyısındaki, Comana Pontica[25] adlı antik kentin harabesine ulaştık. Burada eski yapılardan kalma kesme taşlardan inşa edilmiş bir köprü bulunmaktadır. Fakat köprü zemini kaplanmamış olduğundan, Niksar'a gitmekte olan kervanlar, köprünün kemerlerinin taşlarına basarak bunları aşındırmışlar. Biz, yardımcılarımızı ırmağın güney kıyısında, kentin güneyindeki kenar mahallelere ait ev yıkıntılarının bulunduğu yerde bıraktık ve antik kent harabesini gezmeye gittik. Comana kenti, geniş, güzel, verimli bir vadide kurulmuş. Dinin de koruyucu etkisi altına sığınmış olan bu kentin oldukça güvenceli bir yer olduğu anlaşılıyor. Belli ki, antikçağda burası çeşitli yolların kavuşma noktasıydı. Günümüzde de burada hâlâ geniş bir alan yıkıntılarla kaplı. Ama bu yerleşim ortaçağa kadar meskûn olduğundan, günümüze kalan bina artıkları, küçük ve gösterişsiz temel duvarlarıyla birkaç basit mahzenden ibaret. Irmağın yakınında bulunan ve Akropol olarak kullanıldığını tahmin ettiğimiz meydan da özelliğini kaybetmiş ve tamamen harabe haline gelmiş durumda. Bu yerleşimin batısında, eskiden kutsal bir yer sayılan Gümenek Köyü'nün yakınlarındaki bir kaya çıkıntısının içinde Chrysostomus'un [Hrisostomos][26] mezarı olduğu ileri sürülen bir kabir bulunmaktadır.

25 Komana Pontika, Anadolu kökenli Tanrıça Ma inancı etrafında MÖ 300 civarına tarihlenen Tokat'taki (Gümenek) bir tapınak devletiydi –ed.n.

26 İoannes Hrisostomos (ya da Yannis Khrysostomos, d. yaklaşık 347, Antakya - ö. 407 Komana Pontika), Konstantinopolis Başpiskoposu ve önemli bir Kilise Babası'dır. Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi, İskenderiye Kıpti Kilisesi, Anglikan Kilisesi ve Lüteryan Kilisesi, Yannis Khrysostomos'u aziz ilan etmiştir –ed.n.

Öğleden sonra yola devam ettik ve yarım saat sonra Tokat'ın bahçelerine ulaştık. Buradan itibaren üzerleri dikenli çalılarla kaplı yüksek duvarların arasından atlarımızı sürdük. Sağ tarafımızdaki vadi boyunca, göz alabildiğine yaprakları dökülmüş olan üzüm bağları uzanıyordu... Sol tarafımızdaki bölge göze görünmüyordu. Ama sanayinin etkin olduğu bir bölgeye girdiğimiz belliydi. Özellikle odun kütüklerinin nakli için Yeşilırmak'ın akıntısından yararlanıldığı dikkatimizi çekmişti. Oysa buraya gelinceye dek, doğanın bu ülkeye sunduğu bol su yollarının sağladığı olanakların kullanıldığını görmemiştik. Sol tarafımızda bir çıkıntı oluşturan kaya kütlesini geçer geçmez, karşımızda Tokat kenti göründü. Hiçbir düzen gözetilmeden, karmakarışık inşa edilmiş olan bu kentin evleri kısmen ahşaptan yapılmıştı. Her evin önünde üstü kiremitle örtülü bir sundurma bulunuyordu. Kent, karla kaplı yüksek kayaların oluşturduğu dik duvarlar arasında kuzeyden güneye doğru alabildiğine uzanıyor ve doğudan batıya doğru da oldukça geniş bir alanı kaplıyordu. Buraya gelinceye kadar çok ıssız bölgelerden geçtiğimiz için, Tokat kentindeki hareketlilik üzerimizde olumlu bir izlenim bıraktı. Buraya yerleşmiş olan Amerikalı misyonerleri önceden haber vermeden ve bir tavsiye yazısı sunmadan ziyaret etmek istemediğimizden, bir kahvehaneye uğrayıp, bir süre kalabileceğimiz geniş bir oda tuttuk. Odanın cephesinde bir sürü pencere vardı. Yazın bu odada kalmak, herhalde çok keyifli olacaktı. Ama bu mevsimde oda dayanılmayacak kadar soğuktu. Vakit oldukça ilerlemişti ve hava koşulları pek iyi olmadığından, bu akşam kenti gezmekten vaz geçip odamıza yerleşmeye ve dinlenmeye karar verdik. Fakat burada rahat bir ortam hazırlamak hiç de kolay değildi. Bu yöredeki bir handa veya kahvehanede rahat edebilmek için, yolcunun birkaç hizmetkârı olması ve gereksinim duyabileceği her şeyi yanında getirmesi gerekiyor...

Tokat'ta geçirdiğimiz gece boyunca aralıksız yağmur yağdığından, hiç değilse bir kente ulaşmış olduğumuza ve başımızı sokacak bir yer bulduğumuza şükrettik. Bu kötü havayı burada atlattıktan hemen sonra yolculuğumuza devam etmek niyetindeydik. Ama ertesi günü de hava öyle bozuktu ki, yola çıkmaktan vazgeçtik. Gerçi bulunduğumuz vadide ısı

henüz sıfır dereceye inmemişti, ama nem oranının yüksek olması nedeniyle hava gene de çok soğuktu. Dağların doruklarını kaplamış olan karın etkisi hissediliyordu. Bu nedenle çok erken dışarıya çıkmayıp evde meşgul olduk. Zaten kentin sokaklarında da erken saatlerde bir hareket görülmüyordu. Gün ilerledikçe barınmakta olduğumuz mekânın karşısındaki meydanda bir sürü deve toplanmaya başladı. Bundan cesaret alarak biz de dışarı çıktık ve geniş bir vadiyi kaplayan kentin bir ucundan öbür ucuna doğru yürüdük. Güneydeki semtleri de gezdik. Amacımız, Ermenilerin yaşadığı mahallede yerleşmiş olan Amerikalı Misyoner Van Lennep'i[27] ziyaret etmekti. Burada bazı Ermeni ailelerinin oldukça düzgün evleri var. Ama misyon binasının olağanüstü görkemi hepsini gölgede bırakıyor (bkz. Haritada Tokat'ın planı). Binanın büyük kapısından temiz, düzgün bir avluya girdik. Buradan giriş binasındaki geniş merdivenden çıkarak ana binaya geçtik. Binanın çeşitli bölümlerini gezince, bir Avrupalının burada hiçbir fedakârlıkta bulunmadan yaşamını rahatça sürdürebileceğine kanaat getirdik. Misyon binası, kentin ferah güzel manzaralı bir yerinde bulunuyordu. Odaları Doğu ülkeleri gelenek ve alışkanlıklarına uygun bir zevkle döşenmişti. Doğuya bakan geniş ve güzel bir bahçesi vardı. Binanın kabul salonu, her ne kadar şimdilerde giriş bölümüne ayrılan yer nedeniyle biraz daralmışsa da, tavanın zengin bezemeleri çarpıcı bir etki yaratıyordu. Güneşin tüm çevreyi ışığa boğduğu yaz günlerinde burası kuşkusuz daha da görkemli bir görünüm kazanmaktadır. Binanın eski sahibi olan zalim bir derebeyi, İstanbul'da yaşayan Bay Metz adında bir ipek tüccarına borçlanınca, burayı ona devretmek zorunda kalmış. Bay Metz de binayı takriben 70.000 kuruş karşılığında Amerikalılara satmış. Onlar da yaklaşık aynı miktar harcamayla binada bazı değişiklikler yapmışlar ve günümüzdeki

27 Henry John Van Lennep (İzmir, 1815- Massachusetts, ABD, 1889). 19. yüzyılın ünlü bir Hristiyan rahibi ve misyoneri, yazar ve eğitimci. 1830'da eğitim görmek amacıyla ABD'ye gitti. 1837'de Amherst College'dan mezun olunca ABD'de çeşitli misyonlarda çalıştıktan sonra İzmir (1840-44 ve 1863-69), İstanbul (1844-54) ve Tokat'ta (1854-56) rahip olarak görev yaptı. Batı Anadolu ve Mısır'a çeşitli kereler seyahatlerde bulundu. Aynı zamanda usta bir ressamdı. Çizimlerinin birçoğu çeşitli kitaplarda yayınlandı. *The Oriental Album: Twenty Illustrations, in Oil Colors, of the People and Scenery of Turkey, with an Explanatory and Descriptive Text* (Şark Albümü, Yağlıboya Renkli Yirmi Resim, Açıklayıcı ve Tanımlayıcı Notlarla Türkiye'nin İnsanları ve Manzaraları, 1862); *Travels in Little-known Parts of Asia Minor* (Anadolu'nun Az Bilinen Yerlerine Seyahat, 1879) bu kitaplar arasındadır –ed.n.

güzel görünümünü kazandırmışlar. Misyoner, bahçede yerli ve yabancı ülkelerden getirttiği çeşitli meyve ve sebzeleri yetiştiriyor. Bahçenin kenarına da, misyonerlik görevindeki büyük emekleriyle tanınmış olan genç misyoner Henry Martyn'in heykelini diktirmiş ve altına birkaç dilde onu tanıtan ve öven bir yazıt koydurmuş. Bu heykeli heykeltıraşa kendi eliyle çizdiği resmi göstererek yaptırmış.

Ne yazık ki, birkaç ay sonra aldığımız bir habere göre, bu misyon binası tamamen yanıp harabe haline gelmiş...

Ama şimdi bu binada yaşayan insanlardan söz edelim: Bu binanın ve iç düzeninin tamamı, burada ailesi ile birlikte yaşayan Bay Van Lennep'in eseridir. Ne yazık ki bu yetenekli ve gayretli adam, konumuna göz diken kötü niyetli ve kıskanç meslektaşları yüzünden burada rahat, huzur bulamadı. Rakipleri, onu makamından uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvurdular. Oysa biz onun hakkında çok olumlu izlenimler edinmiştik. Bay Van Lennep, katı kuralları benimsemiş dar görüşlü misyonerlerin tersine, derin bir bilgi hazinesine sahip, geniş görüşlü ve çevresindeki her şeye ilgi duyan bir adamdı. Ziyaretimizden çok memnun olduğu belliydi. Nitekim kaleyi görmek istediğimizi belirtince bize eşlik etti. Kaleye güney yönündeki çok dik yardan tırmandık. Kalenin bulunduğu heybetli tepe, sanki bu amaç için özel olarak şekillendirilmiş olduğu izlenimini uyandırıyor... Büyük bir olasılıkla antikçağda da bu tepenin doruğunda bir kale vardı. Kayanın içine oyulmuş olan kalenin girişi, dağın derinlerindeki kuyunun ağzı ve içinde taştan bir oturma yeri olan, adeta sevgililerin gizli buluşma yerini andıran sevimli, küçük mezar odası da kuşkusuz o dönemlerden kalma... Eski bina kalıntıları üzerine inşa edilmiş olan kale duvarlarının pek düzgün olmaması nedeniyle, 14. yüzyılda inşa edilmiş olduğunu tahmin ediyorum. Genelde fazla ilgi çekici bir yanı da yok... Kısmen daha eski yapılardan sökülüp getirilen malzemeden, kısmen de ahşaptan yapılmış. Duvarların kente bakan tarafının alt kısımlarında Ermenice ve Türkçe yazıtlar görülüyor. Fakat Boré'nin söz ettiği yazıtı burada ve daha sonra gittiğimiz mezarlıkta da göremedik...

Kaleden sonra yakında bulunan ve 638 yılında yapılmış olan mescidi de görmeye gittik. Minaresi çok güzel İznik çinileriyle süslenmiş olan

mescidin içerisini gezemedik. Dr. Mordtmann yazıtı okumakta oldukça zorlandı.[28]

Bay Van Lennep'in bize meydanın yakınında bulunan başka bir binayı görmemizi önermesini ne yazık ki anlayamadık ve Tokat'ta geçirmiş olduğumuz kısa süreyi iyi değerlendiremeyip Selçuklular döneminden kalma o çok ilginç ve muhteşem binayı ziyaret etmekte geciktik. Bu ziyareti yapacak yerde, havanın kötü olması yüzünden, günün geri kalan zamanını Amerikalı Misyoner dostlarımızın yanında geçirmeyi tercih ettik. Böylece Bay Van Lennep'in özellikle Anadolu hakkında bilgi veren pek çok yapıtı içeren kütüphane odasında, mükemmel ve konuksever ev sahibimizle keyifli bir sohbete daldık. Bay Van Lennep, bize önümüzdeki günlerde İstanbul'a gitmeye niyetlendiğinden söz etti ve bu yolculuğun Amasya'ya kadar olan bölümünü bizim eşliğimizde yapmayı çok istediğini söyledi. İstanbul'a gidiş nedeni, kendisini Tokat'taki görevinden aldırıp Merssivan'a [Merzifon] tayin ettirmek isteyen rakiplerinin entrikalarını engellemekti. Kendisine vekâlet edecek olan iki meslektaşı da birkaç gün evvel buraya ulaşmıştı, eşyaları da düzenli biçimde sandıklara yerleştirilip birkaç deveye yüklenerek Samsun'dan buraya getirtilmişti... Ev sahibimiz bize sohbetimiz sırasında pek çok ilginç bilgi aktardı. Bu arada buranın nüfusu hakkında da bilgi edindik. Örneğin Tokat kentinin yetişkin erkek nüfusu şöyledir:

Osmanlı	6500	kişi
Ermeni	3532	kişi
Rum	569	kişi
Katolik Ermeni	438	kişi
Yahudi	113	kişi
Protestan	22	kişi

Demek ki kentin nüfusu toplam 45.000 kişi dolaylarında olmalı...

28 Bu konuda şöyle bir açıklama yapılmıştır: "Pencerelerin iç tarafları çiniyle kaplanmıştır ve üzerinde Kuran'dan alınma sözler vardır. Onun üzerinde de Keyhüsrev'in oğlu Sultan Aladdin Keykubad'ın Hicri 631 yılında (1233) bu binayı yaptırmış olduğunu bildiren bir yazı vardır. Doğruluğu onaylanan tarih bilgilerine göre, I. Keyhüsrev'in oğlu Sultan Alaeddin Keykubad'ın H. 610'dan 635 yılına kadar hüküm sürdüğü biliniyor [1221-1237 arasında hüküm sürmüştür]. Ben bu yazıyı kopya ederken iki kez kontrol ettiğim için عز الدين ve علاالدين sözcüklerinin birbiriyle karıştırmış olduğumu sanmıyorum." –Barth.

Bay Van Lennep, kentin deniz seviyesinden yüksekliğinin, kendi hesaplarına göre 650 metre olduğunu ileri sürüyor. Onun bu tahmini başkalarının hesaplarından 100 metre kadar farklı. Bay Van Lennep, Taşova'da bulunan tüm köylerin listesini de çıkarmış. Dr. Mordtmann bu listeyi kendi kayıtlarına geçirdi.

O gece hava gene çok soğuktu. Ama ertesi günü hava biraz düzeldi ve biz de Tokat'ta kalacağımız bu son günü, kenti gezip tanımaya çalışarak değerlendirmeye karar verdik. Önce yeniden kaleye çıktık ve bu sefer ırmak kenarından tepeye çıkan yolu seçtik. Bu yol taş döşeli olduğundan, daha rahat yürünüyor. Önce kalenin bulunduğu, sivri kayalarla kaplı tepenin eteğinde bulunan ve batıya bakan mezarlığı ziyaret ettik. Burada sadece kısmen silinmiş bir Yunanca yazıt bulabildik. Kalenin bulunduğu tepeden bakıldığında, çevre tümüyle apaçık görülüyordu. Yüksekliği 2500 ayağı geçen dağların dorukları karla kaplıydı ve bu karlı bölge vadinin üzerinde belli bir sınıra kadar uzanıyordu. Özellikle dağların kuzeye bakan yamaçları ve Yeşilırmak'ın üzerinden geçen köprünün batısında kalan, bağlarla kaplı ve bağ evleriyle süslü bölgelerin görünümü çok güzeldi. Yaz mevsiminde bu manzara kuşkusuz çok daha güzel olacaktır. Daha sonra güneye doru yürüyerek kentin en kalabalık semtine ulaştık. [Şebin]Karahisar'da bize katılıp buraya kadar gelmiş olan Tokatlı dostumuza burada, bitpazarının yakınında rastladık. Bu semtteki iş yerinde tekerlek tamirciliği ve ip, halat satıcılığı yapıyordu. Onun daveti üzerine dükkânına girip oturduk. Bize kahve ikram etti ve sayemizde umduğundan birkaç gün önce memleketine gelebildiği için tekrar tekrar teşekkür etti. Bu dostluk ve hatırşinaslık sadece Osmanlılara özgü bir davranış biçimidir.

Daha sonra kentin bu mahallesinde bulunan eski, yıkılmaya yüz tutmuş büyük bir camiyi ve küçük bir hanı inceledik. Söz konusu han, eskiden kubbeli olan bir caminin etrafına dizilmiş küçük odalardan ibaretti. Günümüzde caminin kubbesi yıkılmış durumda ve içinden bir ağaç yükseliyor. Oradan ayrılıp bir bakır atölyesine uğradık. Burada hummalı bir faaliyet vardı. Ham bakır madeni elden ele geçerek çeşitli boylarda kaplar kazanlar üretiliyordu. Amerikan misyonuna doğru giden yoldan biraz daha batıya doğru saparak, buradan kentin merkez mahallesinin güneyinde

yükselen tepeye çıktık. Hava açık olduğu için, bu yüksek yerden bütün kent çok güzel görünüyordu. Ne yazık ki yanıma resim malzememi almadığımdan, bu güzel manzarayı kâğıt üzerine geçiremedim. Tokat'ın başka hiçbir yerinden bu kadar güzel bir manzara görülemez... Yapraklarını dökmemiş olan birçok meyve ağacı ve özellikle de ceviz ağaçları çevreyi süslüyordu. Etrafında dut ağaçları bulunan birkaç yarı yıkık kulübe tepenin çevresine dizilmişti. Ama burada bir yol yapılmamış olduğundan, dağınık halde inşa edilmiş olan kulübelerin arasından geçip tepenin dibindeki misyon binasına giden yola kavuşmakta oldukça zorlandık. Oraya ulaştığımızda, Bay Van Lennep, bize Mirihane adı verilen devlete ait büyük bakır işletmesini ziyaret etmemizi önerdi. Ama çok uzak bir yerde bulunan bu yeri görmeye gitmemiz, aslında zahmetimize değmedi. Çünkü asıl amacımız tam aksi istikamette bulunan bazı yerleri gezip görmekti. Harita defterinin 2 numaralı sayfasında Tokat'ın kent planının bir çizimi bulunmaktadır.

Mirihane'ye ulaşmak için ırmağın aktığı vadi boyunca kuzey-güney yönünde ilerleyerek kentin sanayi mahallesinin daha sakin ve sessiz bir yerine ulaştık. Buradan kentin doğusunu kuşatan kayalıkların arasındaki bir girintiye saptık. Bakırın ergitildiği atölye burada bulunmaktadır. Ama ne yazık ki, vaktiyle sağlam olarak inşa edilmiş olan bu bina daha şimdiden harap olma belirtileri göstermektedir. Nitekim çalışmalar da durdurulmuş olup, bazı maden ergitme kazanları onarılmaktaydı. Bu yüzden her taraf, atölyenin çalışır durumda olduğu günlere kıyasla çok daha kirli, bakımsız ve dağınıktı. Atölyenin yöneticisinden aldığımız yetersiz ve çelişkili bilgiler, bu kuruluşun batmak üzere olduğu izlenimini uyandırıyordu.

Öğrendiğimize göre burada her yıl 500.000 okka saf bakır elde ediliyormuş. Bu bakırın bir okkası İstanbul'da 20 kuruşa satılıyormuş. Buna karşılık saflaştırılmamış durumdaki maden, işçiden bir kuruşa (piaster) satın alınıyormuş. Madenin nakil işini bazı köyler üstlenmişler ve bu hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutuluyorlarmış. Önceleri bu bakır madeni işletmesi bir Avusturyalı madenci tarafından yürütülüyormuş ve işletmenin durumu şimdikinden çok farklıymış. Ama haset ve kıskançlık nedeniyle geçmişteki kurulu düzen bozulmuş...

Bu ziyaret bizim için pek de tatminkâr olmadığından, keyfimiz kaçtı

ve geldiğimiz uzun yoldan kuzeye doğru hızlı adımlarla kente geri döndük. Amacımız, Yeşilırmak üzerindeki köprüyü görmekti, çünkü burada şimdiye kadar hiçbir gezginin okumayı başaramadığı muhteşem bir yazıtın bulunduğunu duymuştuk.

Sonunda kentin kuzey sınırına ulaştık. Burada sokak seviyesinden altı metre kadar aşağıda olan bir caminin portalı dikkatimizi çekti. Bina diğer camiler kadar gösterişli olmasa da, oldukça etkileyiciydi. Dr. Mordtmann yazıtı okumayı başardı ve bu sayede, yapının Hicri 698 yılında (1298) Gıyaseddin[29] tarafından yaptırılmış olduğunu öğrendik.

Daha ilerde, sol taraftaki bir bahçenin içinde gördüğümüz sekizgen biçimindeki türbenin üzerindeki yazıtı da okuyan Dr. Mordtmann, burada Emir Nureddin bin Timur'un[30] gömülü olduğunu, tarihinin 713 Zilkade ayının ortası (1313 yılı Mart ayı başları) olarak bildirildiğini açıkladı.

Bu binanın değişik biçimdeki çatısı ilgimizi çekmişti. Ne yazık ki binayı çizmeye zamanım yetmedi, çünkü köprüyü de görmek istiyorduk. Oldukça dolambaçlı yollardan geçerek köprüye ulaştığımızda, buradaki bir yazıttan, kesme taşlardan inşa edilmiş olan bu sağlam yapının Selçuklular zamanından kalma olduğunu öğrenmemiz bizi çok şaşırttı. Köprü As e' dunia Kei Kobat ben Kei Husraf [Alaaddin Keykubat bin Keyhüsrev] tarafından Hicri 648 yılında inşa ettirilmiş. Dr. Mordtmann bu konuda şu açıklamayı yaptı:

> Yeşilırmak üzerinden geçen büyük köprünün üstündeki yazıtın tümünü okuyamadım, çünkü yazıt çok uzun ve üstelik de bezemeli olduğu gibi, üzerine vuran güneş ışığı da uygun ve yeterli değil. Bu yazıttan ancak şu kadarını öğrenebildim: Bu köprü 648 (1250) yılında Sultan As e' din [Alaeddin] zamanında, Kâsım oğlu Sef e'

29 Dr. Mordtmann şunları söyledi: "Gıyaseddin hakkında şu anda fazla bilgi veremeyeceğim. Tarihçilerin bildirdiklerine göre, III. Gıyaseddin Keyhusrev, bu adı taşıyan son hükümdardır ve 682 (1284) yılında ölmüştür. Aynı kişinin yaklaşık aynı zaman süresince yaptırmış olduğu başka anıt yapılar da saptadım" –Barth.

30 Dr. Mordtmann bu konuda şunları söyledi: Demek ki bu kişi Selçuklulardan sonra gelmektedir, ama bilinen tarihi kaynaklardan hiçbirinde kendisinden söz edilmemiştir. Tokat'ta onun ünlü Timur'un oğlu olduğu ileri sürülüyorsa da, bildirilen tarih buna uymamaktadır. Ayrıca Timur'un bu isimde bir oğlu yoktur –Barth.

dunia u e' din Hamid Merue [Pervane[31] Seyfeddin Hamid] tarafından inşa edilmiştir.

Köprüde durup vadinin uzandığı iki yöne doğru bakıldığında, akşam güneşinin ışığında görülen manzara çok güzeldi. Hele karşı vadinin gerisindeki yamacın üzerindeki ağaçlar, yapraklarının büyük bir kısmı dökülmüş olmalarına karşın göze çok hoş görünüyorlardı. Buralarda hiçbir araca rastlamadık ve nehir yoluyla ağaç kütüklerinin nakli bile Tokat'tan itibaren durmuş gibiydi. Köprünün kuzeydoğusundaki bir tepenin üzerinde, Niksar'a giden yolun yakınında, Hamilton'un[32] sözünü ettiği kutsal mezar bulunmaktadır.

Geri dönüşümüzde, hava kararmak üzereydi. Meydanın kuzeybatı köşesine ulaştığımızda, Selçuklulardan kalma bir sarayın görkemli portali dikkatimizi çekti. Burası muhtemelen Hamilton'un Voyvoda Hanı [Taşhan] diye adlandırdığı fakat üzerinde fazla durmadığı yerdi. Bu yapı, hangi amaca yönelik yapılmış olursa olsun, özellikle bu bölgede, kalenin bulunduğu kayalık tepenin doğuya bakan eteği ile ırmak arasında yerleşmiş oldukları anlaşılan Selçukluların itibarlı kişilerine ait en gösterişli bina olduğu kuşku götürmez.[33]

31 Selçuklular ve İlhanlılarda nişancılara, yani sultan fermanları altına sultanın tuğrasını çekmekle görevli büyük nüfuz sahibi kişilere verilen unvan –ed.n.

32 William John Hamilton (1805-1867), *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia* (Anadolu, Karadeniz ve Ermenistan'da Araştırmalar) adlı kitabın yazarıdır –ed.n.

33 Dr. Mordtmann'ın bu konudaki açıklaması: "Tokat, 1082 yılında Selçuklu Sultanı Devlet II. Kılıç Arslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman'ın payitahtı idi. Bu hükümdardan sonra, Konya'daki hükümdarlar da burada yaşamış olabilirler. Ama bu konuda bilgi sahibi değiliz. Gene de bu sülaleyle bağlantısı olan hükümdarların uzun süre Tokat'ta hüküm sürdükleri tahmin ediliyor. Meydanın yakınındaki büyük yapılar bunu gösteriyor. Ama şimdiye kadar hiçbir gezgin bu yapıların özelliklerinden söz etmemiştir. Bu yapı grubu, yan yana inşa edilmiş olup, ara kapılarla birbirine bağlanan dört binadan oluşmaktadır. Binaların cephesi gerçek birer mimari sanat eseridir ve sadece onları görüp incelemek için bile Türkiye'ye seyahat etmeye değer. Bunların çizimini yapabilmek için en az bir hafta burada kalmak gerekir. Binaların girişinde kemerli geçitlerle çevrili büyük birer hol ve giriş kapısının karşısında, tepesi kubbeli yüksek tavanlı bir mekân bulunmaktadır. Binanın şimdiki durumuna bakarak ulaşabildiğim sonuca göre, bu binalardan biri hükümdarın sarayı idi ve konuklarını kabul ettiği salon burada bulunmaktaydı. Diğer binalardan biri muhtemelen hükümdarın özel mekânı ve harem dairesiydi, üçüncü bina, saraya ait cami idi, dördüncü bina devletin yönetimine ayrılmıştı. İlk iki binanın gerisinde, bu binalara bağlı olarak, iki kabir odası bulunmaktadır. Bunlardan birinde beş tabut, diğerinde ise otuz kadar tabut dizilidir. Bu duruma göre, Tokat'ta beş sultanın hüküm sürdüğü ve kabir odalarının birinde de onların çocuklarının veya yakınlarının defnedilmiş olduğu sonucuna varmak doğru olabilir mi? Ne yazık ki, gü-

Şimdilerde çatısı olmadığı için korunaksız durumda olan ve ahır olarak kullanılan, çöplerle, atıklarla dolu olan binanın planını tarif etmeye çalışacağım:

> Bu heybetli binanın en görkemli kısmı, kabul salonunun giriş bölümündeki portalın (cümle kapısının) dışa bakan yüzeyidir. Buradaki süslemeler Mağrip yapı üslubunun en zengin ve görkemli örneklerinden biri sayılabilir. Ne yazık ki zaman darlığı yüzünden bu zengin süslemelerin ufak bir bölümünü bile kâğıda aktarmak olanağını bulamadım, çünkü ertesi günü yolumuza devam etme kararımızı değiştirmek istemiyorduk. Ama ortaçağdan kalma bu eşsiz eseri daha önce fark etmemiş olduğumuza üzülerek oradan ayrıldım.
>
> Gün boyunca zamanımızı iyi değerlendirerek kentin içinde uzun yürüyüşler yaptığımızdan, Van Lennep'in evine döndüğümüzde, çok acıkmış olarak sofraya oturduk. Akşam geç saate kadar sohbet ettikten sonra ev sahibimizle vedalaştık. Evinde çok güzel saatler geçirmiştik. Daha sonra bu güzel binanın, 1859 yılının başında, kıskanç komşuları tarafından yakıldığını ve Van Lennep'in canını zor kurtardığını öğrendik.

14 Kasım Pazar - Konaklamakta olduğumuz korunaklı kahvehanenin girişindeki odanın ısısı, sabahleyin sıfırın altında yarım dereceye düşmüştü. Demek ki gece boyunca kent içi daha da soğumuş olmalıydı, çünkü çevredeki her şey, sokaktaki su birikintileri ve çeşme yalaklarındaki su bile donmuştu. Bundan ötürü, yola çok erken çıkmaktan vazgeçtik. Bir akşam önce yolculuğumuz için bize atlar getirmelerini tembih etmiştik, ama Mensel Hane [Menzilhane] adı verilen yerde ne at bulabildik, ne de yolculuğumuzun sorumluluğunu üstlenecek olan kişiyi. Bu durumda [Şebin] Karahisar'da işe almış olduğumuz katırcıları henüz azat etmediğimize

nümüzde bu muhteşem binaların durumu tam bir sorumsuzluk örneği... Binalardan biri deve, manda, öküz vs. ahırı olarak kullanılıyor, diğerinde dilenciler, gezici dervişler ve başıboş serseriler barınıyor... Ben bu binaların durumunu İstanbul'da yetkili kişilere bildirdim ve onlar da anlattıklarımı ilgiyle dinlediler. En yakın zamanda bu değerli anıtsal yapıların korunması konusunda bazı önlemlerin alınacağını umuyorum." –Barth.

sevindik. Bizi Amasya'ya kadar götürmeleri için onlarla yeni bir anlaşma yaptık. Yolculuğumuzun başındaki uyarımızdan sonra, bize karşı tutumları düzelmişti, nazik olmasalar bile dürüst davranıyorlardı.

Van Lennep'in tavsiyesi üzerine, ırmağın güney kıyısı boyunca yola devam etmeye karar vermiştik. Böylece antik Yunan uygarlığından kalma birkaç mezar görebilmeyi umuyorduk. Fakat bu arzumuzu rehberimize bildirmeyi ihmal etmemiz yüzünden, önce köprüye doğru giden yola saptık ve çok zaman kaybettik. Kalenin bulunduğu tepenin kuzeye bakan eteğinde uzun bir sıra halinde ilerleyen büyük bir deve kervanıyla karşılaştık. Develerin sırtında Afrika gezginlerinin ilgisini çekmiş olan ve seyahatnamelerinden övgüyle söz ettikleri muazzam semerler vardı. Kervandaki hayvanların ve insanların dondurucu soğuktan çok etkilenmiş oldukları belliydi. Gerçekten de hava öyle soğuktu ki, etrafımızı rahatça seyretmemiz bile mümkün değildi. Kas Ova [Kazova] göründüğünde, önce çok sevindik, çünkü etraftaki çiftlik evleri, manda ve eşek sürüleri ortalığa büyük bir canlılık katıyordu. Fakat giderek manzaranın tekdüzeliği sıkıcı olmaya başladı. Çünkü bu vadinin güneyinden geçme kararını vermemize neden olan antik Yunan uygarlığına ait mezarlara rastlamak ümidi boş çıkmıştı. Vadiye girdikten bir saat sonra yolun sol tarafında yapay olduğu izlenimini uyandıran teras biçimindeki iki düzlüğün önünden geçtik. Burada birkaç evden ibaret olan küçük yerleşimlerin dışında, antikçağlara ait olduğunu sandığımız harabe kalıntıları da saptadık. İlk rastladığımız, doğuya bakan Evliya adındaki yerleşimin ötesindeki yamaçta kesme taştan yapılma binalardı. Ama bunlar antikçağdan kalma oldukları izlenimini uyandırmıyor, daha çok Müslümanların yaptığı türbelere benziyorlardı. Gene de onların yakınına gitmek istedik, çünkü Van Lennep'in söz ettiği Yunan mezarlarının bu dolaylarda bulunduğunu tahmin ediyorduk. Ama köyün önündeki bataklık alandan geçemeyince, rehberlerimizin yanına döndük. Bu sırada Samsun ile Sivas arasındaki telgraf hattının yapımında çalışan bir İngilize rastladık. Yanına üç zaptiye verilmişti. Bu vesileyle de, bu ülkedeki yaşamı kolaylaştıracak olan Avrupa teknolojisinin kuruluş çalışmalarına tanık olduk.

Yaklaşmakta olduğumuz güneydeki vadiye bakan yamaçlar buralarda daha hoş ve zengin bir görünüm kazanmış, bahçeler birbirinden daha düzgün bir biçimde ayrılmıştı. Dağların arasındaki yarda kurulu bir

köyden davul sesleri geliyordu. Aynı yönde bulunan ve yapay olduğunu fark ettiğimiz çok düzgün bir tümülüsün önünden geçtik. Büyükçe bir yerleşim olan Pazarköy'e ulaşmadan önce yönümüzü değiştirdik ve bir köprü üzerinden ırmağın öbür yakasına geçtik. Orada oldukça fakir olduğu belli olan Ahırköy'de [Tosunlar] kahvaltı molası verdik. Burada tezek, yani kurutulmuş sığır gübresi yakarak kendimize çay pişirdik. Gördüklerimizden anladığımız kadarıyla, bu köyün tek gelir kaynağı besili kaz yetiştirmekti. Bu nedenle de buraya Kaz Yaylası adı çok yakışıyordu. Burada verdiğimiz mola çevrenin kartografik kayıtlarını yapmaya çok uygun olduğundan, arazide birçok ölçüm yapma imkânını buldum.

Daha sonra yola devam edip vadinin kuzeyinden geçen yola ulaştık. Sol tarafımızdaki düzlükte Talaycık Köyü [Kalaycık?] bulunuyordu. Köyün yanı başında bir Türkmen ailesi çadır kurmuştu ve çadırın çevresinde develer diz çökmüş oturuyorlardı, yakınlarında da bir koyun sürüsü otlamaktaydı. Daha sonra yolumuz yükseklere çıkmaya başladı. Geride bıraktığımız vadi batıya doğru alabildiğine uzanıyordu ve Yeniköy'e kadar her tarafta verimli tarım toprağı uzanıyordu. Yolumuzun devamında, fazla oyalanmadan çok düzgün olmayan bir yan vadiden hızla geçtik. Turhal kentinin yakınında zemin bataklığa dönüşmeye başladı.

Turhal

Turhal'da kendimize barınabileceğimiz bir yer bulmakta çok güçlük çektik. Sonunda ana cadde üzerindeki küçük bir kahvehanede kalmaya karar verdik. Yeşilırmak bu kahvehanenin yakınından geçiyordu. Akşam olmak üzereydi. Biz Hamilton'un abartılı övgülerle anlattığı kaleyi görmeye çok hevesli olduğumuzdan, hiç vakit kaybetmeden yola çıktık ve bu küçük kenti bir uçtan öbür uca geçtik.

Turhal, hisarın bulunduğu, en fazla 90-100 metre yüksekliğindeki tepe ile ırmağın bir kıvrımı arasına sıkışmış küçük bir kenttir ve sadece yaklaşık 200 haneden ibarettir (800 hane değil!). Evler oldukça düzgün inşa edilmiştir. Yerli halkın düzgün giyiminden buradaki insanların oldukça refah içinde yaşadıkları anlaşılıyor. Bu refahın nedeni, Turhal'ın işlek yolların geçtiği bir yerde bulunması ve burada üretilmekte olan keten doku-

malarının iyi para getirmesidir. Nitekim biz de her yerde uzun ve güçlü keten bitkisi demetlerinin kurutulmak üzere serilmiş olduğunu gördük. Ama kentin içinden geçen yol –zaten burada sadece tek yol vardır– çok alçak bir araziden geçmekte olduğundan tamamen çamurla kaplıydı. Bu nedenle hisarın bulunduğu tepeye çıkmak için, ırmağın kıyısına gitmeye karar verdik. Güneş tepelerin arkasında batmaya başladığından, alaca karanlıkta çevremizi çok açık ve belirgin olarak göremiyorduk. Tepenin etrafındaki vadi ise bataklık halinde olduğundan, oradan geçmeye cesaret edemedik. Günümüzde harabe haline gelmiş olan hisarın giriş kapısı ve birkaç duvarın dışında, hisarın büyük bir kısmının yeni yapım olduğu anlaşılıyor. Ama gene de antikçağda, Roma döneminde de burada bir kale bulunduğu kesin... Kalenin içinden ırmağın doğu kıyısına kadar, kayaya oyulmuş bir merdivenin bulunması bunu kanıtlıyor. Tahkimat amacıyla yapılmış olan bu olağanüstü düzenek, tahminime göre, Mithridates'ten sonraki döneme ait değildir. Burası kesin olarak bir γαζοφθυλάχιον olmalı. Hamilton'un burada bulunduğunu tahmin ettiği Gasiura[34] büyük bir olasılıkla burasıdır. Turhal Kalesi aslında çok geniş bir yer kaplamıyor ve İç Anadolu'daki diğer kalelerden daha yüksek ve korunaklı da değil. Hatta bence, Hamilton bu hisarın yüksekliğini de gerçekte olduğundan fazla tahmin etmiş... Kanımca bu kent de, hiçbir zaman şimdikinden daha büyük ve daha önemli değildi. Gene de bu dolaylardaki yerleşimleri birbirine bağlayan ve buradan geçen yol, yerli halkın refahına katkıda bulunuyor olmalı... Ama yol üstünde bulunmanın sakıncalarını da göz ardı etmemek gerekir: Turhal halkı gelip geçen yolculara barınak temin etmek zorunda kalıyor. Üstelik Turhal 50.000 kuruş (piaster) vergi ödemekle yükümlü. Çevredeki bataklıklar kurutulursa bu kent gelişebilir. Aslında bataklıkların kurutulması çok da zor değil. Zaten Samsun ile Amasya arasına ve daha da ötelere yapılması tasarlanan demiryolu hattını gerçekleştirebilmek için de bu bataklıklar kurutulacaktır.

Bu akşam gezimizi tamamladıktan sonra, küçük bir kahvehaneye bağlı, alçak tavanlı bir ahırdan ibaret olan mütevazı barınağımıza döndük ve uzun akşam saatlerini her zamanki gibi okuyarak ve yazarak geçirdik.

34 Gaziura (Yunanca: Γαζίουρα), Yeşilırmak kenarında yer alır. Bazı tarihçiler Gaziura'nın Turhal ile aynı yer olduğunu kabul ederler. Pontus krallarının tarihi yerleşimidir fakat Strabon zamanında terk edilmiştir –ed.n.

15 Kasım Pazartesi - Turhal'dan olabildiğince erken bir saate ayrıldık. Katırcılarımız, Yeşilırmak'ın kuzeyinde uzanan dağ geçitlerinin tehlikeli olduğunu ileri sürerek, sabahın alaca karanlığında bu geçitlere girmekten çekiniyorlar ve etrafın iyice aydınlanmasını beklememizi istiyorlardı. Ama biz gene de erkenden yola çıkmakta direttik. Adamlarımızın şimdiye dek bu yoldan hiç geçmemiş olmaları aslında çok sakıncalıydı. Bunu önceden bilseydim, ırmağın kıyısı boyunca yola devam etmeyi yeğlerdim. Başlangıçta ırmağın kıvrımlarını izleyerek uzanmakta olan ve yerli halka ait arabaların geçtikleri bir çeşit karayoluna sapmıştık. Ama yanımızda yolları iyi bilen bir rehberimiz olmadığından, bize güvenli gibi görünmeyen bu yoldan ayrılarak daha geniş ve işlek bir yola saptık. Bu yol da bir süre sonra ırmağın kıyısından uzaklaştı ve Aklı Dağ'ın [Akdağ] kayalık yamacı boyunca uzanan vadiye saptı. Yol, bu vadi boyunca Taşova'ya kadar uzanıyordu. Biz oraya doğru ilerlerken, karşı yönden de bir yolcu kafilesi geliyordu. Biz bu vadiden ayrılan bir yan vadiye saptık. Orada da Samsun'dan gelip İç Anadolu'ya giden bir deve kervanına rastladık. Kervanın develeri olağanüstü iri, güçlü hayvanlardı. İlerlemekte olduğumuz vadi giderek daraldı ve sonunda Evliya Çelebi'nin söz ettiği çok dar bir dağ geçidi olan Cengel Boğazı'na ulaştık. Geçidin sonunda küçük bir kahvehaneye rastlayınca içimiz rahatladı. Soğuk ve nemli havada yaptığımız yolculuktan sonra sıcak içecekler bize yeniden güç kazandırdı. Cengel Boğazı'nı geride bıraktıktan sonra, üç çeyrek saat boyunca yokuş yukarı ilerledik. Yolumuz zaman zaman çok güzel meşe ormanlarından geçiyordu. Daha sonra tekrar bayır aşağı inmeye başladık. Karşımızda, sağ taraftaki alçak tepelerin gerisinde karla kaplı bir dağın doruğunu görüyorduk. Biz aslında İnepazar veya Ezinepazar adı verilen yerde gecelemeye niyetlenmiştik. Van Lennep, orada buluşabileceğimizi söylemişti. Ama vakit henüz çok erkendi. Gerçi bugün Amasya'ya ulaşabileceğimizi sanmıyorduk ve yolumuzun üstünde geceleyebileceğimiz bir köy bulabileceğimizden de emin değildik. Ama akşam olmadan yolculuğumuza ara vermemiz, bizim için önemli bir zaman kaybı olacaktı. Bu dolaylardaki köylerin tümü yolun yakınında olmayıp çevredeki yamaçlarda kurulu olduğundan, Türk Devleti'nin iyi yönetildiği geçmişteki parlak dönemlerde buralarda yolcuların geceleyebilmesi için çok mükemmel bir han inşa edilmiştir.

Tatar Köy'ü geçtikten hemen sonraki geniş vadide büyük bir dut koruluğu başlıyor ve koruluğun içinde ipek üretimine yarayan büyük yapılar bulunuyor. Ama bu mevsimde yapılar tamamen boştu. Öğrendiğimize göre, komşu köylerin halkı buraya sadece yaz aylarında geliyormuş ve diğer mevsimlerde, yaşamaya daha uygun olan o güzel dağ yamaçlarında oturmayı yeğliyormuş. Çünkü vadinin havası sağlığa elverişli değilmiş... Nitekim Ulgur [?] Köyü de oldukça yüksek bir yerde bulunuyor. Buradaki yamaçların görünümü olağanüstü güzellikte. Günün bu saatinde, güneş ışınlarının çok güzel aydınlattığı sağımızdaki ve solumuzdaki yamaçlar arasındaki tezat belirgin bir biçimde ortaya çıkıyor. Bir yanda güz mevsiminin sarıya boyadığı bol yapraklı ağaçlarla kaplı yamaçlar, öte yanda çıplak, beyaz, kireçli tepeler... Biz, daha ilerde sağdan gelen ve çevreye taze bir hava yayan bir dere boyunca yola devam etmeye karar verdik. Bir süre sonra, yolumuzun sağındaki bir vadinin sapağında bulunan büyük bir ceviz ağacı, dallarıyla geniş bir alanı kaplamaktaydı. Buradan sonra yolumuzun yönünü değiştirip ırmağın bir kolu boyunca ilerleyerek Kalaköy'de [Kaleköy] geceyi geçirmeye karar verdik. Aslında bu köyde ilginç sürprizlerle karşılaşacağımızdan haberimiz olmamasına rağmen bu isim hemen dikkatimizi çekmişti. Üstelik Amasya kenti de henüz çok uzakta olduğundan, bu akşam oraya ulaşamazdık.

Geçtiğimiz vadinin girişinde çok az ekili arazi gördükse de, bir süre ilerledikten sonra toprağın gayet itinayla sürülmüş olduğunu fark ettik. Burada henüz yapraklarını dökmemiş olan çok güzel ceviz, elma ve dut ağaçları da vardı. Arada da kenevir ekili tarlalara rastlamamız, burada yaşayanların gayretli ve çalışkan insanlar olduğunu gösteriyordu. Giderek daralan vadinin güzel görünümünden etkilenmiş olarak çevremizi seyrederken, büyük bir sürprizle karşılaştık: Sol tarafımızdaki dik kayalık yarın en tepesindeki kaya çıkıntılarının altında düzgün bir biçimde oyulmuş ve mimari süslemelerle bezenmiş kaya mezarları vardı...

Biraz daha ilerledikten sonra, batı yönündeki dik bir yarın eteğinde, göze hoş görünen bir ortamda kurulmuş olan Kaleköy'e ulaştık. Bu 80 hanelik köyde sadece Osmanlılar [Müslümanlar] yaşıyor. Bizi her zaman olduğu gibi, yarın biraz aşağısında ve köyün sınırında bulunan misafir

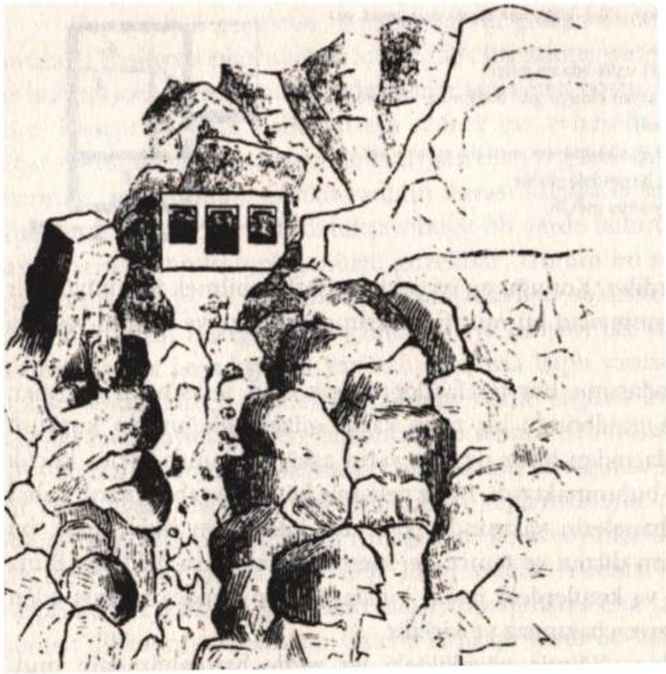

1. Vadi manzarasının seyredilebildiği, her tarafa açık teras ve köye bakan giriş odası.
2. İki basamak yukardaki kışlık odanın girişi.
3-4. Kışlık odada her zaman olduğu gibi ocağın her iki yanına yerleştirilmiş iki yatak yeri.
5. Yolculuk malzemesinin, su küpünün ve başka eşyanın yerleştirildiği, biraz yüksekçe bir yerdeki yüklük.
6. Bir tahta perde ile ayrılmış mekân.
7. Ahır.

odasına yerleştirdiler. Konuğu en iyi şekilde ağırlayabilmek için büyük bir özenle düzenlenmiş olan bu misafir odasının çizimini ve tarifini yazıma ekliyorum.

Misafir odasının her tarafa doğru açık olan terasından görünen manzaranın yaz günlerinde bir tablo kadar güzel olduğundan kuşkum yok... Misafir odasından biraz uzakta, yarın aşağı kısmında ayrıca küçük bir kulübe [hela] bulunmaktaydı. Biraz gelişmiş köylerde yabancıların kabul edildiği misafirhanelerin yakınında böyle bir kulübenin bulunması, bu köydeki insanların düzen ve temizliğe önem verdiklerinin delilidir. Buna karşın hanlarda ve kentlerdeki resmi binalarda, aynı amaca hizmet eden mekânlar son derece bakımsız ve kirlidir.

Hiç beklemediğimiz güzellikteki bir yerde barınabilmenin mutluluğu içinde, odamıza yerleşir yerleşmez, dik kayalıkların tepesindeki görkemli mezarların bulunduğu yere tırmanmak amacıyla dışarıya çıktık. Yolda rastladığımız köylüler, bize bunun olanaksız olduğunu söylediler. Nitekim kayalık yamaçlardan yuvarlanan taş parçalarının oluşturduğu yığının üzerine tırmanmaya kalkıştığımızda, girişimimizin ne kadar zor olduğunun bilincine vardık. Önde Dr. Mordtmann olduğu halde, büyük bir gayret harcayarak, bir yandan bodur çalılara, ot kümelerine, tutunarak, öte yandan kaya çıkıntılarına abanarak mezarların bulunduğu kaya duvarının 30 metre yakınına kadar tırmanmayı başardık. Görebildiğim kadarıyla, bu üç kaya mezarı, vadi tabanından 90 metre yüksekte bulunmaktadır. Ancak yanımızda ne bir halat, ne de bir taşınabilir merdiven vardı. Bu nedenle mezarların alt kısmındaki yüzeyi tamamen düz ve tutunulabilecek veya ayak basılabilecek hiçbir çıkıntısı olmayan, üç metre boyundaki kaya duva-

rına tırmanıp mezar odasının içine girmemiz mümkün olmadı. Sonunda, kaya mezarlarının on beş metre kadar aşağısındaki bir yerden bu mezarların çizimini yapmayı başardım. Bu çizimleri yazıma ekliyorum.

Akşamın alacakaranlığı ortalığa çökmeye başlamıştı. Kaya mezarlarının alt tarafındaki düzlük alandan kayanın doruğuna kadar uzanan bir yol bulamadığımız için, kayanın tepesinde vaktiyle bir hisarın bulunup bulunmadığını saptayamadık. Ama köyün sakinleri, kayaların tepesinde bu mezarlardan başka bir yapının veya eski bir yapı kalıntısının bulunmadığını ısrarla söylediler. Ne yazık ki, yolculuğumuzun sonunda öğrendiğimize göre Bay Boré bu kayanın tepesinde özgün yapı tarzı nedeniyle çok önemli bulduğu bir kale keşfetmiş! Daha sonra Bay Krug'dan öğrendiğimize göre, Bay Tichatscheff de burayı ziyaret etmiş... Ama bu konuda bir bildiri yayınladığını duymadım. Buradaki kaya mezarları köy halkı tarafından Kale diye adlandırılıyor.

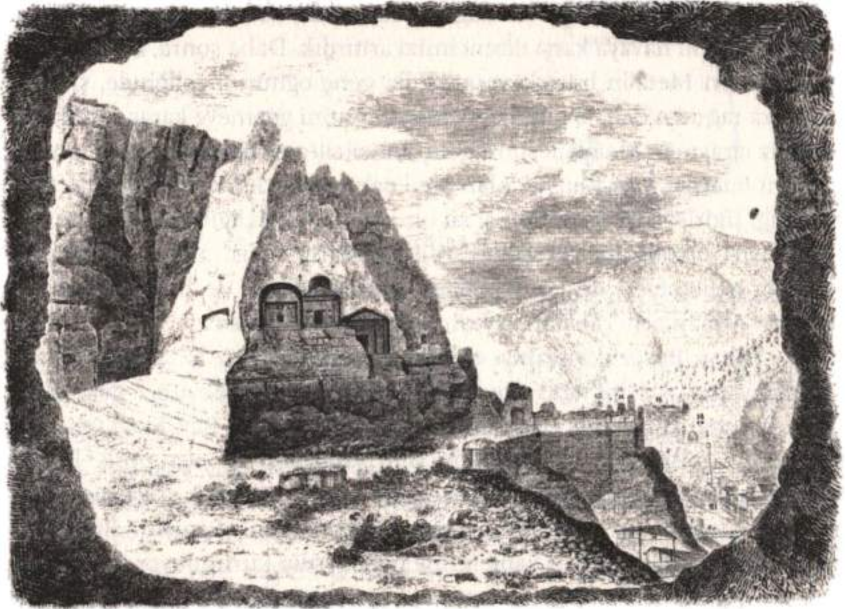
Kayaların tepesinden aşağıya indiğimizde, köyün girişinde yaşlı bir kadın tarafından karşılanmamız bizi çok şaşırttı. İki kız evladı olduğunu öğrendiğimiz bu kadın, anaç duygularının etkisi altında bizim kayalara tırmanışımızı endişe içinde izlemiş ve mertliğimize, yürekliliğimize hayranlığını açıklamaktan kendini alamamış. Odamıza ulaştığımızda, kâhyanın oğlu olduğunu öğrendiğimiz küçük bir oğlan çocuğu bize akşam yemeğinden önce yememiz için bir çanak meyve sundu. Az sonra da çok itinayla ve tertemiz hazırlandığı belli olan, dört kaptan ibaret akşam yemeğimizi getirdiler. Gerçi bu yemek on beş kuruşa değerdi ama peşin olarak parayı ödememizin istenmesi, bu köy halkının konukseverliğine yakışmıyordu.

16 Kasım Salı - Gökyüzü yoğun bir bulut tabakasıyla kaplıydı. Bu durumdan ötürü, Amasya yolculuğumuzun kötü hava koşullarında geçeceği belliydi. Geceleyin biraz yağmur bile yağmıştı. Uzunca bir hazırlıktan sonra yola çıktık. Bulunduğumuz vadide, güzel ağaçlarla süslü bir kaya girintisindeki çeşmeyi geçtikten sonra, sağ tarafta, kuzeydeki tepelerin eteği boyunca uzanan yola girdik. Bu dolaylarda antikçağdan kalma kesme taşlardan yapılmış iri bir blok gördük. Yüzeyi bir boğa kafasıyla süslenmişti. Vadinin girişini geride bıraktıktan sonra bir yokuşa tırmanmaya başladık. Geniş kıvrımlar halinde uzanan yolu izleyerek tepenin doruğuna ulaştık. Havanın bulutlu ve karanlık olması nedeniyle çevremizdeki manzara açıkça görülmüyordu. Bundan sonra yolumuz dik bir yardan aşağıya doğru inmeye başladı ve yarım saatten fazla ilerledikten sonra hemen hemen sadece 90 santim genişliğinde dar bir geçide ulaştık. Sanırım Amasya'nın çevresindeki en dar geçit burasıdır. Nitekim bu geçide Derbent adını vermişler. Buraya ulaşmadan az önce yolumuzun kenarında düzgün bir biçimde yontulmuş bir bazalt kayasına rastladık. Yüzeylerinden birine bir haç figürü ve çevresine bir çelenk işlenmişti. Derbendi geçtikten sonra vadi yeniden genişlemeye başladı. Buralardaki küçük dut fidanlıklarının ötesinde üzüm bağları uzanıyordu. Açık havada bu dağlık arazinin çok göz alıcı bir manzarası olduğuna kuşku yok. Ama sabahtan beri gökyüzünü kaplayan ve bizi tehdit eden bulutlar yağmura dönüşmüş olduğundan, bir doğa tablosu görünümünde olan Amasya bahçelerinin güzelliğini hakkıyla içimize sindiremedik. Bulunduğumuz yer

takriben 200 metre genişliğindeydi ve Sileh [Zile] yolu biraz ötede yolumuza kavuşmaktaydı. Burada, vadinin girişinde antikçağdan kalma çok önemli bir eser bulunuyor. Yerli halkın gözünde Amasya'nın değerini artıran ve ününü pekiştiren de bu eserdir. Söz konusu ünlü eser, yolumuzun sağ kenarı boyunca uzanan kireçtaşından kayalık duvara oyulmuş bir su yoludur. Burası zaman zaman, kötü hava koşullarında köylüler tarafından yaya yolu olarak kullanılmaktadır. Bu yolun, kayalık yarın yağmur ve don etkisiyle dayanıklılığını yitirdiği yerler veya bir kıvrım yaptığı kısımlar çimento ile onarılıp sağlamlaştırılmıştır. Buralarda dutlukların arasında gördüğümüz ve şimdi boş olan büyük yapıların ipek üretiminde kullanıldığını bize açıkladılar.

Amasya

Böylece etrafı dağlarla sarılı bir ovanın ortasında bulunan Amasya Kenti'nin girişine ulaştık. Yeşilırmak bu kentin içinden geçiyor. Biz Amasya'ya ulaştığımızda yağmur iyice hızlanmıştı. Kentin en büyük pazarının bulunduğu ana caddeden geçerek sağlam, büyük bir yapı olan Taşhan'a geldik. İpek taciri Bay Krug'un ticarethanesi de bu binanın içindeydi. Düzgün ve bakımlı bir yapı olan hanın içerisi mal doluydu. Bir sürü insan hana girip çıkıyordu. Bizi Bay Krug'un ticarethanesinde bir süre beklettiler ve biraz uzaktaki evine haber gönderdiler. Az sonra Bay Krug yanımıza geldi. Uzun saçları omuzlarına dökülen ve yüzünde duyarlı bir ifade olan bu samimi davranışlı adamdan çok hoşlandım. Bay Krug, uzun yıllardan beri, Freiburg kentinde yaşayan zengin ipek taciri Metz'in Amasya'daki temsilcisiymiş. Bizi evine davet etti ve yardımcılarına, eşyalarımızı da oraya götürmelerini tembih etti. Bir süre ticarethanesinde sohbet ettikten sonra, onunla birlikte bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun altında pazar meydanının kötü döşenmiş yollarından geçtik, sonra sağa saptık ve yüksek tepelerden derin bir uçuruma doğru inen yardaki geniş teraslardan birinde yeni yaptırmış olduğu eve uzanan yokuşu tırmandık. Bay Krug'un evi pek gösterişli olmasa da, geniş ve rahat... Yapı tarzı İsviçre evlerini andırıyor. Yan tarafında daha alçak çatılı müştemilat binaları da var. Etrafının dut ağaçlarıyla çevrili olması ve oldukça yüksek bir terasın üstünde bulunması, eve ayrı bir güzellik katıyor.

Amasya'nın ve kaya mezarlarının çizimi

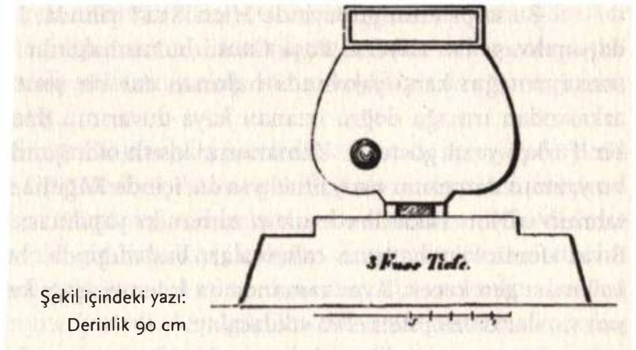
Yazıma eklediğim, Amasya'nın görünümüne ait çizimde –planda da olduğu gibi– üzerine 12 sayısını yazdığım bina, Bay Krug'un evidir.

Bay Krug, bize buradaki yaşamını anlattı. Eşini bir sene önce kaybetmiş ve altı çocuğunu yetiştirmesi için kız kardeşini yanına getirtmiş. Yakın zamanda, en büyük oğlunu ve iki kızını Freiburg'a okula gönderecekmiş. Bay Krug, bir Avrupalının bu ülkede çok para kazanabildiğini, ama çok da harcamak zorunda kaldığını açıkladı. Burada yaşamanın en zor yanı da çocuklara iyi bir eğitim olanağı sağlayabilmek... Bay Krug'un evine yerleştikten az sonra bize mükemmel bir kahvaltı sundular. Bu vesileyle de çok lezzetli Amasya elmaları ile tanıştık. Bu elmalar İstanbul'da bilinmiyor, çünkü meyveler gemiyle İstanbul'a götürülünceye kadar yolda çürüyormuş. Elmaların en çok beğendiğimiz cinsi Musske [miski] adını verdikleri elmalardı. Diğer iki cins elma Ssinab [Sinop/Sinap elması] ve Kodíssidib [?] adlarıyla biliniyor.

Açlığımızı giderip, bu dağlar arasındaki vadide çevreyi etkileyen soğuk ve nemli havaya karşı direncimizi arttırdık. Daha sonra, Freiburg'daki ipek taciri Metz'in burada yaşayan iki genç oğlunun eşliğinde, şiddetli yağmura rağmen daha o günden Amasya kentini gezmeye karar verdik. Bu gezimiz sırasında Metz ailesinin genç temsilcilerini daha yakından tanıma fırsatını bulduk. Yaşça büyük olan oğul çok yetenekli bir iş adamıydı. Bize aktardığı fikirlerinin en önemlisi şu olmuştur: Antikçağın hayranı olan bir araştırmacı olarak, bu yöredeki tarihi yapıtların etkisi altında, yeniçağın getirdiği gelişmeleri de görmezlikten gelmemeliyiz. Ve bu yenilikler de özellikle Almanların çabaları sayesinde gerçekleşmektedir.

Sultan Bayezid'in sarayı olduğunu öğrendiğimiz bir binanın muhtemelen yapay olan bir teras üzerindeki temel duvarları boyunca ilerleyerek orada bulunan türbenin etrafından dolaştıktan sonra, Bay Krug'un, ipek kozalarının muhafaza edilmesi için yeni yaptırdığı depoya gittik. Burası alçak tavanlı birkaç kattan meydana gelen büyük bir bina. Alt katında bir paketleme odası var. Üst katlar ahşap bölmelerden oluşuyor. Buralarda ipek kozaları iriliklerine ve kalitelerine göre ayrılıp kurutuluyor. Bay Krug, Amasya'nın bu yılki ipek ürününün yarısını satın almış ve daha şimdiden Avrupa'ya 400 balya sevk etmiş. Halen 100 balya sevk edilmeyi beklemekteymiş. Uzun süre açıkta bekletilmek zorunda olan balyaların, yağmura ve kirlenmeye karşı korunabilmeleri için, büyük bir basınçla sıkıştırılmaları gerekiyormuş. Her balyada 60 okka arındırılmamış ipek kozası bulunuyormuş ve bundan 1/5 oranında saf ipek elde ediliyormuş.

Daha sonra Samsun köprüsüne doğru yürüdük ve ırmağın karşı yakasında yola devam ederek en yakındaki kaya mezarına gittik. Bu mezar, üst üste binmiş iri kütlelerden oluşan bir kayalığın yamacında, biraz yüksekçe bir yerdeydi. Kaya mezarına çıkan yol ve büyük bir ustalıkla yontulmuş olan mezar çevresinin yüzeyi, yağmurdan dümdüz olmuş ve kayganlaşmıştı. Böylece oraya çok büyük güçlüklerle ulaşabildik. Bu mezar, Amasya'daki kaya mezarlarının en güzeli ve en büyüğü değilse bile, özellikle bir bölümünün yuvarlaklığı ve açık olan ön odasının derinleştirilmiş olması nedeniyle, diğer mezarlar hakkında genel bir fikir vermektedir. Ayrıca ben burada, başka yerlerdeki mezar odalarında görmediğim bir özellik saptadım: Mezar nişi,

Şekil içindeki yazı:
Derinlik 90 cm

mezar odasının arka duvarına yatay olarak değil de, yana doğru eğik olarak oyulmuştu... Amasya'daki mezarlarda bu tarzın mutat olduğunu bu vesileyle öğrenmiş oldum. Girişin yakınındaki bir yerde, zemindeki daire biçimindeki oyuntu alışılagelmişin dışında bir özellik değilmiş. Ama bunun ne amaçla yapıldığı bilinmiyor. Bu oyuntu, siyahilerin kerpiç kulübelerinin zemininde bulunan oyuntuya benziyor. Onların kulübelerindeki bu oyuntu, yemeğin konduğu kabın yere sağlam oturmasını sağlamak için yapılmaktadır. Belki buradaki oyuntu da, ölene ait küçük idollerin konması için yapılmıştır. Ama aslında böyle bir amaç için yuvarlak yerine dörtgen biçiminde oyuntuların yapılması daha uygun olurdu...

Kaya mezarlarından ayrıldıktan sonra Roma döneminden kalma eski yapı kalıntıları kullanılarak inşa edilmiş olan dört kemerli taş köprüye doğru yürüdük. Hava koşulları müsait olmadığından, köprüyü incelerken, fazla ayrıntılara giremedik. Bu köprü tamamen farklı üslupların bir arada bulunduğu bir yapıt. Büyük bir itinayla inşa edilmiş. Kemerleri çok düzgün değilse de, kullanılan devşirme malzeme, eski Amasya'da bir zamanlar ne kadar muazzam binaların bulunduğunu kanıtlıyor. Ben köprülerin bulundukları yerler hakkında kitabımda bilgi verebilmek için, kentin içindeki yerlerini kesin olarak saptamayı ne yazık ki ihmal ettim. Bu nedenle günümüzde mevcut olan beş köprü ile eski dönemlerde yapılmış dört köprüyü karşılaştırma olanağına sahip değilim.[35]

35 Dupré, 1819 tarihinde yayınlamış olduğu *Voyage en Perse* adlı kitabında beş köprüden söz etmektedir, C. I, s. 34 –Barth.

Bu köprünün güneyinde Hicri 822[36] yılında, I. Mehmed zamanında yapılmış olan Bayezid Paşa Camii bulunmaktadır. Bay Krug bize daha sonra ırmağın karşı yakasında bulunan dar bir şerit halindeki dutluğun arkasından ırmağa doğru uzanan kaya duvarının üzerinde birkaç satırlık bir Türkçe yazıt gösterdi. Zamanımız kısıtlı olduğundan, Dr. Mordtmann bu yazının tamamını okuyamadıysa da, içinde Kâğıthane sözünün geçtiğini tahmin ediyor. Fakat ilerde uzun zamandır yapılması tasarlanan Samsun-Sıvas demiryolu hattının çalışmaları başladığında, bu kayalığın ortadan kalkması gerekecek. Aynı zamanda da kalenin aşağı kısmını ırmağa bağlayan yapılar da muhtemelen yıkılacaktır.

Havanın çok kötü olması nedeniyle, bugün için tasarlamış olduğumuz diğer araştırmalardan vazgeçtik ve şimdilik Selçuklu dönemine ait, ortaçağdan kalma yapılara yöneldik. Amasya'ya girdiğimizde bu binaların cephelerindeki zengin mimari bezemeler dikkatimizi çekmişti.

Selçuklu dönemine ait, iri kesme taşlardan inşa edilmiş olan en zengin bezemeli eser bir hastanenin cümle kapısıdır. Günümüzde bir atölye olarak kullanılan bu bina, Hicri 786 yılında Karakoyunlu hükümdarlarından Olcaytu hanedanına mensup Sultan Gıyaseddin Mehmed tarafından yaptırılmıştır.[37] Dr. Mordtmann, "Bu hükümdar hakkında şimdiye kadar bilgi edinemedim. Ama yaptırdığı bina gelişmiş bir zevk sahibi olduğunu gösteriyor," dedi. Karşımızdaki portal bu üslupta yapılmış olan en zengin bezemeli eserdir. Belki bazı kimseler bu yapıtı fazla gösterişli ve süslemelerini abartılı bulabilirler. Ben sadece bazı kıvrımlı bezemelerin çizgilerinin yarım bırakılmış ve bağlantılarının devam ettirilmemiş olmasından rahatsız oldum. Amasya'da kaldığım kısa sürede birçok değerli eser gördüm. Ne yazık ki, bu güzel binanın küçük bir kısmını bile çizme olanağını bulamadım. Zaten bu bina kentin oldukça kalabalık bir mahallesinde bulunduğundan, böyle bir işe kalkışsaydım, meraklı kişiler tarafından rahatsız edilecektim. Binanın iç kısmı sadece geniş bir salondan ve bunun

36 Bu Hicri tarih Miladi 1419 yılına denk gelmektedir, oysa kayıtlarda caminin 1414'te açıldığı belirtiliyor –ed.n.

37 Darüşşifanın portalı üzerinde portal nişini üç yönde tek satır halinde dolanan Arapça kitabesinden, yapıyı 708 (1308-1309) tarihinde, İlhanlı Hükümdarı Sultan Olcaytu Mehmed Han'ın karısı İlduş Hatun'un kölesi olan Anber b. Abdullah ile Anadolu Emiri Ahmed Bey'in inşa ettirdiği öğrenilmektedir –*DİA*, Cilt 3, s. 5-6.

etrafına dizili küçük odacıklardan ibaret. Günümüz bakış açısına göre, bir hastane binası için oldukça basit bir düzenleme... Salon sekiz adet çeşitli üslupta yapılmış sütunla süslenmiş olup, sütun başlıkları da çok özgün bir tarzda biçimlendirilmiş...

Bu görkemli binayı hayranlıkla inceledikten sonra, aynı yönde yürümeye devam ettik ve Gök Medrese önüne geldik. İnce süslemeleri olmamasına karşın, şahane bir üslupta inşa edilmiş olan bu sade bina, Gök Medrese adını, bitişiğindeki renkli çinilerle kaplı kuleden almaktadır. Bu kulenin bir gözlemevi olarak kullanıldığını tahmin ediyorum. Bir zamanlar Amasya kenti parlak bir bilim merkeziydi. Ama günümüzde artık göstermelik birkaç odadan başka bir mekâna, bir medreseye gereksinim duyulmuyor ve buralarda birkaç işsiz güçsüz kişi, ciddi işlerle meşgul oldukları havasını yaratmaya çalışıyor... Ne yazık ki bu güzel binanın cümle kapısı önündeki merdiven basamakları şimdilerde kan lekeleri ile kirlenmiş durumda, çünkü burası koyun kesmek için kullanılmış... Geniş bir kültüre sahip olan yol arkadaşım Dr. Mordtmann, bu binanın yapılış tarihini belirten bir yazı bulamadıysa da, binanın üslubu bir ölçüt olarak kabul edilirse, Hicri 7. yüzyıl ortalarında yapılmış olduğu görüşünde.[38] Sokağın öbür tarafında bulunan ve Hicri 667 yılında yapılmış olan, Kılıç Aslan'ın oğlu Gıyaseddin ebu'l feth Keyhüsrev'in türbesinden daha yakın bir tarihte yapılmış olamayacağı kesindir. Sözünü ettiğim bu binanın bezemeleri, medrese binasındakinden fazla, özellikle iki köşedeki sütun çok zengin bezemelerle kaplı. Benim buraya eklemiş olduğum çizim bu konuda bilgi vermek için yeterli değil. Tahminime göre dokuz metre yüksekliğinde olan binanın aşırı uzunluktaki ön cephesinde bir giriş kapısı bulunmamakla beraber, yan tarafında, yerden 60-70 santim yüksekteki bir merdivenle içeriye girilebiliyor. İçerisi tek bir odadan ibaret. Burada

38 Gökmedrese Camii: Giriş bölümünün medrese olarak kullanılmasından ve bitişiğinde yer alan türbenin mor firuze rengi çini ve sırlı tuğlalarla süslenmiş olmasından dolayı bu adla anılan yapıya banisine izafeten Torumtay Camii de denilmektedir. Camiyi yaptıran kişinin, II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Amasya valiliğine getirilen ve halen binadan bir sokakla ayrılmış bulunan kendi yaptırdığı 677 (1278-79) tarihli türbede yatan Seyfeddin Torumtay olduğu bilinmekte, ancak yerinden sökülen kitabesi bulunamadığı için caminin inşa tarihi kesin olarak tespit edilememektedir. Yapıda yalnızca 1316 (1898-99) tarihli bir onarım kitabesi vardır. Ancak Seyfeddin Torumtay tarafından düzenlenen vakfiyesinin 665 (1266-67) tarihini taşıması sebebiyle inşaatın en geç o yıl içinde bitirilmiş olduğu kabul edilmektedir –*DİA*, Cilt 14, s. 140-142.

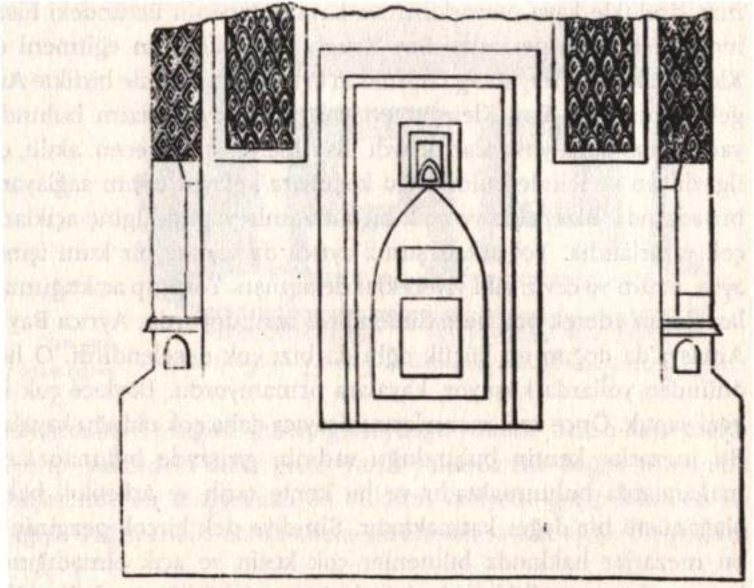
sekiz sanduka bulunuyor. Bunlardan altı sanduka yetişkin insan boyutlarında. İkisinin ise küçük çocuklara ait oldukları belli. Sırlı çinilerle süslü olan büyük sandukanın, en önemli kişinin sandukası olduğu anlaşılıyor. Çinilerin üzerinde kabartma harflerle Kuran'dan ayetler yazılı. Ölen kişi hakkında özel bir bilgi verilmiyor.[39] Eskiden Amasya'da Sultan Murad'ın beşinci oğlu Ahmed'in de bir türbesi varmış.

Bu gösterişli türbenin arkasında, ırmağın kıyısına yakın bir yerde, Selçukluların en güçlü oldukları zamandan kalma bir imaret binası bulunmaktadır. Bu bina, Hicri 834 yılında Osman oğlu Sultan Mehmed'in oğlu Sultanü'l azam ve hakanü'l muazzam Gıyaseddin ebu'l feth Sultan Murad Han [?] tarafından inşa ettirilmiş.[40] Bina girişinin solunda, ırmağa bakan tarafta büyük bir Yunanca yazıt bulunmaktadır. Yol arkadaşım gizemli konulardan söz eden bu yazıyı seyahat notlarına kaydetti. Daha sonra da kayaların dibine daha yakın bir yerde bulunan iki kaya mezarının dolaylarındaki bir türbeyi görmeye gittik. Bu türbe Sultan Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed tarafından inşa ettirilmiş.

Hava kararmak üzereydi ve Bay Krug'un evine ulaşabilmek için, ırmağın kıyısına bir yarım daire biçiminde yayılmış olan kentin içinden geçen kötü döşenmiş yollardan yürümemiz gerekiyordu. Bu nedenle

39 Caminin kuzeydoğu duvarına bitişik durumda inşa edilen ve içinde kimlerin yattığı bilinmeyen türbe, iki katlı olduğu izlenimini veren ilginç bir yapıya sahiptir. Bakan kişiye bu hissi veren mimari unsur, taştan kare bir kaide üstüne yerleştirilen küp şeklindeki kesme taş türbenin üzerinde ikinci bir kat gibi yükselen tuğla ile örülmüş kasnaktır. Bugün yıkık durumda bulunan on altı köşeli yıldız kesitli külâhın oturtulduğu sekizgen kasnak küçük bir türbe şekil ve ölçülerinde yapılmış, ayrıca her yüzü dıştan dikdörtgen çerçeve içine alınan sivri kemerli yüzeysel birer nişle hareketlendirilmiştir. Caminin içine eyvan şeklinde derin bir kemerle açılan türbenin ziyaretgâhına ayrıca dıştan, caminin sol köşe kulesinin arkasına yerleştirilmiş olan dar bir merdivenle de ulaşılmaktadır... Türbeye girildiğinde, cenaze mahzeninin üstünde yer alan ve içten bir kubbe ile örtülü olan ziyaret yerinde, üzerleri altıgen ve üçgen çini levhalarla kaplı ikisi küçük yedi sanduka görülür. Türbenin camiye açıldığı kemerin içi firuze ve mor tuğlalardan yapılmış baklava dizileri ve etrafını çevreleyen yeşil çinilerle süslenmiş, alınlığı ise yine yeşil renkte düz kare çini levhalarla kaplanmıştır –*DİA*, Cilt 14, s. 140-142.

40 Amasya'daki imaret bir Selçuklu yapısı değil, II. Bayezid Külliyesinin bir parçasıdır. Öte yandan burada aktarılan kitabedeki H. 834 tarihi, miladi 1430'a tekabül eder ki bu II. Murad dönemidir. Amasya'daki Yörgüç Paşa Camii'nin H. 834 tarihini taşıması Barth'ın bu yapıdan mı bahsettiğini akla getirmekte, ancak gördüğünü belirttiği kitabede yazılanlar buna uymamaktadır. "Osman oğlu Sultan Mehmed oğlu sultanü'l azam ve hakanü'l muazzam, Gıyaseddin ebu'l feth Sultan Murad Han" şeklinde okunan kitabe ise II. Murad'a işaret etmektedir. 1446'da hükümdar olan Sultan Murad Amasya doğumludur, ancak II. Bayezid Külliyesi imaretinin çekirdeğinin Sultan II. Murad'ın şehzadelik döneminde kurulmuş olduğuna dair bir kaynak bulamadık –ed.n.

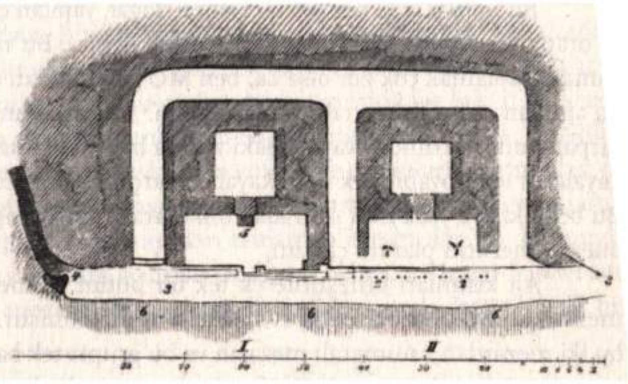

Bay Metz, ırmağın karşı kıyısına geçip kalenin bulunduğu tepenin eteği boyunca yürümemizi önerdi. Böylece dağlar arasındaki derin bir vadi içine kurulmuş olan bu kentin özel konumu hakkında daha da geniş bilgiler edinebileceğimizi açıkladı. Gerçi bu yolun daha kısa olduğunu tahmin etmiyorsam da, diğer yolu tercih etmemiş olduğumuza daha sonra çok pişman oldum. Baron von Vincke,[41] çizmiş olduğu Amasya'nın şehir planında, bu yolu arazinin daha iç kısımlarından geçiyor gibi göstermiş.

Böylece hava koşullarının müsait olmamasına karşın, gerek tarihteki önemi gerekse doğal konumu bakımından olağanüstü ilginç olan bu kültür kentindeki ilk günümüzü çok iyi değerlendirmiş olduk. Bu gayretimiz de en iyi şekilde ödüllendirildi, çünkü ertesi sabah bulutlar dağılmış ve hava düzelmişti. Kahvemizi içtikten ve kahvaltıda lor peyniri ile ayva yedikten sonra, kentteki keşif gezimize çıkmak üzere hazırlandık. Amacı-

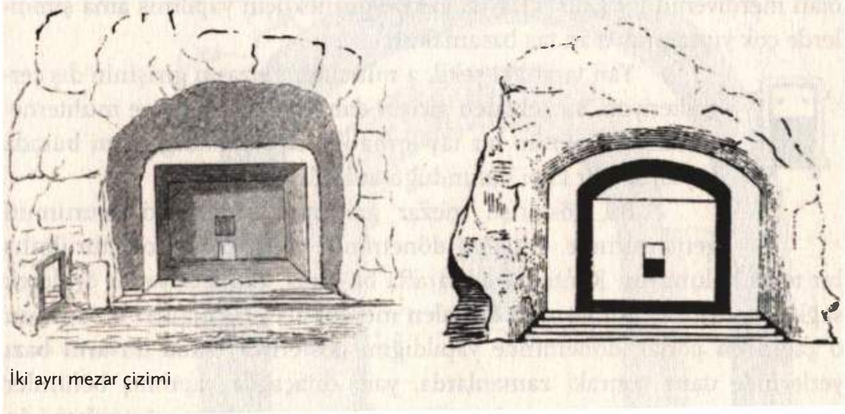
41 1838'de Osmanlı birliklerinde görevlendirilen Prusyalı subaylardan Kurmay Yüzbaşı Baron von Vincke'nin Ankara'nın ilk planını yaptığı ve bunun 1854'te basıldığı bilinmektedir. Amasya planını yapan Baron von Wicke de aynı kişi olmalıdır –ed.n.

mız, özellikle kaya mezarlarını ve kayalık tepenin üstündeki hisarı gezip incelemekti. Bu gezimize Bay Krug'un çocuklarının eğitmeni olan Bay Klein de katıldı. Bay Krug tarafından eşi ve çocukları ile birlikte Amasya'ya getirtilmiş olan Bay Klein'in evi çok yakınlarda, bizim bulunduğumuz yarın biraz daha yukarılarındaydı. Bay Klein, çok sevecen, akıllı, çevresine ilgi duyan ve içinde bulunduğu koşullara kolayca uyum sağlayan sağlıklı bir adamdı. Bize sade ve açık bir anlatımla yaptığı ilginç açıklamalardan çok yararlandık. Yol arkadaşımız ayrıca da yanına bir kutu içinde elma, ayva, üzüm ve ceviz gibi yiyecekler de almıştı. Yorulup acıktığımızda, bunları ikram ederek bizi hem dinlendirdi hem doyurdu. Ayrıca Bay Krug'un Amasya'da doğan en küçük oğlu da bizi çok neşelendirdi. O hepimizin önünden yollarda koşuyor, kayalara tırmanıyordu. Böylece çok ilginç bir gezi yaptık. Önce kral mezarlarının sayıca daha çok olduğu kayalara gittik. Bu mezarlar kentin bulunduğu vadinin girişinde bulunan kayalardaki mağaralarda bulunmaktadır ve bu kente tarih ve arkeoloji bakımından olağanüstü bir değer katmaktadır. Şimdiye dek birçok gezginin anlattığı bu mezarlar hakkında bilinenler çok kesin ve açık olmadığından, ben bu yapıtların özelliklerini çizimlerimle olabildiğince belirginleştirmek istedim. Bu kral mezarları üç grup halindedir ve ırmağın üzerine doğru bir çıkıntı halinde uzanan dik kaya duvarlarının arasındaki uçurumun alt kısımlarına oyulmuşlardır. Benim bildiğim kadarıyla, buralara gelen gezginler, sadece iki grup kral mezarından ve toplam beş mezardan söz etmektedirler. Demek ki, en doğudaki tek mezar gözlerinden kaçmış olmalı. Belki de bunun nedeni, diğerlerine kıyasla daha basit ve küçük yapıda, yani eni ve boyu sadece dörder metre büyüklüğünde olan bu mezarın, kaya kütlesi ile sımsıkı kaynaşmış gibi görünmesidir. Mezarın dört tarafı 60 santim yüksekliğinde ve 90 santim genişliğinde bir çerçeve ile çevrilidir. Yan tarafında, yukarıda tarif edilen mezarda da olduğu gibi, yerde yuvarlak bir çukur bulunmaktadır. Bu mezarın bir kral mezarı olduğundan emin değilim. Ne yazık ki bugünkü gezimiz sırasında yanımda bir ölçü aleti bulunmadığından, yaklaşık 90 santim boyundaki bir tahta çubuğu ölçü olarak kullanmak zorunda kaldım. Eklediğim planlardaki ölçüler bu çubuğa göre hesaplanmıştır.

Yan yana
iki mezar odası çizimi

Yukarıda tarif ettiğim, güney-güneydoğu yönüne bakan kaya mezarından ayrılıp, yakındaki daha geniş yarın yukarılarına doğru tırmandık ve geçit biçiminde bir mağaradan iki büklüm vaziyette geçip takriben 20 metre aşağıya doğru indik, sonra adeta sürünerek tavanı alçak bir geçidin

İki ayrı mezar çizimi

içinden ilerleyip, yaklaşık 60 metre yükseklikte bulunan ve batıya, daha doğrusu batı 30 derece güney yönüne bakan üç görkemli mezardan oluşan toplu haldeki kral mezarlarına ulaştık. Tahminime göre bunlar Amasya'nın en parlak döneminde yapılmışlardır.

Bu mezarlarda her şey tamamen doğal, yapılan çalışmalar çok özenli, orantılar uyumlu, tavanlar aşırı yüksek değil... Bu mezarların yapıldığı zamanı saptamak çok zor olsa da, ben MÖ 5. yüzyıldan daha sonraki zamana ait olamayacaklarını tahmin ediyorum.[42] Mezarların dış yüzeyi oldukça hırpalanmış durumda. Kayalardaki yazıtta belirtildiği üzere, bunun nedeni, kayaların içini oyabilmek için, kayaları parçalamanın zorunlu olmasıymış. Bu boşlukların yüzeyleri sonradan onarılarak düzgünleştirilmiş. Ben iki en önemli mezarın planını çizdim.

Alt kısımları birleştirilerek tek bir bütün haline getirilmiş olan iki mezarda büyük bir olasılıkla evli bir çift defnedilmiştir. Daha sonra ayrıca bu iki mezardan 1 numaralı mezarın ve bu grupta tek başına duran üçüncü mezarın çizimini yaptım. Evli çifte ait olan mezarlardan (II) doğuya bakan 1 numaralı mezarda kesin olarak bir kapıya ait olan menteşelerin izlerini saptamak mümkün. 2 numaralı mezarın önünde de bir parmaklığın yerleştirildiği delikler görülüyor. 3 sayısı, benim 1 numaralı mezarın görünümünü çizdiğim noktayı belirtiyor. 4 sayısı yukarıya çıkmak için kayalara oyulmuş olan merdivenin girişidir. 5 sayısı içeriye girmek için yapılmış ama şimdilerde çok yıpranmış olan taş basamaktır.

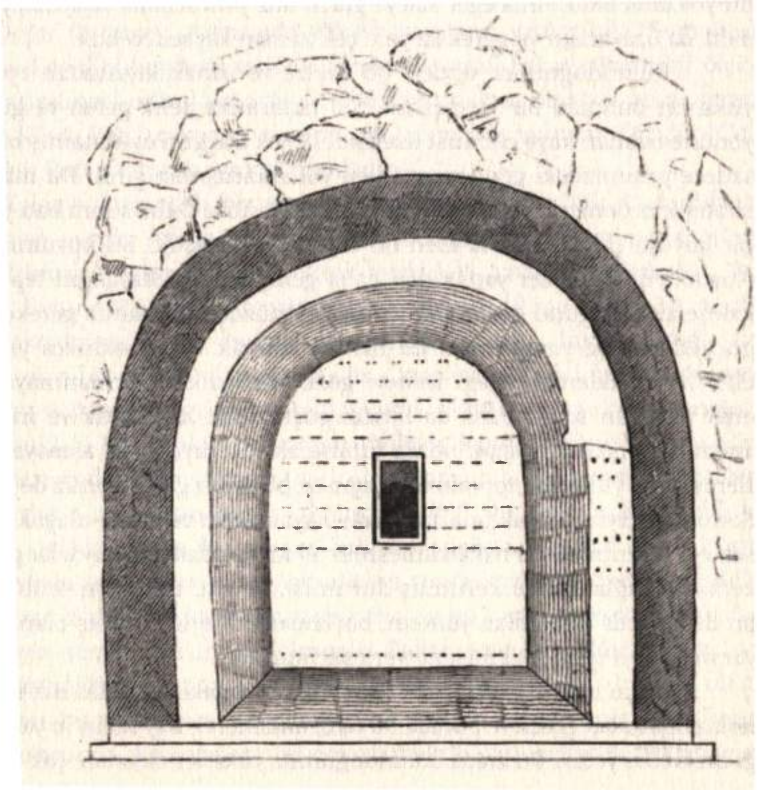

Yan taraftaki şekil, 2 numaralı mezarın girişinin dış çergösteriyor. Bu şekilden girişin daha süslü olduğu ve muhtemezamanlar önünün bir taş levha ile kapatılabildiği, yani burada kaydırılabilir kapı bulunduğu anlaşılıyor.

Bu gösterişli mezar grubunun önündeki uçurumun geniş yerinde, antikçağ döneminde yapay olarak oluşturulmuş bir teras bulunuyor. Kente bakan tarafta bu teras, altına duvarlar örülerek sağlamlaştırılmış. Alt kısımlarda halen mevcut olan taş dizileri bu duvarın o çağın en parlak döneminde yapıldığını gösteriyor. Ama duvarın bazı yerlerinde daha sonraki zamanlarda, yani ortaçağda yapılmış bölümler de göze çarpıyor. Bu terasın önemli şenlikler ve kutlama gösterileri için kullanılmakta olduğu anlaşılıyor. Hatta günümüzde bile kentin kadınları

42 Bu kaya mezarların Pontus krallarına ait oldukları biliniyor. Pontus Krallığı Mithridates (MÖ 302 – MÖ 266) tarafından kurulmuş ve MÖ. &3'te Roma İmparatorluğu'nca ortadan kaldırılmıştı, yani bu kaya mezarlarının yapım tarihleri de MÖ 300 ile MÖ 63 arasında değişiyor olmalıdır –ed.n.

hep birlikte eğlenmek için burada toplanıyorlar. Yakınlarda bir hamam harabesi de bulunuyor. Biz bu terası aştıktan sonra, güneybatı tarafındaki dik yarın içine oyulmuş tünelden geçerek kayanın dibinden yukarıya uzanan geniş merdivenden çıktık ve en batıdaki güneydoğuya bakan görkemli ama kuşkusuz daha yakın zamanlara ait iki kaya mezarına ulaştık. Özellikle ikinci mezarın, diğerlerine kıyasla daha yüksek ve orantıları bakımından da farklı olduğunu saptadım. Bu kaya yapıları için karakteristik olan ve yapının çevresinden dolanıp onu ana kayadan tamamen ayıran dar yol da burada daha düzgündü. Ayrıca sıra halinde oyulmuş olan dört köşe deliklerden anlaşıldığına göre, mezarın ön cephesi madeni levhalarla, hatta büyük bir

olasılıkla altın levhalarla süslenmişti. Bu mezarın yapım tarihi MÖ 2. yüzyıl olabilir ve sanıyorum ki, daha sonra anlatacağım, çok özenerek inşa edilmiş Aynalı Mezarın yapım tarihine yakın bir zamana denk gelmektedir.

Büyük birer sanat eseri olan bu mezarları saatlerce inceledikten sonra, artık geri dönme zamanının geldiğine karar verdik. Aşağılarda, kayalıkların arasındaki vadide bulunan kente ulaşmak için, geniş basamaklı, mükemmel merdivenden inmeye başladık. Kayaların içine oyulmuş kapıdan geçip, güney batıda, son tarif ettiğim iki mezarın bulunduğu büyük kaya çıkıntısının doğusundan yukarılara tırmanmaya başladık ve tepeye kadar uzanan dar ve dik bir yara ulaştık. Bu tırmanışımız hepimiz için çok yorucu ve uğraştırıcı bir yolculuk oldu. Ama eğer kaleye giden düz yolu seçmiş olsaydık, yolumuz daha da uzayacaktı ve gereksiz yere çok zaman kaybedecektik.

Bulunduğumuz yerden 90 metre ve ırmak kıyısından 150 metre yüksekte bulunan bir yere çıktık. Sol tarafımıza denk gelen ve güneybatı yönüne uzanan kaya çıkıntısı üzerindeki pek düzgün oyulmamış mağaraya sadece yanımızdaki genç ve girişken yol arkadaşımız girdi. Bu mağaranın stratejik nedenlerle yapıldığını tahmin ediyorum. Daha sonra batı yönünde bir kuyuya çok dik açıyla inen bir merdivene ulaştık. Bu kuyunun Kuzey Anadolu'daki benzer yapılardan daha geniş olması, kayalığın tepesindeki kaleye ait olduğunu gösteriyor. Ama önümüzdeki aşmamız gereken yolun güçlüklerini ve yorgunluklarını hesaba katarak, zaten oldukça yıpranmış olan basamaklardan aşağı inmeyi göze alamadık ve tırmanmaya devam ettik. Bundan sonra daha da büyük güçlüklerle karşılaştık ve iri taşların arasından fışkıran yabani otlara tutunarak dik kayalıkları aşmaya çalıştık. İlerde daha yumuşak topraklara ulaşınca, böyle bir güvencemiz de kalmadı. Sonunda büyük zorluklarla savaşarak kayalıkların tepesine ulaştık. En yüksekteki kalenin batıya bakan kulesinin alt kısmındaki taş duvarlar günümüze kadar sağlamlığını korumuş durumda. Kesme taşlardan örülmüş olan bu duvarlarda kullanılan yöntem, boylamasına yerleştirilmiş olan bir taşın yanına gelen taşın enlemesine yerleştirilmesidir.

Duvar birçok yerde hâlâ dokuz metre yüksekliğindedir. Biz en yüksek noktasına kadar çıktık ve burada bir süre dinlenerek Bay Klein'in yanına aldığı meyveleri yedik. Bu arada bulunduğumuz yüksek noktadan, çok özgün bir

konumu olan kenti ve çevresini seyrettik. Ben de gözlemlerimi yaptım ve bu bölgenin topografyasını saptayabilmek için gerekli bazı ana noktaları belirledim. Eğer daha sonra da yeterli zamanım olsaydı, bulunduğumuz kayanın karşı tarafında yükselen ve buradan 30 metre daha yüksek olan Lokman Dağı'nın doruğuna tırmanmak ve orada birçok çapraz ölçümler gerçekleştirmek isterdim. Böylece çizdiğim plan daha mükemmel olurdu.

Bulunduğum yerden Lokman Dağı'nın ölçümü: Doğu 33 güney. Dağ sırtının gerisinde tek başına yükselen Kırklar tepesi: Kuzey 25 batı. Karşı taraftaki dağ sırtının yamacında teras biçiminde genişleyen alanda Bay Krug'un evinin bulunduğu yer: Doğu 22 güney, yanındaki cami: Doğu 30 güney. Kıvrımlar halinde uzanan vadide bulunan 200 hanelik Ziyaret Köyü: Doğu 38 kuzey. Arkasında yüksek kayaların yamacında, Soma'nın [Tuzluçal Köyü] bulunduğu vadi de görülebiliyordu. Fakat sağlıklı bir ölçümünün yapılması mümkün değildi. O dolaylardaki dutluklara adını veren Meydan Köyü: Batı 20 kuzey ve onun çok yakınında bulunan Djirdjir [Çırçır?] Köyü: Batı 22 kuzey pozisyonundadır.

Kalenin korunaklı bir yerinde dinlenip yeniden güç kazandıktan sonra inişe geçtik. Amacımız, insan eliyle yapılmış mükemmel eserlerle donatılmış Amasya'nın en yüksek yerindeki sarnıcını görmekti. Bu sarnıcın bulunduğu oyuk en yüksekteki kalenin dibine yakın bir yerde bulunmaktadır ve sarnıç ile kale arasındaki bağlantı, duvarları tuğla ile örülmüş olan bir geçitle sağlanmaktadır. Önce yanımıza almış olduğumuz mumların ışığında bu geçitten aşağıya indik. Kayanın içine giren oyuğun üst kısmındaki basamaklar tamamen molozla kaplı olduğundan, bu eğri yüzeyin üzerinden yokuş aşağı inmek oldukça zordu. Daha sonra basamaklar molozların arasından ortaya çıkmaya başladı, ama çok aşınmış olduklarından, ayaklarımızın kaymasını önleyemiyorduk. Böylece çok dikkatli bir yürüyüşle 100 metrelik bir mesafeden sonra kuzey 10 batı yönündeki bu mağaranın dibine ulaştık. Burada bulunan su sarnıcı moloz ve iri kaya parçalarıyla hemen tamamen dolmuştu. Fakat gene de içinde 60 veya 90 santim derinliğinde dupduru bir su birikmişti. Yanımıza su almamış olduğumuzdan, bu su sayesinde serinleyip rahatladık. Tahminime göre, Pompeius zamanında, Romalıların bu dolaylardaki hâkimiyetlerini pekiştirme-

ye çalıştıkları dönemlerde, çevreyi talan eden eşkıya çetelerini baltalamak amacıyla, bu su sarnıcı işe yaramaz hale getirilmiştir.

Geçmişteki tahkimat sanatının bir örneği olan bu yapıyı gördükten sonra, gün ışığına çıktık ve dar bir yokuştan inerek, daha aşağıda bulunan ve doğuya bakan kaleye ulaştık. Tarihçi Strabon buraları anlatırken, iki hisar tepesinden söz etmekte olduğundan, burada iki ayrı kayalığın bulunduğu izlenimi uyanıyor. Oysa burada sadece aynı kayalığın iki ayrı çıkıntısı bulunmaktadır ve daha doğuda olan kaya çıkıntısı, tıpkı bir parmak gibi ileriye doğru uzanmaktadır. Kalenin doğusunda, kaleden ayrı olduğu izlenimini uyandıran köşede bir top durmaktadır ve bayramlarda buradan top atışları yapılmaktadır. Tamamen boş ve terk edilmiş olan diğer kaleden daha yüksek bir yerde bulunan bu kalenin yeniçağa kadar meskûn olduğu ve içinde bir nöbetçinin bulunduğu söylenmektedir. Burada içinde yaşanabilir durumda olan sadece bir tek ev vardır ve zaman zaman da birileri burada barınmaktadır. Bu dolaylarda yakın zamanlara ait yazıtlara sıkça rastlanmaktaysa da, Helenistik çağa veya Pontus Krallığı dönemine ait istihkâm tesisleri çok azdır. Bulunduğumuz yerden, ulaşılması nispeten kolay olan Samsun yoluna kavuşan patika üzerinden aşağıya doğru indik. Bu patikanın kentin üst sınırına ulaştığı yerdeki kayaların üzerinde birçok Yunanca yazıt gördük. Bunlar kişilere ait mezar yazıları olduğundan, genellikle ilginç değildi. Sadece diğerlerinden daha büyük boyda ve üzerine iki beytin (Distichon) işlenmiş olduğu, daha önce de *Corpus inscript Graec n. 4174*'te sözü edilen yazıt, Amasya'daki değerli eski eserleri ziyaret eden kişiler için çok önemlidir. Bundan anlaşılıyor ki, bu önemli mezarlar, eski dönemlerde de oldukça yıpranmış durumdaydı. Bu yazıtın yaratıcısı olan Lukios, o kaya mezarlarını onaramamışsa bile, muhtemelen onları korumak için çaba harcamış, örneğin kayanın içine delikler oydurarak mezarın önüne bir parmaklık yaptırmıştır. Bu vesileyle **ἡρμόσατο** sözünün buraya çok yakıştığını da belirtmek isterim. O halde biz de, onun buradan geçen kişilerden istediklerini yerine getirelim ve onun adını **εὐφήμως** saygıyla analım. Bu yazıtın yakınındaki bir yerden kentin çok romantik bir manzarasını çizmeye başladım, ama ne yazık ki bu resmi bitiremedim. Kar-

şıki yamaçta bulunan, tablo güzelliğindeki İsviçre tarzı ev bizi selamlıyor ve yanına davet ediyordu. Bu sabahki çalışmalarımızdan memnun olarak oraya doğru yola çıktık.

Öğleden sonra Bay Krug ile birlikte Amasya'da görevli paşayı konağında ziyaret ettik. Kâmil Paşa, önceleri Kudüs valisiymiş ve bu konumdayken birçok Avrupa devleti tarafından madalyalarla ödüllendirilmiş. Konuşmamız sırasında, Kudüs'teki Hıristiyan tarikatları arasındaki biz Hıristiyanları çok utandıran çatışmalardan söz etti. Orada görevli olan Türk nöbetçiler, dini ayinler sırasında Hıristiyanlar arasında çıkan kavga ve dövüşleri güçlükle yatıştırıyorlarmış. Paşa, Türk asıllı devlet görevlilerinin aksine bekâr bir adam olduğundan, giyim ve yaşam biçimi biraz derbederdi, evi pek temiz ve derli toplu değildi. Ama buna karşılık çok akıllı bir adam olduğu izlenimini aldık. Bize anlattıklarından öğrendik ki, Türkiye'de valilik görevi, bir kentin başkente yakınlığı oranında zorlaşıyormuş. Bunun nedeni, belki de başkent yakınındaki kentlerde valinin çok daha dikkatli ve titiz davranmak zorunda olmasıdır. Çünkü Tatarların buralara sürekli akınlar düzenlemesi nedeniyle, sık sık sorunlar çıkıyor, bunlar da şikâyetlere, hatta yersiz suçlamalara yol açıyor...

Bay Krug kentte gözümüzden kaçabilecek birçok ayrıntıya dikkatimizi çekti.

Ertesi günü ev sahibimiz, Buzuk [Bozok/Yozgat] yöresine yapacağımız gezi için bize at temin etmek üzere bir at sahibiyle bizim adımıza anlaşma yaptı. Bugün Dr. Mordtmann ile yollarımız ayrılıyor. Çünkü her birimiz burada kaldığımız kısa süre içinde kendi ilgimizi çeken konuları incelemek için farklı yerlere gideceğiz. Ben kral mezarlarını tekrar görmeye karar verdim. Hem birçok ayrıntıyı yeniden incelemek istiyordum, hem de bana göre kentin en güzel göründüğü yerden resmini çizmeyi deneyecektim. Gözüme kestirdiğim yere giderken, kentin kuzeyindeki kayanın dibine yakın yolu tercih ettim. Yeşilırmak'ın kuzey kıyısı boyunca rahatça ilerlemeyi sağlayan, kayaya bitişik istinat duvarına bağlı ortaçağdan kalma bir kemerin altından geçerken, burada kayanın içine oyulmuş birçok evin temel ve yan duvarlarının bulunduğu dikkatimi çekti ve bir zamanlar burada kayaya yaslanmış birçok konutun bulunduğunu saptadım. Ayrıca

burada okunamayacak kadar yıpranmış bir yazıt da gördüm. Böylece kaya mezarlarını bir kez daha inceledikten sonra kaya kütlesinin içinden geçen tünelin girişinde bulunan ve resim yapmak için seçmiş olduğum yere ulaştım. Fakat çizim yaptığım kâğıdı yerleştirecek bir sehpam olmadığından çalışmada çok zorlandım. Hava çok rüzgârlıydı ve yeniden yağmur başlamıştı. Resim hemen hemen bitmek üzereyken, bulunduğum yere bir haberci geldi ve paşanın bizi ziyaret etmek için Bay Krug'un evine geleceğini, hemen eve dönmem gerektiğini bildirdi. Ben de bu muhteşem kral mezarlarına veda ettim ve tekrar nehir kıyısını izleyerek Bay Krug'un evine döndüm. Tam o sırada da Kâmil Paşa, yolda rastladığı Dr. Mordtmann ile birlikte eve geldi. Kâmil Paşa bizimle oldukça uzun süre vakit geçirdi, çeşitli konular üzerine sohbet ettik. Özellikle bundan sonra gezmeyi tasarladığımız Bozok bölgesi hakkında bilgi verdi ve Kürtlerin lideri olan Hamit Bey'den söz etti.

Bu arada hava düzelmişti ve Dr. Mordtmann ile birlikte, çok canlı ve meraklı bir kişi olan Bay Klein'i de yanımıza alarak, oldukça uzakta, Yeşilırmak vadisinin aşağı bölgesinde bulunan Aynalı Mezarı [Aynalı Mağara] görmeye gittik. Bu kararı verdiğimize de sonradan çok memnun olduk.

Irmağın en doğusundaki tahta köprüden karşı kıyıya geçtik. Samsun'a giden yol da buradan geçmektedir. Daha sonra hisarın bulunduğu tepenin en büyük kaya çıkıntısının dibinden yolumuza devam edip, Yeşilırmak'ın önemli kollarından biri olan Tersakan Çayı üzerindeki sağlam bir köprüden karşı kıyıya geçtik. Vadi bu yörede genişliyor ve göründüğü kadarıyla, etrafı dik kayalık tepelerle kuşatılmış, bir-iki km genişliğinde bir çanak oluşturuyor. Arazinin tümü dut ağaçlarıyla kaplı ve ağaçların arasında oldukça büyük evler görülüyor. Bu evler yaz aylarında ipekböceği üreten yerli halkın barınmasına yarıyor. Ama aslında insanlar daha çok evlerin en üst katında, tepesi açık olan damlarında yaşıyorlar ve alt kattaki kapalı mekânları ipek böceklerine bırakıyorlar.

Böylece kıvrımlar çizen bir patikadan ilerleyerek, kalenin kuzey 42
doğu yönünde bulunan muhteşem bir kaya mezarına ulaştık. Bu yapıtın Amasya'da bulunan diğer kaya mezarlarından çok daha parlak olan görünümüne hayran oldum. Bunun dışında da, Boré'nin burada gördüklerine

dair anlattığı saçmalıklara çok şaşırdım. Burayı gördükten sonra onun yazdıklarını denetleyebilme olanağına sahibiz ve anlattıklarının hatalı veya asılsız olduğunun farkına varabiliyoruz. Demek ki ulaşılması zor olduğu için bizim görmediğimiz yerler, örneğin Enderes dolayları hakkında anlattıklarının da gerçekleri yansıttığından kuşku duymak gerekiyor...

İşte karşımızda, mezarın üstünde çok iri harflerle ve sanki daha dün yazılmış gibi okunaklı bir biçimde **ΓΗΣ ΑΡΧΙΙΕΡΕΥΣ** sözleri yazılı. Her ne kadar harfler kayanın içine mutat usulde işlenmemiş olsa da, burasının bir başrahibin mezarı olduğu (Dünyanın başrahibi) anlaşılıyor. Mezar girişinin altındaki yazı sanki kazınarak silinmiş izlenimini uyandırıyorsa da, eksik olan birkaç harfin dışında yazı okunabiliyor. Bize bu mezar hakkında verilen bilgiye göre, yaklaşık 40 yıl önce buradan geçmekte olan bir paşanın atı mezarın önüne gelince ürktüğünden, bu yazıyı kazıyıp silmeye kalkışmışlar. Ama ben bu söylentinin doğru olduğuna emin değilim. Bana kalırsa, bu yazıların büyük bir özenle kazınmış olması, daha eski zamanlarda gerçekleşmiş bir işlem olduğuna işaret etmektedir. Benim hiç anlayamadığım bir olay, Bay Boré'nin burada **Κύριος** adını okumuş olmasıdır...

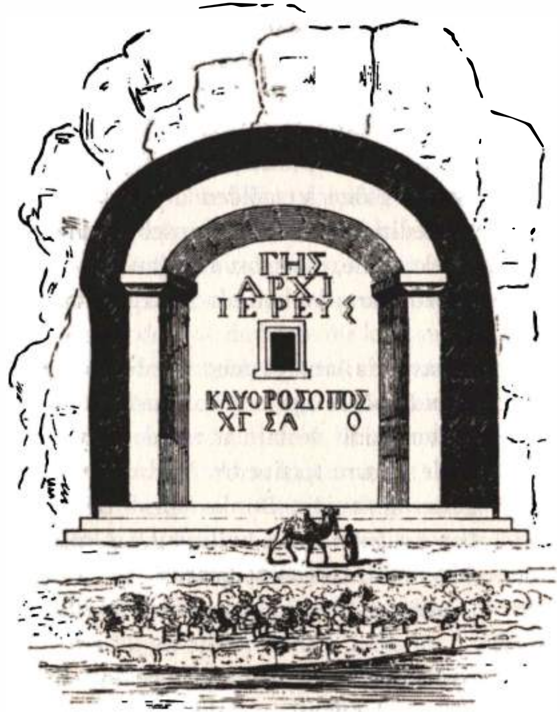
Bu mezarın yapımındaki özenli çalışma, aşırı bir titizlikle inşa edildiğini göstermektedir. Buna karşılık da yapı, kaya kütlesinin doğallığından kaynaklanan sıcak görünümü yitirmiştir. Mezarın arkası tamamen oyulmuş ve mezar kayanın ana kütlesinden ayrılmıştır. Böylece mezarın bulunduğu bölüm ile kayanın ana gövdesi arasında bir geçit meydana getirilmiştir. Bu geçide bakan duvar büyük bir özenle düzgünleştirilmiş olduğundan, ayna gibi parlamaktadır. Hatta duvarın parlaklığı, adeta sürekli okşanmaktan veya öpülmekten ileri geldiği izlenimini uyandırmaktadır –tıpkı Roma'daki Aziz Petrus'un ayağı gibi... Mağara duvarının böyle parlak olmasından ötürü, burası Aynalı Mağara adıyla biliniyor. Ayrıca bu mezar, daha eski zamanlara ait olan kral mezarları gibi basık tavanlı ve dar olmadığı gibi, Amasya'nın en batısındaki kaya mezarı gibi aşırı yüksek de değildir.

Bu çok ilginç mezar kuşkusuz büyük bir önem taşıdığından, enini ve boyunu ölçüp bir çizimini yapmaya çalıştım. Ne yazık ki, yanımıza bir merdiven almamış olduğumuzdan, mezarın içine giremedim. Ama gene de buraya kadar gelmek için harcadığımız zamana ve emeğe değdiği kanı-

sındayım. Hele mezarın çevresinin olağanüstü güzelliği, buraya gelmemizi bol bol ödüllendirdi. Bu görkemli mezar ile Yeşilırmak Vadisi'ndeki dutluklar arasından dar bir yol geçiyor. Biz kayalıktaki muhteşem anıtı hayranlıkla seyrederek yazıtları okumaya çalışırken, ufak tefek bedenine rağmen güçlü olduğu anlaşılan bir atlı yanımıza yaklaştı ve bize Busuka [Bozok'a] gitmek isteyen gezginler olup olmadığımızı sordu. Biz sorusuna olumlu yanıt verince de, kendisinin paşa tarafından bize eşlik etmekle görevlendirildiğini söyledi. Ama önce çok sevdiği memleketi olan Ziyaret Köyü'ne uğrayıp akrabalarını görmek ve hatırlarını sormak istediğini, ertesi günü de tam zamanında bizim bulunduğumuz yere geleceğini söyledi. Biz onun rahat ve sevecen tavrından çok hoşlandığımızdan, bize eşlik edeceğine sevindik. Ama ne yazık ki sonradan ona karşı düzenlenen birtakım entrikalar yüzünden onun rehberliğinden yoksun kaldık.

Ziyaret Köyü, bulunduğumuz yerden çeyrek saatlik bir mesafedeydi. Ama akşam karanlığı bastırmak üzere olduğundan, köye giden kötü zeminli yola girip köye uğramaktan vaz geçtik. Bulunduğumuz dar vadinin biraz daha ötesinde Zana [günümüzde Çiğdemlik Bucağı] Köyü bulunmaktadır. Hisar tepesinden köyün bulunduğu geniş kayalık görülmekteydi. İçinden geçtiğimiz vadi giderek daraldığından, burada bir yol yoktu. Ama bu dolaylarda çok ilginç yerler olduğu izlenimini aldım. Dönüş yolumuz sırasında bize eşlik etmekte olan sadık dostumuz Bay Klein bize Veli Bey adında bir Macar'dan söz etti. Bu adam, Çarşamba'dan sonra Yeşilırmak yatağı üzerindeki dar geçidi ve burada birbirine çok yakın sarp kayaları anlatmış. Bay Klein birçok konuda olduğu gibi bu konuda sahip olduğu ilginç bilgileri bize aktardı. Ama anlattıkları bizzat gördüğü yerler olmadığından, nerede bulundukları ve başka ayrıntıları hakkında kesin bilgiler veremedi.

Kente döndükten sonra, Bay Krug'un yeni inşa ettirdiği atölyeyi görmeye gittik. İpekböceği kozalarının temizlendiği bu büyük atölye daha da geliştirilecekti. Atölyenin yanında bir un değirmeninin inşaatı da yeni tamamlanmıştı. Her tarafta bir hareket ve ilerleme görülüyordu. Bu yorulmak bilmez, girişken adamın, işlerini yürütmek için buraya birkaç çalışkan ve becerikli Alman vatandaşını getirtmiş olduğunu görmek beni bu işlerin geleceği bakımından çok ümitlendirdi. Ama ev sahibimiz, ırmağın denetim

Aynalı Mağara'nın çizimi

altına alınmasına halkın karşı çıkması nedeniyle çok büyük güçlüklerle karşılaştığını da anlattı. Gemilerin işlemesine müsait olmayan bu ırmağın doğal durumuna müdahale edilmesine yerli halk karşı çıkıyordu. Çünkü Bay Krug'un tesislerini geliştirmesi ve yenilikler yapması, nehir kıyısına özgün bir görünüm kazandıran, dev boyutlu çarkların işlettiği, yerlilere ait değirmenlerin iflasına neden olabilirdi.

Son olarak, Amasya hakkında genel birkaç söz söylemeden geçemeyeceğim. Kuzey Anadolu kıyısı boyunca uzanan dağlık bölgeyi çok çeşitli yönleriyle temsil eden Amasya, arkeologlar için Anadolu'nun çok çekici yörelerinden biri olduğu gibi, maddi getirileri bakımdan da önemlidir. Çünkü burada en üstün nitelikli ipek üretilmektedir. Ülkenin iç kısımlarına ulaşma olanağı sağlayan demiryolu inşaatı tamamlandıktan sonra, bu

kent kıyıyla sıkı bağlantısı olan bir yerleşim haline gelecektir ve Avrupalılar da buraya daha kolay ulaşabileceklerdir. Günümüzdeki Amasya, bilimsel çalışmalar alanındaki önemini yitirmiştir ve burada bir Avrupalı topluluk yerleşip bir yüksekokul açmadıkça, bilim alanında bir gelişme göstermesi beklenemez. Çünkü buradaki sözde bilim adamları (ve medrese öğrencileri), ekmek elden su gölden diye tanımlanabilen, verimsiz bir yaşam sürdürmektedirler ve halkın zihinsel gelişmesini sağlamak, girişimciliğini desteklemek yerine, insanları durağanlığa, çürümeye mahkûm etmektedirler. Dr. Mordtmann bu konuda şu saptamayı yapmaktadır:

> Amasya'da tam 38 medrese bulunmaktadır. Dünyanın başka yerlerinde böyle öğretim kuruluşları, hızlı bir ilerleme ve gelişmenin göstergesidir ve bunlar ancak zamanla tutuculaşırlar. Oysa Türkiye'de durum tersinedir. Medreselerdeki softalar, halkın en fanatik gerici kesimidir. Bunlar ancak uzun süre imam, kadı veya buna benzer görevlerde bulunduktan sonra biraz daha ılımlı, geçimi kolay insanlar haline gelirler.
>
> Amasya'nın toplam nüfusu takriben 25.000 kişidir.

19 Kasım Cuma - Bir an önce Bozok'a doğru yola çıkabilmek için, bize eşlik edecek adamlara, yani at sahiplerine, rehberlerimize ve hizmetkârlarımıza, erkenden buluşma yerimize gelmelerini tembih etmiştik. İlk aşamada uzun bir yol kat etmek ve ilginç bulduğumuz yerlerde mola vermek istediğimizden, kendimize bol zaman ayırabilmek istiyorduk. Grubumuza katılacak olan kişilerden ilk gelen –biraz gecikmeli de olsa– bizim bir gün önce tanıştığımız ve Ziyaret Köyü'ne [bugün kasaba] giden ufak tefek zaptiye oldu. Onun arkasından ikinci zaptiye geldi. Ama bu adam, diğeri kadar cana yakın değildi ve davranışlarından, entrikaya müsait olduğu anlaşılıyordu. Tahminime göre, vereceğimiz parayı kendi cebine atabilmek için, diğer arkadaşından kurtulmanın yollarını arıyordu. Uzun bir bekleyişten sonra da bizim katırcı geldi ve günde 125 kuruş temiz paraya (yani bizim paramızla toplam yedi Prusya talerine) kiralamış olduğum beş atı getirdi. Bu adam İndje [İnce] adında bir Ermeni idi, ama karakter

ve davranış biçimi bakımından soydaşlarının çoğundan tamamen farklıydı. İri yapılı, adaleli bir vücudu vardı, yüz çizgilerinin düzgünlüğü, sağlam bir karakteri olduğu izlenimini uyandırıyordu. Davranış biçimi, güçlü ve atılgan bir ruh yapısına işaret ediyordu. Üzerinde çeşitli silahlar taşıyordu: Tüfek, karabina, bir çift tabanca, tüylerle donatılmış kocaman bir mızrak ve atının eyerinden sarkan iri bir topuz... Bindiği at da çok gösterişliydi. Bu atı için, bizim kiralamış olduğumuz diğer beş attan daha yüksek bir bedel saptamıştı. Bu adam daha önce Bozok bölgesinde yolculuk yapmadığından, yöreyi ve yolları tanımıyordu. Bu nedenle ayrıca bir rehber tutmamız gerekti. Ama yolların güvenli olmaması nedeniyle de böyle bir kişinin yardımına muhtaçtık. Nitekim onun bize eşlik etmesi, güvenlik bakımından çok yararlı oldu. Fakat aşırı enerjik bir karaktere sahip oluşu zaman zaman yersiz müdahalelerde bulunmasına neden oluyordu. Üstelik bu müdahalelerinde kendi çıkarını gözettiği ve bize zarar vermekten kaçınmadığı da belli oluyordu. Bize tahsis edilmiş atlar, gösteriş bakımından pek güzel olmasalar da, zor koşullara alışmış, dayanıklı hayvanlardı. Fakat sırtlarına fazlasıyla kalın ve ağır semerler yerleştirilmiş ve bizim eyer takımlarımız bunların üzerine oturtulup bağlanmıştı. Yerli halk eyer takımları için daima bir altlık kullanmayı âdet edinmiştir. Ama bizim atlarımız için kullanılan altlıklar, Avrupa tarzındaki eyer takımlarının yerleştirilmesini zorlaştırıyor ve atın sırtına oturmak rahatsızlık veriyordu.

Yol hazırlıklarımız tamamlandıktan sonra bir kez daha bulunduğumuz yerden bu güzel vadinin manzarasını doya doya seyrettim: Amasya Ovası buradan bakıldığında, her tarafı dik yüksek kayalarla çevrili bir çanak izlenimini uyandırıyor. Kuzeydeki en yüksek kayalığın tepesine inşa edilmiş olan eski tarihi kale de bu manzarayı taçlandırıyor. Dik kaya yamaçlarını o muhteşem kral mezarları süslüyor. Aşağıdaki dar vadi tabanında kendine yol açmış olan Yeşilırmak dev boyutlu tahta değirmen çarklarını inleterek döndürüyor. Vadinin geri kalan kısmında da, birbirine sokulmuş, kiremit kaplı birçok evi ve sayısız camisiyle Amasya Kenti... Bu güzel, anlamlı ve yaşam dolu manzarayı bir kez daha belleğime kaydederek Amasya'ya veda ettim ve burada verimli günler geçirmemizi sağlayan Bay Krug ve ailesine içtenlikle mutlu ve sağlıklı bir yaşam dileyerek oradan ayrıldım.

Şiddetli yağmurlardan sonra hava çok güzelleşmişti. Bundan sonraki yolculuğumuzun iyi geçeceğinden çok umutluyduk. Ancak açık araziye çıkmadan önce, vadiye geniş bir yarım daire halinde yayılmış olan kentin kötü yollarından geçmek zorundaydık ve bizim kavasın kalmakta olduğu küçük bir hana da uğramamız gerekiyordu. Daha sonra Tokat'tan buraya gelirken kullandığımız yolda uzun süre ilerledik ve yüksek tepelerden inip Amasya'nın bulunduğu vadiye kavuşan yan geçitten itibaren yönümüzü değiştirip bir taş köprü üzerinden ırmağın karşı yakasına geçtik. Tarım arazisinin batı hududu boyunca ilerlemeye devam ettik. Bundan sonra ana vadi güney-güneydoğu yönüne doğru döndü. Yozgat'a giden yol Yeşilırmak boyunca bu yöne doğru uzanıyordu. Aslında biz de, daha önce kararlaştırıldığı gibi, doğrudan doğruya Aladyaya [Alaca] ulaştıran bu yola sapmalıydık. Ama benim gözümün pek tutmadığı iki zaptiyeden biri, bizim Ziyaret Köyü'nden gelen sevecen dostumuzu yanımızdan uzaklaştırmış, bahane olarak da, paşa ile vedalaşmayı ihmal ettiğimizi ileri sürüp, onu bu ihmali düzeltmesi için Amasya'ya geri göndermişti. Meğer bu adam, bizim kendi başına buyruk davranmayı seven Ermeni yardımcımızla gizlice anlaşmış ve bizi bu akşam Zara'da [?] gecelemeye ikna etmeye karar vermişler. Oysa Zara bizim yolumuzun üstünde değildi. Sonuç olarak ana vadiden ayrılıp batıya doğru saptık ve bir yan geçide girerek yokuş yukarı ilerlemeye devam ettik. Üç çeyrek saat sonra, küçük tepelerle kaplı ve sola doğru hafif eğimli hemen hemen ağaçsız bir yaylaya ulaştık. Tepelerin arasında birkaç evden ibaret küçük yerleşimler vardı ve buraları hem korunaklı hem de yeterince nemin birikmesine elverişliydi. Nitekim aşağıya doğru akan suların oluşturduğu dere yataklarından yararlanılıp burada küçük fidanlıklar yapılmıştı. Yokuşu çıkarken üzüm bağlarının arasından geçmiştik. Ama tepeye ulaştığımızda, sözünü ettiğim küçük koruluklarin dışında sadece ekin tarlaları ve meralar görülüyordu. Yalnız Bakledja [Baklaca?] Köyü'nün yakınlarında çok güzel ceviz ağaçları vardı. Yollarda pek fazla hareket yoktu. Sadece dikkatimizi çeken yeni bir durum, yolda rastladığımız kadınların yüzlerini siyah bir peçe ile örtmüş olmalarıydı.

Yolumuzun devamında sol taraftan gelen küçük bir dere hizasında yönümüzden saptık ve Zara'ya uğramak için Çorum'a giden yoldan

ayrıldık. Daha önce de belirttiğim gibi, refakatçilerimiz, bilemediğimiz bir nedenle bugünkü yolculuğumuzun hedefi olarak orayı saptamışlardı. Zara, düzleşmiş bir kayanın dibinde yer almakta olup, özellikle doğu yönünde çok güzel ve verimli tarım arazisi ile çevrili 50-60 evlik bir yerleşimdir. Bazı yerlerde rastladığımız eski yapılara ait duvar kalıntılarından ve zaman zaman yontularak şekillendirildiği belli olan kaya kütlesinden anlaşıldığına göre, burada antikçağda da küçük bir yerleşim bulunmaktaydı. Tepenin güneydoğusunda da antikçağdan kalma küçük bir kaya kapısı bulunmaktadır. Bu tarihi kalıntıları görmek ve Zara'da bize sunulan orta iyilikte bir kahvaltı, yolumuzu uzatmaktan elde ettiğimiz tek kazanım oldu. Ama adamlarımızın kararına uyup bütün günümüzü burada geçirmeye niyetli olmadığımızdan, yola devam etmekte ısrar ettik. Eğer zamanımız kısıtlı ve ulaşmak istediğimiz yer de uzakta olmasaydı, burada oldukça yüksek bir dağın eteğinde bulunan ve Bekâr Hamamı adı verilen kaplıcalara uğramamız çok yararlı olacaktı. Bundan sonra buralara yolculuk yapan gezginlerin bu ziyareti ihmal etmemelerini salık veririm.

Asıl amacımız olan yöne doğru yeniden yola çıktıktan az sonra kalabalık bir yolcu kafilesiyle karşılaştık. Öğrendiğimize göre, bu yolcular, Katçal'ın [?] *müdürü* ve kendisine eşlik edenlermiş. Bu haber, bize rehberlik eden adamların bizi yolumuzdan ne kadar saptırmış olduklarını gösteriyordu. Bundan ötürü Ermeni rehberi suçladık ve onunla tartıştık... Yolumuz giderek akarsuya yaklaştı ve sağ tarafımızda uzanan, değişik katmanların üst üste binmesiyle oluşmuş garip şekilli tepelerin kenarı boyunca devam etti. Bu tepelerin geçmişte bir gölün çevresini kuşattığı izlenimini aldım. Geceyi geçirebilecek bir yer bulmak için sol tarafımızdaki tepelerin arasına girdik ve 25 hanelik küçük bir köyde barınabilecek bir yer bulduk. Köyün adının Kalacık [Kalecik?] olduğunu sanıyorum. Aslında bir saat önce yakınından geçtiğimiz kayaların arasındaki bir tarım alanı hakkında bilgi edinmek istediğimde, refakatçilerimiz bu adı bildirmişlerdi. Ama bence bu ad o tarım alanına değil, bu köye aitti. Çünkü bu köyün yakınındaki oldukça yüksek bir kayanın üstünde eski bir kaleye ait olduğu izlenimini uyandıran sur kalıntıları gözüme çarptı. Köye ulaşır ulaşmaz hemen orayı görmeye gittik. Kaya çıkıntısının tepesindeki düzlük alan yeterince geniş

olmadığından, geçmiş zamanlarda üzerine bir bina yapılabilecek genişlikte bir alanın açılması için kayanın tepesinin düzleştirildiği belli oluyordu. Bu gibi çalışmaların izlerine bu yörede sık sık rastlanıyor. Köyün içinde de eski zamanlardan kalma eser kalıntılarına rastladı, örneğin eski bir arşitrav[43] gördük. Köyün gerisindeki tepelerin arasında yükselen ve Dağsaray adıyla anılan heybetli doruk üzerinde geçmiş zamana ait kalıntıların bulunması olasılığı çok kuvvetli... Bence, daha bol zamanı olan bir gezginin burayı incelemesinde fayda var. Biz oraya kadar gitmeyi göze alamadıksa da, ben Kalecik'ten çevredeki tepelerin ve köylerin açı ölçümlerini yaptım.

Geceyi köyde geçirdik. Köyün erkekleri geç saatlere kadar şarap içip, bağıra çağıra konuştular. Meğer köy halkı Kızılbaş'mış ve bilindiği gibi, Kızılbaşlar İslami kurallara uymazlar...

Ertesi gün bizi bir an evvel Alaca'ya ulaştıracak en kısa yola sapmak üzere bu köyden ayrıldık. Ama bu yönden dağları aşmak çok zor gibi görünüyordu. Bize Hacıköy'e kadar Çorum'a giden yolu izlememizin daha uygun olacağını söylediler. Bu nedenle Kalecik Köyü'nden ayrılınca, yeniden ana vadiye ulaştıran geçide yöneldik ve vadinin güney kenarından ilerledik. Buradaki tepelerin eteklerini çok güzel ağaçlar süslüyordu. Vadinin zemini yeni yeşermekte olan ekinlerle kaplıydı. Yarım saat sonra sol tarafımızda, tepelerin eteğinde Yan Şehir [?] adı verilen eski bir kentin yıkıntılarını gördük. Buradaki kaya, evlerin temel duvarlarını oluşturacak biçimde yontulmuştu. Daha ilerde içinden geçtiğimiz vadiye açılan dar geçitlerin içinde de köyler görülüyordu ve burada yetiştirilmekte olan meyve ağaçlarının yakından geçen bir derenin suyundan yararlanması için kanallar yapılmıştı. Buradan itibaren yolumuz ekili tarlaların ve önümüze çıkan tepelerin etrafından kıvrıla kıvrıla güneybatıya doğru devam etti. Böylece sol tarafımızda, dağların arasındaki girintilerde, birbirine çok yakın olan Bayındır, Hoşveran [?] veya Koşveran, Hasarkale [Hisarkale?] adlarındaki köylerin dolaylarından geçtik. Daha sonra karşımızda Kızlar Dağı'nın karla kaplı düzgün ve biçimli doruğu göründü. Köylerden birinin adının Hasarkale [Hisarkale?] oluşu, burada eski zamanlardan kalma bir yerleşimin bulunduğuna işaret ediyor.

43 Mimaride sütun başlıklarının ve duvarların üzerinde yer alan, üst yapının ağırlığını taşıyıcılara aktaran eleman –ed.n.

Kalecik'ten ayrıldıktan sonra 35 saatte Hacıköy'e ulaşmıştık. Vadinin güneyinde yer alan bu 220 hanelik zengin köyde mola vermeye karar verdik ve kahvaltı etmek üzere köyün misafirhanesine yerleştik. Buradan itibaren Çorum'a giden yoldan ayrılacak ve şimdiye dek kullanılmamış yeni bir yoldan güneybatıdaki tepeleri aşarak yolculuğumuza devam edecektik. Bu vesileyle de yolumuzun uzamasına neden olan zaptiyeyi işten çıkarmaya, bu yöreyi daha iyi tanıyan yeni bir rehber bulmaya niyetliydik. Çok iyi yetişmiş meyve ağaçları köye güzel ve canlı bir görünüm veriyordu. Vadinin kuzey ve doğu tarafında özenle işlenmiş tarlalar uzanıyordu. Biz daha Amasya'da kalırken, Bay Kind bize Hacıköy'deki tarım çalışmalarını övmüş ve bir Avrupa köyünden geri kalmadığını anlatmıştı. Bu köyde 30 Ermeni ailesi yaşamaktadır, halkın geri kalanı Türklerden ibaret. Köyde pek de gösterişli olmayan bir cami var. Köyün gerisinde yükselen tepeye çıkıp bir yazıt bulabilme umuduyla oradaki oldukça geniş mezarlıkta dolaştım, ama kayda değer bir şey bulamadım.

Öğleden sonra, yeni işe aldığımız rehber ve dayanıklı atı ile birlikte yola çıktık ve güneydoğuya doğru ilerledik. Bolaçır [Bolatçık] Köyü'ne giden yolu sol tarafımızda bırakarak, kıyısında bir su değirmeninin bulunduğu ufak bir dere boyunca ilerleyip, bugüne kadar hiçbir Avrupalının ayak basmamış olduğu bir bölgeden geçtik ve bunun ilerisinde daha geniş bir yola ulaştık. Kızlar Dağı'nın güneyinden dolaşarak yokuş yukarı ilerlemeye başladık. Çok soğuk bir rüzgârın esmekte olduğu bu yüksek tepede devrilmiş eski bir lahit bulduk. Üzerinde dil kurallarına uygun olmayan ve Roma üslubuna özenen bir yazıt vardı ve bu lahdin kendini Tanrı'ya adamış Theodoros Pandos'a ait olduğunu bildiriyordu. Bu yazıtı okuyabilmek için burada oldukça uzun bir süre oyalandık. Yerli halk bu lahde, bir kenarında bulunan oyuktan ötürü Kulaklı Taş adını vermiş. Buralarda suları köpüre köpüre akmakta olan bir derede atlarımızı suladık. Çıklar [?] adındaki bir köyü sol tarafımızda bırakarak, ormanlarla, meşe çalılarıyla kaplı güzel bir tepeye tırmandık. (Dr. Mordtmann'ın dediğine göre, Tschykla [Çıkla ?] sözü lav anlamına geliyormuş...) Sol tarafımızda uzanan derin bir vadinin ötesinde Karadağ adı verilen yüksek dağ sırtı göründü. Biz vadiye inen yarın hemen kenarından ilerledik ve zaman zaman ilginç biçimiyle dikkatimizi çeken Kızlar Dağı'nın

yamaçlarındaki uçurumların etrafından dolaştık. Burada Sırçalı [?] adındaki köy, alçak ama geniş taş evleriyle ilgimizi çekti. Eski Ermeni yerleşimlerinde olduğu gibi, teraslar halinde üst üste dizilmiş olan evlerin önünde geniş, ahşap verandalar vardı. Buralarda çam dalları kurutularak çıra yapılıyor. Köy halkı, kısa boylu, tıknaz, ama çevik insanlar. Köy meydanının bir köşesinde birkaç çarşaflı kadın oturmuş, sohbet ediyordu. Bulunduğumuz yerden etrafa baktığımızda, aşağıdaki vadide birkaç köy gördük.

Vadiye inen dik bir yolda bir süre yürüdükten sonra, atıma binerken azimut pusulam[44] yere düşerek bozuldu. Elimde başka bir pusula bulunmadığından, o akşam Dr. Mordtmann bana iki basit pusulasını ödünç verdi. Bunlardan biri epeyce işime yaradıysa da, ölçümlerimde sağlıklı sonuçlar alabilmek için sık sık attan inmem gerekti.

Bugünkü hedefimiz, çok yakında bulunan ve refah düzeyinin oldukça yüksek olduğu söylenen Tschykoryk [Çıkrık?] Köyü'ydü. Çok dik bir yarın dibindeki köyün bulunduğu yer yine de vadi tabanından yüksektedir. Köyün ekili arazisini bir süredir yan tarafımızda görüyorduk. Bir yamacı kaplayan meyve ağaçları arasındaki 120 hanelik köyün ve evlerin damları arasından görünen minik cami minaresinin manzarası üzerimizde çok hoş bir etki bıraktı. Üstelik köye ulaştığımızda, bir düğün şenliğine de tanık olduk. Köyün erkekleri en güzel kıyafetlerini giymiş, kaval ve davul sesleri arasında köyün sokaklarından geçiyorlardı. Zaten bu dağ köylerinde erkeklerin günlük giysileri bile güzel ve gösterişlidir. Başları örtülü kadınlar da yamaç boyunca dizili evlerinin önündeki açık avlularda oturmuşlar, bu neşeli alayı seyrediyorlardı. Bize küçük köy camiinin hemen yanındaki temiz misafir odasını açtılar. Evin dışında, caminin karşısında, küçük bir akarsuyun üstüne kurulu iki kulübe de bize tahsis edilmişti... Zaten bu dağ köylerinde yabancı konukların temiz ve rahat bir ortamda kalabilmelerine çok özen gösteriliyor. Bu dolaylardaki bağlarda nefis üzümler yetiştiriliyor. Nitekim bize de yemekte bol bol üzüm ve şıra sundular.

Ertesi sabah Çıkrık Köyü'nden ayrıldık ve yakında bulunan Üçköy'ün aşağısından geçen yola girerek vadinin dibine indik. Daha önce de belirt-

44 Azimut (Arapça: el Sumut'dan, yani "yön"), azimut bir yön tarifinin yatay bileşenidir. Ufuk açısı olarak da bilinir. Ufuk çevresinde saat yönüne doğru ölçülür. Astronomide ve jeodezide kuzeyden doğuya doğru, yerölçümde güneyden batıya doğru ölçülür. Genellikle açı derecesi cinsinden belirtilir –ed.n.

tiğim gibi Çıkrık Köyü dağların arasındaki vadiye inen yamacın tepesinde bulunuyor. Biz üç çeyrek saat boyunca yamaçtan aşağıya indikten sonra Medjdyssde [Mecitözü?] Çayı'nın yatağına ulaştık. Dokuz-on metre genişliğindeki bu oldukça güçlü akarsuyun kuzey kıyısı boyunca, iki taraftan vadinin içine doğru uzanan ve 200 metre genişliğindeki vadiyi daraltıp 30 metreden daha aza indirgeyen, ana kütleden kopuk, dik kayalıkların etrafından dolaştık. Böylece 20 dakika sonra, kuzeye bakan yüzü tepesine kadar mağaralarla kaplı dik bir kaya kütlesinin dibine ulaştık. Ben biraz zorlanmayı göze alarak yukarıya doğru tırmanmaya çalıştım. Büyük bir olasılıkla eşkıya barınağı olan düzgün görünümdeki mağaraların arasına, birbirlerine bağlanmalarını sağlayan basamaklar yapılmıştı. Çok yakın zamanlara kadar Kürt çeteleri tarafından kullanılan mağaraları inceledim ve bunların antikçağdan kalma oldukları sonucuna vardım. Bu mağaraların girişi güneydoğuya bakıyor. Kayanın tepesinde toplu halde birkaç tahkimatlı bina bulunuyor.

Yolumuzun devamında, zaman zaman birbirine çok yaklaşan dik kayaların arasından yılan gibi kıvrıla kıvrıla akan derenin üzerinden beş kez karşı yakaya geçmek zorunda kaldık. Bu geçit çok çetin ve vahşi olmakla beraber, bir manzara resmi kadar güzel görünümlerle doluydu. Kayalıkların oluşturduğu dik duvarların birbirine yaklaştığı yerlerdeki yüzeylerinin sarmaşıklarla kaplı oluşu, manzaraya romantik bir hava katıyordu. Sonunda vadinin ortasında tek başına yükselen bir kaya kütlesi yolumuzu kesti ve bunun arkasından vadi yeniden genişledi. Buralarda sınırları belirlenmemiş olan ekili alanlar uzanıyordu. Akarsuyun üzerine kurulu bir köprüden karşıya geçtik. Bu vadinin aşağı kısmında Dürzi çetelerinin ünlü başkanı Halil Bey'in yaşadığı yerden geçtik. Şimdilerde Halil Bey, kuzeydeki yamaçta kendine yeni bir ev yaptırmaktaydı ve bu amaçla inşaata çevreden büyük kalaslar taşıttırmaktaydı. Bu çete reisi (?) hâlâ Türk devletinden tamamen bağımsız olarak bu dolaylarda hüküm sürmektedir. Bize anlatılanlardan öğrendiğimize göre, Halil Bey, kısa süre önce Bay Krug'un verdiği güvenceye dayanarak Amasya'ya gidip bir veya iki gün orada kalmış.[45]

45 Bu ilginç kişi hakkında Dr. Mortdmann şu bilgiyi verdi: "Halil Bey 1849 yılında işlemiş olduğu çeşitli suçlar nedeniyle tutuklanıp zincire vurularak İstanbul'a getirildi. Yargılanıp idama veya ömür boyu hapis cezasına mahkûm edildi. Halil Bey İstanbul'da yaşayan birkaç dostunun aracılığı ile valide

Kıyısı boyunca ilerlediğimiz akarsu kuzeyden gelerek vadinin içinde geniş bir kavis çiziyor. Bu vadinin sınırından güneybatıya döndük ve bir bina harabesinden kalma taş yığınlarının önünden geçerek yükseklere tırmanmaya başladık. Burada da, sol tarafımızdaki kaya çıkıntılarında mağaralar görüyorduk. Sanki canlılar burayı tamamen terk etmişlerdi. Sol tarafımızdaki tepeler giderek daha da yükselmekteydi. Her taraf üstü meyve dolu ardıç çalılarıyla kaplıydı. Bir süre sonra etrafımızda büyük koyun ve keçi sürüleri görünce, yeniden canlı varlıklara kavuştuğumuza

sultanı kendi tarafına çekmeyi başardı. Kendi denetimi altında olan bölgede altın madeni bulunduğunu, kendisinin cirit atmakta çok usta olduğunu ileri sürerek ilgi çekmeye çalıştı. O yıllarda California'da altın bulunduğuna dair yayılan haberler bütün dünyada büyük bir heyecan yaratmış olduğundan bu sözleri dikkat çekti. Söylediklerinin doğru olup olmadığını denetlemek için kendisine eyerlenmiş bir at getirdiler ve sultanın gözleri önünde cirit atmadaki hünerini kanıtlamasını istediler. Halil Bey bu sınavdan başarıyla çıktı. Bunun üzerine kendisini hapisten çıkardılar ve memleketindeki altın madenlerine gitmesine izin verdiler. Halil Bey bir süre sonra gerçekten padişaha bir miktar işlenmemiş altın cevheri gönderdi. Ama bu madeni işletmek ve yetenekli işçi tutmak için gereken paraya sahip olmadığını da bildirdi. Bir süre sonra Halil Bey'e, Kapıcıbaşı unvanı ve Kürt bölgesinin yönetimi verildi. Bunun karşılığında Halil Bey'i, kendi denetimi altındaki bölgede güvenliği sağlamakla ve eşkıyalığa eğilimli olan yöre halkını dizginlemekle görevlendirdiler. Amasya Valisi Kâmil Paşa, hükümetin isteklerini en iyi biçimde yerine getirebilmek için, Halil Bey ile bir görüşme yapmayı önerdi ve onu Amasya'ya davet etti. Halil Bey bu daveti kuşkuyla karşıladı ve eski uygulamaları bilen kişiler de onun bu kuşkularını haklı buldular. Oysa Kâmil Paşa asla haince bir plan kurmuş değildi ve Halil Bey'i arkadan vurmak gibi bir niyeti de yoktu. Gene de Halil Bey, bu görüşme teklifinin dürüstçe olduğuna dair bir kefil gösterilmesini istedi ve kefil olarak da Bay Krug'u önerdi. Bay Krug, Kâmil Paşa ile görüşüp anlaştıktan sonra, kefaleti kabul etti ve Halil Bey Amasya'ya geldi, Kâmil Paşa'ya bir saygı ziyaretinde bulunup birkaç gün kaldıktan sonra hiçbir saldırıya uğramadan Amasya'dan ayrılıp memleketine döndü. Böylece bu olay onurlu bir biçimde sonuçlandı. Ama kısa süre sonra 1858 yazında Kürt bölgesinde bir kervan soyulunca, kervanın gitmekte olduğu Yozgat valisi, Halil Bey'i makamına davet ederek kendisine ağır suçlamalarda bulundu. Ona cezasının affedilmesinin başlıca koşulunu anımsattı ve yapılan anlaşmanın alçakça bozulmuş olmasının telafisi için, verilen zararın ödenmesini istedi. Halil Bey, eşkıyayı tanıdığını ve onları yakalayıp Yozgat'a teslim edeceğini söyledi. Gerçekten de dediğini yaptı ve suçluları yakalayarak Yozgat'ta sorgulanmaları sırasında doğruyu söylemelerini, çaldıkları malları nereye sakladıklarını bildirmelerini tembih etti. Yalan söyleyenleri öldüreceğine dair tehditlerde bulundu. Halil Bey suçluları Yozgat valisine teslim etti. O sırada vali olan Hayrettin Paşa, eskiden İstanbul'un emniyet müdürüydü. Vali hemen meclisi topladı ve olayın incelenmesini emretti. Bu toplantıya Halil Bey de katıldı. Paşa'ya, eşkıya çetesi mensuplarını çağırmadan önce, meclis üyesi olmayan kişileri mahkeme salonundan uzaklaştırmasını rica etti. Bundan sonra Kürtlerden biri içeri getirildi ve kendisine: "Ne çaldın, ne miktarda eşya çaldın, bu hırsızlığı hangi koşullar altında gerçekleştirdin" gibi sorular soruldu. Suçlu bu soruların hepsine açıkça yanıt verdi. Ama sonunda çaldığı eşyanın nerede saklı olduğu sorusuna cevap vermek istemedi. Halil Bey ona verdiği emri ve tehdidini hatırlatınca, hırsız çalıntı eşyanın yeni sahibinin meclis üyelerinden biri olduğunu itiraf etti. Paşa hemen meclis üyesinin evine memurlarını yolladı ve arama yaptırdı. Gerçekten de çalınan eşyalar meclis üyesinin evinde bulundu. İkinci Kürt hırsız da yargıç huzuruna çıkarılınca aynı sahne tekrarlandı, aradaki tek fark, bu sefer çalıntı malı almış olan kişinin başka bir meclis üyesi olmasıydı. Mahkeme böylece devam etti ve çalıntı eşya gerçek sahiplerine geri verildi. Bu dava gizli tutuldu ve sonuç kimseye duyurulmadı." –Barth.

çok sevindik. Burada Kussusslar [?] adında küçük bir köye ulaştık. Aslında bu dolaylardaki topraklar tarıma çok müsait... Biraz daha yukarılara çıktığımızda, ardıç çalılıklarının yerini meşe çalıkları aldı. Böylece etrafındaki tepelerde birçok mağaranın bulunduğu bir uçurumdan geçtikten sonra ormanlar arasından yukarılara tırmanmaya başladık. Tepede çok güzel tarım arazisiyle kaplı bir yaylaya ulaştık. Köylüler yaz aylarını göçtükleri bu yaylada geçiriyordu.

Sabah saatlerinde havanın çok güzel olmasına karşın, bu korunaksız yüksek yaylada soğuk bir rüzgâr esmekteydi. Bir saat ve on beş dakika süren bir yolculuktan sonra yaylanın bitimindeki inişte bulunan Akpınar Köyü'ne ulaştık. Köy halkı, ansızın bastıran soğukların etkisiyle kış hazırlığı yapmak ve odun yığmakla meşguldü. Köyde mola verdik ve konuk odasında kahvaltı ettik. Köyde sadece yaşlı erkeklerin bulunduğu dikkatimizi çekmişti. Üstelik erkeklerin bazıları epeyce ileri yaştaydı. Ortalıkta hemen hemen hiç genç erkek görünmüyordu. Bunun nedeni, günümüzde Türkiye'nin askeri durumudur. Aslında bu durum bizden önce buralara gelen gezginlerin dikkatini çekmemişti. Ayrıca Çikorik [?] Köyü'nde eli silah tutabilecek yaşta erkeklere de rastlamıştık. Gene de onların sayısı köyün büyüklüğüne oranla az sayılırdı. Akpınar Köyü'nde sadece on hane var. Buradaki köylülerden hiçbiri bize Hamilton'un söz ettiği ilginç kaya mezarlarının yeri hakkında bilgi veremedi. Oysa tarife göre bu mezarlar buradan en fazla yarım saat uzakta olmalıydı. Ben çok eski olduğunu tahmin ettiğim bu mezarları görmeyi çok isterdim. Çünkü bunların, kalıntılarına Boğazköy'de [Hattuşa] rastlanan, Batı-Kapadokya'nın en önemli kalesinde hüküm süren satrapların mezarları olduğundan kuşkum yok. Bunların bu bölgede daha sonra egemenlik kurmuş olan Galatlara ait olmadıklarına eminim. Eğer bu kaya mezarları, MÖ 7. yüzyıl kadar eski bir tarihe ait ise, bu bizim için önemli bir dayanak noktası olacaktır ve Amasya'da bulunan daha eski kaya mezarlarının tarihi yaklaşık olarak saptanabilecektir.

Bu bölgenin tümünde derinlemesine arkeoloji araştırmaları yapılmalıdır. Kaya mezarlarında yapılacak incelemeler, Anadolu'daki Asur ve Med uygarlıkları hakkında çok önemli bilgiler verecektir. Alaca Köyü'nde ilgi çeken hiçbir kalıntı bulunmadığından, daha sonra bu yöreye gelen

gezginlerin Akpınar Köyü'nden veya bu yakınlarda bulunan başka bir köyden hareket ederek bu mezarları araştırmalarında ve buradan Üyük'e [Alacahöyük] gitmelerinde yarar vardır. Akpınar Köyü elimizdeki haritada kayıtlı olmadığından, izleyeceğimiz yolu saptarken bu güzergâhı hesaba katmadık. Alaca'dan yola çıkarak mezarlara uğramak da yolumuzu çok uzatıyordu. Üstelik bu mezarların yerini iyi bilen bir rehberimiz yoktu.

Köyde bize üzüm balı [pekmez?] ve arpadan ibaret, arpa-sse [?] adı verilen bir kahvaltı sundular. Açlığımızı giderdikten sonra hemen yola çıktık. Karanlık bastırmadan Alaca'ya ulaşmak istiyorduk. Yolumuz batı-güneybatı istikametinde, bayır aşağı devam ediyordu. Yolun sonunda, aşağılarda, ağaçsız, çıplak bir düzlüğe ulaştık. Burası tahıl yetiştirmeye oldukça elverişli olmakla beraber, biz sadece birkaç ekili tarla görebildik. Her tarafa at ve manda sürüleri yayılmıştı. İki saatten fazla süren zorlu bir yolculuktan sonra kuzeybatıya doğru yönelen bir akarsuyun üzerinden geçtik. Bu akarsuyun büyük bir kavis çizerek Medjdysde [Mecitözü?] Çayı'na kavuştuğunu tahmin ediyorum. Çayın kenarında küçük bir değirmen de vardı. İçinden geçtiğimiz vadi giderek bataklığa dönüştü ve rastladığımız manda sürüleri de giderek arttı. Bataklığın içindeki hendeklerden geçmekte büyük zorluk çekerek, böylesine sağlıksız ve ürkütücü bir ortamda bulunan Alaca'ya ulaştık. Kuzeydeki hayat dolu yaylalara alışmış olan gözlerimize bu yöre çok sevimsiz göründüğünden, burada mola vermek zorunda olmamızdan hiç memnun değildik.

Ertesi gün mümkün olduğu kadar erken yola çıkabilmek için, henüz yolumuzu görebileceğimiz kadar aydınlık olan akşam saatlerinden yararlanıp incelenmeye değer yerleri gezdik. Günümüzde 250 hanelik bir köy olan Alaca'da, bölgenin sağlığa elverişsiz olmasına karşın, yüksek minareli zevksiz ama büyük bir caminin ve geniş bir mezarlığın bulunması, bu yerleşimin bir zamanlar oldukça önemli olduğunu gösteriyor. Fakat sıcak aylarda bu ağaçsız ve bataklıklarla çevrili köyde çok az kişinin yaşadığını ve halkın çoğunun yükseklerdeki yaylalara taşındığını tahmin ediyorum. Kabristanda iki adet kırık dökük, önemsiz yazıta rastladık.

Ertesi sabah, gün doğmadan Alaca'daki çok rahat barınağımızı terk ettik ve [Şebin]Karahisar üzerinden geçerek Üyük [Alacahöyük] harabelerini

görmek üzere yola çıktık. Köyün kuzeybatısında da gene bataklığa dönüşmüş bir dereden geçmek zorunda kaldık. Yedi kilometreden biraz daha fazla ilerledikten sonra bu sevimsiz düzlükten ayrıldık. Doğrudan doğruya Yozgat'tan gelen yolun Alaca'ya giden tali yola kavuştuğu yerde bulunan İbrahimköyü yakınında birbirine yaklaşan dağların arasındaki dar geçide girdik. Buradan itibaren, kâh derin vadilerden, kâh tepelerin üzerinden kıvrımlar halinde devam eden yolda ilerledik. Ben, rehberlerimizin bizi bilerek dolambaçlı yollardan götürdüklerinden kuşkulanmaya başlamıştım, çünkü hedefimize bir türlü ulaşamıyorduk. Rehberlerimiz, büyük bir olasılıkla kahvaltı için Karahisar'da [Kalehisar/Karahisarıdemirci] mola vermeden önce bizi bir süre dolaştırmak istiyorlardı. ... Ama biz batı yönünde kalan ve solumuzdaki dağların arkasında gizlenen Karahisar'ın [Kalehisar] bulunduğu koni biçimindeki tepeyi görür görmez, hemen oraya doğru yöneldik. Eğer bugün gene o dolaylardan geçecek olsam, o tepeye tekrar tırmanır ve tepenin doruğundan şimdi bizzat görüp tanımış olduğum önemli yerlerin açılarını ölçerdim. Ama bu tepe gerçekten de çok dikti... Hisarın bulunduğu tepenin çevresine kurulmuş ve şimdi terk edilmiş olan harabe halindeki kentin camiinin, hamamının ve tahkimat düzeneklerinin yıkıntıları beni sadece bir bakımdan ilgilendiriyordu: Selçuklu hükümdarlarının, Halys'ten [Kızılırmak] gelen ve eski zamanlardan beri sık kullanılmakta olan en önemli ulaşım yolunu, denetim altında tutmaya çalıştıklarını ve bu amaçla alışılagelmiş yöntemlerine uygun olarak bir tepenin üstüne, çevreye karşı korunaklı bir kale kondurduklarını kendime kesin olarak kanıtlamak istiyordum. Oysa Asurlular ve Medler, günümüzde Boğazköy [Hattuşa] denen yerin yakınında, Ekbatana'daki[46] kral sarayının üslubunda büyük bir kent kalesi inşa etmişlerdir. Bu eski yol, denetim altına alınamayan başıboş Kürt çetelerinin yarattığı genel güvensizlik nedeniyle ve Karadeniz kıyısındaki liman kentleri arasında yeni açılan yolların da devreye girmesinden ötürü önemini kaybetmiş ve terk edilmiştir. Dr. Mordtmann buradaki Karahisar hakkında şu açıklamada bulundu: Aynı adı taşıyan diğer yerlerden ayırt

46 Hemedan adı Asur çivi yazılı tabletlerinde Amadana, I. Darius dönemine ait (MÖ 521-486) Bîsütun kitabesinin Eski Farsça kısmında Hağmatana (Hangmatana) ve Elamca kısmında Agmadana, Grek tarihçisi Herodotos'ta Agbatana, Ptolemaios'ta (Batlamyus) Ekbatana, Ermeni kaynaklarında Ahmatan, Hemetan, Ahmedan ve Tevrat'ta (Ezra, 6/2) Akmetada şeklinde geçer –*DİA*, Cilt 17, s. 183-185.

edilebilmesi için, buraya Demirci (aslında Timerci) adını eklemişlerdir.[47] Kaleye de Katasaray[48] derler. Benim tahminime göre, Ptolemeus'un sözünü ettiği Karissa Kenti bir zamanlar buradaydı. (V, 4, 9), çünkü Karahisar sözcüğü, Karissa adına benzemektedir. Eminim ki, Karissa adıyla bilinen yerleşim, Türkler gelinceye kadar varlığını sürdürebildiyse, Türkler de eski adına benzer bir ismi tercih etmişlerdir.

Alacahöyük

Karahisar'dan [Kalehisar] ayrılıp, 5-6 km uzaklıkta bulunan Üyük'e [Alacahöyük] bir an önce ulaşabilmek için yola çıktık. Üyük [Alacahöyük], 23 hanelik bir Türkmen köyü. Halkı tarımla uğraşıyor ve kırsal bölgenin gerginlik ve telaştan uzak rahatlığı içinde yaşıyor. Harabeleri görüp incelemek ve sonra yolumuza devam etmek üzere bu köyün konuk odasına yerleştik.

Kuzeydoğudan gelerek köye ulaştığımızda, daha ilk bakışta bu yerleşimin düzgün dörtgenler biçiminde düzenlenmiş yapay teraslar üzerine kurulmuş olduğu izlenimini aldık.[49] Etrafa rastgele dağılmış olan evler arasından harabe alanına doğru ilerlerken, şimdiki köyün bulunduğu yerin, bir tapınak binasının iç mekânı olduğuna ve sfenks heykellerinin bulunduğu giriş ile kabartmalarla süslü duvarların, tapınağın dış yüzünü oluşturduğuna kanaat getirdim. Bu yapıda kullanılmış olan malzemenin nereye taşınmış olduğu bilinmiyor. Ama derinlemesine bir kazı yapıldığında, bunu da keşfetmek mümkün olacaktır. Ben burada sadece genel bir gözlemle yetineceğim ve coğrafi tarih açısından bakıldığında, bu çok ilginç

47 Çorum'daki Karahisarlar. Kiepert haritasında Alacahöyük'ün biraz kuzeyinde biri köy, diğeri harabe olarak birbirine yakın iki Karahisar ismi görülmekteyse de günümüzde sadece Çorum'un merkez ilçesi sınırları içinde olan (1997'de 721 nüfuslu) bir Karahisar Köyü bulunmaktadır (eski adı Karasor). 1530 tarihli kayıtlarda Çorum'a bağlı olarak Karahisarıdemirli adlı bir kaza merkezinin adı geçer. Bir kale ve etrafında iki mahalleli bir kasabadan oluşan bu yerleşme daha sonra Kalehisar olarak anılmıştır. 1530'da Kadı ve Kazancılar ismini taşıyan iki mahallede doksan yedi hane bulunuyordu (yaklaşık 500 kişi)... Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ* adlı eserinde burası Karahisarıdemirci adıyla geçer –*DİA*, Cilt: 24, s. 416-418.

48 "Liva-i Amasya maa [ile birlikte] Çorum'un havi olduğu kaza ve nahiyeler; Amasya maa nevahi, Ladik, Gümüş maa Kabakoz, Güregi, Hacıköyü, Havza, Kedağra nam-ı diğer Vezirköprüsü, Zeytün, Nahiyye-i Hacıhamza, Osmancık, Saz, İskilib, Çorum, Ekrad-ı Çorum nam-ı diğer Karahisar Demirci, maa Katasaray, Tahtettarik maa Fevkettarik, Gülinkiras maa Geldiklan, Zünnunabad, Merzifon, maa Merzifonabad, Nahiye-i Veray" –*Devlet Salnamesi*, sene 1271h, s. 87-88, *Devlet Salnamesi*, sene 1273h.

49 Dr. M. bu konuda şu saptamada bulunmuştu: "Günümüzdeki yapısından çıkardığım sonuca göre, burası bir zamanlar dört köşeli bir tepeydi. Çevresini kuşatan dalgalı arazi, köşelerinde ve ortasında yuvarlak kuleleri bulunan bir surla çevrildiğini gösteriyor." –Barth.

yapının önemli olabilecek özelliklerinden söz edeceğim. Ayrıntılar *Gerhardt's Archaeologische Zeitung* dergisinde açıklanmaktadır.

Yapının tümü muazzam taş bloklardan oluşuyor. Bunların yontulmasında büyük bir titizlik gösterilmediği açıkça belli oluyor. Bu taş blokların sadece en alttaki sırada bulunanların ve bazı yerlerde de alt sıra ile ikinci sıraların hâlâ yerinde olması, daha üst sıraların nereye taşındığının saptanamaması iki nedene bağlı olabilir: Ya bu bina hiçbir zaman tamamlanmamıştır, ya da üst kısmı çok daha hafif, dayanıksız bir malzemeden, örneğin pişmiş veya pişmemiş tuğladan yapılmıştır. Birinci seçenek pek akla yakın değil, çünkü binanın dış yüzündeki kabartmalar, binanın yarım bırakılmış olamayacağını gösteriyor. O halde ikinci seçeneği doğru olarak kabul etmek gerekiyor.

Harabenin ayrıntılı bir planını yapabilmek için, önce geniş kapsamlı kazıların yapılması gerekmektedir. Ama burada bir köyün bulunması, işi zorlaştırıyor veya en azından çok büyük masraflara yol açıyor. Şimdiki halde görülen kalıntılar şunlardan ibaret: Güneye bakan on sekiz metre uzunluğunda bir ön yüz ve bunun ortasında portaln yeri olan dört metre kadar genişlikteki bir giriş aralığı .... Yaklaşık on iki metre derinliğindeki girişten binanın içine ulaşılıyor. Ama şimdilerde buraya yığılmış olan topraklar binanın içini görmeyi engelliyor. Binanın ön yüzünde duvardan ayrı, ya da duvarla bağlantılı olarak iki çift aslan figürü bulunuyor. Bu figürlerin işlenişinde birbirinden farklı çalışma tarzları dikkati çekiyor. Birinci aslan çifti duvarla bağlantılı olmayıp daha küçük ve daha kaba yontulmuş... İkinci aslan çifti ise 2,5 metre uzunluğunda büyük bir taş levha üzerine kabartma olarak arkaik, sert bir üslupla işlenmiş... Kuşkusuz bu aslanlar, bir zamanlar buraya inşa edilmiş olan binanın parçasıydılar, belki de binanın bir bölümüne yaslanmış olarak duruyorlardı. Binanın tüm ön yüzü, ya da hiç değilse ön yüzünün alt kısmındaki taş katmanı ve portalın iç kısmı, öne doğru çıkıntı oluşturan ve dış yüzüne birer sfenks işlenmiş olan taştan yapılma muazzam kapı sütunlarına varana kadar kabartmalarla süslenmiş. Bunlar hava koşullarının etkisiyle oldukça yıpranmıştı ve büyük ölçüde toprakla örtülmüştü. Gene de benim toprağı kazdırıp ortaya çıkartabildiğim bölümde, bu kabartmaların bir dini töreni betimlediği anlaşılmaktadır. Törene katılan çalgıcılar

ve kurbanlık boğalar açıkça seçilebiliyor. Ama en ilginç olan yapıt, daha önce sözünü ettiğim iç kısımdaki portalın öne çıkan muazzam taş sütunlarıdır ki, bunlarda saptadığım birtakım belirgin izler, bir zamanlar burada gerçekten bir giriş kapısının bulunduğunu kanıtlıyor. Her iki iri kapı sütununun güneye bakan ve dış duvara paralel olan yüzlerinde hemen hemen zeminden kopuk olarak işlenmiş bir yüksek kabartmada tuhaf bir şekil görülüyor. Tamamen hayal ürünü olan bu şekilde, Asurlulara ait sarayların portallarında sık rastlanan sfenkslerle ortak yanlar var. Bunu hemen fark etmeyi güçleştiren ve bir zamanlar Anadolu'daki medeniyetlerin izlerini keşfetmekte büyük hizmetler vermiş olan Hamilton'un gözünden kaçmasını açıklayan tek özellik, bu şekillerin yan taraflara doğru devam ettirilmemiş olmasıydı. Söz konusu kabartmaların yapımıyla uğraşan sanatçılar, portalın iç tarafında çok ilginç başka bir şekil resmetmeye geçmişlerdi: Çift başlı kartal figürü... Buna ilk kez burada rastlanmaktadır. Bu figür daha sonraki yüzyıllarda, büyük bir olasılıkla Haçlı Seferleri sonucunda, Avrupalılarca keşfedilmiş ve Alman İmparatorluğu'nun simgesi haline gelmiştir. Bu harabeleri çok derinlemesine incelemediğini belirten Hamilton'un, söz konusu sembolün buraya sonradan işlenmiş olduğunu sanması beni çok şaşırttı.[50] Çift başlı kartal sembolü diğer kabartmalara benzer üslupta ve büyük bir özenle işlenmiş olmakla kalmıyor, aynı zamanda daha büyük bir tablonun parçasını oluşturuyor. Sözünü ettiğim çalışmamda daha ayrıntılı olarak açıkladığım gibi, kartalın pençeleri arasındaki hayvan, bir tavşan değil, bir faredir ve iki kartal başının üstünde bir insan veya bir tanrı figürü taşınmaktadır. Ama ne yazık ki bu figürün sadece alt kısmı korunabilmiş. Kaya kabartmaları diye adlandırabileceğimiz bu yapıtların ayrıntılarını tam olarak görebilmek için, onları tekrar tekrar değişik ışık koşulları altında seyretmek gerek. Ancak o zaman neyi temsil ettikleri açıkça anlaşılabiliyor ve bu kez de insan bunu daha önce nasıl fark etmediğine şaşıyor.

Hiç kuşkum yok ki, daha sonra buraya yolu düşen bir gezgin, doğru yönlendirildiğinde, batıdaki portal sütununun iç tarafında, benim keşfettiğimden çok daha fazla ayrıntı bulacaktır...[51] Orada kaldığım kısa süre içinde

50 Orijinal basım Cilt 1, s. 383 –Barth.

51 İlk aşamada *Gerhardt's Archaeologische Zeitung*'taki kısa makaleme bakınız, yıl 1859, Nr. 30 –Barth.

ve güz mevsiminin zayıf ışığında birçok önemli ayrıntıyı gözden kaçırmış olduğuma eminim.

Daha önce de belirttiğim gibi, ortalıkta görünen ve henüz tamamen toprakla örtülmemiş olan blokların şimdiki durumundan, buradaki yapının planı hakkında bir fikir edinmek mümkün değil. Bu ancak kazılar sonucunda ortaya çıkacaktır. Ama sanırım kazılar, buradaki yapının bir tapınak olmayıp, önce Asur Devleti'ne ve daha sonra da Med Devleti'ne ait Pteria'nın[52] en önemli kalesi olan Boğazköy'de [Hattuşa] hüküm süren kuzey Kapadokya'nın, daha doğrusu tüm Kapadokya'nın valisinin kışlık sarayı olduğunu doğrulayacaktır.

Burada geniş kapsamlı kazılar yapılmadan, yararlı bilgiler edinemeyeceğimizi anlayınca, çok ilginç bir yer olan Boğazköy'e [Hattuşa] bugünden ulaşabilmek için, öğleden sonra yola çıktık. Küçük Türkmen köyünün etrafını çeviren verimli tarım alanı, biz yola çıktığımızda yeni sürülmekteydi, iri mandalar, sahiplerinin güdümünde sabanı çekiyorlardı...

Böylece 7,5 kilometre boyunca hafif bir yokuş çıkarak İmad Köyü'ne[53] ulaştık. Buranın tomruklarla yapılmış evleri çok güzel bir görünüm oluşturuyordu. Hemen hemen ağaçsız olan bölgede bu yapı tarzının tercih edilmesi bizi çok şaşırttı... Köy gerçekten de göze öyle hoş ve çekici görünüyordu ki, bu sefer bizi en kısa yoldan götürmesini istediğimiz Ermeni rehberimizin, akşam yemeği için buraya uğrayıp yolumuzu uzatmış olmasına kızmadım. Ama zamanımız çok kısıtlı olduğundan, burada fazla oyalanmadık ve yola devam ettik. Artık tepelerle kaplı bir arazide sürekli yükseklere çıkıyorduk. Vadiden geçen geniş yol bizi çok dolaştıracağı için, bu yoldan sola doğru saptık. Yol boyunca sık sık tarım arazilerine rastlamamız burada toprağın çok verimli olduğunu gösteriyor. Bir buçuk saat sonra doruğa ulaştık. Buradan tekrar Karahisar'ı [Kalehisar] görebildiğime ve ölçümler yapma olanağına kavuştuğuma çok sevindim...

52 Yozgat'ın Sorgun İlçesi'ne bağlı Şahmuratlı Köyü yakınlarındaki Pteria antik kenti olarak bilinen Kerkenes harabeleri –ed.n.

53 İmad (Direklibel/Bağözü), İskilip'e bağlı eski bir yerleşimdir. İmad, 1908 depreminden sonra terk edilmiştir. Bugün bulunduğu yer Bağözü adını taşır. Roma ve Doğu Roma döneminde bu yerleşim Itlus olarak adlandırılmıştı –ed.n.

Bundan sonra dağdan aşağıya iniş başladı. Sol tarafımızda bulunan ve geniş bir dağ geçidine biraz yüksekten bakan bir tepenin üstünde Ali Galip adlı köy bulunuyordu. Bu dolaylarda meralar daha çoktu ve her tarafta koyun sürüleri otluyordu. Aşağıdaki vadide bulunan Kaymaz Köyü[54] ise tarım arazisiyle çevriliydi. Bir çeyrek saat sonra düzlüğe çıktık ve geniş bir yolda ilerlemeye başladık. Solumuzda meyve fidanlıkları uzanıyordu ve karşımızdaki sıradağların arasındaki dar geçitten Boğazköy Camii'nin minaresi görülüyordu. Arka cephede, yarım daire halindeki yerleşimi çeviren sivri uçlu kayalık tepeler bu kalenin gücünü pekiştiriyordu.

Böylece her tarafa açık olan büyük Yükbaş Köyü'ne ulaştık. Burası adeta Boğazköy'ün bağımsız bir dış mahallesi izlenimini uyandırıyor ve çevresindeki meyve korulukları ve önlerinde yüksek, açık avluları olan evleriyle çok hoş bir görünüm sergiliyor. Bu 150 hanelik yerleşimin evleri arasında oldukça geniş mesafeler var ve evlerin ortasındaki meydanda da minareli bir caminin bulunmayışı dikkatimizi çekti. Bu özellik ve yakındaki eski harabeler, Boğazköy'ü diğer yerleşimlerden farklı kılıyor. Burası, devletten hemen hemen tamamen bağımsız olan bir derebeyin yerleşimi olması nedeniyle de küçük bir metropol durumundadır. Genelde Türk yerleşimlerinde yıkanmış çamaşırların, güneşin ağartıcı ışınlarından yararlanması için açık havada kurutulduğu görülmezken, bu köyde iplere asılı temiz çamaşırlar görmek bizi şaşırttığı gibi, hoş bir izlenim de bıraktı. Ama sonradan bunun özel bir nedeni olduğunu öğrendik. Meğer ertesi günü köyde düğün varmış ve gelinin çeyizini bu biçimde sergilemek âdetmiş... Bundan sonra böyle bir görünümle karşılaşırsak, sebebini hemen anlayacağız...

İki köyün arasından geçen yolda yarım saatten fazla ilerledikten sonra, alacakaranlık bastırmak üzereyken, vadiden çıkıp dar boğazın en öndeki yamacına tırmandık ve bu yörenin yöneticisine ait olan geniş bir konağa ulaştık. Zaptiyelerimizi daha önce yolladığımız için, şu sırada yerinde olmayan *müdürün* küçük kardeşi tarafından dostça karşılandık ve içi divanlarla çok güzel döşenmiş olan geniş misafir odasına kabul edildik. Öğrendiğimize göre, bu yöreye halen hükmeden kişinin babası olan Emin Bey, çok itibarlı ve güçlü bir derebeyi imiş. Onun büyük oğlu Arslan Bey de oldukça

54 Çorum'un Boğazkale İlçesi'ne bağlıdır –ed.n.

varlıklı bir kişiymiş ve bu yöreyi hemen hemen devletten bağımsız olarak yönetiyormuş. Dr. Mordtmann, bu yöreye Budaközü adı verildiğini açıkladı.

Akşama doğru bu kentin tüm önemli kişileri bizi selamlamaya geldiler. Akşam yemeğini onlarla birlikte yedik. Yemek bol olmamakla beraber çok lezzetliydi. Gayet zevkli giyinmiş olan konukların davranışları da gayet asil ve terbiyeliydi. Uzun uzun sohbet ettikten sonra, konuklar birer birer dağıldı. Bizim için çok güzel ve geniş yataklar hazırlanmıştı. O gece, pire ve tahtakurusu saldırısına uğramadan huzur içinde uyuyup dinlendik.

23 Kasım Salı - Bugün antik Pteria Kenti'nin çok ilginç harabelerini gezerek olağanüstü zevkli bir gün geçirdik. Olabildiğince erken bir saatte bir rehberin eşliğinde yola çıktık. Bu harabelerin bulunduğu yer hakkında iyi bir plan bulunmadıkça, yüksek kayalıkların arasındaki geniş bir alana yayılmış olan harabelerin izini bulabilmek için, günlerce dolaşıp aramak gerekir. Aslında burada uzun süre kalabilecek kadar zamanımız olsaydı, çevrede dolaşarak harabelerin yerini aramamızın bize büyük yararı dokunacaktı ve belki de ilgimizi çekecek birçok buluntuya rastlayacaktık.

Boğazköy-Hattuşa

Geniş bir alana yayılmış olan 150 hanelik Boğazköy [Hattuşa] yerleşimi, kireçtaşından oluşan ve çok düzensiz bir biçimde yayılmış olan tepelerden kuzeybatıya bakan ilk tepenin eteğinde bulunuyor. Bu tepelerin bazıları, derin uçurumların ortasında tek başına, yükseliyor, bazıları birbirine bağlanarak yaylalar oluşturuyor ve aralarındaki dar uçurumların içinden coşkuyla akarak geçen iki dağ suyu köyün aşağısında birleşerek tek bir ırmak haline geliyor. Buradaki kayaların hemen hemen her yerinde antikçağ insanlarının elinden çıkmış eserler görülüyor: Kayalar ya bir konutun temelini oluşturmak ya da bir duvarı desteklemek için biçimlendirilmiş, yer yer mağaralar, mezarlar açmak amacıyla oyulmuş, yer yer de savunma amaçlı korunaklar haline getirilmiş. Yamaçların alt kısmındaki kaya oyukları köyün şimdiki sakinleri tarafından depo ve kiler olarak kullanılıyor. Biz, köyün içinden geçerek yukarılara doğru ilerledik ve Texier tarafından bir tapınak olarak teşhis edilen büyük harabeye kısaca göz attıktan sonra kayaların içine oyul-

muş ve hangi amaçla yapıldığı saptanamayan bir yeraltı geçidinden geçip, bir tepenin kayalık çıkıntısını aşarak, uzun bir yoldan Yazılıkaya'ya ulaştık.[55] Hiç kuşkusuz en çok dikkate değer yer burasıdır. Ama bu yapıtı anlatmadan önce, bu yörenin antikçağdaki coğrafi öneminden söz etmek istiyorum. Yapıt hakkındaki açıklamalarımı ise kısa keseceğim, çünkü başka bir yerde bu konudan uzun uzun söz etmiş bulunuyorum.

Bilindiği gibi, günümüzde bu harabelerin bulunduğu bölge, antikçağın ilk dönemlerinde güçlü bir kale ve bir yönetim merkeziyken, tarihi olayların akışı içinde binalar yerle bir edilmiş ve insanlar burayı terk etmişler. Kuşkusuz burası, sanıldığı gibi, çok sonraki zamanlara kadar Galatların kutsal bir tapınağının bulunduğu ve Halys [Kızılırmak] akarsuyunun doğusundaki bölgeden geçen kara yolunun diğer ticaret yollarıyla birleştiği ünlü Tavia veya Tavium kenti olamaz. Kanımca tarihi gerçekler farklıdır. Şöyle ki: Med Devleti'nin bu önemli yolu (Asurlular zamanında bu yol büyük bir olasılıkla Sinope'ye [Sinop] ulaşıyordu) tam da bu bölgeden geçip Kızılırmak'a ulaşmaktaydı. Kroisos, Kyros'a karşı sefere çıktığında, büyük bir olasılıkla bu yolu kullanıp[56] Yahşi Hane dolaylarında Kızılırmak'ın karşı tarafına geçip, Pteria'nın başkentini ve dolaylardaki diğer ufak kırsal yerleşimleri yakıp yıkmıştır. Bu olaylar göz önünde bulundurulursa, Boğazköy'deki [Hattuşa] muazzam harabelerin, Pteria'nın çok iyi tahkim edilmiş başkentinin kalıntıları olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim Boğazköy adı da, bu kentin Medlerin İskit halklarını yenip bir zafer anıtı diktikleri Zela'ya [Zile] giden büyük yolun geçtiği önemli bir dağ geçidinde bulunan bir sınır kalesi olduğunu belirtmekte ve bu olayı ebedileştirmektedir. Bu vesileyle daha önce değindiğim bir durumu da hatırlatmak isterim: Asurlular zamanında o büyük yol, muhtemelen Amasya üzerinden, Pontus'a ait olan ve Asur Devleti için önemli bir merkez sayılan[57] Sinop'a kadar uzanıyordu.

Kapadokya üzerinde, daha doğrusu Kapadokya'nın kuzey bölgesi üzerinde egemenlik kurmuş olan Siyaksares, bu Kral Yolu'nun batıya doğ-

55 Yazılıkaya, Çorum'da, Hitit başkenti Hattuşaş (Boğazköy) antik yerleşkesinin 2 km kuzeydoğusunda yer alan, doğal kayalar arasına yapılmış Hitit açık hava tapınağıdır. Seyyahların daha sonra ziyaret edeceği Seyitgazi yakınındaki Yazlılıkaya Köyü'nde, Midas Anıtı'nın bulunduğu yerle karıştırılmamalıdır –ed.n.

56 Kiepert: *Die Persische Königsstrasse* [Perslerin Kral Yolu]: Historisch –Philosophische Klasse der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1857, s. 131) –Barth.

57 Bkz. Kiepert, aynı yerde –Barth.

ru yönelmesini sağlamıştır. Demek oluyor ki, Ekbatana'ya çok benzeyen bu kaya kalesini de büyük bir olasılıkla Siyaksares yaptırmıştır. Stefanos Bizantinos da, "Pterion bir Med kenti" sözüyle aslında bunu belirtmek istemiştir, sanıldığı gibi Medlerin ülkesinde demek istememiştir.[58] İleri sürdüğüm bu sav gerçekten doğru ise, buradaki kaya kabartmaları hakkında yaptığım açıklama hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Pteria adı da aslında buranın yerel ismi olmayıp bu ismin Yunancaya çevrilmiş şeklidir. Bu isim de bu yörenin simgesi olan çift başlı kartala dayanmaktadır. Bu çift başlı kartal, Üyük'ün [Alacahöyük] portalında olduğu gibi, buradaki kabartmada da görülmektedir. Selçuklular bu nedenle çift başlı kartalı benimsemişler ve Karahisar'da da [Kalehisar] olduğu gibi, başka dağların tepesine kurdukları kalelere de bu simgeyi yerleştirmişlerdir. Demek ki, Pers satrapının Kapadokya'da bir yönetim yerleşkesinin bulunduğunu belgelemenin mümkün olmadığını ileri süren Texier[59] yanılmıştır... Ama Medler dönemi için durum aynı değildir. Tavium,[60] kesinlikle buraya çok yakın olan Nefesköy'ün [Büyüknefes] bulunduğu yerdeydi. Çünkü bu dolaylardaki harabeler, burada çok yakın zamanlara kadar insanların yaşadığı bir kentin varlığını kanıtlamaktadır.

Bu çok genel saptamalara sadece şunu eklemek isterim: Texier'in, buradaki tapınağı merkez kabul edip yaptığı açı ölçümlerine göre saptadığı mevki, uzak noktalar söz konusu olduğunda, hatalıdır. Doğru ölçüm yapabilmesi için, tapınak ile yerel cami arasında bağlantı kurması, onunla Yükbaş Köyü arasında ve bununla da Yazılıkaya arasında bağlantı kurması gerekirdi. Ne yazık ki ben ayrıntılı bir plan hazırlayabilecek kadar uzun süre burada kalamadım.

YAZILIKAYA

Şimdi Yazılıkaya'ya yaptığım ilk ziyarete geri dönüyorum. Tapınak veya saray olduğu tahmin edilen harabelerden ayrıldıktan sonra, iri kaya küt-

58 Herodotos'un Pteria'nın yerini basit bir şekilde belirtmek için Sinope'nin meridyeninde (χατά Σινώπην) olduğu açıklamasını Stefanos yanlış anlayarak, Sinop'a bağlı, bu adı taşıyan bir kent bulunduğu bilgisini vermiştir –Barth.
59 Texier, Cilt II, s. 9 –Barth.
60 Yozgat'ın merkez ilçesine bağlı Büyüknefes Köyü yakınındaki Tavium Kenti Galatların önemli ticari merkezlerindendi –ed.n.

lelerini aşarak yolumuza devam ettik. Bu vesile ile antikçağda burada kurulmuş olan kentin çevresi hakkında çok canlı bir izlenim edinebildik. Ne yazık ki gökyüzü bulutlarla kaplıydı ve hava öylesine soğuktu ki, yağan yağmurun kara dönüşeceği hissediliyordu. Böylece bir zamanlar burada hüküm süren yöneticinin, kışın daha ılıman iklimli bir yere taşınmak gereğini duyacağını ve kendine yaklaşık 300 metre daha alçaktaki vadide bulunan Üyük'te [Alacahöyük] bir yer seçeceğini akla yakın bulduk. Havanın soğuk olması benim resim çizmemi de engelliyordu, çünkü ellerimi rahatça hareket ettiremiyordum. Duvarlarında kabartmaların bulunduğu kaya girintisi de dondurucu rüzgârların etkisine çok açıktı. Bir başka yazımda[61] ayrıntılı olarak anlattığım bu olağanüstü betimlemeler üzerinde şimdilik daha fazla durmayacağım. Sadece şunu belirmek isterim: Kesin olarak eminim ki, bu kabartmalarda Siyaksares ile Alyattes arasında beş yıldan fazla, hemen hemen altı yıl süren, kâh birinin, kâh diğerinin üstün geldiği sınır savaşını sona erdiren, o ünlü tarihi barış ve evlilik anlaşması betimlenmiştir. Herodotos'un, birinci kitabının 74. bölümünde, kısa ve özlü biçimde fakat çok güzel anlatmış olduğu o önemli politik olay, bu kabartmalarda ulusal özellikler de belirtilerek çok açık olarak temsil edilmiştir: Üst düzey kişiler, rahipler ve anlaşmanın koruyucu melekleri, saray görevlileri, askerler, hep birlikte törensel bir alay halinde gözümüzün önünden geçmekte ve kaya nişinin ortasına denk gelen duvarda, olayın doruk noktasını oluşturan, en üst düzey kişilerin buluştuğu yere ulaşmaktadır. Biz burada Herodotos'un kısaca anlattığı olaya katılan kişilerin dışında, o tarihte gerçekleşen ve yıllar süren savaşın sona erdirilip barış anlaşmasının yapılmasına vesile olan güneş tutulmasının kişilerle betimlenmesine de tanık oluyoruz. Bu kabartmada, iki doğaüstü varlık, diğer betimlemelerdekinden farklı bir zemin üzerinde ayakta durarak, her iki elleriyle tuttukları iki yuvarlağı havaya kaldırmış, birbiri üzerine yerleştirmektedir. O zaman gerçekleşen bu önemli doğa olayı, en yeni astronomi araştırmalarına, özellikle de Dr. Zech'in saptamalarına göre, MÖ 28 Mayıs 584 yılına denk gelmiştir. Bu güneş tutulması sonucunda sürdürülmesinden vazgeçilen savaşın yapıldığı alan, aslında bu sınır kalesinin çok yakınında

61 Berliner Akademie der Wissenschaften (Berlin Bilimler Akademisi) aylık dergisinin Şubat 1859 tarihli sayısında çıkan makale –Barth.

değildi ve güneşin tamamen kararmış olarak göründüğü alanın kısmen dışında kalıyordu. Ama gene de savaşın Kızılırmak kıyısı yakınında gerçekleştiği kesindir. Elbette ki barış anlaşması ve düğün de bu sınır kalesinde yapılmış olmalıdır. Bu önemli olayın bu yerde ebedileştirilmiş olması da doğaldır. O zamanlar Asya'dan gelip Ön Asya'ya giden ana ulaşım yolu henüz Güney Kilikya'dan geçmiyordu. Eğer Alyattes gerçekten Kızılırmak'ın ötesine geçebilmiş olsaydı, yaptığı anlaşmada, ırmağın kıyısını, ülkesinin sınırı olarak kabul etmezdi. Kısacası, uzun süren savaşın ve son çarpışmanın da Kızılırmak kıyısı yakınında gerçekleştiğine inanmak gerekiyor. Zaten bu ırmak, Frigya ve Kapadokya arasında doğal bir sınır oluşturuyor. Demek ki barış anlaşması ve bu önemli olayın kutlanması da bu dolaylarda gerçekleşmiş olmalıdır. Burada dikkati çeken rastlantısal bir durum, olay hakkında bize daha etraflı bilgi veren yazılı bir belgenin bulunmamasıdır. Oysa tören alayındaki kişilerden birinin yazı yazarken gösterilmiş olması, bu dikkate değer kabartmanın, Texier'in ileri sürdüğü gibi,[62] henüz yazının bilinmediği bir dönemde yapılmış olamayacağını göstermektedir. Nitekim kaya nişinin doğu duvarında hemen hemen silinmiş olarak, içinde yazı bulunan bir halkanın izi görülmektedir. (Burada Kartuş ifadesini bilerek kullanmıyorum.) İlerde yapılacak olan araştırmalar sonucunda daha düzgün ve belirgin yazılı belgelerin ortaya çıkacağını umuyorum. Ama ne yazık ki, her türlü hava koşuluna açık olan bu bölge, yazıtların korunması için hiç de elverişli değildir. Gene de burada paleografik bakımdan Doğu ve Batı ülkeleri arasındaki bağlantıyı kurabilecek ve bu konuda bir sonuca varmayı sağlayabilecek ara parça niteliğindeki bir bulguya rastlanabilir.

Büyük kaya nişindeki en önemli kabartma grubuna biraz ışık tutabilmiş olmayı umuyorum. Arkadaki daha dar kaya aralığındaki betimlemelerin ortaya çıkıp tanınmasını da ben sağladım... Çünkü Texier burayı kısmen toprakla örtülü olarak bırakmış, çizimlerini de fazla özenmeden yapmış. Bu dar kaya aralığına ait çizimlerin ana grupla ilişkili olup olmadıkları veya başka bir döneme mi ait oldukları zamanla ortaya çıkacaktır. Doğudaki duvara işlenmiş olan ve kolunun altında bir kadın taşıyan kişinin yanında duran, profilden çok keskin hatlı ama bacakları ile bedeni tuhaf

62 Bkz. Texier, s. 223 –Barth.

figürün daha eski bir zamandan kaldığı izlenimini aldım. Çünkü diğer figürler çok daha doğal görünüyor. Ama burada rahip sınıfına özgü ve dini bir amaçla davranılmış da olabilir. Bu resimlerde özellikle on iki savaşçının temsil ettiği savaş düzeni ilgi çekmektedir, çünkü bu betimleme çok kısa bir zaman önce yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış olduğundan, henüz fazla yıpranmamıştır. Böylece bu betimlemelerin hiç değilse bir kısmının hangi halkı temsil ettiğini saptarken, gerçeğe en yakın sonuca ulaşılması büyük önem taşımaktadır. Burada Kapadokya halkının temsil edildiğinden hiç kuşkum yok.

Ağır ağır bulutların arasından sıyrılan güneşin yaydığı ısı bizi biraz diriltmişti. Dr. Mordtmann ile bu özgün kabartmaların seyrine kendimizi kaptırdığımız sırada, bizim kavas, düzgün giyimli bir atlıyla birlikte yanımıza geldi. Yükbaş'taki düğün şenliğine damadın bizi de davet etmek istediğini bildirdi. Konakladığımız evin sahibi, evlenen çiftin yakın akrabası olduğundan, bizi düğüne davet etmemenin saygısızlık olacağını düşünmüş. Ben böyle bir kutlamaya katılmayı büyük bir zaman kaybı olarak görüyordum. Çünkü burada yapmak istediğim araştırmaları aksatmak istemiyordum. Ama öte yandan bir düğün törenine tanık olmak da yerli halkın günümüzdeki durumunu ve geleneklerini öğrenmek için önemli bir vesileydi. Sonuç olarak Dr. Mordtmann ile işbölümü yapmaya karar verdik: Ben kayalardaki incelemelerime devam ederken, Dr. Mordtmann düğüne katılacaktı. Eğer böyle bir karara ulaşmasaydık, arkadaki kaya aralığına yığılı toprakları kazıp orada gömülü olan kabartmaları ortaya çıkaramayacaktım. Oysa bu betimlemelerin doğru teşhis edilebilmesi için böyle bir çalışmanın büyük önemi vardı.

Kazı sonucunda, kolunun altında genç bir kadını taşıyan ve Texier'in [Tanrıça] Mylitta [Mullissu] olarak tanımladığı figürün, savaşı yöneten önemli kişilerden biri, belki de Astyages[63] olduğu ve kolunun altında nişanlısını taşıdığı kanısına ulaştım. Bundan sonra rehberimizle birlikte diğer önemli yerleri görmeye gittim. Daha önce de belirttiğim gibi, bu yöre çok engebeli ve birbiriyle bağlantısı olmayan derin uçurumlarla ayrılmış yüksek tepelerle kaplı. Bu nedenle yöreyi iyi tanımayan bir yabancı, aradığı yeri bulmak için çok zaman harcamak zorunda kalıyor. Ne yazık ki benim

63 Astiages, Medya Kralı Siyaksares'in oğlu ve Medya Devleti'nin son kralı –ed.n.

rehberim de büyük bir olasılıkla uzun zamandır buralara uğramadığı için yolları unutmuştu veya belki de yaptığı işi pek önemsemiyordu. Bundan ötürü beni gereksiz yere eski eserlerin bulunmadığı tepelere tırmandırarak dağ bayır dolaştırdı. Bir seferinde, onun aklına uyup çok dik bir kayaya tırmandığımızda, ben tepede kayda değer hiçbir şey bulamayınca ona çıkıştım. O ise hiç umursamadan bir kaya çıkıntısının gölgesine oturup çubuğunu tüttürmeye başladı... Daha sonra beni birkaç tahkimatlı tepeye tırmandırdı. Buralar, sınır kalesinin dış savunma noktalarıydı. Bu düzenekler çağımızın savaş sanatından çok farklı değil. Büyük bir kenti tek bir surla koruma altına alacak yerde, çevrede birbirinden uzak yerlere tek tek kaleler inşa edilmiş... Pteria'nın başkentini dışarıdan gelen saldırılara karşı savunabilme amacıyla alınan ilginç önlemleri anlayabilmek için, bunu dikkate almak gerekmektedir. Asıl kent, çevredeki bu küçük kalelerin kurulu olduğu kayalık tepelerin eteğinde, düzgün biçimi olmayan bir amfiteatrın bulunduğu yerdeydi. Ötede, yüksek platonun üzerinde büyük bir alanı kaplayan sitadel [akropol], yani benim kanıma göre esas tahkim edilmiş karargâh bulunmaktadır. Texier bu durumu hiç dikkate almadığından, geniş bir alanı kaplayan tahkim edilmiş bölge içinde bir tek konut harabesinin bulunmamasına bir açıklama getirememiştir. Oysa Asurluların kabartmalarında bu durumu açıklayan betimlemelere rastlanıyor. Bu kabartmalarda kuleli surlarla korunmuş, ama içinde bir tek ev bile bulunmayan alanlar bulunmaktadır. Buralarda sadece birçok ayrıntı arasında açıkça seçilebilen çadırlar görülmektedir. Başka kabartmalarda ise çadırların yanında birkaç bina bulunmaktaysa da, bunlar büyük bir olasılıkla yüksek görevlilerin konutlarıdır. Boğazköy [Hattuşa] harabelerinde de aynı durum görülüyor. Bundan ötürü o büyük kalenin ormanla kaplı iç alanında yapılan kazılarda fazla kalıntı bulunabileceğini sanmıyorum.

Buradaki en ilginç kalıntı, dış duvarlardır ve en mükemmel yapıt da, çok iyi korunmuş olan, önünde çok iyi korunabilmiş ilginç bir eğimli yüzey bulunan Aslanlı Kapıdır. Bunun dışında oradaki yeraltı geçidi de çok ilgi çekicidir. Gelecekte burayı ziyaret edecek olan gezginlerin bu geçidi büyük bir dikkatle incelemelerini ve tapınak ya da saray binasının yanından başlayan geçitle bir bağlantısı olup olmadığını araştırmalarını öneririm.

Bu tahkimat düzeneği Kiklop adı verilen üslupta yapılmıştır. Bu saptama bazı gözlemcileri ilk bakışta şaşırtabilir. Özellikle de Raoul Rochette[64] ve diğer batılı arkeologlar gibi, daha doğuda Kiklop üslubunda yapılmış savunma düzeneklerinin bulunmadığı görüşünde olanları... Bence bu görüş tamamen yanlıştır. Çünkü (daha doğuda bulunan) Ninova ve Ekbatana'da da temel ve tahkimat duvarlarında kullanılan esas yöntem budur. Nitekim özellikle Botta'nın[65] Horsabad'taki [Dur Şarrukin] çalışmaları bunu kanıtlamıştır. Dolayısıyla bu kale, orada uygulanmakta olan yapı tarzının batıdaki örneği olarak da nitelendirilebilir. Bu binaların tümü aynı üslupta yapılmıştır ve benim saptadığım özellikler dikkate alındığında, Siyaksares dönemine ait olduğuna hükmetmek gerekir.

Genel olarak bu küçük kalelerde, binaların bir temel planı yoktur. Tek istisna, aynı üslupta yapılmış, oldukça geniş bir konutun bulunduğu kaledir. Aynı biçimde tahkim edilmiş diğer bir tepenin, daha alçakta bulunan kente bakan dik yamacında inşa edilmiş birkaç oda bulunmaktadır. Bunların bir kapıyla kapanabilmesi, halen içinde yaşanmakta olduğunu veya kısa zaman öncesine kadar burada birilerinin barındığını göstermektedir. Tahminime göre, bu odalara dışarıdan girilemiyor veya sadece tepeden girilebiliyordu. Belki bu odalar antikçağda da mevcuttu ve daha sonra genişletilmişti. Yakındaki bir tepenin kayalıkları üzerinde birkaç Yunan harfi görülüyordu. Belki de buraya uğrayan ziyaretçiler bu harfleri kayalığa oymuş olabilir. Kroisos'un seferi sırasında burası tamamen harabeye dönmüş olsa da, çok sonraları burada küçük bir topluluğun yaşadığını sanıyorum. Geniş bir tepenin üzerinde diğerlerinden çok farklı bir üslupta yapılmış olan tahkimat bu tahminimi doğruluyor. Bu yapılarda küçük yuvarlak taşlar kullanılmış. Bu yapılar yıkılmış olduğundan, geriye sadece çirkin taş yığınları kalmış. Bu taş yığınları burada daha sonra da bir yerleşimin bulunduğunu göstermekteyse de, bunun Tavium olduğu kanıtlanamamaktadır. Yapmış olduğum bu çok ilginç gezi sırasında, aslında uysal bir kişi olan rehberim, bilgisinin yetersizliği yüzünden araştırmalarımı çok zorlaştırmıştı. Bundan ötürü zaman zaman ona kızdım. Ama gene de günümüzde burada yaşayan

64 Desiré-Raoul Rochette (1790-1854), Fransız arkeolog –ed.n.

65 Paul-Émile Botta (1802-1870), Fransız konsolos ve arkeolog –ed.n.

insanların karakterini belli eden bir olaydan söz etme gereğini duyuyorum. Kayalıklardaki kabartmaları incelemek için tepelerde dolaşırken, açlığımızı giderebilmemiz için, ev sahibimiz bize mükemmel bir kahvaltı göndermişti. Karnımızı doyurduktan sonra susadık, ama tepede su bulamadık. Ben susuzluğumu gidermek için aşağıda akan derenin kenarına indim. O sırada oradan geçen bir köylü bana seslenerek selam verdi. Yoluma devam etmek için oradan ayrıldığımda, köylü arkamdan koşup bana yetişti ve elime bir parça ekmek sıkıştırdı, karnımı doyurmadan sadece su içmekle yetinmeme gönlünün razı olmadığını söyledi. Ona, daha önce yemek yediğimi söyledimse de, ekmek parçasını kabul etmeye beni zorladı...

Şimdi burada hemen asıl kentin en önemli binalarından, aşağı bölgede bulunan tapınak veya saraydan söz edeceğim. Bu kalıntıları daha ayrıntılı olarak inceleme ve ölçümlerini yapma olanağını ancak ertesi sabah bulabildim. Öncelikle şunu belirtmeliyim: Bu bina kalıntılarının bir tapınağa değil, bir saraya ait olduğundan kuşkum yok. Daha doğrusu bu binaya tapınak-saray demek gerekir. Nitekim bu tarz binalara [antik Mısır'da] Teb'de sık sık rastlanmaktadır. Ama bu bina temel yapısının tümü itibariyle en çok Nimrud'da,[66] kuzeybatıdaki saraya benzemektedir ve burada tapınak olduğunu belirten bir işaret yoktur. Binayı yakından incelediğimizde, Texier'in bir sunak olduğunu sandığı yerin, aslında merdiven çıkışını ikiye ayıran büyük bir *postament* [sütun altlığı] olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, bu bina kalıntısının bulunduğu yer hakkında şimdiki saptamalarıma dayanan başka bir açıklama daha yapmak gereğini duyuyorum: Böyle bir binanın, koruyucu kale duvarlarının arkasında olacak yerde, kentin alt kısmında ve yeterince korunamayan bir bölgede bulunması ilk bakışta dikkati çekmektedir. Aslında tepenin doruğundaki büyük tahkimat sadece askeri karargâhı içine alacak şekilde yapılmıştı ve askerler, çok iyi korunmuş olan surların ardındaki çadırlarda barınmaktaydı. Nitekim Asur kabartmalarında bunun betimlemelerine sık sık rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu kalede özel veya kamusal hizmetler için yapılmış binalar bulunmuyordu. Buna benzer bir duruma Horsabad'da rastlanıyor. Bay Layard'ın[67] o yer hakkında sarf

66 Nimrud, (antikçağlarda Kalah ya da Kalhu), Musul'un güneyine düşen antik Asur kenti –ed.n.
67 Austen Henry Layard (1817-1894), Britanyalı gezgin, arkeolog, çivi yazısı uzmanı, sanat tarihçisi. Nimrud kentinde yaptığı kazılarla ün kazandı –ed.n.

ettiği sözler[68] burası için de geçerlidir. Bu araştırmacı şöyle demektedir: Kral sarayının, tanrılara adanan mekânların, devlet dairelerinin ve kralın hazine dairesinin, her yönden eşit biçimde korunabilmesi için, korunaklı bölgenin ortasında olması, güvenlik açısından daha doğrudur. Oysa Horsabad'da durum böyle değildi. Burada kral sarayı bir düzlükte bulunuyordu ve her tarafı açıktı. Aslında şunu da belirtmek gerekir ki, burada hükümdarın ve görevlilerinin güvencesi için her türlü önlem alınmıştı. Yeraltından geçen bir yol, tepedeki hisarla bağlantıyı sağlıyordu. Bu yol günümüzde toprak yığınlarıyla kapanmış durumda. Ne var ki, tepedeki kaleye ait olduğu saptanabilmiş olan bu yol, aksi yöne doğru uzanıyor. Ama daha sonra bir dönüş yaparak sarayın yakınındaki tünelle birleştiği tahmin ediliyor. Günümüzde yerli halkın bu kalıntılara verdiği Basarlık [Pazarlık] adı da, bu binanın bir tapınaktan daha çok, kamusal yaşamla ilgili bir yönetim binası olduğuna işaret ediyor.

Bu kısa açıklamalardan sonra, harabeleri genel çizgileriyle tanıtmaya geçebilirim. Ama binanın ölçülerini sayılarla bildirmek niyetinde değilim. Ekteki zemin planı, yapının biçimi hakkında yeterli bilgi vermektedir. Burada yapının temel duvarlarının ancak ilk katmanının mevcut olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim bu harabenin beni ilk görüşte fazla etkilememiş olmasının nedeni de budur. Daha sonra, zemin planını daha yakından incelediğimde, yapının özellikleri ilgimi uyandırdı.

Görüşüme göre, Texier, bazı yerleri çok büyük bir titizlikle ölçmüş olmasına karşın, asıl ilginç olan özellikleri belirtmemiştir ve bunların gizli kalmış olmaları büyük bir eksikliktir. Örneğin geniş ve açık holün sol tarafında bulunan ve Asur saraylarındakine benzeyen uzun koridor hakkında Texier'in açıklaması bence bir yorumdan ibarettir.[69] Ayrıca onun bildirisinde bu binanın kuzeybatı bölümünden söz edilmiyor. Oysa burası çok

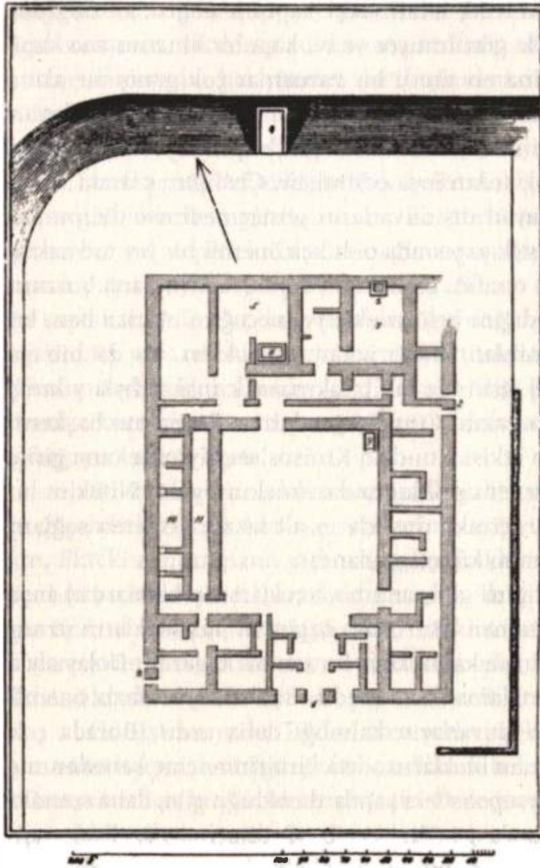
68 Nineveh and Babylon, s. 657 –Barth.

69 Bu yanlışlık, şu sözlerinden belli oluyor (s. 211): *On entre ensuite dans une enceinte – a droite de laquelle se prolonge un conduit ou corridor qui n' a point d'issue.* [Sonra kapalı bir bölüme giriliyor; sağında herhangi bir yere çıkmayan uzun bir koridor var.] Ve daha sonra: *A droite et a gauche de l'entrée sont deux portes qui ménent- celle de dans un corridor qui longe la partie latérale du temple et qui a une issue a son extrémité Nord.* [Girişin sağında ve solunda iki kapı var; soldaki bir koridora açılıyor, bu koridor tapınağın yanı boyunca uzanıyor ve kuzey ucundaki çıkışa varıyor.] Oysa burada sadece bir tek koridor vardır. Barth, *Reise von Trapezunt nach Skutari* (*Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk*) –Barth.

önemlidir. O planda sarayın arka tarafındaki kapının doğrudan doğruya yüksekteki bölgeye açıldığı da görülmüyor ve bu kapı bir binanın ana kapısına hiç benzemiyor. Bu binanın tümü bir zamanlar çok geniş bir alana yayılmış olmalı –elbette eğer tamamlanabildiyse... Etrafını çeviren duvarların ancak pek azı görülebiliyor. Bu duvarlar çok küçük taşlarla örülmüş, oysa ana bina büyük taş bloklardan inşa edilmiştir. Çizdiğim planda, binanın tümüyle bağlantılı olmayan dış duvarların göstermedimse de, bunlar binanın tümünün karakteristik yapısında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ben sadece ana binanın etrafını çeviren bu dış duvarların, ana binanın 100 metre ilerisinden başladığını belirtmekle yetineceğim. Ayrıca ben, bu binanın hiçbir zaman tamamlanmadığı izlenimini aldım. Ya da buraya saldıran düşman, burayı taş üstünde taş bırakmamak maksadıyla yıkmış olmalı... Bence bu daha akla yakın! Çünkü eğer burası Pteria'nın başkenti idiyse, intikam duygularının etkisi altındaki Kroisos'un, Kyros'a karşı giriştiği savaşta bu kenti yerle bir etmiş olduğundan kuşkum yok... Nitekim bu yıkım hiç de zor olmamıştır, çünkü duvarların alt kısmı nispeten sağlam taşlarla yapılmışsa da, üst kısmı kireçtaşındandır.

Daha önce de belirttiğim gibi, ana bina çok iri taş bloklardan inşa edilmiştir. Bu yapı tarzı, tamamen Asurlulara özgüdür. Taş blokların uzunluğu beş-altı metre arasındadır ve kalınlıkları 60 santim kadardır. Dolayısıyla ana duvarların kalınlığı da ortalama iki metredir. Buna karşılık fazla önemli olmayan odaların arasındaki duvarların kalınlığı daha azdır. Burada çok ilginç olan durum, bu muazzam blokların adeta birbirinin içine kenetlenmiş olmasıdır. Bu özellik eski Persepolis'teki yapılarda olduğu gibi, daha sonraki Selçuklu dönemi yapılarında da görülmektedir. O dönemde özellikle sağlamlığına önem verilen portal [taçkapı] yapımında bu yöntem kullanılmıştır.

Ana binanın cephesi güney-güneybatıya dönüktür. Bina, 60 metre genişliğinde ve 40 metre derinliğindedir. Binanın ortasında muhtemelen üstü açık olan geniş bir avlu ve bunun çevresinde yaklaşık 30 kadar küçük veya büyük oda bulunmaktadır. Bu durum binanın bir hükümdarın mekânı olduğuna işaret etmektedir. Güneybatıdaki ana kapı (No. 1), göründüğü kadarıyla, üç girişten oluşuyordu. Batı cephesinin güneyindeki son bölümdeki (No. 2) iki kapı aralığı, burada da daha küçük bir girişin bulunduğu

Binanın planı

izlenimini uyandırıyor. Bir başka giriş de doğu cephesinin kuzeye bakan bölümünde (No. 3). Büyük bir olasılıkla kuzey cephesinde de böyle büyük bir giriş bulunmaktaydı, ama buna dair izlere rastlamadım. Gene de sarayın bu cephesinin en güzel görünüme sahip olduğunu tahmin ediyorum. Çünkü güney cephesinin yakınındaki kayalık tepeler görüşü kısıtlamaktayken, kuzeyde arazi giderek alçalmakta ve dağlardan gelen bir derenin yatağına kadar inmektedir. Binanın önünde de yaklaşık on sekiz metre genişliğinde

çevreye açık, çok güzel bir teras vardır. Derenin kenarından, binanın bütün genişliğini kaplayan ve kavisler çizerek döne döne binanın batı tarafına ulaşan basamaklar üzerinden bu terasa çıkılabiliyor. Şimdilerde bile çok belirgin olarak seçilebilen bu basamakların sayısını tam olarak saptayabilmek için bir kazı yapılması gerekmektedir. Gene de bu merdivenin bir yerinde, basamakların arasında geniş bir sahanlığın bulunduğu göze çarpmaktadır (No. 4). Bunun benzerine Ninova'daki binalarda da rastlanmaktadır. Bu sahanlıkta vaktiyle binayı süsleyen bir heykelin bulunduğunu sanıyorum. Texier bunun bir sunak olduğunu tahmin etmiştir. Burayı *Temple de Jupiter* [Jüpiter Tapınağı] diye adlandırmasının nedeni belki de budur. Çünkü aslında bu binayı tarif eden yazılarından, yapının düzenleniş biçiminin bir tapınağa uygun olmadığını anlayacak kadar mantıklı düşündüğü anlaşılıyor. Söz konusu merdiven sahanlığı ile aynı çizgi doğrultusunda dereye doğru 80 metre kadar inildiğinde, dere yatağının hemen üzerine denk gelen yerde kayaların içine oyulmuş büyük bir niş bulunuyor. Burası sarayda yaşayanların keyifle oturabilecekleri hoş bir dinlenme yerine benzemekle beraber, dini amaçlara da hizmet etmiş olabilir. Kuzeybatıya bakan bu kaya nişini, oldukça uzakta olması nedeniyle planda göstermedim. Alt kısmı on metre genişliğinde, 1,5 metre derinliğinde ve 12,5 metre yüksekliğindedir.

Dikkati çeken durum, binanın tüm kuzey cephesinin en karakteristik yeri olan sahanlığın, cephenin tam ortasında olmayıp, biraz daha batıda bulunmasıdır. Böylece arkasında kalan büyük odadaki özgün bir düzenlemenin tam karşısına denk gelmektedir (No. 5). Bu oda ile No. 7 olarak belirttiğim odanın en önemli mekânlar olduğu anlaşılıyor. 5 numaralı odanın güçlü bir duvarla çevrili olan bir köşesinde (No. 6), kaba bir işçilikle taştan oyulmuş, üç metre uzunluğunda yüksekçe bir tekne görülmektedir. Teknenin dışındaki süslemeler tahrip edilmiş olduğundan, bunun ev işlerinde mi, yoksa dinsel etkinliklerde mi kullanıldığı anlaşılmıyor. Ama dini amaçla kullanıldığı daha akla yakın görünüyor. Kanımca 7 numaralı oda, 6 numaralı oda kadar büyük değilse bile, taht odası olmalı... Bay Texier de aynı izlenimi edinmiş görünüyor, çünkü bu odayı çok yerinde olarak "*la chambre pricipale*" [ana oda] diye adlandırmış. Burada da kuzeye bakan arka duvarın önünde, yerin içine gömülü olarak bir-iki metre genişliğinde

ve 2,4 metre uzunluğunda taş bir tekne bulunuyor (No. 8). Benim görüşüme göre, Texier'in doğu tarafındaki platformun üzerinde bulmuş olduğu, arkaik üslupta yapılmış olan büyük aslanlı taht burada durmaktaydı. Sadece bu yapıtın varlığı bile, bu binanın bir zamanlar gerçekten tamamlanmış olduğunu kanıtlamaktadır. Texier'in burada bulunan iki pencereden söz etmesine bir anlam veremedim.[70] Büyük, açık avluda 8 [9?] numaralı yerdeki büyük bir yalak görünümündeki tertibatın su tahliyesine yaradığını tahmin ediyorum. Benim yaptığım planda, anlamını kesin olarak tahmin edemediğim yerler, batı tarafındaki hücrelerdir (No. 10). Bunların girişlerini belirgin olarak saptayamadım. Tahminime göre bunlara önlerindeki uzun koridordan (No. 11) ulaşılıyordu.

Çok ilgi çekici bir bölgede bulunan önemli bir anıt hakkındaki izlenimlerimi bu kısa açıklamalarımla aktarmaya çalıştım. Bu yörede yapılacak çok iş var, ama bunun için çeşitli malzemeler gerekiyor. Özellikle yazılı belgeler bulabilmek için bölgenin tümünde sistemli olarak araştırmalar yapılmalıdır. Çünkü antikçağlardaki uygarlıklar hakkında bize bilgi aktaran kalıntıların anlamını kuşkulara yer vermeyecek biçimde açıklayabilmek için yazılı belgelere gereksinim vardır. Burada asıl araştırılması gereken yer, günümüzde ormanlarla kaplı olan, güçlü duvarlarla çevrili kale bölgesidir. Şimdiye kadar burada hiçbir kalıntı bulunamamıştır. Ben de ne yazık ki şimdiye dek orayı inceleyemedim ve sadece surlara kısaca göz gezdirmekle yetindim. Yukarıda verdiğim bilgiye dayanarak, burada önemli resmi binalara ait kalıntıların bulunduğunu ummuyorsam da, bazı ilginç buluntulara rastlanması mümkündür. Burada uzun süre kalabilmek için müdüre güzel bir armağan verilmesi gerektiğini öğrendik. Hiç kuşkusuz bu ilgi çekici bölgede Anadolu'nun en eski tarihine ve karşılaştırmalı coğrafyasına ışık tutabilecek önemli bulgulara rastlanabilir.

Yolculuğa Devam

Müdüre, bize gösterdiği konukseverlik için teşekkürlerimizi bildirerek emrindeki kişileri elimizden geldiği kadar memnun ettik ve birbirimize

70 *Elle (la chambre) est éclarée par deux fenêtres, entre lequelles se trouve taillée dans le rue au niveau du sol une ecpéce d'auge* [Oda iki pencereyle aydınlanıyor; sokak tarafında zemin seviyesinde bu iki pencerenin arasında bir tür yalak var] –Barth.

sağlık ve başarı diledik. Böylece sabah saat 9,30 dolaylarında köyden ayrıldık. Gürüldeyerek akan ırmak boyunca, bir tablo güzelliğindeki dağ geçidinden güneydoğuya doğru ilerlemeye başladık. Tepemizdeki gökyüzü bulutlarla kaplanıp tehditkâr bir görünüm alınca, bir süre mola verip yağmurluklarımızı giydik. Az sonra dağ geçidinden çıkıp çanak biçiminde bir vadiye ulaştık. Sol tarafımızda bulunan Devretilar [Derbent?] Köyü'nden geçtik. (Mordtmann bu köyün adını Devret şeklinde yazıyor). Bundan sonra vadi daraldı ve bir buçuk saat sonra ormanlarla kaplı çok güzel geniş bir düzlüğe ulaştık. Orman arazisinin büyük bir kısmı bodur meşeler ve kuşburnu çalılıklarıyla kaplıydı. Sol tarafımızdaki derenin kenarında bulunan Sarılar Köyü'nün [Türkmensarılar Köyü?] yakınından geçerken, köylülerin tarlalarını sürmekte olduklarını gördük. Buradaki tarım alanları çok geniş değilse de, vadinin toprağı verimli olduğundan, oldukça kalabalık bir halkı doyurabilir.

Yozgat

Hava giderek kötüleştiğinden, hayvanlarımızı olabildiğince hızlı ilerlemeye zorluyorduk. Saat 12,30'dan sonra yolumuz dikleşmeye başladı. Oldukça yüksek sıradağların üzerinden geçen dönemeçli bir yolu izleyerek bir saate yakın bir zamanda Kapak Tepe'ye ulaştık. Bu tepe 1.500 metreden daha yüksek olup, hava açık olduğu zamanlar, Argaeus [Erciyes] Dağı'na kadar uzanan geniş bir alanı görmek mümkün. Ama biz Kapak Tepe'ye ulaştığımızda, hava öylesine kapalıydı ki, dağın eteğindeki vadiyi bile göremiyorduk. Tam da o sırada hava patladı: Şiddetli bir yağmurla karışık dolu üzerimize iniyor, yüzümüzü, bedenimizi adeta kırbaçlıyordu. Barınma olanaklarının bulunmadığı bu yüksek dağın tepesinde üzerimize şiddetle inen yağmura ve bedenimi tamamen örtmeyen yağmurluğumun yetersizliğine rağmen, bütün cesaretimi topladım ve pes etmek üzere olan kafilemizin önüne geçerek atımı mahmuzladım. Böylece birbirimize cesaret verici sözlerle seslenerek, her tarafı rüzgâra açık olan doruğu geride bıraktık. Hiç kuşkusuz, şiddetli bir tipi sırasında yayalar için buradan geçmek çok zor olmalı! Nitekim geçen kış (1857) burada 45 kişi donarak ölmüş... İyi ki bu dağ geçidi çok uzun değildi ve biz kısa sürede bu badirenin üstesinden gelebildik. Bir saat geçmeden de Yüsghat [Yozgat] Kenti'nin dış

mahallelerine ulaştık. Kötü hava şartlarından ötürü görüş mesafesinin kısa olması, bu kentin yakınımızda olduğunu görmemize engel olmuştu. Dağın dibindeki vadiye indiğimizde, kent birdenbire karşımıza çıktı. Ama yağmur devam ettiğinden her yer ıssız ve sevimsiz görünüyordu. Sokaklar pislik ve çamur içindeydi. Bizi tek memnun eden durum, Kapak Tepe'den inen yamacın dibinde çok yeni bir yerleşimin ve oraya ait bir pazarın kurulmuş olmasıydı.

Bize eşlik eden zaptiyelerden birini önceden kente yollamıştık. Bu sayede kente ulaşır ulaşmaz, Hayrettin Paşa tarafından büyük bir nezaketle karşılandık. Hayrettin Paşa daha önce Babıâli tarafından polis müdürlüğü görevine getirilmiş. Bizim için yer ayırtılmış olan hana gitmeden önce uzun uzun sohbet ettik. Yol arkadaşımın bu sohbet hakkında söylediklerini de buraya eklemek gereğini duyuyorum:

> Hayrettin Paşa yerli halkın tutuculuğundan yakındı: Eski alışkanlıklarından bir türlü vazgeçmiyorlarmış. Kendisi, yediği ekmeği pişirmesi ve yerli halka da öğretmesi için özel olarak bir ekmekçi getirtmek zorunda kalmış, ama fayda etmemiş. Yaşlı adam, bu yörede yapılan ekmeğin sağlığa elverişli olmadığını söyledi ve ben de ona hak verdim. Bu insanlar, tarım ürünlerine çeşitlilik getirmeye de ikna edilemiyorlarmış. Sadece buğday, arpa ve biraz da üzüm yetiştiriyorlarmış... bölgelerinin Orta Anadolu'da yer almasından ötürü, yetiştirdikleri ürünleri sahil kesimine gönderip iyi bir gelir getirmesini sağlamak de olanaksızmış...
>
> Ama bu durumu düzeltmenin çaresi nedir?
>
> Yerli halkın tutuculuğundan ve umursamazlığından bütün devlet daireleri yakınıyor ve herkes gözlerini zengin Avrupa ülkelerine çeviriyor. Bu ülkelerde de hükümetler gece gündüz proletarya, yoksulluk ve işsizlikle nasıl başa çıkacaklarına kafa yorup duruyorlar. Burada binlerce metrekare verimli toprak işlenmeden, ürün vermeden, atıl vaziyette duruyor ve yüzlerce yıldan beri insan eli ile işlenmeyi bekliyor. Öte yandan hükümet çeşitli vaatlerle ülkeye göçmenler davet ediyor.

Hayrettin Paşa, bu konu hakkındaki düşüncelerini bize açıkladı. Sohbetimiz sırasında ona, eskiden İstanbul'daki polis müdürlüğü görevine kıyasla burada kuşkusuz daha sakin ve huzurlu bir yaşam sürdürdüğünü söyledim. Ama Paşa, yanıldığımı belirtti. İstanbul'da polis müdürü olarak çok zor bir görev üstlenmiş olduğunu, ama çevresinde akıllı ve iyi yetişmiş memurların, zeki, bilgili Avrupalı dragomanların [çevirmenler] bulunduğunu ve onların desteğinden yararlandığını, burada ise geri kafalı insanlarla boğuşmak, onlara karşı umarsız bir savaş sürdürmek zorunda olduğunu açıkladı.

Dr. Mordtmann kentin adı konusunda şu açıklamayı yapıyor: Resmi olarak Yozgat diye bilinen bu kentin adı, sanıldığı gibi yüz dam veya benzeri bir anlama gelmemektedir. Büyük bir olasılıkla bu isim çok eski dönemlerden kalmadır, ama yerli halk çoğu zaman bu adı içinde ü sesi varmış gibi telaffuz etmektedir.

Hayreddin Paşa ufak tefek yapılı bir adam. Görünümü, mücadeleci ve buyurgan bir kişi olmadığı izlenimini uyandırıyor. Herhalde bir ordunun başına geçecek bir general olmaktan çok, polis müdürlüğüne uygun bir yapıya sahip olduğu kanısındayım. Oysa Türkiye Devleti'nin şimdiki düzenine göre, İç Anadolu bölgesinin ordu karargâhı Yozgat kentinde bulunuyor.

Sohbetimizi sürdürürken, bir Ermeni ailesinin bize konaklama yeri olarak ayrılan evinde hazırlıklar tamamlanmıştı. Ev sahibimiz, paşanın bütün işlerini yürüten Ohannes adında yaşlı bir bankacıymış. Birçok soydaşından öğrendiğimize göre, bu adam olağanüstü zengin olmasına karşın, soydaşlarının servet edinmesine engel oluyormuş.

Ev sahibimiz ziyarete gelip uzunca süre kaldı. İki oğlu da akşam yemeğinde bize eşlik etti. Yemekler oldukça lezzetliydi, ama Ermenilerin damak zevkine uygun olan, yarı tatlı, yarı ekşi yemekleri biz biraz yadırgadık. Yattığımız odaya büyük ve gösterişli bir bakır mangal ve büyük bakır şamdanlar içinde iri mumlar yerleştirmişlerdi.

Günlük kayıtlarımızı yaptıktan ve elimizdeki yolculuk rehberini gözden geçirdikten sonra uyumak üzere yataklarımıza çekildik. Ertesi günü güzel ve rahat yataklarımızdan kalktığımızda, kötü havanın yerine güneşli

bir havayla karşılaşmak bizi çok sevindirdi. Üstelik bu hava daha uzun süre böyle kalacak ve yolculuğumuzun iyi koşullar altında geçmesini sağlayacaktı. Sabah saatlerinin güzel aydınlığında kenti gezmeye çıktıksa da, ne yazık ki bu kentte görmeye değer bir şey bulamadık. Orta Anadolu'daki ordunun yönetimi Yozgat'taki Paşa, ellerine teslim edilmiş olduğuna göre, bu kent şimdiki hükümetin önemli bir yönetim merkezi durumundadır. Yozgat, batıdan doğuya doğru uzanan dar bir vadinin içindedir. Etrafı tamamen korunaksız olduğundan, her taraftan gelen saldırılara açıktır. Yozgat yakınlarında hiçbir tarım ürünü yetişmiyor, bu vadinin kuzeyindeki yamaçları sadece birkaç ağaç süslüyor. Etraftaki tepelerin tümü çıplak... Yozgat'ın deniz seviyesinden yüksekliği 1.200 metre dolaylarında olması nedeniyle iklimi çok soğuk ve sert. Kent nüfusu yaklaşık 25.000 kişi. Bunların 1/6 kadarı Ermeni, gerisi Osmanlı [Müslüman]. Takriben 60 Ermeninin Protestan olduğu tahmin ediliyor, çünkü bunlar Protestan ayinlerine katılıyorlar. Kentte büyük bir ticaret faaliyeti yoksa da, çok sayıda yeni evin inşa edilmesi, burada belli ölçüde bir hareketlilik yaratıyor. Daha önce de kentin kuzeybatısındaki yeni mahalleden söz etmiştim... Bu kente birkaç yıl önce de gelmiş olan Dr. Mordtmann, burada önemli bir gelişme fark ettiğini belirtti. Onun bildirdiğine göre, Çapan Oğlu (veya daha doğrusu Çapar Oğlu) adıyla bilinen kişinin burayı kendi hâkimiyet merkezi olarak ilan etmesinin tek nedeni, buradaki yaylanın sahibi olmasıdır.[71] Bu bölge hiçbir zaman korunaklı hale getirilmemiş, tahkimat düzenekleri yapılmamıştır. Biz, buradaki Amerikan misyonunundan Dr. Yevett'i ziyaret etmek için, bulunduğu yeri araştırdık ve kentte çok dolaştık. Ama onu görünce Van Lennep kadar mükemmel bir insanla karşılaşmamak bizi hayal kırıklığına uğrattı. Dr. Yevett, bu göreve henüz birkaç ay önce getirilmiş olduğundan, kuşkusuz bir acemilik döneminden geçmekteydi. Üstelik burada kendine

71 Çapanoğlu ailesi 18. ve 19. yüzyıllarda Bozok merkez olmak üzere Orta Anadolu'da hâkimiyet kuran bir âyan ailesidir. Cebbarzâdeler, Çaparzâdeler ve Çaparoğulları olarak da bilinen aile, muhtemelen 17. yüzyıl ortalarında Bozok Sancağı'na yerleşmiştir. Osmanlı yöneticileri, Barth'ın Yozgat'a geldiği 19. yüzyıl ortalarına kadar Çapanoğullarını genellikle Yozgat dışında görevlendirmişlerdi. 1850'den sonra ise artık gücü zayıflamış olan Çapanoğlu mensuplarını Yozgat'ta bırakmakta bir sakınca görmüyorlardı. Yozgat ve çevresinde Çapanoğullarının siyasi etkinliği iyice kırılmış, ancak servetleri nedeniyle ekonomik ve sosyal nüfuzları devam etmişti. Bu nüfuza son veren olay, İstiklal Savaşı sırasında ailenin Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı başlattıkları ayaklanmadır –ed.n.

rahat bir yaşam ortamı kurabilmesi, Tokat'taki kadar kolay değildi. Dr. Yevett, yerli halkın ilginç sayılabilecek özelliklere sahip olmadığını, burada eski eser kalıntılarının bulunmadığını bize bildirdi. Zaten ziyaretimizin başlıca nedeni de, bize maddi destek (?) sağlamasıydı. Zamanımızın kısıtlı olması nedeniyle, burada fazla oyalanmayıp daha ilgi çekici yerlere gitmek üzere en kısa zamanda yola çıkmaya karar verdik. Ben, paşadan Kırşehir'deki müdür için hazırladığı tavsiye yazısını aldıktan sonra iyice düşündüm ve Kayseri'ye de uğramanın yararlı olabileceği sonucuna vardım. Böylece yolumuz epeyce uzayacaktı, üstelik Kayseri'ye giden yolun oldukça sıkıcı olduğunu da bize söylemişlerdi. Gene de bu kararı vermemiz çok yerinde oldu ve zahmetimize değdi. Özelikle Argaeus yani Erciyes Dağı'nı görebilmek bizim için bir kazanç oldu. Daha sonra da bu heybetli dağ kütlesinden batıya doğru uzanan ilginç vadileri görmekle bu zahmetlerimizin karşılığını almış olduk. Ama Kayseri'yi hiç beğenmedim.

Yozgat'tan saat on bire doğru ayrıldık. Yanımıza iki yeni zaptiye vermişlerdi. Kayseri'ye giden yolun, şimdiye kadar geçtiğimiz yollar kadar ilgi çekici olmaması nedeniyle, daha hızlı ilerlemeye karar verdik.

Kayseri Yolunda

Önce Kapak Tepe'nin batı uzantısının etrafından dolaşmamız gerekiyordu. Daha sonra doğruca bu birçok bölgeye ayrılmış yarımada biçimindeki yaylanın en yüksek noktasına doğru yol aldık. Güz mevsiminin pırıl pırıl aydınlık havasında Erciyes Dağı'nın karla kaplı çifte doruğu gözümüzü kamaştırıyor, bizi adeta yanına davet ediyordu. Bizim için bu yolculuğun tek çekici tarafı, zaman zaman sevimli vadilerden geçmesi ve en ilgi çekici yanı da düzgün ve güzel iki doruğa sahip olan bu heybetli dağ kütlesinin, gözlerimizin önünde giderek yükselmesini seyredebilmekti. Erciyes Dağı, ayrı ayrı yönlerden bakıldığında değişik görünüyor. Dağın çevresindeki arazide farklı bölümler veya bir canlılık saptamadık. Öğleye doğru batı yönünde akan bir dereden geçerken güzel koyun sürüleri gördük. Ancak bir saat on beş dakika sonra sağ tarafımızda Toptaşı adıyla bilinen ilk köyü gördük. Daha sonra da ince bir çayın suladığı vadideki üzüm bağlarının yakınından yolumuza devam ettik. Saat 2.45'te, bir su değirmeninin çarklarını döndü-

ren akarsuyun üzerindeki köprüden karşı kıyıya geçtik. Kısa süre sonra bir vadide bulunan Çingişlür [?] Köyü'nü sağ tarafımızda bırakarak ilerdeki daha güzel görünümlü araziye ulaştık. Özellikle batıda, orta yükseklikteki tepelerin oluşturduğu sıranın dibindeki İncirli'ye yaklaştığımızda, ortam daha da güzelleşti. Burada da üzerinde bir su değirmeni bulunan deredeki köprüden geçtik. Dere, vadideki tarlaların arasından kıvrımlar çizerek akıyor ve ekili toprakları suluyordu. Buradan itibaren batıya dönen akarsuyun üzerindeki bir köprüden geçerken seyrettiğimiz yamaçların güzelliği bize çok keyif verdi ve yolculuğumuzun zorluklarını unutturdu. Bulunduğumuz yerden sağa doğru ayrılan yol Paşaköy'den geçerek az sonra yeniden yolumuza kavuşuyordu. Saat 3.25'e kadar bu güzel vadide ilerledik. Bütün çiçeklerin açtığı mevsimde buranın manzarası büyüleyici olmalı... Vadiden çıktıktan sonra da sol tarafımızda ekili alanlar devam etti. Çeyrek saat sonra oldukça çorak bir arazide bulunan Tekieh [Teke?] Köyü'nden geçtik. Köyün çan kulesiyle süslü küçük şapeli göze çok hoş görünüyordu. Zaptiyelerimizden biri önümüzden köye gitmiş ve geceyi geçirebileceğimiz bir yer hazırlatmıştı. Fakat biz bugün Battal'a[72] ulaşmaya niyetlendiğimizden, orada kalmayıp yolumuza devam ettik. Yükseklerden inip, aşağılara doğru akan bir çayın yolunu izleyerek, bol meyve ağaçlarıyla süslü güzel bir vadiye ulaştık ve bir köprüden karşı yakaya geçtik. Bundan sonra çevremiz tamamen değişti. Saat 4.25 dolaylarında çıplak bir vadide sol tarafımızda keskin bir kavis çizen Delice Çayı'nın kenarına ulaştık. Buralarda böyle büyük bir akarsu ile karşılaşacağımızı hiç ummamıştık. Dolayısıyla da, bu bölgenin topografyasının özenle kaydedilmiş olmasına karşın, daha pek çok eksiğinin olduğu ve tamamlanması gerektiğini saptadık. Biraz ilerdeki üç kemerli köprüden ırmağın karşı yakasına geçtik. Tepelerin dibindeki bataklığın kenarından ilerleyerek 5.15'te Battal Köyü'ne geldik.

Battal, uzatmalı a harfi ile yazılıyorsa da, son hecedeki a kısa ve vurgulanarak okunuyor. Bu köy, doruğunda iki kayalık bulunan bir tepenin doğuya bakan eteğinde bulunuyor. Kuzeyindeki kayalığın üzerinde bir kalenin harabesi görülüyor. Çevredeki düzlük arazi bataklık halinde olduğu için, üzüm bağı yetiştirmeye elverişli değildir. Bu 25 hanelik köyün ahalisi sadece Osmanlılardan [Müslümanlardan] ibarettir. Burada bize yeni

72 Battal, Yozgat İli'nin merkez ilçesine bağlı bir köydür –ed.n.

döşenmiş çok güzel bir konuk odası sundular. Özellikle ahşap işleri, Türk evlerinin çoğunda olduğu gibi, çok zarifti ve evin çatısı da çok düzgün yapılmıştı. Burada çalışan marangoz ustası 600 kuruş ücret almış. Köye uğrayan yolcuya iyi bir barınak sunabilmek için yapılan bu fedakârlık karşılığında, elbette ki maddi olanakları müsait olan Avrupalılardan da iyi bir ödeme yapmaları bekleniyor... Akşam yemeği de oldukça bol ve lezzetliydi. Yemekten sonra köy halkından birçok düzgün giyimli kişi bizi ziyarete geldi. Sohbetimiz sırasında, yılda 3.000 kuruş vergi ödediklerini anlattılar. Ziyaretçilerimizden biri, bize Sidi Battal'ın [Seyyid Battal] kahramanlık öykülerini anlattı. Asıl adı Deli Mehmed olan bu kişi, IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne katılmış ve gösterdiği yararlıklar nedeniyle kendisine Battal unvanı verilmiş. Dr. Mordtmann bu konuya ek olarak şunları anlattı:

> Her zaman ve her yerde olduğu gibi, burada da destanlara büyük bir önem verilmektedir. Sultan IV. Murat'ın Bağdat Seferi için ülkede asker toplanırken, Deli Mehmed adıyla anılan kişi çok küçük bir cebeci topluluğuyla birlikte orduya katıldığından, onunla herkes alay etmiş. Ama Bağdat kuşatması sırasında adamlarının her biri 50 savaşçı kadar yararlı olmuş. Bunun üzerine Sultan Murad onu Battal (kahraman) unvanıyla ödüllendirmiş ve Lala (şehzade hocası) olarak görevlendirmiş, ayrıca kendisine Sivas dolaylarındaki Cicimün Yaylasını [?] tımar olarak vermiş ve Battal Köyü'nü de kışla olarak bağışlamış. Ama Seyyid Battal bir süre sonra bu ödüller nedeniyle şımarmış ve etrafına topladığı adamlarla çevredeki yerleşimleri yağmalamaya başlamış, hatta 18 adamıyla Kayseri'yi bile kuşatmış. Bunun üzerine Babıâli'den kellesinin uçurulmasına dair emir gelmiş. Onun soyundan gelenler, uzun süre yöredeki üstünlüklerini sürdürmüşler. Daha sonra Çapanoğlu onun egemenliğine son vermiş ve kalesini yıktırmış. Ama Deli Mehmed'in soyundan gelen bir kişi hâlâ bu köyde yaşamaktaymış.

26 Kasım Cuma - Gökyüzünün bulutsuz olduğu soğuk bir havada hisarın bulunduğu tepeye çıktık. Burada antikçağa veya daha zengin olan

ortaçağdaki Selçuklu dönemine ait yapı kalıntıları bulacağımızı umuyorduk. Ama önemsiz bir derebeyliğin yönetim merkezine ait ilgi çekici hiçbir özelliği olmayan yeni inşa edilmiş duvarlardan başka bir şey göremedik. Sadece bu tepenin antikçağ döneminde düzleştirilmiş olduğunu saptadık.

Saat 7.15 dolaylarında köyden ayrılıp yola çıktık ve dizi halinde uzanan, çok verimli topraklarla kaplı tepeleri sağ tarafımıza alarak ilerledik. Köylüler büyük bir gayretle topraklarını sürüyor, tohum ekiyorlardı. Bir saat sonra bu hafif eğilimli vadiden bir yaylaya çıktık ve Sia [?] Köyü'nün sağından yola devam ettik. Buradan çift doruklu Erciyes Dağı daha belirgin olarak görünüyordu. Ben hemen açıölçeri elime alıp dün ihmal ettiğim ölçümleri yaptım. Doğu ve güneydoğuya doğru uzanan düzlükteki ağaçlar tamamen yok edildiğinden, doğuya baktığımızda, uzakta Kızılırmak Nehri'nin aktığı dağlık arazideki Boğaz denen dağ geçidini görebiliyorduk. Saat 8.45'te yüksekçe bir tepenin kuzey yamacında, ağaç kümeleriyle çevrili oldukça büyük bir Ermeni köyü olan, Kéllier [?] dolaylarından geçtik. Aslında buraya kadar çok az ağaca rastladık. Köy halkının oldukça iyi durumda olduğu belliydi. Ama öğrendiğimize göre, burası birkaç yıl önce Yassir Dağı'nda [?] barınan eşkıya çetelerince yağmalanmış... Toprağı çok verimli olan yörenin insanları, gereksinimlerini olabildiğince kısıtlayarak yaşadıklarından, maddi durumları oldukça iyi. Sağ tarafımızdaki tepelerin yamaçlarında uzanan verimli topraklarda köylüler, baba, çocuklar ve kadınlar hep birlikte çalışıyor, tarlaları sabanla sürüyorlardı. Burada sabanın önüne sadece öküzler koşuluyor...

Saat on bire doğru Büyük [Yukarı] Sarıkaya Köyü'nü[73] sağımızda bırakarak yola devam ettik. (Buradan yarım saat ötede olan Küçük [Aşağı] Sarıkaya Köyü görünmüyordu.) Sağ tarafımızdaki alçak vadide ekili tarlalar uzanıyordu, solumuzda ise, tepesi geniş ve tamamen yassı olan Yassir Dağı [?] yükseliyordu. Burada kısa süre öncesine kadar Avşar Kürtlerinin kurdukları eşkıya çeteleri yuvalanmış... Ama gördüğümüz kadarıyla, gizlenebilecek bir yer bulunmayan bu bölgede nasıl barındıklarını anlayamadık... Yol arkadaşım bu konuda şunları açıkladı:

73 Yozgat'ın Sarıkaya İlçesi'ne bağlı bir beldedir, Aşağı Sarıkaya Köyü ise Yozgat'ın Boğazlıyan İlçesi'ne bağlı bir köydür –ed.n.

Göründüğü kadarıyla, şimdi bu dolaylarda güvenlik sağlanmış durumda. Çünkü ilk yolculuğum sırasında (1850) Bozok'tan geçerken, her köyde Kürt saldırılarından söz ediliyordu ve Vecihi Paşa'nın[74] bu çetelere karşı mücadelesi o zamanların en önemli olayı sayılıyordu. Oysa şimdi artık böyle olaylardan söz edilmiyor, köylerin ve yolcuların yağmalanması geçmişe karışmış gibi görünüyor. O zamanlar, henüz iki yıldan beri sağlanmış olan yol güvenliğine pek inanılmıyordu ve köylüler evlerinden çıkarken silahlanmak zorundaydı. Oysa şimdi sadece uzun yolculuklara çıkarken silahlanıyorlar.

Bulunduğumuz yerden sonra yokuş başladı. Sağ tarafımızda, ta uzaklarda görünen yüksek doruğun Saman Tepesi olduğunu rehberimizden öğrendik. Daha ötede, sol tarafta Yasir Dağı'nın arkasında, ondan daha yüksek olan Akdağ silsilesinin tepeleri görünüyordu. Öğle üzeri Çagmak [Çakmak?] adında 25 hanelik bir Ermeni köyünde mola verip kahvaltı ettik. Ermeniler yabancılara karşı, Türkler kadar konuksever davranmıyorlar. Nitekim bu köyde de bizi bir süre beklettiler. Oysa biz zaptiyelerimizden birini daha önceden köye yollamış, geleceğimizi bildirmiştik. Köyün dolayları oldukça çıplak ve çoraktı.

Öğleden sonra yolculuğumuza devam ettik. 50 dakika sonra Yochnessi[75] [?] Köyü'ne ulaştığımızda, arazinin görünümü tamamen değişti. Her iki tarafında sıralanan tepelerin arasından sağa sola kıvrılarak uzanan bir vadiden ilerliyorduk. Tepelerin yamaçları deniz kabuğu artıklarından oluşan kireçtaşı tabakasıyla kaplıydı ve vadiyi çeviren tepelerin yüzeyindeki

74 Mehmet Vecihi Paşa Bozok'ta asayişin sağlanması amacıyla 1849 yılı başında vilayetin merkezi sayılan Yozgat'a vali olarak gönderildi. Kendisi de Yozgatlı olan Mehmet Vecihi Paşa bir yıl sonra Bağdat valiliğine atandıysa da 1852'de tekrar Yozgat valiliğine getirildi. Valiliği sırasında emrinde bulunan 1.200 kişilik askerle vilayeti eşkıyalardan temizledi. 1864'te Cidde (Hicaz) valiliğine atandı. 1867'de 60 yaşındayken orada öldü –Yozgat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (erişim: 15 Mart 2017).

75 Dr. Mordtmann bu köyün adını Yognesse şeklinde yazıyor ve köyün büyük bir olasılıkla eski bir yerleşim olduğunu ileri sürüyor. Daha önce buraya geldiğinde, mezarlıkta sütun gövdeleri parçalarına ve üzeri işlenmiş taşlara rastlamış. Dr. M. diyor ki: Daha önceki yolculuklarımın tutanaklarında, Jarzun (Yarsun) adının (Ritter, S. 371) yanlış olduğunu ve bilinmediğini, bu köyün adının Jognese (Yognese) olduğunu belirtmiştim. Ritter'in verdiği bilgiden anladığım kadarıyla, Wrontschenko da buna benzeyen Jogunese (Yogunese) isminden söz ediyormuş ama bu ad da tamamen doğru değildir, adın gerçek şekli benim daha önce de bildirdiğim Jognese'dir (Yognese) –Barth.

yatay katmanların kavisli hatları çok belirgin olarak görülüyordu. Bölgenin bir zamanlar geniş bir alana ince kollar uzatarak yayılan bir göl havzası olduğu belliydi. Oysa günümüzde burada sadece cılız bir akarsu görülüyor. Yarım saat daha ilerledikten sonra bu akarsuyun üzerindeki köprüden karşıya geçtik ve açık bir araziye çıktık. Yolumuz, Yochnessi [?] dolaylarındaki bu garip arazi şeklinin başladığı yerde daha geniş bir yolla birleşti ve dolayısıyla etrafımızdaki hareketlilik arttı. Yolda atlılar, yayalar gelip gidiyorlardı. Çevredeki arazide koyunlar, sığırlar ve develer otluyordu. Bu dolaylarda, başlarındaki siyah sarıklardan tanınan Ermenilere çok sık rastlıyorduk. Kahverengi kalın mantolara sarınmış ve gösterişsiz, küçük atlara binmiş olan bir Kürt topluluğu caddede bizi geçerek önümüz sıra ilerledi. Bir süre sonra onları yeniden gördük. Yolun kenarında atlarından inmiş ve daire halinde yerde oturarak tartışıyorlardı. Daha ilerde, Boğazlıyan adındaki küçük kente yaklaşmak üzereyken, eşeklere binmiş bir sürü köylüye rastladık. Bu yoldaki ilerleyişimiz böylece devam etti ama zaman zaman bataklığa dönüştüğünden, kenarlardaki tarlalardan geçmek zorunda kalıyorduk. Kente girmeden üç dakika önce Tarlasuyu adındaki derenin üzerindeki köprüden geçtik. Bu dere Akdağ'dan çıkıyor ve batıya doğru akıyor. Çakmak Köyü'nden itibaren iki saat 45 dakika yol almıştık. Her yöne doğru açık olan ve içinde 300 kadar taş ev bulunan Boğazlıyan adındaki küçük kentte yaşayan halkın yarısı Ermeni, yarısı Osmanlı [Müslüman]... Bu kent, geniş bir yolun üstünde bulunduğundan, halkın geçim kaynağı ulaşımla ilgili işler ve ayrıca da kezzap üretimi... Ama biz o dolaylardan geçerken, bu sanayi ile ilgili hiçbir tesise rastlamadık. Kent çevresinin görünümü çekicilikten tamamen yoksun... Kentin bulunduğu dümdüz araziye Tarla Suyu adı verilen derenin dolaylarındaki birkaç ağaç topluluğu biraz canlılık katıyor. Bu dolaylarda büyük ve gösterişli bir binanın kalıntıları dikkatimizi çekti.

27 Kasım Cumartesi - Saat yediye on dakika kala güney-güneydoğu yönüne doğru yola çıktık. Gece boyunca hava çok soğuduğundan, her taraf çiğle kaplanmıştı. 45 dakikada düzlüğün sonuna ulaştık. Karagkoç Köyü'nü[76] sağ tarafımıza alarak küçük derenin doğuya yönelen kavsini izledik ve bir

76 Yozgat'ın Boğazlıyan İlçesi'ne bağlı bir köyüdür –ed.n.

saat sonra bir köprü üzerinden akarsuyun karşı yakasına geçtik. Buradan itibaren bir saat boyunca yokuş yukarı ilerleyerek yüksekçe bir yaylaya ulaştık. Buradan her yöne doğru geniş bir alanı görebiliyorduk. Ta uzaklarda, sağ tarafta karla kaplı yüksek bir doruk dikkatimi çekti. Bize eşlik edenler, buraya Málie Tschöly [?] adının verildiğini söylediler. Ne yazık ki burada sağlıklı bir ölçüm yapamadım. Bize daha yakın olan başka bir doruğun adı Boztepe idi. Daha uzaklarda Kırşehir'e giden yolun üzerinde Oran Saray Köyü (Dr. Mordtmann'a göre Houran saray) görülüyordu. 25 dakika sonra bu taşlık yayladan aşağılara doğru indik ve bir vadiye ulaştık. Burada Yassı Çeşme Köyü bulunuyor (Dr. Mordtmann bu köyün adını daha farklı telaffuz ediyor, Yazı Cep gibi bir isim söylüyor). Yolun batı tarafında bir çeşmenin bulunması nedeniyle böyle adlandırılmış olmalı... Burada parçalanmış bazı heykellerin kalıntılarıyla tahrip edilmiş bir yazıt gördük. Etrafta çok güzel bir tarım arazisi uzanıyordu. Yoldan biraz uzakta olan köyü geçer geçmez, yeniden bir dağa tırmanmaya başladık. Yolumuzun üzerinde, sağ tarafımızdaki bir yarın ortasında bulunan Oba Şehri adındaki köyün yakınından geçtik. Böylece sürekli yokuş yukarı ilerleyerek saat 10.30'da dağ geçidinin en yüksek yerine ulaştık. Buradan Erciyes Dağı tüm görkemiyle görünüyordu. Dağın yamaçlarındaki derin yarlar ve volkanik tümsekler açıkça görülüyordu. Alçaktaki bölgelere kadar her tarafı karla kaplıydı. Bulunduğumuz yerden aşağılara doğru inmeye başladık. Çok vahşi ve yürünmesi zor bir yardan geçtik. Büyük kaya kütleleri sık sık yolumuzu kesiyordu. Önümüzde ilerleyen pamuk balyaları yüklü bir katır kervanının yanından geçemeyecek kadar dar olan yol, bizi oldukça geciktirdi. Ama az sonra patika biraz genişledi ve kervanın önüne geçebildik. Buradan itibaren de yolumuz tuhaf, kaygan bir kireç tabakasıyla örtülü olduğundan, yokuş aşağı inerken çok dikkatli davranmamız gerekiyordu. Öğleye yakın, dağlık arazideki kuru bir dere yatağını izleyerek Kızılırmak kıyısına ulaştık. Burada büyük bir kıvrım çizen ırmağın gürleşmiş suları, kuzeyde yolunu daraltan dik bir kayaya adeta büyük bir güçle saldırıyor. Kayanın yüzeyi mağaralarla kaplı... Yakındaki bir köprünün batısında ve mağaralı tepenin dibinde bulunan bir handa mola vererek yemek yedik. Bize çok lezzetli bir balık yemeği sundular. Daha sonra kayalığın üzerindeki mağaraları incelemeye

karar verdik. Hanın yakınındaki mağaranın önünde, hana doğru açılan, oldukça geniş bir giriş odası var. Hancı burayı kiler veya özel mekânı olarak kullanıyor. Mağaralar gayet geniş olduğundan, içi döşenip rahatça yaşanabilecek durumda. Ama ne yazık ki içerdeki atıklar ve döküntüler nedeniyle zeminleri yükselmiş olduğundan, odaların tavanları oldukça basık. Irmağın kıyısından bakıldığında, buradaki baca biçimindeki kayalar çok garip görünüyor. Eskiden buradan geçen yolcuların veya düşmanlarının takibinden kurtulmak isteyen kaçakların bu mağaralarda barınmak veya saklanmak istemiş olabilecekleri akla geliyorsa da, mağaraların önü, içeri gireni gizlemeye müsait değil. Kanımca, bu mağaralar Hıristiyanlık döneminden çok daha eski zamanlarda barınak olarak kullanılmıştır.

Handa mola verdiğimiz süreyi değerlendirerek, köprünün üstünden bu kaya duvarının görünümünü çizdim...

Öğle yemeğinden sonra, saat birde yeniden yola çıktık. Önce kısa bir süre ırmağın sol kıyısı boyunca ilerleyip uzun bir köprüden geçtik. Oldukça iyi durumda olan köprü on beş kemerden ibaret ve bu kemerlerin üçü diğerlerinden daha büyük. Bu mevsimde 90 metre genişliğinde olan ırmak köprünün altından büyük bir güçle gürleyerek akıp geçiyor. Bundan sonra bizi çok zorlayan bir tırmanışa başladık. Zaptiyelerimizden biri, bu tırmanış sırasında bize at binmedeki becerisini kanıtladı: Adam, köprü başındaki Rum hancının ikram ettiği kötü kaliteli rakıdan bolca içip sarhoş olmuştu. Moladan sonra, omzuna tüfeğini asıp, tabancalarını da kuşağına yerleştirdi ve atına atladı. Ama semerin üstünde sağa sola sallanıyor, her an yere yuvarlanacak gibi görünüyordu. Bu sarhoşluğuna rağmen yol boyunca atının üstünde dengesini koruyabilmesine gerçekten çok şaştık.

Saat ikide tepelerin arasına sıkışmış küçük bir vadiden geçtik. Burada büyük bir deve kervanı konaklamaktaydı. Yolumuz bir süre daha tepelere doğru tırmandı. 35 dakika sonra tepenin doruğuna ulaştık. Aşağıya bakıldığında, sağ taraftaki vadide çok güzel bir tarım alanı görülüyordu. Ama önümüzdeki tepeler ve vadilerle kaplı, engebeli arazi devam ediyordu. Bir saat sonra geniş, ferah bir düzlüğe ulaştık. Önümüzde sadece ta uzaklarda küçük, güzel, yuvarlak bir tepe yükseliyordu. Emirler adı verilen bu yapay tümülüse yarım saatte ulaştık ve batı eteğinin dibinden geçen

yoldan ilerleyerek tepeye tırmandık. Burada Selçuklu döneminden kalma olduğunu tahmin ettiğim, üst katı yıkılmış bina, vaktiyle muhtemelen bir yazlık köşktü. Binanın güzel, sade ve sağlam yapı tarzı daha ilk bakışta dikkatimizi çekti. Sol taraftaki bölümde üç oda, sağ taraftaki bölümde de geniş bir salonla muhtemelen mutfak olarak kullanılan yarım daire biçiminde ve tavanı kubbe biçiminde yapılmış küçük bir oda var. Binanın üst katına çıkan taştan yapılma kavisli bir merdiven hâlâ kullanılabilecek durumda... Buradan ve tepenin dibinden, Kayseri'nin bulunduğu vadinin, karla kaplı Erciyes Dağı'nın ve Anti-Toros Sıradağlarının muhteşem manzarasını seyrettik.

Kare biçimindeki
küçük binanın planı

Bu bina harabesi hakkında Dr. Mordtmann şunları anlattı:

> Daha önceki yolculuğum sırasında, buraya geldiğimde, Argaeus [Erciyes] Dağı'nın üzerinden buraya doğru esen kasırgaya benzer fırtına nedeniyle binanın giriş kapısı üzerindeki yazıtı okuyamamıştım. Fırtına öyle şiddetliydi ki, bir yere tutunmadan veya dayanmadan ayakta durulamıyordu. Şimdi hava daha müsait. Ne yazık ki yazıt yer yer kırılmış olduğundan, binayı yapan kişinin adı okunamıyor. Ama tarihin yazıldığı yer henüz sağlam kalmış: Safer 639 (Ağustos 1241).

Tümülüsün bulunduğu yüksek düzlükten vadiye inerken, dik bir yar üzerinde uzanan bahçelerin arasındaki Erkilet Köyü'nde[77] konaklamak istedik. Ama yardımcılarımız dağın doğu yamacından inmemizi önerdiler. Buradan da, dağın batı tarafında, daha yüksek bir yerde bulunan bir yerleşime tırmandık ve bir Rumun evinde konakladık. Yerleşimin diğer evleri gibi, özenle yontulmuş kumtaşı bloklarından yapılmış olan bu ev, belki daha Selçuklular zamanından veya daha da eski zamanlardan kalma bir üslupta

77 Kayseri'nin Erkilet İlçesi –ed.n.

inşa edilmişti. Evin içi de rahat edilecek tarzda döşenmişti. Ön taraftaki geniş verandadan etrafa bakıldığında, aşağıdaki verimli vadi ve uzaklardaki heybetli dağlar görülüyordu. Dağların tepelerini kaplayan kar örtüsü yamaçlardan ta aşağılara kadar uzanıyordu. Doruklardaki bu beyaz örtünün yerini yazın, bahçelerin yeşilliği ve kırların renk renk çiçekleri aldığında bu manzara kuşkusuz çok daha güzel olacaktır. Ama belki de yaz aylarında karşıdaki çıplak kayalardan yansıyan sıcaklık, burada yaşayanları rahatsız edebilir.

Bize ayrılan sedirlerle döşeli oda ev sahibinin zevk sahibi olduğunu gösteriyordu. Binadaki ve eşyalardaki ağaç işçiliğinin mükemmelliği, ağaç malzemesinin çok kıt olduğu bu bölgede, övülmeye değer bir ayrıcalıktı kuşkusuz... Odanın kaydırılabilir ahşap kepenklerle korunan iki penceresinden Erciyes'in görkemli manzarası görülüyordu... Rumların oruç dönemi olmasına rağmen, ev sahibimiz bize çok bol bir yemek sundu.

Erkilet adının Heraklea adından türetilmiş olduğunu tahmin ediyorum. Bu 800 hanelik köyde Müslümanlar, Ermeniler ve Rumlar bir arada yaşıyorlar. Köydeki nüfus artışı hakkında yol arkadaşım şu bilgileri verdi:

> 1850 yılında bana bildirilenler, günümüzdeki verilerle karşılaştırıldığında, nüfusta ve yaşam koşullarında önemli bir artış saptanıyor.

	1850	1858
Müslüman aileler:	450	500
Ermeni aileler:	60	
		}250
Rum aileler	90	
Toplam	600	750
Arazi vergisi	69 kese	90 kese
Aşar vergisi dışındaki vergiler	-	50

Görüldüğü üzere, nüfusta olduğu gibi, vergilendirmede de yüzde 25 oranında bir artış saptanmıştır.

Burada göz önünde bulundurulması gereken durum, Kayseri'de de muhtemelen aynı oranda, ama aksi yönde bir değişikliğin, yani eksilmenin

gerçekleşmiş olmasıdır. Bu değişiklik şu anlama gelmektedir: Aslında bu yörenin tümünde nüfus artmış ve refah düzeyi yükselmiş değildir. Sadece yer değiştirmiştir. Kısacası Erkilet oldukça zengin bir yerleşim. Hiç kuşkusuz aşağıdaki vadiye doğru uzanan yarların üzerindeki güzel bahçelerden bol bol güzel ürünler alınıyordur. Ama halkın ödediği vergiler de oldukça yüksek. Aşara ek olarak 140 kese, bahçelerin vergisi ise 50 kesedir...

Kayseri

28 Kasım Pazar - Bize sunulan bolca bir kahvaltıdan sonra saat 7.05'te yola çıktık ve dik yardan aşağıya doğru inmeye başladık. Yokuş aşağı inen dar patikada deve kervanlarına rastladık. Uzun sıralar halinde birbirine bağlanmış olan bu güçlü hayvanların başında çok az insan vardı. Böyle yollarda bunun sakıncalı olduğu kanısındayım. Nitekim birkaç deve bağlarını koparınca, büyük bir kargaşa çıktı ve yolda ilerlememiz engellendi.

Bu sabah her taraf yoğun bir sisle kaplı olduğundan, kente ulaşıncaya kadar etrafımızı göremedik. Erkilet ile kent arasındaki yolculuğumuz iki saate yakın sürdü. Ama kentin görünümü daha başından beri üzerimizde olumsuz bir etki bıraktı. Yolları bakımsızdı, her taraf çamur ve pislik içindeydi. Geniş bir alanı kaplayan kabristanlar arasından geçerken de, daha sonra da bu kötü izlenimimiz değişmedi, hatta daha da arttı. Bütün kent bize bir çöp ve pislik yığını gibi görünmekteydi. Dikkatimizi çeken tek ilginç yapıt, Hicri 647 (1249) yılından kalma bir Selçuklu binasının zengin bezemelerle donatılmış olan taç kapısıydı. Öğleden sonra bu binayı incelemeye gittik. Dr. Mordtmann'ın dediğine göre, Sultan İzzeddin tarafından yaptırılmış olan bu bina vaktiyle bir medreseymiş. Ama günümüzde binanın iç kısmı çok harap durumda... Ana kapı üzerindeki kemer çok özgün bir sanat eseri, çünkü bütünüyle paralelkenar biçimindeki taşlardan ve kilit taşı konmadan inşa edilmiş. Yol arkadaşım bana buradaki önemli Selçuklu eserlerinden biri olan ve mimarını bilemediği, hicri 626 (miladi 1228) tarihli bir türbeyi de gösterdi. Ayrıca bu kentte hicri 630 (1232) tarihinde inşa edilmiş, Sultan Gıyaseddin Hüseyin [Keyhüsrev] Kılıç Arslan tarafından inşa ettirilmiş başka bir bina da bulunmaktadır.

Kayseri'ye ulaşır ulaşmaz, hemen konağa [vilayet konağına] gidip bize konaklayabileceğimiz bir yer göstermelerini istememizi tembih etmiş-

lerdi. Ama vakit henüz çok erkendi ve oraya ulaştığımızda, kaymakam henüz kalkmamıştı. Bir saat sonra da beni makamına kabul eden kaymakam, bana karşı çok aksi davrandı. Benden ferman ve buyruk göstermemi istedi. Oysa bu belgeler elimde hazır değildi, onları eşyalarımın arasından bulup çıkarmam gerekiyordu. Sonunda bu belgeleri gösterdiğimde de, sert bir sesle yetmez diyerek, bu belgelerdeki yazıların kendisine bir sorumluluk yüklemediğini ve isteklerimizi yerine getiremeyeceğini bildirdi. Böylece kaymakamın yardımı olmadan, bir han bulmak zorunda kaldık. Bulabildiğimiz mekân aslında bir han değildi, hatta bir kahvehane bile sayılamazdı! Sadece berbat kokan basit bir evdi. Doğru dürüst bir odası bile yoktu... Karşılaştığımız bu durumlardan ötürü, Kayseri bizde öyle itici bir etki bıraktı ki, burada fazla oyalanmayıp en kısa zamanda ayrılmaya niyetlendik. Ama sonradan hiç değilse o gün kentte kalmaya ve zamanımızın büyük bir kısmını evin dışında geçirmeye karar verdik. Konaklayacağımız evin karşısındaki caminin büyük bir kısmı harabe haline gelmiş.

Kentte fazla kalmayacağımız için, hiç zaman kaybetmeden, Selçuklu dönemine ait eserleri görmek üzere yola çıktık. Yol arkadaşım, burada çok sayıda Selçuklu eserinin bulunduğunu ve bunları görmek gerektiğini söylüyordu. Ayrıca önemli bir kent olduğunu duyduğumuz Kayseri'nin genel durumu hakkında bilgi edinmek istiyorduk. Ama burada Selçuklu dönemine ait umduğumuz kadar çok sayıda gösterişli bina göremedik ve son zamanlarda bu kentin canlılık ve üreticilik bakımından gerilemekte olduğunu saptadık. Buna karşılık kentteki bakımsızlık ve kirlilik artmıştı. İmparator Caesar'ın adını taşıyan bu tarihi kentteki itici kokunun ve pisliğin nedeni, burada çeşitli boya maddelerinin üretilmesi ve bütün Anadolu'da makbul bir yiyecek sayılan kurutulmuş etin [pastırma] burada hazırlanıp farklı bölgelere sevk edilmesidir. Bundan ötürü, kesilmiş olan hayvanların artıkları, özellikle de boynuzları ve toynakları kentin bütün mahallelerinde sokaklara, meydanlara yığılı duruyor ve etrafa kötü bir koku yayıyor. Ayrıca evlerin yapı tarzı da, bu kentteki genel yıpranmışlık görünümünü artırıyor. Deprem korkusu nedeniyle evlerin üst katları tamamlanmamış durumda ve birçokları da 1833'te burada yaşanan yer sarsıntısından sonra onarılmadan olduğu gibi bırakılmış. Yapı malzemesi olarak her binada sağlam

kesme taşlar kullanılmış. Kentin hiç de heybetli olmayan eski kalesi, kentin harap görünümünü daha da vurguluyor.

Birkaç günden beri yağmur yağmadığından, sokaklardaki pislik akıl almaz boyutlara erişmişti. Üstelik yollar da düz olmayıp, evlerin arasından kıvrıla kıvrıla uzandığından sokaklarda çok zaman kaybediliyor. Zaten hareketsiz olan bu kent, pazar günleri daha da ıssızlaşıyor, çünkü Ermeniler ve Rumlar dükkânlarını açmıyorlar. Kente gelen bir gezgin, açık dükkânların azlığı nedeniyle, hemen bir bakışta buranın ticari faaliyeti hakkında bilgi edinebilir. Nitekim saptadığım kadarıyla, burada büyük ve küçük ticari etkinlikler öncelikle Hıristiyanların elinde. Müslümanlara ait dükkânların açık olanlarında da sadece yiyecek maddeleri, özellikle de peynir çeşitleri, kuru üzüm ve bol miktarda elma satılıyor. Hamilton, burada tütün satıldığını görmediğini belirtmiştir. Oysa ben, pek çok dükkânda işçilerin tütün kıydığını gördüm.

Kent içinde dolaşırken, eskiden burada yaşamış olan İngiliz Konsolosu Suter'in evine de uğradık. Kendisinin birkaç yıl evvel buradan ayrılmış olması, belki de bu kentin böyle bakımsız görünmesinin nedenlerinden biridir. Dörtgen biçimindeki pazar meydanında bulunan büyük caminin içine giremedik. Aslında bu cami ortaçağ mimarisi hakkında fikir veren özelliklere sahip olduğundan, ilgimi çekiyordu. Texier bu caminin birkaç çok güzel resmini sunmaktadır.[78]

Bizi hiç de tatmin etmemiş olan gezimizden döndükten sonra, pislik içindeki barınağımızda fazla oyalanmadan, acele karnımızı doyurduk ve hemen gene dışarıya çıktık. Buradaki iğrenç havayı solumaktansa, temiz havada, bir tablo güzelliğindeki Erciyes Dağı'nın manzarasını seyrederek vakit geçirmek bize daha çekici geldi. Büyük bir kısmı karla kaplı olan Erciyes Dağı'na tırmanmak bu mevsimde mümkün değildi. Ama hiç değilse eski Mazaka'nın[79] yıkıntılarını ziyaret etmek vesilesiyle dağın yamaçlarındaki

78 Kayseri'de ayakta kalabilmiş en erken yapı bir Danişmendli eseri olan Ulucami'dir (Sultan Camii, Câmi-i Kebîr). 602'de (1205-1206) Yağıbasan oğlu Muzafferüddin Mahmud tarafından Selçuklu Sultanı Keyhusrev b. Kılıç Arslan devrinde imar edildiğine dair bir tamir kitabesine sahipse de eserin gerçek banisinin Danişmendlilerin Kayseri Emiri Melik Muhammed Gazi olduğu bilinmektedir. 529 (1135) tarihli olduğu öne sürülen medresesi yok olan cami külliyesinden sadece türbe günümüze ulaşmıştır –*DİA*, cilt: 25, sayfa. 103-105.

79 Kayseri çevresindeki en eski yerleşim alanı, şehrin 20 km kuzeydoğusunda bulunan Kaniş Höyüğü'dür. MÖ 2800 tarihinden Helenistik çağa kadar önemini koruyan merkezde, eski tunç dönemi, Asur

yemyeşil bölgeleri gezip görmeye karar verdik. Biz Hamilton'un verdiği pek açık olmayan bilgilere dayanarak, o harabelerin günümüzde kentin bulunduğu yerden çok daha uzakta olduğunu sanmıştık. Oysa gerçekte hiç de öyle değildi. Kent halkı buraya Eski Şehir adını veriyor. Önce günümüzde kentin bulunduğu yerin sadece birkaç yüz adım ötesinde ve yüce Erciyes Dağı'nın önündeki tepelerden oldukça uzakta bulunan, tuğlayla örülmüş muazzam duvar kalıntılarını incelemeye gittik. Bu harabedeki önemli yapıların yüksekliği en az 25 metre. Tahminime göre, burada bir zamanlar yüksek, heybetli ve sağlam bir bina bulunuyordu. Yerdeki künklerden anlaşıldığı kadarıyla, bu binada, başka anıtsal değerdeki yapılarda da olduğu gibi, yeraltındaki sıcak su kaynaklarından yararlanılıyordu. Nitekim "Cihan Numa"[80] da bu tahminimi doğruluyor. Böylesine büyük bir yapıya göre, künk sayısının çok az olmasını, kendi görüşüme ve söz konusu yazarın da bildirdiğine göre, şöyle açıklıyorum: Bu bina, odunun çok kıt olduğu bu bölgede, ısı temini için olabildiğince az odun harcayacak biçimde inşa edilmiş olabilir. Genel kanıya göre, bina Kapadokya hükümdarlarının sarayı idi. "Cihan Numa"daki bu bölümü dikkate almamış olduğunu sandığım Dr. Mordtmann da günlüğünde bu fikirde olduğunu açıklıyor. Bina kalıntılarının bulunduğu platforma ulaştıran ve daha sonradan yapılmış olan üç basamağın hangi amaca hizmet ettiğini bilmiyorum. Kentteki Hıristiyanlar, bazı pazar günleri buraya gelip, geçmiş zamandan kalma görkemli binaların yıkıntıları arasında, şimdikinden daha güzel bir geleceğin hayallerini kuruyorlar. Burada Erciyes Dağı'nın sağlıklı, taze havasını solumak istediklerini hiç sanmıyorum, çünkü bu duvar yıkıntılarının araları, atık ve pisliklerle kaplı...

Bu çok önemli harabenin yaklaşık 150 metre ötesinde, dağın batı yamacındaki kayalıkların dibinde yukarılara doğru uzanan, oldukça büyük bir amfiteatr bulunuyor ve eski Mazaka Kenti'nin güzel doğal ortamını bir çember gibi kuşatıyor. Buradaki yamaçların yüksek ve alçak bölgelerinde

ticaret kolonileri ve Hitit çağlarına ait birçok kalıntı bulunmuştur. Bölge Frig hâkimiyetine geçtikten sonra Argaios'un (Erciyes) kuzey eteğindeki Mazaka ön plana çıkmıştır. MÖ 676'de Kimmerler Kaniş ve Mazaka'yı tahrip etmişlerdir.

Kimmerlerin Asur ve Lidyalılarca Anadolu'dan atılmalarıyla Mazaka, Lidya ve Med hâkimiyetine girmiş ve önemli bir ticaret merkezi olmuş daha sonra MÖ 590'da da Pers yaönetimi altına girmiştir –ed.n.

80 "Cihan Numa:" Bkz.. Vivien St. Martin, Hist. *Des découvertes geogr*, III, s. 676 –Barth.

hâlâ çeşitli amaçlarla inşa edilmiş olan eski yapıların kalıntılarını, bodrumlarını ve mahzenlerini görmek mümkün. Bunlar kayalık zemine yakınlıkları ve yüksekliklerinin azlığı nedeniyle tahribattan korunabilmişler. Texier burada, muhtemelen doğal amfiteatr yapısının alt kısımlarında, bir hipodrom kalıntısı gördüğünden de söz ediyor ve daha o zaman bile, buradaki bir dutluğun, bu yapı kalıntılarını örtmeye başladığından ve tanınmaz hale getirdiğinden yakınıyor. Dolayısıyla günümüzde bu hipodromun en ufak bir izini bile bulmak mümkün değil.

Batıdaki kaya uzantısının ucundan başlayarak, yörenin geleneklerine uygun biçimde düzenlenmiş olan Müslüman mezarlığının hizasından yukarılara doğru yürümeye başladık. Eski Cesarea kentinin en güzel görünümlü tepesinden yeni kentin en önemli camiini odaklayarak yaptığım ölçüme göre, kuzey 15 derece doğu sonucunu buldum. Buradaki yamaçlar büyük bir özenle teraslar halinde düzenlenmiş. Her tarafta taş evlerin kalıntıları görülüyor. Arazi, bir at nalı biçimindeyken, parçalara bölünmüş. Üzerine yayılmış olan taş yığınları yüzünden, toprak neredeyse kullanılmaz hale gelmiş. Ama gene de bu yüksek yerlerde kısa süre öncesine kadar küçük, bahçeli evlerin bulunduğu belli oluyor. Anlaşılan, Kayseri halkı, günümüzde bakımsız ve pis olan kentlerinin yakınındaki bu eski yerleşimi şimdilerde çoktan gözden çıkarmış... Ama gene de belli ki, eski Kapadokyalılara özgü bir âdetlerinden de tamamen vazgeçmemişler... Düzlük arazideki sağlıksız hava koşullarında yaşamaktansa, yamaçlardaki temiz havayı yeğleyen ve kentlerini oralarda kuran eski Kapadokyalılar gibi, onlar da giderek bu kötü havalı kenti terk edip çevredeki yerleşimlere taşınıyorlar. Nitekim şimdilerde Kayseri'nin nüfusu 10.000'den 8.000 kişiye düşmüş bulunuyor.

Tırmandığımız tepeden, büyük bir kısmı karla kaplı olan Erciyes Dağı'nın derin uçurumlarla yarılmış doruklarını, yamaçlarındaki volkanik tümsekleri ve eteklerindeki sürülmüş tarlalarla kaplı yemyeşil tepeleri seyrettik. Bu muhteşem manzarada ilgimizi en çok çeken de yan taraftaki İlbos [?] adı verilen tepeydi. Onunla kıyaslandığında, Aladağ bile önemsiz bir yükseklik gibi görünüyordu. Bu dağın eteğinde[81] ve derin bir vadinin girişinde (doğu 15 derece kuzey yönünde) Talas adıyla bilinen büyük bir

81 Talas İlçesi'ne yakın en yüksek dağ 2.000 m ile Ali Dağı'dır –ed.n.

köy [bugün ilçe] bulunuyor. Bulunduğumuz yerden başka büyük ve güzel köyler de görünüyor, örneğin doğu 15 derece kuzey yönünde Taulissin [?] Köyü... Ancak Kayseri'nin bulunduğu geniş ova ve Melas [?], buradan bakıldığında, Erkilet'ten bile daha kurak görünüyor. O yerleşimin yeri, bulunduğumuz noktadan vadiye doğru aralıksız devam eden yamaçta belirgin olarak seçilebiliyor. Oysa daha eski haritalarda böyle bir vadi belirgin hatlarla gösterilmemiş.

Bu gezimizden kente dönerken, daha önce sadece kısaca bir göz atabildiğimiz Selçuklu döneminden kalma binaları aradık ve yerlerini bulamayınca, dönüş yolumuzu uzatmayı göze alarak, kentin kuzeybatısından dolaşıp Erkilet yoluna çıkmaya karar verdik. Etrafından dolaşmak zorunda kaldığımız birçok mezarlık dışında, zaman zaman geniş bataklık alanlara da rastladık. Kenti çeviren su hendeği de buralardan geçiyordu. Günümüzde bu hendeklerin bulunduğu yerlerdeki bahçelerde çok iyi cins lahana yetiştiriliyor. Çevredeki köylüler bu lahanaları satın alıp evlerine götürüyorlar. Mezarlıklarda eski inşaat kalıntıları dışından düzgün bir biçimi olmayan, yeni yapılmış büyük taş levhalar da gördük. Epeyce dolaştıktan sonra, daha önce sözünü ettiğim Selçuklu döneminden kalma camiyi bulabildik.

Bu gezi sayesinde, eski Cesarea ve yeni Kayseri'nin konumu hakkında oldukça yararlı bir genel fikir edinmiş oldum. Eski kentin bulunduğu yerin güzel görünümü, kirli atıklarla kaplı yeni Kayseri'nin bıraktığı kötü izlenimi biraz sildiyse de, kente yeniden girdiğimizde, yerli halkın sokaklarda her türlü hacetlerini giderdiklerini görmek bizi tiksindirdi. Aslında Müslüman kentlerinde böyle bir alışkanlık, İtalya'da olduğu kadar yaygın değil...

Geceyi geçireceğimiz küçük oda, iki mumun ışığında ve ikram edilen doyurucu bir akşam yemeği sayesinde oldukça rahat ve keyifli bir mekân haline geldi.

29 Kasım Pazartesi - Bize yeni bir zaptiye bulunacağına dair söz verilmesine karşın, hiç kimse hizmetimize girmek için başvurmayınca, eski yardımcılarımızı İncesu'ya[82] kadar muhafaza etmenin yararlı olacağını düşünmüştüm. Ama zaptiyelerimize bu kararı kabul ettirmek için onlarla

82 Bugün Kayseri'nin bir ilçesidir –ed.n.

uzun uzun tartışmak zorunda kaldık. Etrafımızda toplanan kalabalığın karşısında, zaptiyeye yüksek sesle: "Buradaki vali, padişahın imzasını ve bize verilen belgeyi tanımadığına göre, bizi bunları tanıyan başka bir valiye götürmen gerekir!" diye bağırdım... Bu gerginliğime ve endişeme karşın, bulunduğumuz yerden görünen Erciyes'in engebelerle kaplı görkemli doruğu ve önündeki büyük cami harabesinin ilginç görünümü bir tablo gibi belleğime işlendi.

Saat 7.50'de aşağı yolu tercih ederek Kayseri'den ayrıldık ve dağın kuzeyinden dolaşmaya karar verdik. Hamilton, İncesu'ya giderken, iç taraftaki yüksek tepelerden geçen güneydeki yolu yeğlemişti. Eğer daha iyi rehberler bulabilseydik, belki biz de bu yolu seçerdik. Ama bize eşlik edenlerin hiçbiri bu yolu tanımıyordu. Ayrıca, başka bir yoldan gidersek, dağın dip kısmındaki çevresinin boyutlarını daha doğru olarak saptayabileceğimi umuyordum. 40 dakika sonra, Djilanlü veya İylanlü [Yılanlı] Dağ'ın önündeki tepelere ulaşmamıza beş dakikalık bir mesafe kalmıştı. Sağ tarafımızdaki çıplak düzlükte akarsuların açtığı, oluk biçiminde, kurumuş vadiler uzanıyordu ve her taraf kuru çalılarla kaplıydı. Yerlere serilmiş kamışları, ilk bakışta mısır sapları sanmıştım, ama daha sonra bunların tümüyle bu çanak biçimindeki arazide yetişen sazlar, kamışlar olduğunu anladım. Bu düzlüğün çevresinde birkaç sivri, çıplak tepe yükseliyordu. Saat 11.30'da ana yol sağa doğru saptı ve ilerisinde geniş bir bataklık göründü. Sol tarafımızda kayalık bir tepenin dik yamacı yükseliyordu. on dakika sonra Erciyes'e ait tepeler topluluğu ile Yılanlı Dağ arasında seyrek ağaçlı derin bir vadiye ulaştık. Erciyes'in tepesi kalın bulutlar arasına gizlendiğinden, dağın çifte doruğu görünmüyor ve bu durum, havanın bozulacağı haberini veriyordu. Biz dağın daha yakınındaki başka bir yola geçtik ve burada taze otlarla kaplı meraları görünce rahatladık. İzlediğimiz yol, kâh güneybatıya, kâh güney ve güneybatıya doğru yönelerek sürekli değişiyordu. Bir süre solumuzdaki kayalık tepelerle sağımızdaki bataklığın arasında yol aldıktan sonra, saat 10.35'te tepelere tırmanmaya başladık ve saat 11.20'ye kadar bazalt, granit ve lav kütlelerinden oluşan aşırı çetin bir arazide ilerledik. Bundan sonra yolumuz aşağıya doğru inmeye başladı ve Erciyes Dağı'ndan fışkıran bir kaynağın oluşturduğu bir su çanağına ulaştık. Buraya yayılan sular, düz

araziyi çevresi sazlıklarla kaplı bir bataklığa dönüştürmüştü. Bu nedenle bu verimsiz düzlüğe Sazlık[83] adını vermişler.

Kayalığın yakınındaki güzel berrak suda elimizi yüzümüzü yıkayıp ferahladık ve atlarımızı suladık. Bu dolaylarda, Everekli[84] olup, toplu halde yolculuk yapan, maddi durumu oldukça iyi olduğu anlaşılan Ermeni erkek ve kadınlardan ibaret bir topluluğa da rastladık. Everek, dağın güneydoğu yamacında bulunan bir yerleşimdir ve Hamilton buradan hareket ederek dağa tırmanmıştır. Yolcu topluluğunun erkekleri iyi silahlanmışlardı ve Avrupalılar tarzında giyinmişlerdi. Bulunduğumuz yerden düz bir araziye çıktık. Ama bu bölgenin görünümü pek iç açıcı değildi, çünkü bir tek ekili tarla görülmüyordu. Etrafta birkaç manda ve koyun sürüsünden başka hiçbir canlı yoktu. Bataklığa benzeyen bu geniş düzlük dağların arasında körfeze benzeyen bir alana doğru uzanıyordu ve sadece birkaç yerinde cılız, kuru ot kümeleri vardı. Yolumuzun devamında, Erciyes Dağı'nın arkasında, Aladağ'ın batıdaki karla kaplı yüksek tepeleri göründü. Bu tepelerin buradan görünmesi, Hamilton'un övgüye değer çalışmalarına rağmen, bu yöredeki büyük dağ grubunun uzantılarına ait çizimlerin henüz doğru olarak yapılmadığını gösteriyor. Sağ tarafımızdaki kayalıkların dibindeki iki çeşmenin önünden geçerek aşağıya doğru ilerleyip daha geniş başka bir vadiye indik. Saat 1.40'ta bu vadi daraldı ve solumuzda yükselen, üstü oyuklar ve mağaralarla kaplı yüksek bir kaya göründü. Buralarda toprak daha verimliydi ve sol tarafa doğru ekili tarlalar uzanıyordu. Saat iki dolaylarında güneye yönelerek İncesu adındaki sevimli küçük kasabanın kuzey kapılarından birinin önüne geldik. Bu kasaba kayaların arasında kuzeyden güneye uzanan bir vadiye yayılmış olup mezarlıklara ve ağaçlıklara bakan bu tarafı kesme taşlardan yapılmış bir duvarla çevrili. Atıklarla, pislikle dolu Kayseri kenti ile büyük bir tezat teşkil eden bu temiz yerleşim, üzerimizde çok olumlu bir etki bıraktı. Evler ve sokaklar sanki yeni yıkanmış gibiydi. Kenti daha yakından tanıdığımızda, ilk anda göründüğünden daha da önemli

83 Sultan Sazlığı: Develi kapalı havzasının en çukur yerinde oluşan Sultan Sazlığı'nda, tatlı, tuzlu ve hafif tuzlu açık su yüzeyleri, geniş sazlık ve bataklık alanlar ile bunları çevreleyen sulak çayırlar yer alır. Suları tatlıdır, derinliği 2 m civarındadır. Su seviyesi mevsimlere göre 40 ile 60 cm kadar değişiklik göstermekte ve bu duruma bağlı olarak yüzey alanı genişlemekte veya daralmaktadır. Alanı besleyen başlıca akarsular Yahyalı, Yeşilhisar ve Dündarlı dereleri ile Develi Çayı ve Ağcaşar yakınlarından çıkan derelerdir –Vikipedi (erişim 17 Mart 2017).

84 Bugün Develi İlçesi –ed.n.

bir yer olduğunu anladık... Bu vadinin kuzeydeki girişi yaklaşık 300 metre genişliğindedir. İncesu yerleşimi, vadinin batı kısmındadır. Güneyde, vadinin daraldığı yerdeki evler sadece bütün alanı kaplamakla kalmayıp, her iki taraftaki kayalık tepelere doğru da yayılıyor.

Kasabaya girdikten hemen sonra müdürü ziyarete gittik, çünkü geceyi burada geçirmek zorundaydık. Yozgat'ta işe aldığımız zaptiyeler bu yöredeki yolları tanımadıklarından, bize burada yardımcı olabilecek bir rehber bulmamız gerekiyordu. Eğer adamlarımızı Kayseri'de azat etmiş olsaydık, onların yerine başkalarını bulmamız çok zor olacaktı.

Müdür bizi dostça karşıladı. Oldukça bilgili ve anlayışlı bir adam olduğu belliydi. Az sonra bizi selamlamaya gelen kadı da bizde çok iyi bir izlenim bıraktı. Yüz hatları çok güzel olduğu gibi, tavırları da zarifti. Bize hemen iyi bir barınak bulacaklarına ve ertesi günü de güvenilebilir bir atlı rehber temin edeceklerine söz verdiler. Müdürün konutunda çubuğumuzu tüttürüp kahvelerimizi içtikten sonra, kasabayı yaya olarak dolaşmaya çıktık. Böylece bu yerleşimi adım adım dolaşarak, olağanüstü temizliğini ve hoşluğunu saptamak fırsatını bulduk. Yol arkadaşım da, buranın Türkiye'de gördüğü en temiz ve bakımlı yerleşim olduğunu söylüyordu. Evlerin tümü, özenle işlenmiş kumtaşından inşa edilmiş olup, çoğunun görünümü gayet güzel, düzgün ve bakımlıydı, üstelik sağlıklı ve havadar oldukları da belliydi. Evlerin bazıları gösterişli bile sayılabilirdi ve pencerelerine kâğıt yerine cam takılmıştı. Bu yörede pencerelerin camlı olması, çok az rastlanan bir yeniliktir... Kısacası bu yerleşimi gören, kendini Anadolu'da değil Güney Avrupa'da sanır...

Kasabayı gezdikten sonra, neşeli bir hava içinde güneybatı mahallesine geldik. Bize geceyi geçirmemiz için sunulan konut buradaydı. Ana bina, İstanbul Boğazı konaklarına benzeyen, süslemelerle bezenmiş, güzel boyanmış, gösterişli bir evdi ve oldukça yüksek bir yerdeydi. Bize konaklama yeri olarak verilen daha az gösterişli yan binadan bile Erciyes'in karla kaplı çifte doruğu bütün ihtişamı ile görülebiliyordu. Odamıza yerleşip biraz rahatladıktan sonra, bu kasabada yaşayan Rumların bazıları bizi ziyarete geldiler ve bize bu kasabanın temiz, bakımlı ve refah içinde olmasının nedenlerini açıkladılar. Meğer burada yaşayan Rumlar, uzun yıllar boyunca İstanbul'da ticaret yaparak, kazandıkları ve biriktirdikleri serveti bu kasabaya

harcıyorlarmış. Müslümanlar ise tarımla uğraşıyor ve tarlalarında çalışıyorlarmış. Bu nedenle kasabada zor ve kaba işlerin beraberinde getirdiği kirlilik ve dağınıklık görülmüyor... Kasabada 700 Türk ve 500 Rum ailesi yaşıyor. Bizim ev sahibimiz de Rumdu ve bizi ağırlayış tarzı hiç de Doğu âdetlerine göre değildi. Osmanlı üslubuna hayran olan yol arkadaşım, onun bu davranış biçiminden memnun olacak yerde, bana fikrini söylerken onu eleştirdi. Onun bu konuda sarf ettiği sert ve kınayıcı sözleri tekrarlamaktansa, bu yerleşimin tarihi hakkında verdiği bilgileri aktarmayı yeğliyorum:

> Müdürün belirttiğine göre, bu yerleşim en fazla 180 yıl evvel kurulmuş. Daha önceleri kayalardaki mağaralarda sadece Rumlar barınmaktaymış. Ama yıllar önce Kara Mustafa Paşa burada askerleriyle karargâh kurmuş, kışlalar yaptırmış. Bunun üzerine Türkler ve Rumlar buraya yerleşmeye başlamışlar... Aslında ben bize verilen bu bilginin doğruluğundan kuşku duyuyorum, çünkü Hacı Kalfa[85] da bu yerleşimden söz ediyor. 1705 yılının Ekim ayında, yani 153 yıl evvel İncesu'ya gelmiş olan Paul Lukas ise bu yolculuğunu şöyle anlatıyor: "İnsanların barınmadığı, harabe halindeki birçok evin ve yıkılmış duvarın bulunduğu bir yerden geçtik. Gördüklerimiz, bir zamanlar burada önemli bir yerleşimin bulunduğunu gösteriyor."
>
> 1683 yılında Viyana kuşatmasına katılmış olan Kara Mustafa Paşa, İncesu'da bir cami, bir medrese ve bir hamam yaptırmış. Bu bilgilerin ışığında durumu değerlendirdiğimizde, çıkan sonuca göre, burada bir zamanlar sadece Rumlar yaşamaktaymış ve Türkler ancak 180 yıl önce buraya yerleşmişler. İncesu'da konuşulan Türkçe çok zor anlaşılıyor. Bilindiği gibi, hemen hemen tüm İç Anadolu'da olduğu gibi, buradaki Rumlar da kendi aralarında Türkçe konuşmaktadırlar ve söylediklerini anlayabilmek için çok dikkat etmek gerekiyor. Fakat bunun nedeni, kullanılan farklı sözcükler değil, çok değişik olan telaffuz biçimidir. Örneğin köy diyecek yerde burada ko diyorlar...

Dr. Mordtmann'ın yorumu bundan ibaret...

85 Kâtip Çelebi ya da Hacı Halife (1609-1657), tarih, coğrafya, bibliyografya ve biyografiyle ile ilgili çalışmalar yapmış Osmanlı bilim insanı ve aydını. Batılılar kendisinden Hacı Kalfa diye söz eder –ed.n.

Adamlarımızın ve atlarımızın kaldığı yer çok uzakta olduğundan, buluşup yol hazırlığı yapmamız uzun sürdü ve ancak geç bir saatte yola çıkabildik. Saat 7.45'te köyden ayrıldık. Güneyde yükselen kayalıkların arasındaki derin uçurumun etrafından dolaşırken, sol tarafımızda uzanan İncesu'nun meyve bahçelerinin kenarından geçtik. Hava çok güzeldi. Daha önce Erciyes'in zirvesini kaplayan yağmur bulutlarının dağılmış olması içimizi rahatlattı. Büyük bir olasılıkla yağmur başka bir bölgeye yağmıştı. Yükseklere doğru uzanan, lav ve bazalt kütleleriyle kaplı taşlık arazi üzerinden batıya doğru ilerledik. Sağ tarafımızdaki verimli toprakları ve daha sonra da Akköy'e doğru ayrılan yolun saptığı yeri geride bıraktık. Saat ondan biraz sonra kayalarla kaplı bir bölgeye ulaştık. Buradan çevredeki dağların dorukları çok iyi görülebildiğinden, rahatça yön ölçümü yapma olanağını buldum. Özellikle batı 30 derece güney yönünde çok uzaktan çeşitli cepheleri görülebilen Hasandağı'nın doruğunu, güneybatıda tepesi yassı Odun Dağı'nı [?], güney 10 derece doğu yönünde Bulduruç Dağı'nı [?] ve Orschym madenini [?] saptadım. Erciyes Dağı'nın açısını doğu 15 derece güney olarak kaydetmemin yanlış olduğunu sanıyorum.

Ayaklarımızın dibinde kayaların kenarına derinlemesine oyulmuş olan ve genelde kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan, tüf formasyonlarıyla dolu erozyondan oluşan verimli topraklarla kaplı bir vadi uzanmaktaydı. Buralara bol bol meyve ağaçları dikmişler... Ne yazık ki bu bölgenin tümüne verilen adı öğrenemedim, çünkü rehberimiz sadece kenarlardaki köylerin adını biliyordu. Kavisler çizerek yokuş aşağı inen dik bir yoldan ilerledik. Bu patika, üzerine basıla basıla, yumuşak tüften oluşan zeminin içine gömülmüştü. Yarı yolda Akköy'den geçtik.[86] Hiç kuşkusuz burası Hamilton'un ve daha sonra da Ritter'in (*Klein Asien*, I. s. 310) söz ettiği Bektaş adındaki köy olmalı. Burada atlarımızı suladık ve daha sonra vadinin kuzey kenarını izlemeye başladık. Karşı tarafta Karlı[87] adındaki köyü görüyorduk. Vadinin zemini çok engebeliydi ve doğuya doğru iki kola ayrılıyordu. Buralarda çok güzel tarlalar ve meyve bahçeleri vardı. Vadiyi çeviren tepelerin yamaçlarının formasyonu çok

86 Bugün Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi'nin bir mahallesidir –ed.n.
87 Ürgüp'e bağlı Karlık Köyü olabilir –ed.n.

ilginçti. Orta katmanları kireç tüfünden olup üst katman trakitten oluşmuştu. Hamilton bu bölgenin jeololik yapısını mükemmel bir biçimde açıklamıştır. Ben de bu bölgeye ait hazırladığım daha büyük çaptaki harita ile bu ilgi çekici vadileri daha ayrıntılı ve gerçekçi bir biçimde görüntülemiş olduğumu umuyorum. Vadi başlangıçta yaklaşık 250 metre genişlikteyken, giderek daralıyor. Saat on birde, derenin söğüt ağaçlarıyla çevrili kıyısına indik. Etrafta pek çok kuşburnu yetişmekteydi. on dakika sonra vadi yeniden genişledi ve meyve bahçelerine yer verdi. Burası yaz başında ve güz mevsiminde kuşkusuz çok güzel görünüyordur. Ama çıplak, dik kayalıklarla çevrili olan bu dar vadinin havası yazın dayanılmayacak kadar sıcak ve sağlıksızdır.

Boyalı Köy'den[88] itibaren bu vadiyi çok ilginç yapan tüf konileri [peribacaları] ve kayaların içine oyulmuş olan mağaralar görülmeye başladı. Boyalı Köy adı, buradaki volkanik arazi yapısının çok renkli olmasından ileri geliyor. Burada en koyu siyahtan en parlak beyaza kadar her renge rastlamak mümkün. Vadideki meyve bahçeleri, özellikle kayısı ağaçları ve üzüm bağları da bu renk cümbüşüne çeşni katıyor. Bu vesileyle, Osmanlıların kendilerine ait topraklardaki yerleşimlere, o yerin özelliklerine uygun isimler vermelerini de övmeden geçemeyeceğim. Bu köyün bir tabloyu andıran güzelliği, dağlardan inen bir çavlanla kat kat artıyor. Boyalı Köy, vadinin güneyindeki kayalığın tepesindedir. Biraz ötede, dolaylarındaki birçok karanlık mağara oyuğundan ötürü Karain[89] adı verilen köy bulunmaktadır. Karain Köyü'nün yakınında vadiye dimdik inen kaya duvarı, derin bir uçurumla bölünmüştür. Bu uçurumun kenarında, kayalığın dibinde yüksek tüf koniler [peribacaları] sıralanmaktadır. Bunların yüzeyi oyuklarla doludur. Oyukların içinde mağara evler ve mezarlar bulunmaktadır. Bize eşlik eden adamlar bile bu görüntüden çok etkilendiler ve bu mağaraların oluşumu hakkında aralarında uzun uzun tartıştılar. Eğer bu mağaralar şeytan işi değilse, acaba yoksul insanlar barınmak için mi oymuşlar, yolsa zenginler kudretlerini sergilemek için mi bu zahmetli işe kalkışmışlar diye çeşitli fikirler ileri sürdüler.

88 Ürgüp'e bağlı bir köydür –ed.n.

89 Ürgüp'e bağlı bir köydür –ed.n.

Yamacın yüksek kısımlarında bulunan toplu haldeki konilerde bu oluşumun nasıl meydana geldiği görülüyor. Çünkü buradaki koniler henüz erozyona uğrama aşamasındaydılar ve kayalık duvarın içinden sadece külah biçimindeki sivri uçlar dışarıya doğru uzanmaktaydı. Bulunduğumuz yerde, vadiye inen yamaçlar biraz gerilerdeydi. Buralarda toprak daha çoraktı ve bitki örtüsü seyrekti. Giderek arazi daha da çoraklaştı. Etrafta kristalleşme ve özellikle küçük parçalar halinde bol miktarda Jasp[90] görülmeye başladı. Saat 11.45'te vadi genişledi ve güzel bir tarım alanına yer verdi. Daha sonra bizim bulunduğumuz tarafta bir uçurumun içinde tuhaf biçimli tüf konileri [peribacaları] gördük. Kayalıklar arasından geçen yolumuzun devamında, çıkıntı halindeki bir kayanın etrafından döner dönmez, Karacaören Köyü'nün[91] ilk evi ile karşılaştık. Güney Avrupa'daki köy evlerine benzeyen bu şirin evin yakınından geçtikten sonra, sağ tarafımızdaki kayalık yamaç üzerinde amfiteatr biçiminde dizili köy evleri göründü. Çok düzgün inşa edilmiş olan bu evler, üstelik çok da güzel süslenmişti. Evlerin arasında, kayaların içinde oyuklar ve yan tarafta, ayrı bir yerde tüf konileri [peribacaları] görünüyordu. Bu yöre halkının çoğu Türk olduğundan, köyün düzgünlüğü ve temizliği Osmanlı Devleti için bir övünç kaynağıdır.

Ürgüp'te

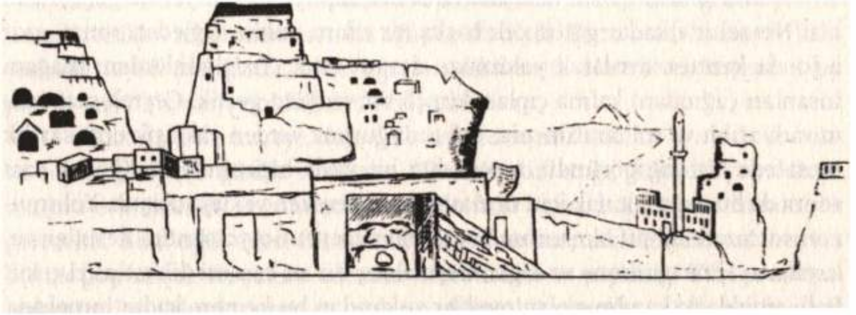
Akarsuyun kıyısından yolumuza devam ettik. Başlangıçta 1,5 metre eninde olan dere, giderek genişledi ve saat 11.15'te hemen hemen bütün vadiyi kapladı. Zaten vadi burada çok daralmıştı. Kafilemiz iki kez dereden geçmek zorunda kaldı. Daha sonra vadi yeniden genişledi ve üzüm bağları arasından yolumuza devam ettik. Vadinin öbür ucunda Ürgüp Kasabası göründü. Genişleyen vadide uzanan güzel meyve bahçelerinin kuzeyinden dolaşıp güneydeki geniş bir vadiden gelip kasabanın çok yakınındaki bir çaydan geçtikten sonra Ürgüp'e ulaştık. Buraya kadar yolumuzun geçtiği vadide, sol tarafımızda akan dere bu çay ile birleşti. Daha sonra hemen sağ tarafımızda bulunan, üzeri kat kat kaya evleri ve mezarları ile delik deşik olan tüf kütlesinin önünden geçerek yolumuza devam ettik. Tüf duvar-

90 Kuvars grubundan bir silis mineralidir. Doğada kırmızı, yeşil, kahverengi ve sarı renkleri vardır –ed.n.
91 Ürgüp'e bağlı bir köydür –ed.n.

larının üstünde yer yer kırmızı boya ile yazılı O, Σ, T gibi Grek harfleri görülüyordu. Bu kayalık, çok yakınında bulunan yerleşimle bir arada ilginç bir tablo sergiliyor ve buradan geçen yolcuyu az sonra karşılaşacağı farklı ortama hazırlıyordu...

Ürgüp, oldukça zengin ve güzel binalarla donanmış 1.500 hanelik bir kasaba. Burada 1.000 kadar Müslüman ve 500 Rum aile yaşıyor. Ortaçağda takibe uğrayan Hıristiyanlar, dağlar arasında saklı olan bu vadiye sığınmışlar. Günümüzde burada Müslüman halk çoğunlukta. Öğrendiğimize göre, sadece komşu köylerden biri olan Sinoson'da [Sinassos][92] Müslümanlar azınlıktaymış... Ürgüp batıda ve doğuda dik tüf kayaları ile kuşatılmış bir kasaba. Bu kayaların her tarafı oyuklarla kaplı olduğundan, eski zamanlarda insanlar bu oyukları barınak olarak kullanmışlar, içini ev gibi döşemişler. Kasabadaki yeni konutlar da kayalara bitişik olarak inşa edilmiş ve bu evlerde yaşayanlar, antikçağlardan kalma barınakları günümüzde hâlâ kiler ve depo olarak kullanıyorlar. Kasabanın ana caddesi bir doğal kemer biçimindeki kayanın altından geçip keskin dönemeçlerle yukarılara doğru yayılmış olan mahallelere doğru tırmanıyor. Eski zamanlarda, kuzeydeki kayanın tepesinde bulunan bir kale, kasabanın çok dar girişini denetim altında tutuyordu. Daha ilerde, kasabanın kapladığı alan oldukça genişliyor. Biz, burada, ana caddenin güneyinde bulunan, hana benzer bir kahvehanede mola verdik. Amacımız sadece kasabanın genel durumu hakkında fikir edinmekti. Mağaralar, kasaba halkı tarafından kendi gereksinimleri için kullanıldığından, oraları gezip görmemiz mümkün değildi. Zaten zamanla mağaralar da doğal biçimlerini yitirmişler. Özellikle güneydeki kaya duvarında, hemen ana caddenin yakınında bulunan kovuklar, artık tamamen yakındaki evlerin sahipleri tarafından kullanıldıklarından, yabancıların içeri girip gezmeleri olanaksız... Biz de, bu nedenle Ürgüp'ün bu bölgesini inceleyip bilgi edinmek umudunu yitirince, kuzeydeki bir yan sokağa yöneldik. Burada kayalıkların dibinde, beyaz kumtaşından, çok düz-

92 Bugün Mustafapaşa. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesine kadar çoğunlukla Ortodoks Hıristiyanların yaşadığı bir Orta Anadolu kasabasıdır. Eski Rum evlerinin çok zengin taş işçiliği ve freskleri vardır. Batısında Gömede Vadisi oyma kiliselere, barınaklara ve vadinin içinden geçen bir dereye sahiptir. Mustafapaşa'daki önemli kilise ve manastırlar şunlardır: Ayios Vasilios Kilisesi, Konstantin-Heleni Kilisesi, Manastır Vadisi Kiliseleri ve Gomeda Vadisi'nde Alakara Kilisesi ve Aziz Basil Şapeli Kilisesi'dir –ed.n.

gün inşa edilmiş birkaç güzel, yeni ev gördük. Bunlar dış görünüşleri bakımından, Avrupa kırsalındaki evlerden farksızdı. Henüz inşaat halindeki bir evin terasına çıkarak etrafa baktığımızda, gördüğümüz manzara gerçekten büyüleyiciydi. Buna bir örnek verebilmek için, hemen çizimini yaptım ve kayıtlarıma ekledim.

Bulunduğumuz yerden doğuya doğru bakıldığında, geniş bir vadi ve gerisinde Erciyes'in görkemli çifte doruğu görülüyor, dağı kaplayan kar örtüsü güneş ışığında parlıyor ve gözleri kamaştırıyordu. Biraz ötede kentin girişindeki sayısız mağarayla kaplı tüf kayalığı... Daha ilerde, ana caddenin başladığı yerde birkaç güzel ev ve kuzeyde dik bir duvar gibi yükselen tüf kayalığı... Kayalığın içindeki mağaralardan bazılarının girişinde zengin bezemeler görülüyor... Bir zamanlar bir kalenin bulunduğu kayalığın tepesi, günümüzde tamamen aşınmış durumda... Tahminime göre, Ürgüp'te eskiden beri belki yüzlerce kaya mağarası bulunmaktadır.

Ürgüp'ün pazarını gezdik. Burada satılan mallar oldukça çeşitli... Güzel meyvelerle çok lezzetli saf bal da satılıyor. Ama anladığım kadarıyla bu yörede kesimlik hayvan pek bol değil. Dr. Mordtmann'ın dediğine göre, *Cihannüma*[93] adlı kitapta bu yerleşimden bahsedilmiyor, ama esere ekli olan Anadolu haritasında yeri gösterilmiştir.

93 Kâtip Çelebi'nin 1648'de yazmaya başladığı nesir türünde eser. 1654'te Kâtip Çelebi kitabı yeniden yazmaya başlamış, 1732'de Osmanlı matbaacılığının öncüsü kabul edilen İbrahim Müteferrika tarafından eklemeler yapılarak basılmıştır. 698 sayfa olarak basılan eserin 325 sayfası, İbrahim Müteferrika'nın eklemelerinden oluşmuştur –ed.n.

Biz kentin içinde dolaşırken, bizim zaptiye, kendi yerine geçecek ve bizi Nevşehir'e kadar götürecek başka bir adam buldu. Öğleden sonra, saat 2.30 da kentten ayrılarak yolumuza devam ettik. Trogloditlerden [mağara insanları çağından) kalma çıplak, kireçli bir vadiden geçtik. Çeyrek saat sonra vadi açıldı ve sol tarafımızda, bulunduğumuz yerden yaklaşık dört saatlik mesafede bir dağ göründü, tepesi düz bir yayla biçimindeydi. Çeyrek saat sonra da bu dağa çıkmak için tırmanmamız gereken yokuşa ulaştık. Yolumuzun sol tarafında tüf oluşumundan ibaret yüzeyin 60-70 santim derinlerine, kayaların içine oyulmuş ve sağlamlaştırılmış bir su kemeri dikkatimizi çekti. Belli aralıklarla kazılmış olan oyuklar yukarıdan bu kemere kadar inmekteydi. İlerde yolumuzun üzerinden geçen bu su kemeri sağ tarafa doğru devam etti. Arazi buradan itibaren yükselmekte olduğundan, düz yerlerde vadiler arazinin derinlerine iniyordu. Büyük bir özenle inşa edilmiş olan bu 60 santim genişliğinde ve 2,5 metre yüksekliğindeki su kemerinin üzerinden uğuldayarak akan güzel ve bol su, kuşkusuz buradan geçen yorgun ve susamış yolculara canlılık kazandırmaktadır. Bu bembeyaz ve şaşılacak kadar düz yüzeyli tüf kütlelerinin yansıttığı sıcak hava ile bu taze yaşam kaynağının serinliği arasındaki karşıtlık, özellikle yaz mevsiminde daha da belirgin olarak hissedilecektir ve bu su, sıcaktan bunalan insanlara, cennetten çıkma bir armağan gibi görünecektir. Bu su kemeri de, tıpkı kaya mağaraları gibi, Ürgüp'te çok eski bir yerleşimin bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Göreme Yolunda

Saat üç dolaylarında Avanos'a giden yol kavşağına ulaştık. Bu yol oldukça kalabalıktı, çünkü Avanos'ta üretilen toprak testiler, küpler ve diğer toprak eşya çeşitli yerlere sevk edilmektedir. Burada da, yüzeyin yumuşak ve değişik şekiller almaya müsait bir tabakayla kaplı olması nedeniyle, çeşitli koniler oluşmuştu. Tepesi iri kaya parçalarıyla taçlanmış olan konileri [peribacaları] ilk kez burada gördüm. Zemini kaplayan yumuşak ve gözenekli katmanın hava koşullarının etkisiyle çok kolay erozyona uğraması nedeniyle, bu garip oluşumlar meydana geliyor. Yolumuzun devamında çevremiz genişledi ve doğuya doğru uzanan her tarafı açık bir yaylaya dönüştü. Batıda ise, yukarıda sözünü ettiğim düz bir alanın ön planında birbirinden kopuk

yükseltiler ve bir duvar kalıntılarını andıran tek tek kayalar görülüyordu. Buradan itibaren yolun kenarında ağaçlar diziliydi. Biraz ötedeki meyve bahçesinde büyük aralıklarla kayısı ağaçları dikilmişti. Hamilton, kayısının bu yöreye özgü bir meyve olduğunu ileri sürüyor...

Saat 3.20'de kuzeye doğru devam eden ana yoldan ayrıldık ve batıya sapan yan yola girdik. Amacım, Texier'in anlattığı, Kapadokya'ya özgü mağara evlerinin en bozulmamış örneklerinin bulunduğu Martschanne'yi[94] görmekti. Bize eşlik eden Kürt zaptiyelerimize bu maksadımızı anlatmakta büyük güçlük çektik, çünkü adamlar Mordtmann'ın söylediği Türkçe sözleri anlamıyorlar, Mordtmann da onların dilini bilmiyordu... Sol tarafımızda bulunan, erozyona uğramış tüf yığınlarıyla çevrili bir köyün yakınından geçtikten sonra, inek ahırına benzer biçimdeki tüf formasyonları arasından geçen kurumuş bir dere yatağından karşı tarafa doğru yöneldik. Tuhaf, dalgalı, killi arazideki bir üzüm bağı yakınından geçerek erozyon sonucu oluşmuş tuhaf şekillerle dolu Martschan [Matiane] Deresi [Daṃsa Çayı?] adı verilen alana ulaştık. Eğer Texier, seyahatinin bulgularını kartografik olarak daha özenle kaydetmiş olsaydı, buradan batıya doğru sapıp kısa bir mesafe ilerledikten sonra, bu dolaylarda bulunduğunu öğrendiğim bir anıt-mezarı ziyaret edebilirdim. Söz konusu anıtsal sütuna atfen, buraya eskiden Dikilitaş deniyormuş. Sonradan bu sütun tahrip edildiğinden, buraya Deliklitaş adını vermişler. Karl Ritter, araştırmacıların dikkatini özellikle bu anıtın üzerine çekmiştir. Bu sütün sağlamken ve dik durduğu zamanlarda, büyük bir olasılıkla bulunduğumuz yerden görülebiliyordu. Kaya mağaralarından daha eski bir zamana ait olduğunu tahmin ettiğim bu anıtın bulunduğu yere kadar gitmemiz mümkün olmadı. Yerli halktan bazı kişiler, bu anıtın dibinde bir define bulunduğunu umarak sütunu havaya uçurmuş olduklarından, zaten artık eski değerini de yitirmiştir. Bu tahribatın, Texier'in anıt mezarı ziyaretinden kısa bir süre sonra yapıldığını sanıyorum. Hatta belki de, burada değerli bir definenin bulunduğu kuşkusuna Texier'in açıklamaları neden olmuştur...

Saat 3.50'de hedefimiz olan vadiye ulaştık. Burada her iki yanda erozyon sonucu muhteşem bir biçimde ortaya çıkmış olan kayalıkların

94 Bu isim Göreme'nin eski adlarından biri olan Matiane'yi akla getiriyor. Nitekim yazar daha aşağıda yerleşimin bulunduğu bölgeyi Korama (Göreme) olarak tanımlamaktadır. Bundan böyle bu adın geçtiği yerleri Matiane [Göreme] olarak değiştireceğiz –ed.n.

yüzeyi mağaralarla kaplıydı. Tek başına duran kaya konilerinin [peribacalarının] bazıları çöktüğünden, içindeki mağaralar da tahrip olmuştu ve dolaysıyla iç düzenleri ortaya çıkmıştı. Böylece yaşayanların ve ölülerin burada yan yana barındıkları görülüyordu. Bir lahdin bulunduğu ve içinde kandillerin yandığı nişin yanı başında bir mutfak, bir kiler, bir yatak odası ya da çeşitli ufak-tefek ev eşyasının bulunduğu bir odacık görmek mümkündü.

Bu kez Kapadokya'da, kiliselerin ve şapellerin bulunduğu ilginç bölgeyi gezip göremedik, çünkü o zaman böyle bir yerin varlığından haberimiz yoktu. Buna karşın ben, içinde bulunan yazıtlara göre, bundan en fazla 20 yıl önce düzenlenip, yaşam alanı olarak kullanılan mağaralardan birini inceledim. Mağaraya çapı 45 santim genişliğindeki bir delikten oldukça zorlanarak girdim. İçeride özenle döşenmiş olan genişçe bir oda vardı. Duvar boyunca bir sedir yerleştirilmişti. Bu odanın yanında daha küçük odalar diziliydi. Bunlar, tahminime göre, yatak odası ve kiler olarak kullanılıyordu. Biraz ötede gene yakın zamanda düzenlenmiş başka bir mağara evi bulunuyordu. Bundan anlaşıldığına göre, bu vadilerde yaşayan insanlar –Müslümanlar da dahil– bu mağara evlerinde yaşama geleneğini hiç bırakmadan sürdürmüşler. Burada görülen Arapça ve Türkçe yazıtlar, burada sadece Türk halkının yaşadığı izlenimini uyandırabilir. Oysa bu bir yanılgıdır! Çünkü bu yörenin halkı sadece Türklerden ibaret değildir. Anadolu Rumları da [Karamanlılar] Türkçe konuşmakta ve Türklerin yazı tarzını kullanmaktadır.

Bir süre burada kaldıktan sonra yeniden yola çıktık ve beş dakika sonra Avanos doğrultusunda, güney 20 derece batı yönünden kuzey 20 derece doğu yönüne doğru uzanan ve şimdilerde kurumuş olan oldukça geniş bir akarsuyun yatağına ulaştık. Aslında bu 800 hanelik önemli yerleşim olan Avanos'a uğramayı çok isterdik, çünkü bulunduğu yeri bizden önceki gezginler kesin olarak belirtmiyorlar. Ama önceden tasarladığımız yolculuk planı bu değişikliğe olanak tanımadığından, dere yatağının karşı kıyısını takip ederek batı-güneybatı yönünde ilerledik, Matiane [Ürgüp] yönünden gelmekte olan küçük dereden geçtik ve kuzeye bakan kayaların arasında, erozyonla oyulmuş derin bir vadinin içindeki köye doğru ilerledik. Burada bazıları 90 metre boyunda olan ve birbirinden bağımsız duran

konilerle [peribacalarıyla] karşılaştık. Bu köyün her tarafı bu muazzam konilerle kuşatılmış durumda ve bunların içine oyulmuş olan kovuklarda çok eski zamanlardan kalma barınaklar ve mezarlar var. Yarısı yıkılmış yüksek bir tüf oluşumunun tepesinde bulunan zengin bezemeli bir mezar odasının önünden geçip, dalları yolumuzun üstüne uzanan iri bir ceviz ağacının çevresinden dolanınca, kendimizi ölülere ve dirilere ait mekânların bir arada bulunduğu, olağanüstü garip bir yerleşimin içinde bulduk. Burada hafif bir malzemeden yapılma kesme taşlardan çok düzgün olarak inşa edilmiş olan şirin evler, insan eliyle yapıldığı izlenimini uyandıran konilere benzer [peribacaları] tüf oluşumlarının dibine yaslanmıştı. Demek ki artık Matiane Deresi [Damsa Çayı?] yatağındaki mağara evlerinden ibaret ölüler köyünden çıkıp, geçmiş ile şimdiki zamanı bir arada barındıran bir yerleşime gelmiştik. Bize eşlik eden yardımcılarımız bile bu manzara karşısında şaşırmışlardı. Ama hava kararmak üzere olduğundan, öncelikle barınabileceğimiz ve açlığımızı giderebileceğimiz bir yer bulmamız gerekiyordu. Ne yazık ki bu gereksinimlerimizi karşılamakta büyük güçlüklerle karşılaştık. Büyük bir olasılıkla bu yerleşimin halkı bir zamanlar sadece Hıristiyanlardan oluşmaktaydı ve adı da Marcianum ya da Marcianapolis idi. Günümüzde ise, isminden anlaşıldığı kadarıyla, burada sadece Müslümanlar yaşıyor. Üstelik de yerleşimler arası ulaşımdan çok uzak kaldığı da açıkça belli oluyor. Biz köye ulaştığımızda, herkes geceyi geçirmek üzere evine çekilmek üzereydi. Erkekler, küçük topluluklar halinde sokakta sessizce duruyorlar, pazar yerindeki beyaz örtülere bürünmüş birkaç kadın da, evlerine dönmek üzere hazırlık yapıyorlardı. Hiç kimse bize yaklaşıp evine davet etmediği gibi, tam tersine, herkes bizden uzak durmaya çalışıyordu. Sonunda don yağı ticareti yapan bir adamın evinde geceyi geçirebileceğimizi öğrendik. Bu tüccar, evinin avlusunu da atölye olarak kullanıyordu. Ayrıca avluda gerilmiş olan iplere, kurutmak için et parçaları dizilmişti. Ama evin içi gayet düzenli ve rahattı. Bir duvarla çevrilmiş avlu eve eklenmişti. İçinde yaşanılan ev ise kayanın içine oyulmuştu ve en büyük odası yedi metre uzunluğunda, dört metre genişliğinde, üç metre yüksekliğinde bir kaya kovuğu idi. Bu odayı bize verdiler... Böylece eski ve yeni zamanlara ait kaya evler hakkında çok ilginç bilgiler de edindik: Büyük bir özenle yapıl-

mış olan bu geniş oda bir tek adam tarafından ve elbette ki hiç de mükemmel olmayan araç ve gereçlerle 30 günde yapılmış. Demek ki bu yumuşak tüf malzemesi gayet kolay işlenebiliyor... Ev sahibimiz, burada babası ve üç erkek kardeşi ile birlikte oturuyormuş, yıllık 5.000 kuruş kazançlarıyla gayet rahat geçinebiliyorlarmış.

Hava henüz tamamen kararmadığından, zamanımızı değerlendirip, biraz dolaşmaya ve çevreyi tanımaya karar verdik. Bu amaçla önce, Texier'in söz ettiği ve üzerinde önemle durduğu, eski zamanlardan kalma Dikilitaş anıtı hakkında bilgi edinmeye çalıştık. Eski ve asıl adı Dikilitaş olan bu tarihi anıtın adı sonradan değiştirilmiş ve Deliklitaş olmuş. Bundan daha önce de söz etmiştim. Meğer bundan on beş yıl önce buranın yerlileri, bir kaya mezarının üstündeki yüksek sütunun altında zengin bir define bulunduğunu tahmin ederek sütunu havaya uçurmuşlar. Kuşkusuz yerli halkın bu tahminleri Texier'in o mezar hakkındaki yazısına dayanmaktadır. Ne yazık ki, söz konusu anıt mezarın yeri hakkında hiçbir bilgimiz olmadığından, bu vadiye inerken, yolumuza çok yakın olan ve kolay ulaşabileceğimiz bu anıtı ziyaret edemedik. Şimdi de buradan oraya gitmeyi göze alamadık, çünkü yapılan tahribattan sonra görülmeye değer bir kalıntı bulacağımızı ummuyorduk. Texier'in de bildirdiğine göre, bu yapıtın çevresinde, Mısır uygarlığı ile ilişkisi olduğuna dair bir iz bulunmamaktaymış. Ama gene de bu eserin hangi döneme ait olduğunu öğrenmenin yararlı olacağını düşünüyorum...

Yol arkadaşım ve ben oraya kadar gitmektense, daha yakınlarda bulunan mağara evlerini incelemeye karar verdik. Önce, bu köye ayak basan herkesin dikkatini ilk çeken, yüksek bir tüf konisinin [peribacasının] üzerindeki sütunlu mezarı görmeye niyetlendik. Ama mezarın giriş kısmının altındaki dik kaya çok düzleştirilmiş olduğundan, oraya tırmanıp içeriye giremedik. Mezarın hemen yanında içinde insanların yaşadığı bir mekân vardı. Bu kaya duvarını kuzeydoğu yönünde izleyerek geriye döndük ve kimi içinde yaşanan bir ev olarak kullanılan, kimi de şapel veya mezar olarak yapılmış olan birkaç mağarayı gezdik. Bunların hepsi birbirine çok yakındı. En çok ilgimizi çeken yer, bir fıçı biçiminde olan, tavanı yuvarlak ve içi gayet güzel döşenmiş bir şapeldi. Kayanın içine iki sunak ve piskopos

koltuğu için geniş nişler oyulmuş. Piskopos koltuğunun bulunduğu yerin etrafı da resimlerle süslenmiş. Bu şapelin çizimini yapmaya çalıştımsa da, görüntüsünü tam olarak veremediğim için notlarıma eklemedim. Şapeldeki azizlere ait resimler çok eski olmadıkları izlenimini uyandırıyor. Azizlerden biri (ό ύγιος – ismi ne yazık ki silinmiş) deveye binmiş olarak gösterilmiş. Bu şapelin yanında üç nişli bir mezar odası bulunuyor. Bunun hemen bitişiğindeki düzgün görünümlü mekânın halen kullanıldığı üzerindeki kilitten anlaşılıyor. Zaten günümüzde bu köyün dışındaki kaya mağaraları, özellikle yamaçların yüksek kısımlarında olanlar veya diğerlerinden uzakta bulunan kayalardaki mağaralar insanlar tarafından ya konut olarak ya da başka amaçlarla kullanılmaktadır. Bu dolaylarda, takriben 30 metre yüksekliğinde olan ve dolaylarındaki kayalardan erozyon sonucu kopmuş, tüften oluşan bir tepenin yamacında bulunan toplu haldeki mağaraların önü tamamen açık olmasına karşın, içeriye girilemiyor. Buranın bir zamanlar bir kilise olduğunu tahmin ediyorum.

Böylece zevkli bir gezi yaparak çok iyi değerlendirdiğimiz günün sonunda kayaların içine oyulmuş evimize döndük. Ama köyün fanatik gençlerinin bu gezimiz sırasında peşimizi bırakmadıklarını ve laf atarak bize sataştıklarını da eklemeliyim. Elbette ki biz onlara aldırmadık. Ama bundan anlaşılıyor ki, bir zamanlar tamamen Hıristiyanların yaşamakta olduğu bu vadide artık bu dinin etkisinden eser kalmamış...

Kayanın içine oyulmuş olan evimize döndüğümüzde, ev sahipleri bizi dostça karşıladılar. Yaşlı baba, artık dünyadan elini etiğini çekip ömrünü burada tamamlamaya razı olmuş görünüyor. Çok geçmeden bize güzel bir akşam yemeği sunuldu ve yemeğe yaşlı ev sahibimiz de katıldı. Ticari işleri yürütmeyi üstlenmiş olan ve Ürgüp'ten dönen büyük oğul, bizimle birlikte sofraya oturmadı. Tahminime göre, bu yörede konuğa duyulan saygıdan ötürü böyle davranılıyor. Sohbetimiz sırasında ailenin büyük oğlu, bize Ürgüp'te rastladığını ve bize seslendiğini söyledi. Hatta bizim ticaret amacıyla buraya gelen Frenkler olduğumuzu sanıp bir iş bağlantısı kurmak istemiş. Bu adam fazla konuşarak bizi biraz rahatsız etmeye başlamıştı. Aslında Türkler daima çok vakur ve mesafeli davranırlar... Ama bu adam soyunun bazı özelliklerini yitirmiş gibi görünüyordu. Sanırım bizden bazı

alkollü içkiler almayı umuyordu. Gene de ondan önemli bilgiler edindik. Türkçeyi çok iyi bilen yol arkadaşım, bu bilgilerden daha da çok yararlandı.

Mağara insanlarının kurmuş olduğu bu çok özgün Martschanne [?] Köyü 225 haneden ibaret olup, halkının tümü Müslüman. Bize anlatılanlara göre, yaz aylarında, özellikle de yaz başında, bembeyaz tüf kütleleriyle çevrili olan bu derin vadi İstanbul'dan daha serin oluyormuş, çünkü bu mevsimde burada kuzey rüzgârları esermiş. Ayrıca buradan geçen derenin suyu da çok bol olduğundan, etrafta fazla toz görülmezmiş. Ama yaz sonuna doğru derenin suyu azalınca, burada yaşamak dayanılmaz hale gelirmiş. Sonbaharda su gene artarmış. Eğer bu yörede su kıtlığı baş gösterirse, burada yaşayanlar, yumuşak tüf malzemesinin sağladığı kolaylıktan yararlanılarak yapılmış olan sarnıçlardan yararlanırlarmış ve bu sayede su kıtlığının üstesinden gelirlermiş. Köy sakinleri, buradan geçen derenin Avanos yakınlarında Kızılırmak'a kavuştuğunu söylüyorlar. Ama tahminime göre, bu köy ırmağın çok yakınındaki ıssız vadide değil, biraz daha gerideki tepelerin eteğinde bulunuyor. Ev sahibimizden bu yöredeki fiyatlar hakkında da biraz bilgi edindik: Bir okka kuru üzüm bir kuruş, Kayısı ise bunun iki katı. (Ben söylenenleri böyle anladım, ama yol arkadaşım her ikisinin de aynı fiyata satıldığını ileri sürdü.) Geceyi geçirdiğimiz kaya evi çok güzel ve geniş olmakla beraber, bütün gece pirelerin hücumuna uğradığımızdan hiç de rahat edemedik ve ertesi günü her zamanki gibi dinlenmiş olarak kalkmadık. Buna rağmen yola devam etmeden önce, buranın en ilginç birkaç kaya mağarasını gezip görmeye karar verdik. Özellikle Texier'in övgüyle anlattığı ve ev sahibimizin de görmeye değer olduğunu söylediği kiliseleri ziyaret etmek istiyorduk.

Eski insanların ibadet mekânı olarak kullanmış oldukları kaya mağaralarının bulunduğu bu çok özel biçimlenmiş vadi Matiane Deresi'nin [Damsa Çayı Vadisi] bir kolunun geçtiği yerdedir ve buraya Korome [Korama/Göreme] denmektedir. Ama bu, köyün değil çok eski mağara insanları bölgesinin adıdır.[95] Ne yazık ki önceden yanımıza bir mum almadığımızdan, batı yönündeki ilk ibadet evinin içindeki ayrıntıları açıkça seçemedik. Aslında şapel o kadar geniş ki, kilise demek daha doğru olur. Bu ibadet yeri gerek

95 Gerçekten de eski dönemlerde Matiana/Maçan bugünkü Göreme'nin, Korama/Göreme ise 1 km uzaklıkta bulunan manastır vadisinin adıydı –ed.n.

mimari açıdan, gerekse resim sanatı açısından olağanüstü ilginç... Nişlerin önündeki sütunlar İslami üslupta nal biçimindeki kemerlerle birbirine bağlanmış. Texier bu nedenle buradaki mimari tarzının, sanıldığı kadar yakın zamanlara ait olmadığına hükmetmiştir. Ama eski zamanlara ait olduğunu gösterecek hiçbir kanıt da bulunmamaktadır. Buradaki çeşitli mağara evlerinin hangi zamana ait olduklarını belirlemek mümkün değilse de, çoğunun Leo Diakonus'tan[96] –yani 10. yüzyıldan– uzun süre önce kullanılmakta oldukları kesindir. Bu yazarın Kapadokya'daki mağara evlerini anlattığı eserinde (*Histor.* III, 1, Bonn Yayını s. 87) bu mağaraları kastettiği kesin değilse de, kuşkuya yer verecek bir durum da yoktur. Ayrıca Leo Diakonus'un, 10. yüzyılda bu mağaralarda insanların yaşadığından söz ederken, çok eski zamanlardaki bir durumu anlattığını akla getiren bir ifade kullanması da ilginç. Oysa hiç kuşku yok ki, bu mağaraların pek çoğu, yakın zamanlarda kullanılır hale getirilmiş ve içinde yaşanmıştır. Bu belirtilerden hareket ederek şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: 10. yüzyılda, Hıristiyanlığın henüz yasaklanmadığı zamanda, bu bölgenin halkı, çevredeki açık araziye dağılmış olarak yaşamaktayken, daha sonra, Selçuklu hanedanı zamanında Osmanlıların güç kazandığı yıllarda, eskiden barındıkları yerlere sığınmış olabilirler. Kesin olan şudur ki, bu mağara evlerinin ve mağaralardaki şapellerin çoğu da nispeten yeni zamanlara aittir. Bu çok ilginç konu hakkında yol arkadaşımın görüşüne yer vermekte yarar görüyorum.

> Aslında elimizde bu mağaraların antikçağdan kaldıklarını gösteren bir delilin bulunmaması ve mağaraların içinde eski madeni paralara rastlanmaması nedeniyle, dostum bana biraz ihtiyatlı bir yanıt verdi. Yerli halk bu konuda sorgulandığında, onlardan da olumlu bir yanıt alınamıyor. Bu yörenin ilk yerlilerinin kim olduğuna gelince: Burada Türklerin istilasından önce, yani bundan 400-500 yıl evvel Rusların [?] yaşadığı ve bu evleri onların yaptığı, Osmanlılar, burayı ele geçirdiklerinde, onları buradan sürdükleri iddia ediliyor.

96 Anadolu'da Efes yakınlarındaki Kaloe'de 950'de doğdu. Konstantinopolis'te eğitim gördü, imparatorluk sarayında diyakoz oldu, adındaki Diakonus unvanı buradan gelir. Bizans imparatorlarından II. Romanos (959-963), Nikiforos (963-969), Çimiskis'in (969-976) hükümdarlık dönemleriyle II. Vasileios'un (976-1025) hükümdarlık döneminin ilk yıllarını kapsayan bir tarih yazdı –ed.n.

Bu anlatılanlar pek sağlam bir temele dayanmasa da, diğer koşullarla birleşince, önem kazanıyor ve Selçuklular dönemine ışık tutuyor. Dr. Mordtmann'ın tahminine göre, bu tüf konileri [peribacaları] büyük bir olasılıkla çok yakın zamanlarda, belki de Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra buralarda ve Konya dolaylarında egemenlik kuran Karaman Beyliği zamanında oluşmuştur. Bu tezi muhtemelen çok az kişi kabul edecektir. Oysa Dr. Mordtmann'ın bazı ayrıntılar hakkında ileri sürdüğü savlar bence daha önemlidir. Dr. Mordtmann diyor ki:

> Kiliselerin mekânları oldukça geniş, sütunlar, sunaklar, piskopos koltuğu ve narteks kayaların işlenmesi, biçimlendirilmesiyle oluşturulmuş ve fresklerle süslenmiş. Bu yapıtlar da oldukça iyi korunmuş. Sadece insanların yüzleri biraz bozulmuş. Aziz isimlerinin çoğu okunabiliyor. Bu yazıların, Rumların barbarca diye nitelediklerı bir yazıyla yazılmış olması, o dönemde Rumların artık Türkçe konuşmakta olduklarını gösteriyor. Bizim ziyaret ettiğimiz kiliselerde ve şapellerde azizlerin resimleri dışında hükümdar resimlerinin bulunmaması da dikkatimizi çekti. Oysa Bizans döneminde yapılan kiliselerde ve şapellerde kesinlikle dönemin hükümdarının da resmi bulunurdu. Bundan çıkan kesin sonuca göre, bu mağaraların içindeki resimler, ülkenin bir İslami devletin egemenliği altına girmiş olduğu dönemde, yani en erken Selçukluların, Karamanların veya Osmanlıların egemenliği döneminde yapılmıştır. Bunu kanıtlayacak birkaç örnek de gösterilebilir: Bir resimde Peygamber Daniel (Yazılış biçimi: fjANHHΛ), sol elinde rulo halinde bir belge tutmakta olan genç ve zarif giyinmiş bir delikanlı olarak gösterilmiştir. Belgenin üzerinde Peygamber Daniel'in sözleri (Bölüm 2, satır 44) yazılıdır: ANACTHCH OΘC TOY OYPANOY BACHΛHA HTHC HC TOYC EΩNAC OY ΔHAΘA...

Dr. Mordtmann'ın açıklaması bundan ibaret...

Texier'in, bu resimlere dayanarak Bizans dönemi ikonografisinin seyrini izlemenin mümkün olduğunu ileri sürmesi, ancak genel anlamda

doğru olarak kabul edilebilir. Buradaki resimlerin çoğu Bizanslıların azizlerine ait olmakla beraber, resimlerin yapılış tarzı gerçek Bizans üslubunda değildir. Resimlerin yapıldığı zamanı saptamak gerçekten çok zor. Bu resimlerin çok özgür bir üslupta yapılmış olması, 12. veya 13. yüzyıllara ait olmadıkları izlenimini uyandırıyor.

Ziyaret ettiğimiz ikinci şapel çok saklı bir yerdeydi. Çevresindeki kayaların çökmesi nedeniyle, eski girişi kapanmış olduğundan, şapele girmek oldukça zorlaşmıştı. Bu şapelde bulunan özenle yapılmış aziz resimlerine uzun, yazılı metinler eklenmişti. Ama bu yazılardan resimlerin hangi yılda yapılmış olduğunu anlamak mümkün değil. Metinlerde dil kurallarına uymayan ayrıntılara rastlanıyor. Bu aziz resimlerinin de çok sert ve yalın olan Bizans üslubunda yapılmamış olması dikkatimi çekti. Gezdiğimiz son kilisenin de iç mekânı çok genişti ve cephesi çok yoğun bir taş işçiliği ile bezenmişti. Kilisenin içindeki aziz resimlerinin arasında Konstantinos ile Helena'nın resimleri dışında Teofilaktos, Eudoksia ve diğer bazı azizlerin de resimleri bulunuyor. Bu kilise, özellikle günümüzdeki Anadolu Rumları tarafından kutsal sayılıyor olmalı, çünkü kısa bir süre önce kalabalık bir Hıristiyan topluluğu buraya hac ziyaretine gelmiş ve kaya içindeki şapelin önündeki meydanda kamp kurmuş.

Uçhisar Yolunda

Bizim için çok ilginç olan bu kilise ziyaretini tamamlayıp kaya içindeki evimize döndük. Burada bize güzel bir kahvaltı hazırlamışlardı: Bize sunulan yiyecekleri büyük bir keyifle yedik. Ama herhangi bir Avrupalı bu kahvaltıyı kuşkusuz çok yadırgardı, çünkü yemeğimiz kuru kayısıdan ve yumurtadan ibaretti. Açlığımızı giderdikten sonra Udjassar [Uçhisar] ve Nevşehir'e gitmek üzere yola çıktık. Birinci yerin adıyla ilgili tam bir bilgi edinemedik. Benim kanıma göre, aslında bu yerin adı Türkçe değil. Buraya yerleşen Türkler, eski adına benzer bir ad uydurmuşlar ve bunun bir anlamı olmasına da dikkat etmişler... Büyük bir olasılıkla bu yerin eski ismi Udjassa [?] iken, Türkler bu sözcükten Uçhisar adını türetmişler. Nitekim Dr. Mordtmann'ın tahminine göre, Karahisar adı da Carissa'dan türetilmiştir. Yüksek bir yaylada bulunan bu yer (Uçhisar), Matiane Deresi'nin

geçtiği vadi çanağına doğru indiğimiz sırada dikkatimizi çekmişti. Ama oraya ulaşmak için Matiane'nin ötesinde bulunan derin uçurumun etrafından dönmemiz gerekiyordu ve bu yüzden yolumuz çok uzayacaktı. Ayrıca sabahtan beri hava giderek kötüleşmekteydi. Nitekim sonunda şiddetli bir yağmur başladı. Bu yüzden bir an önce Nevşehir'e ulaşabilmek için acele etmek zorunda kaldık. Katırcımız, bulunduğumuz yerde atlarını yemleyecek tahıl bulamadığından, bizden önce yola çıkmıştı... Buradan ayrılırken, kayalıkların içindeki köyün bir tablo güzelliğindeki manzarasına başka bir yerde rastlamanın mümkün olmadığını düşünerek, bu güzellikleri bir kez daha belleğime kaydetmeye çalıştım ve bir tepenin üzerinden görünen Erciyes Dağı'nı son kez kısaca seyrettim. Sonra yolumuza devam ettik.

Nevşehir

Uçhisar ile Nevşehir arasındaki arazi aslında hiç de ilginç ve değişik bir görünüme sahip değil. Yolumuzun üstünde sadece yer yer lav birikintilerine rastladık. Bu nedenle de, havanın bozmasından ötürü büyük bir kaybımız olmadı. Yeni şehir anlamına gelen Nevşehir, yolumuzun güneybatısında bulunuyor ve bir tepenin yamacından doruğuna doğru uzanıyor. (Kentin adı, bazı kimselerin sandığı gibi Nemşehir değil!) Bu tepenin yamacındaki derin bir yarın kuzeyinde ve yolun doğusunda Nar veya Nor adında küçük bir yerleşim bulunuyor.[97] Bu bölgenin önemli bir kenti olan Nevşehir'in Rum, Ermeni ve Osmanlılardan [Müslümanlardan] oluşan nüfusu günümüzde 25.000-30.000 kişi dolaylarındadır ve büyük bir olasılıkla Rumlar çoğunluktadır... Evlerin hemen hemen hepsi beyaz badanalı olduğundan, güzel havada kentin manzarası oldukça iç açıcı olmalı diye tahmin ediyorum. Ama burada, kentin tekdüze görünümüne çeşni katan yüksek binaların, kulelerin ve minarelerin bulunmaması bir eksiklik olarak hissediliyor. Biz birkaç saat dinlenmek için bir hana uğradık. Hanın alt katında yolcular için odalar

97 Nar Kasabası ve önceki yerleşim yeri olan Nyssa, bugüne kadar, Roma, Bizans, Danişment, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamıştır. Nar'ın Selçuklular öncesi yerleşimi olan Nisa (Nyssa) şehri bir Bizans şehri idi ve bugünkü Nevşehir ve Nar arasındaki bir yerde bulunmaktaydı. Nyssa, 1157'deki Danişmentliler ve Selçuklular arasındaki savaşta tamamen yok olmuştur. Nar Kasabası 11. yüzyılda 'da ağırlıklı olarak Hristiyan nüfusa sahip ama göçebe Türklerin de yerleştiği bir köydür. 1584 yılı Tapu-Tahrir Defteri'ne bakıldığında, devlete vergi veren kayıtlı 49 kişinin 34'ünün Hıristiyan isimli olması bu olguyu desteklemektedir –Nar Belediyesi web sitesi (erişim 21 Mart 2017).

bulunuyor, üst katta ise bir kahvehane var. Odalar oldukça düzgün olmakla beraber, kahvehane çok pis ve bakımsızdı. Bu yörenin maddi zenginliğine büyük katkısı olan bu kent, benim ilgimi fazla çekmediğinden, kentin içinde biraz dolaşmakla yetindim. Gezimiz sırasından kentin Ermeni halkı bizi çok rahatsız etti. Bizi sürekli olarak merakla izliyor ve laf atıyorlardı. Bir an önce rahatlamak için onlardan uzaklaşmaya çalıştık. Bu arada yağmur da dinmişti. Dr. Mordtmann Nevşehir hakkında şu açıklamayı yaptı:

> Burası eskiden Muşkara adında bir köydü. Burada doğmuş olan İbrahim Paşa,[98] Büyük Vezir konumuna getirilip 1718'den 1730'a kadar bu görevde kalmıştır. İbrahim Paşa, bu kentin büyümesi için buraya birçok insanın yerleşmesini sağlamış ve sonunda burası Nevşehir adı verilen bir vilayet haline gelmiştir.

Amacımız, Halys [Kızılırmak] Nehri'nin güney kıyısı boyunca uzanarak Kırşehir'e giden, henüz Avrupalıların görüp anlatmadıkları yolu izlemekti. Ben yanımızdaki zaptiye ile birlikte doğruca Tuzköy'e[99] kadar gitmeye karar vermiştim. Ama zaptiye bizi doğrudan doğruya oraya götüremeyeceğini, daha önce Yarapisson'a [Arapsun/Gülşehir] uğramamız gerektiğini ileri sürüyordu.

Gülşehir

Saat 12.25'te Nevşehir'den ayrıldık ve kuzeybatı yönüne doğru ilerledik. Daha önce sözünü ettiğim kayalık yardaki mağaralarıyla dikkatimizi çeken sağ tarafımızdaki Nar Köyü'nü geride bıraktık. Bundan sonra bir çöl kadar çorak ve çıplak bir araziden geçtik. Nadiren ekili bir tarlaya veya bir üzüm bağına rastlıyorduk. Artık o tüf konilerden [peribacalarından] oluşan ilgi çekici formasyonları geride bıraktığımızı sanıyorduk. Ama yola çıktıktan 20 dakika sonra, bulunduğumuz platonun solunda, aşağıya doğru eğimli arazinin sol tarafında yeniden birkaç koni biçiminde tüf oluşumuyla karşılaştık. Yarım saat sonra da yokuştan inerken, solumuzda ve sağımız-

98 Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1660-1730), III. Ahmed saltanatında, 9 Nisan 1718 - 1 Ekim 1730 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamı. İsmi Lale Devri ve Nevşehir ile özdeşleşmiştir –ed.n.
99 Tuzköy, Nevşehir'in Gülşehir İlçesi'ne bağlı bir köydür –ed.n.

da koniler [peribacaları] gördük. 5 dakika sonra, yokuşun dibinde, burada güneybatıdan kuzeydoğuya doğru akan dereyi aştık, çok engebeli ve çorak bir araziden geçerek saat 2.55'te Kızılırmak Vadisi'ne ulaştık. Buradan itibaren yönümüzü tamamen değiştirerek, Yarapisson veya Arabisson [Arapsun/Gülşehir] adıyla bilinen 90 metre yüksekliğindeki kayalık tepenin güneydoğuya bakan eteğine doğru ilerlemeye başladık. Bu kayalık tepenin her tarafı mağaralarla delik deşik olmuş durumdadır ve 200 hanelik köy de bu mağaraların arasında kuruludur. Müdürün evi güneydoğudaki yüksekçe bir kayanın dibindeydi. Bize katılmış olan zaptiyeyi burada değiştirmemiz gerektiğinden, müdürün evine uğradık. Nevşehir'de yanımıza aldığımız yaşlı Kürt bize yerleşimler arasındaki mesafeler hakkında yanlış bilgi vermiş ve bizi sürekli yanıltmıştı. Düzgün ve keskin yüz hatlarına sahip olan müdür, bizi büyük bir nezaketle karşıladı ve dostça davrandı.

Irmağın karşı yakasına geçmek için bineceğimiz teknenin yanaştığı iskele köyden beş dakikalık mesafede, akarsuyun bir kıvrımında bulunuyordu. Müdürün bildirdiğine göre, iskelede bir tekne hazır durumda bizi beklemekteymiş, ama hava kararmak üzere olduğundan, bu saatte karşı kıyıya geçmemiz doğru olmazmış.

Dr. Mordtmann, burada yolcuları karşı kıyıya geçiren bir teknenin bulunduğundan haberi olmadığını ileri sürdü. Ayrıca bu yerleşimin adının Gülşehir [Zoropassos/Arapsun] olduğunu, ama buraya bu adın verilmesinin nedenini bilmediğini açıkladı.

Tuzköy Yolunda

Burada 20 dakika kadar oyalandıktan sonra yürüyüşümüze devam ettik. Köyün güneyindeki hafif bir yokuşun arkasında, çok çorak bir araziden geçen Kızılırmak göründü. Bizi bu akarsudan geniş bir tüf tepesi ayırıyordu. Kayseri'ye giden, un çuvalları yüklü birkaç deve kervanı ile karşılaştık. Ülkenin durumu iyi olsaydı, bu yol kesinlikle çok büyük bir önem kazanacaktı. Biz, Arapsun [Gülşehir] ile Tuzköy arasındaki üç saatlik mesafeyi iki saatte aşabileceğimizi düşünmüştük. Ama yanılmışız. Sol tarafımızdaki tepelerin etrafından dolaşmak zorunda kaldığımızdan yolumuz uzadı. Sonunda tepelerin arkasından köyde yakılan tezeklerin dumanı göründü

ve biz de rahat bir nefes aldık. Köyün dolaylarında güzel meralar uzanıyor ve buralarda koyun sürüleri otluyordu. Bir derenin içinden geçtikten sonra saat 5.30'da tepelerin arasına gizlenmiş olan küçük Tuzköy'e ulaştık. Rehberimiz Tuzköy'ün 100 hanelik bir yerleşim olduğunu söylediyse de, biz burada sadece 30 hane gördük. Gene de bize gayet düzgün bir oda verdiler ve lezzetli bir akşam yemeği sundular. Ama zaptiyemizi burada değiştiremedik. Rehber olarak yanımıza iki genç adam kattılar. Bunlardan biri Kırım Seferi'ne başıbozuk olarak katıldığını söyledi. Ama bize bu seferde kazandığını söylediği madalyayı gösteremedi.

Öyle sanıyorum ki, yardımcılarımızdan biri olan kurnaz Ermeni, Kırşehir'e bir günde ulaşmamızı istemediğinden, yolu uzatmak amacıyla bu köye uğramıştı. Köy halkının tümü Osmanlı [Müslüman] olup geçim kaynakları hayvancılık ve tuz üretimi.

2 Aralık Perşembe - Saat 7.25'te yola çıkıp 25 dakika sonra bu köye adını vermiş olan maden yatağına ulaştık. Çok geniş bir alanı kaplamasına karşın, büyük bir kısmı harap durumda olan madeni gezdik. Burada tuz çıkarmak için oyulmuş olan tüneller düzgün olmadığı gibi, çoğu da çökmüş. Ben eğri bir oyuktan toprağın altına girip aşağıya doğru indim ve yaklaşık on iki metre derinde bulunan yatay bir tünele ulaştım. Bacaya benzer bir geçit buradan daha derinlere inmekteydi. Fakat bu geçit bana güvenilir görünmediğinden, araştırmalarıma devam etmekten vazgeçtim. Jeolog ve maden yatakları araştırmacısı Ainsworth[100] bile, burada yaptığı araştırmalarını anlatırken, çok dikkatli davranmak gereğini duyduğundan söz etmiştir. Çünkü özellikle yağmurlu havalarda bu geçitlerde çökmeler olurmuş. Ben madende çalışan işçi görmedim. Bu durumdan da, tuz made-

100 William Francis Ainsworth (1807-1896) Britanyalı cerrah, seyyah, coğrafyacı ve jeolog. 1836'da Francis Rawdon Chesney'in liderliğindeki, Fırat Nehri keşif gezisine atandı. Kısa süre sonra da Kraliyet Coğrafya Derneğinin düzenlediği Kalde Hıristiyanları keşif gezisinin liderliğine getirildi. Anadolu'dan, Toros Dağları'ndan ve kuzey Suriye'den geçerek 1840 baharında Musul'a ulaştı. Yaz aylarında Kürdistan Dağlarını dolaştıktan sonra İran'da Urmiye Gölü'ne ulaştı. Ermenistan'dan geçerek 1840 sonlarında İstanbul'a geldi. Bu arada *Researches in Assyria, Babylonia, and Chaldsea* adlı kitabını yayınladı (Asur, Babil ve Kalde Araştırmaları, Londra 1838). 1842'de de *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldsea, and Armenia* (Küçük Asya, Mezopotamya, Kalde ve Ermenistan Seyahati ve Araştırmaları, Londra 2 cilt) yayınladı –ed.n.

ni işletmesinin özenle çalıştırılmadığı kanısına ulaştım. Saptayabildiğim kadarıyla, yüksek nitelikli olan tuz, burada kısmen siyah ve daha çok beyaz katmanlar halinde bulunuyor. Bana, üretimin fazla olmadığını, yılda 500 deve yükü kadar tuz çıkarıldığını bildirdiler. Ayrıca çok ilginç bulduğum bir durumdan da söz ettiler: Buradan elde edilen tuzun büyük bir kısmı, Kızılırmak'ın karşı kıyısında bulunan Hacı Bektaş Köyü'ndeki Hacı Bektaş Tekkesi'ne veriliyormuş, çünkü bu kaya tuzu yatağını Hacı Bektaş adında, Müslümanların çok saygı duyduğu bir kişi keşfetmiş.

1 Batman tuzun ederi 36 kuruş (Batman adı verilen ağırlık ölçüsü altı okkaya tekabül eder. Ama bu yörede 12 okka karşılığı olan ve büyük batman denen ağırlık ölçüsü kullanılmaktadır). Dr. Mordtmann ile uzun uzun Hacı Bektaş'tan söz ettik. Ama bu konuşmayı buraya aktarmanın gereksiz olduğunu düşünerek sadece Dr. Mordtmann'ın şu sözlerini kaydetmekle yetiniyorum:

> Bildiğim kadarıyla, Hacı Bektaş'ın kurduğu tarikata bütün yeniçeriler bağlıydılar. Günümüzde Türk Devleti'nde birçok üyesi bulunan bu tarikatın merkezi Hacı Bektaş Köyü'dür. Türkiye'deki tekkeler hakkında yıllardır araştırmalar yapmış olan buradaki (İstanbul'da demek istemiş olmalı) Amerikan elçiliğinin birinci Dragomanı Bay J. P. Brown, bana şu bilgiyi verdi: Bektaşi tarikatının temel ilkeleri diğer tarikatlardan çok farklıdır, adeta diğer inançların karşıtıdır ve tamamen ateist bir görüşü temsil eder.

Bu dolaylarda bize verilen bilgi ile bu sözler örtüşmektedir. Öğrendiğimize göre, Hacı Bektaş Köyü'nün halkı tümüyle Kızılbaş tarikatındanmış.

Saat dokuzda bu hemen hemen harabe halindeki kaya tuzu madeninden ayrıldık ve ulaşmak istediğimiz hedefe doğru yola çıktık. Ama Kızılırmak'ın buradaki geniş kavsini izlemek zorunda olduğumuzdan, tasarlamış olduğumuz güzergâhın biraz daha güneyinden ilerliyorduk. Yarım saat sonra nehir yatağı kavsinin en uç kısmına ulaştık. Burada ırmağın kıyısında yükselen dik bir tepeye tırmandık. Etrafta görünen çıplak arazide ekili tarlalar çok azdı. Irmağın karşı yakasında gördüğümüz derenin kenarında, iki

kavak ağacının gölgesindeki değirmen, akarsuyun gücüyle işlemekteydi. Buralarda, derelerin kenarında kavak ağaçlarına sık sık rastlanıyor...

Kayatuzu ocağından ayrıldıktan bir saat kadar sonra tekrar güzel tarım arazilerinden geçmeye başladık. Bize bildirildiğine göre, bu tarlalar da uzakta kalmış olan Tuzköy'e aitmiş. Köy halkı dolaylardaki her verimli toprağı değerlendiriyor... Irmağın karşı kıyısından on beş dakikalık mesafede, yüksek tepelerden oluşan kıyının ötesinde Segerli [?] Köyü ve tepelerin yamacında Karapınar Köyü[101] bulunuyor. Sıra halinde birbirini izleyen tepelerin ilerisinde de Berekli [?] Köyü var. Bu dolaylarda, her tarafta tuz katmanlarının zeminin yüzeyine çıktığı görülüyor. Burada Kızılırmak akarsuyuna Tuzlu Irmak adı verilebilir. Nitekim Eski Yunanlar da bu adı kullanıyorlarmış.

Yolumuz giderek yükselen, oldukça çorak bir araziden geçmekteydi. Nadiren bir meraya rastlıyorduk. Sol tarafımızda, uzaklarda tepeler görülüyordu. Saat 9.30 dolaylarında bu tekdüze görünüm değişti. Kısmen bataklığa dönüşmüş olan bir meranın ortasından geçen küçük bir dereyi izledik. Solumuzdaki tepeden gelen gürültülerden, burada insanların yaşamakta olduğunu ve birkaç evden ibaret de olsa, bir yerleşimin bulunduğunu anladık. Saat 9.45'te, (Güney 20 derece Batı yönünde) Hasan Dağı göründü. Dağın büyük bir kısmı karla kaplıydı. Biz kuzeybatıya doğru yönelerek ırmağa yaklaştık. Kıyı yakınındaki dağın yamacında Yağmurlu Köyü[102] görünüyordu. Kızılırmak bu dolaylarda geniş kıvrımlar çiziyor ve ortalama 90 metre olan genişliği, daha ötedeki bir kıvrımın en geniş yerinde en az 300 metreye ulaşıyor. Buralarda ırmağın içinde adacıklar bulunuyor. Biz dik yamaçlı tüf kayaçlarının hemen dibinden, ırmağın kıyısını izleyerek on beş dakika ilerledikten sonra, tepedeki kayaların içine oyulmuş mağara evlerinden oluşan bir köye ulaştık. Günümüzde terk edilmiş olan bu köydeki mağara evleri büyük bir olasılıkla eskiden meskûndu ve o zamanlar burası bir balıkçı köyü idi. Kayalarda güvercin barınakları da vardı. Tahminime göre bu oluşumlar eskiden nehir boyunca daha büyük bir mesafe boyunca yayılıyordu. Ama günümüzde kısa bir süre sonra kıyı

101 Nevşehir'e bağlı Karapınar Kasabası –ed.n.
102 Yağmurlubüyükoba Köyü, Kırşehir –ed.n.

yeniden düzleşiyor. Gene de alçak ve yuvarlak tepelerin gerisinde, küçük veya büyük aralıklarla tüf konileri [peribacaları] görülmesi, bu platodaki oluşumların bir zamanlar çok daha geniş bir alanı kapladığına işaret ediyor. Bu özgün formasyonların çizimini yaptıktan sonra, saat 9.40'ta oradan ayrıldık ve yola devam ettik.

Ben çizimle meşgulken, yol arkadaşım arazi şekillerini daha yakından inceledi ve sonradan saptadıklarını şöyle açıkladı: Bu tüf konileri [peribacaları] Ürgüp'te ve Matiane [Göreme] dolaylarındakiler kadar yüksek değil. Eskiden buradaki mağaralarda yaşandığı açıkça belli oluyor. Yakınlardaki mezarların biçiminden anlaşıldığına göre, burada Türk işgalinden sonra da yaşanmış. Kayanın bir yerine oyulmuş olan büyük bir mekânın arka duvarında bir kapı bulunuyor. Bu kapıya ulaşmak için kayanın içine oyulmuş bazı deliklerden yararlanılıyor. Belki de buraya tırmanmayı kolaylaştırmak için yukarıdan bir halat sallandırılıyordu.

Bulunduğumuz yerden sonra ırmağın kıyısındaki tepeler alçaldı ve çevre daha geniş ve açık bir araziye dönüştü. Saat 11.05'te A'bu-Schar [Abuşar?] adıyla bilinen bir köye ulaştık. On beş hanelik köyün çok alçak taş evlerinin arka tarafları ırmağın kıyısındaki tepelere dayanıyor. Evin en büyük odasının kayanın içine oyulmuş olmasından ötürü, bu evler de kısmen mağara evleri kategorisine dahil edilebilirler... Köyün kâhyası bize kahvaltı hazırlatırken, ben taşlık tepelerden birine tırmandım ve son kez Erciyes'in zirvesi yönünde ölçüm yaptım: (doğu 24 derece güney) Böylece doğaya tapan antikçağ insanlarının Tanrısallaştırdığı bu olağanüstü güzellikteki dağa veda ettim. Bulunduğum yerden doğu 40 derece güney yönünde başka yüksek bir dağ, üçüncü dağ da güneydoğuda görünüyordu. Hasan Dağı ise güney 35 derece doğu yönündeydi.

Abuşar [?] Köyü Niğde'ye bağlıdır. Köyün bulunduğu çevre oldukça ıssız olmakla beraber, insanların buradaki huzurlu ortamdan memnun oldukları anlaşılıyor. Bu köy halkından iki yaşlı kadınla sohbet etmek fırsatını bulmamız, Dr. Mordtmann'ı ve beni çok memnun etti. Şimdiye kadar Avrupa'dan gelen bir gezginle karşılaşmamış olan kadınlar, meraklarını yenemeyerek bizi yakından görmek için yanımıza geldiler. Sanırım sakallı olmamız onlarda iyi bir izlenim bırakmıştı. Yolculuk sırasında suların

içinden geçerken ayaklarımın ıslanmaması için ayağıma geçirmiş olduğum yüksek çizmeleri hayranlıkla incelediler. Bu giyim tarzını bir erkeğe yakıştırmış olduklarını tahmin ediyorum. Bizimle gayet akıllıca sohbet ederken, bir yandan da at kıllarını eğirip ip üretiyorlardı. At kıllarını sol kollarına dolamışlar, sağ ellerinde de kıllarla birlikte üç ince tahta parçasından yapılmış basit bir araç [öreke, kirman?] tutuyor bunu sürekli döndürüyorlardı. Buradaki insanlar, özellikle kadınlar, köylerinden hiç ayrılmıyorlar. Belki erkeklerin bazıları zaman zaman Kırşehir'e kadar gitmiş olabilirler. Kâhya dışında, köyün bütün erkekleri tarlada çalışmakta olduklarından, köyde kadınlardan başka kimse yoktu. Bizimle konuşan iki Türkmen kadınının yüz ifadeleri, tıpkı bizim ülkemizdeki köylü kadınlarında da olduğu gibi, kalplerinin saflığını ve iyi niyetlerini yansıtıyordu. Üstlerine geçirdikleri kat kat giysiler gayet temiz ve düzgündü. Yörüklerde ve Türkmenlerde âdet olduğu tarzda giyinmişlerdi. Başlarını örtmemişler ve yüzlerini bir peçeyle gizlememişlerdi. Başlarına sadece etrafına bir yemeni dolamış oldukları yüksekçe bir başlık geçirmişlerdi. Bacaklarına bol birer şalvar çekmişler ve geniş, çizgili bir gömleğin üzerine bir kaftan ve bir hırka giymişlerdi. Bu kadınlardan, köyün üretimi hakkında da bilgi edindik. Burada arpa, buğday, mercimek, bezelye ve kenevir yetiştiriliyor ve anlaşıldığı kadarıyla köylüler refah içinde yaşıyorlar...

Bu köye uğramış olmaktan çok memnun olduksa da, çevrede hiç ağaç bulunmamasını yadırgadık.

Saat 12.30'da yeniden yola çıktık. Ama doğruca Kırşehir'e giden yola ulaşmak için Kızılırmak üzerinden geçen köprüye yönelmeyip, yoldan biraz uzakta bulunan Abuşar [?] Köyü'ne doğru ilerledik. Ama sonradan yoldan sapmamızı telafi etmek için ana yola dönecek yerde, sürekli daha batıya, batı 20 derece güney yönüne doğru ilerledik. Meğer Ermeni yardımcımız, rehberlerimizi kandırmış ve bir an önce köye ulaşabilmek için onları doğru yoldan saptırmış... Yolumuz çok güzel bir tarım arazisinden geçiyordu. Köylüler sabanla tarlalarını sürüyorlardı. Ama gördüğüm kadarıyla buralara henüz yeterince yağmur yağmamıştı. Geçmekte olduğumuz arazi Abuşar'da [?] oturan birkaç aileye aitmiş. Buradaki insanlar işlemek için en iyi toprakları seçer, diğerlerini işlemeden bırakırlarmış.

Daha sonra gene 200-300 mandanın yayıldığı meraların arasından geçtik. Karşımıza Kırk-Er [?] Köyü çıkınca, rehberimizin bizi neden buralardan geçirdiğini ve yolumuzu uzattığını anladık. Ben grubumuzdan ayrılıp önden giderek köye yaklaştığımda, köylüler tekdüze günlük yaşamlarına farklılık getiren bu yabancıların ziyaretinden ötürü şaşırarak bizimle ilgilendiler. Doğru yoldan sapmış olduğumuzu, izlememiz gereken yolun ilerde, sağ tarafta kaldığını anlattılar. Bundan böyle işe aldığımız Ermeninin bizi aldatmasına izin vermemeye ve köydeki insanlardan bilgi alıp ona göre hareket etmeye karar verdim. Rehberlerimizden biri genç ve çok becerikli bir adam olmasına rağmen, her iki yardımcımızı işten çıkardık ve köyde fazla oyalanmadan, bizi köprüye ulaştıracak yola saptık. Adamlarımız da köyde bir rehber bulup onun gösterdiği yoldan bize yetiştiler. Söz konusu köy, 50 hanelik olup evlerin tümü taştandı. Burası da bir Türkmen köyü idi. Köyden ayrıldığımızda saat 2.30'du. Bundan sonra hep kuzeye doğru ilerledik ve çeyrek saat sonra, sol tarafımızdaki yüksek araziden aşağılara doğru akarak Kızılırmak'a kavuşan küçük bir dereden geçtik. Etraftaki verimli tarlalar bu dereden tarlalara doğru uzanan kanallarla sulanıyordu. Çevredeki meralara at sürüleri yayılmıştı. Yolumuzun üzerinde rastladığımız başka bir akarsuyun kıyısını izleyerek saat 3.50'de karşı kıyıya geçtik. Burada dar ve engebeli bir yoldan ilerledik. Dere yatağı kayalıkların arasından geçiyordu ve hemen sağımızda yüksek bir tepe vardı. Saat 4.15'te Tuzköy'den gelen düz yolun üzerindeki köprüye ulaştık. Böylece bizi yanlış yollara saptıran Ermeni

rehberimize bizi aldattığını kanıtlama fırsatını da bulmuş olduk. Aramızda şiddetli bir tartışma çıktı. Ama sonunda rehberimiz bütün bağırıp çağırmalarına, itirazlarına ve hatta tehditlerine rağmen, haksızlığını kabul etti ve bizi hemen o akşam Kırşehir'e ulaştırmaya söz verdi. Aslında biz de yola çıktığımızda, normal yol üzerinden o gün Kırşehir'e ulaşmayı tasarlamamıştık.

Kızılırmak üzerinden geçen on iki kemerli Kesikköprü'nün[103] orta yerinde bir aralık vardır ve iki yakası tahtadan yapılma bir kapakla birleştirilmiştir. Köprünün sol tarafındaki dokuz kemer iyi korunmuş durumdadır. Bir levha üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre, bu köprü İslami dönemde inşa edilmiş... Zamanımız kısıtlı olduğundan, yol arkadaşım yazıttaki tarihi okuyamadı. Kızılırmak, bu heybetli köprünün altından büyük bir güçle akıp geçiyor. Kıyıları günümüzde tamamen ıssız ve çorak durumdaysa da, bu her zaman böyle değildi. Bundan pek uzun olmayan bir süre önce buradan geçen yol çok işlekti. Nitekim ırmağın kuzey kıyısında, köprünün bitiminde çok güzel, eski bir han var, ama şimdilerde terk edilmiş durumda... Hanın yakınında bulunan ve terk edilmiş olan köy, Kiepert'in[104] haritasında hâlâ Köprü Köy adıyla kayıtlı. Ülkedeki ulaşım olanaklarına hizmet eden bu tür yararlı yerleşimlerin devletin ihmalkârlığı yüzünden harabe haline gelmesi çok üzücü. Ama öte yandan günümüzde ticaret koşullarının çok değiştiğini de hesaba katmak gerek. Karadeniz'deki ulaşımın ülkenin iç taraflarında yerleşmiş olan halka açılmış olması, yeni olanaklar doğurmuştur. Ülkedeki bazı bölgelerin güvencesizliği de, buraların terk edilmesine neden olmuş-

103 Kırşehir'in merkez ilçesine bağlı Kesikköprü Köyü adını bu köprüden almıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyasseddin Keyhüsrev'in 1251'de yaptırdığı köprü on üç kemerlidir ve 220 metre uzunluğundadır –ed.n.

104 Baba-oğul Alman coğrafya ve kartografi uzmanları. Johann Samuel Heinrich Kiepert'in (1818-1899) başta gelen harita çalışması 1843-1845 arasında yaptığı 1:1.000.000 ölçekli *Karte von Kleinasien*'dir. 1845'te *Generalkarte von Kleinasien* adlı ve 1:1.500.000 ölçekli bir harita daha neşretti. Ömrünün son on yılı içinde, Türk haritacı ve coğrafyacılarının, oğlu Richard Kiepert'in haritasını neşrine kadar en fazla kullandıkları iki eserini yayınladı. Bunların birincisi, 1:250.000 ölçekli *Spezialkarte vom westlichen Kleinasien* adlı Batı Anadolu haritasıdır. Bu harita H. Kiepert'in ölümünden sonra 1:200.000 ölçeğiyle *Garbî Anadolu Erkân-ı Harbiyye* Haritası adı altında tekrar yayınlanmıştır (1905). H. Kiepert'in sağlığında basılan son eseri, ölümünden altı yıl önce Berlin'de yayınladığı *Asia Minoris Antique*'tir (1893, 1910). Richard Kiepert (1846-1915) ise babasının ölümünün ardından onun bıraktığı yerden başlayarak Anadolu haritalarıyla ilgilendi. En önemli eseri olan *Karte von Kleinasien*'i yirmi dört pafta halinde ve 1:400.000 ölçeğinde 1902-1906 yılları arasında yayınlanmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun tamamına ait herhangi bir büyük ölçekli harita bulunmadığı için R. Kiepert'in haritasının paftaları tercüme edilip basılarak kullanılmıştır –DİA, cilt: 25, sayfa: 563-564, 2002.

tur. Ama yeni yaratılan koşulların etkisi bence daha baskın... Yol arkadaşım bu konuda çok önemli bazı açıklamalarda bulundu:

> Bu harabe alanını görüp de bundan yanlış bir sonuç çıkarmamalı... Bu bir gerileme anlamına gelmez... İzmir Limanı Anadolu'nun tek ticaret limanı durumundayken, mallar kervanlarla çeşitli yollardan İzmir'e taşınırdı ve bu yolların üzerinde her türlü gereksinimi karşılayacak tesisler bulunurdu. Ama Karadeniz ulaşıma açıldıktan ve çok sayıda buharlı gemi Türk limanlarına uğramaya başladıktan sonra, buralarda en kısa yoldan ulaşımı sağlamak konusunda rekabet baş gösterdi. Böylece Anadolu'daki ticaret koşulları da tamamen değişti. Eskiden çok işlek olan yollar şimdilerde ıssızlaştı. Öte yandan eskiden hiç bilinmeyen yollar hareketlendi. Bu konuda yapılan istatistiklere dair bilgiler, ulaşımda bir gerilemenin olmadığını kanıtlamaktadır.
> Örneğin İzmir Limanı'nda
> ithal edilen malların değeri:

	1833 yılında		1857 yılında	
İthalat	50,359, 454	kuruş	305,936,710	kuruş
İhracat	74,692, 129	kuruş	299,667,790	kuruş
	125,051,583	kuruş	605, 604, 500	kuruş
Sterling	1,250,516	sterling	5,046,704	sterling

1858 yılında, ticaret alanındaki genel sarsıntı nedeniyle ufak bir düşüş görülmüştür.

Kızılırmak Nehri'nin güneyindeki bölgelerin, kuzeybatıdaki bölgelerle bağlantısını oluşturan en önemli ulaşım yolu üzerinde bulunan bu güzel köprü günümüzde tamamen kullanılmaz hale gelmiştir. Yolcular da artık konaklama olanağı bulunmayan bu yolu kullanmaktan kaçınmaktadırlar.

Köprüden geçtikten sonra, kuzeye yönelen ana yoldan batıya sapan bir yan yola girdik ve bir süre ırmağın kuzeydoğu kıyısından ilerledik. Irmağın içinde birçok adacıklar vardı. Sağ tarafta uzanan sıra halindeki tepelerin üstünde ilerleyen deve kervanları hariç etrafta hiçbir hareket yoktu. Biraz sonra ırmağın kıyısına yakın bir yerde dumanların yükseldiğini görünce,

kısa süre sonra bir köye ulaşacağımızı anladık. Orasının Emirler Köyü olup olmadığını bilmiyorum, çünkü tam o sırada rehberimiz bizi bırakıp kaçtı ve ortalıkta beni bilgilendirecek başka kimse yoktu. Biz gene kuzeye yönelen ama hafifçe doğuya kayan yolumuza devam ettik. Kesikköprü'den yarım saatlik mesafede, Kızılırmak'ın bir dönemecinde bu heybetli ırmağa kavuşan ve üzerinde yıkılmış bir köprü bulunan bir dereden geçtik. Kızılırmak, buradan sonra dağlar arasındaki dar bir geçide giriyordu. Biz ise, tamamen ıssız ve el değmemiş bir araziden geçerek yokuş yukarı tırmanmaya başladık. Etrafımız hemen hemen tamamen sessizdi, sadece zaman zaman küçük kuşların sesleri duyuluyordu. Bundan cesaretlenerek yakınlarda bir köyün bulunduğu veya hiç değilse bu dolaylarda insanların yaşadığını umuyorduk. Ama yanılmıştık. Bizi bu ıssız yerlere getirdiğine pişman olan Ermeni rehberimiz de atına atlayıp doğru yolu bulmak için önden gitmişti. Bundan ötürü kendimizi tamamen terk edilmiş hissediyorduk. Birbirimizi ve yolumuzu kaybetmemek için alaca karanlıkta dikkatle ilerlemeye devam ettik. Az öncesine kadar nispeten düzgün olan patika, yağan yağmurda kayganlaşmıştı, üstelik çevremizi güçlükle görebiliyorduk. Saat sekizden sonra birden ilerden sesler, gürültüler duyulmaya başlayınca, Kırşehir'e ulaştığımızı sandık. Çeyrek saat sonra da güzel bir tarım alanının başladığını fark ettik. Buradan itibaren de yolumuzu sık sık şaşırdığımızdan, epeyce oyalandık. Köye giden yolun batıya saptığını sanarak bir köprüden ırmağın karşı yakasına geçmiştik. Nihayet saat dokuz dolaylarında, bir mezarlığın içinden geçtikten sonra, geniş bir tarım arazisinin ortasındaki köye ulaştık. Burada bizi zor durumda bırakmış olduğuna pişman olan Ermeni rehberimiz elinde bir fenerle bizi karşıladı ve küçük bir pazar yerinin içinden geçirerek Latifoğlu Bekir Efendi Hanı'na götürdü. Hayvanların kaldığı ahırın tepesindeki tahta terasta bize döşekler serilmişti. Bu döşekler elbette ki samanların üstüne yayılmış bir kilimden ibaretti.. Altımızdaki ahırda öküzler, merkepler ve atlar toplu halde barındırılıyordu. Akşam yemeğimiz barınağımızdan daha da basitti ve Ainsworth'ün "Kırşehir'de üzüm pekmezinden başka bir şey bulunmaz!" sözlerini doğruluyordu. Çok miktarda yendiği zaman bıkkınlık veren bu besinin Arapça adı Narbek'tir ve Ainsworth bu adı kullanmıştır.

3 Aralık Cuma - Biraz geç bir saatte kenti ve çevredeki bahçeleri gezmeye çıktık. (Bkz. Haritanın batı bölgelerini gösteren kısmında Kırşehir'in planı). Osmanlıların kentleri adlandırmadaki ince duyarlılıkları burada da kendini göstermiştir. Gerçekten de bu kente daha çok yakışabilecek bir isim düşünemiyorum. Çünkü burası tam bir Kır – Şehri.

Önce Büyük Medreseyi[105] görmeye gittik. Söz konusu bina, geniş bir meydanda yer alan ve birçok binadan oluşan bir yapı topluluğunun içinde bulunuyor. Günümüze kadar korunabilen kısımları dörtgen biçimindeki bir temel üzerine oturtulmuştur. En dikkat çeken yeri, çok bezemeli olan cümle kapısıdır. Bu kapı, kaideleri özgün biçimli, burmalı sütunlardan oluşan bir çerçeve içine alınmıştır. Firuze renkli çinilerle süslü ince uzun minaresinin orantıları da çok mükemmeldir. Ama ne yazık ki minarenin tepesi yıkılmıştır. Bu durum, geçmiş zamandan kalma binaların Türkiye Devleti tarafından ne kadar ihmal edildiğini kanıtlıyor. Şimdilerde bu cami bir askeri depo olarak kullanılmaktadır. Yol arkadaşım, camideki yazıtı okudu ve bu binanın Hicri 691 [671] yılında inşa edildiğini ve binayı inşa ettiren kişinin: "Irak ve Acem Sultanı, İslamı ve Müslümanları canlandıran, krallar ve sultanların en asili, fatih Gıyaseddin" olduğunu bildirdi. Dr. Mordtmann buna şu açıklamayı ekledi: Bu da hiçbir tarihi belgede hakkında bilgi verilmemiş biri olmalı! Bana kalırsa bu bir Selçuklu Beyi...

105 Kırşehir'de 13. yüzyılda İlhanlılar döneminde yapılan medrese. Cümle kapısı üstündeki kitabesine göre Kılıç Arslan'ın oğlu III. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında 671 (1272/73) yılında Kırşehir Emiri Nûreddin Cebrâil (Cibrîl) b. Caca tarafından yaptırılmıştır. 19. yüzyıl içinde medresenin harap halde olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra medresenin bir kısmının cami yapıldığı 1325 (1907) tarihli Ankara Vilâyeti Salnamesinde belirtilir. Vakıflar İdaresi tarafından büyük ölçüde restorasyon gören medrese cami olarak yeniden ibadete açılmıştır, bugün de cami olarak kullanılmaktadır. Bu medresenin aslında astronomi ilmiyle uğraşılan bir yer olduğu ve içinde rasat yapıldığı yolundaki iddia ise aydınlatılması gereken bir husustur. Caca Bey Medresesi, Anadolu'da pek çok benzerleri olan, orta avlusu kubbe ile örtülü, "kapalı medrese" tipinde bir yapıdır. Medrese, kesme taş kapılı cephelere sahip enlemesine hafifçe dikdörtgen biçiminde bir yapıdır. Esas cephesindeki taçkapının etrafındaki kaplama şeritler halinde iki ayrı renkteki taşlardan yapılmıştır. Kırık sivri bir kemerin çerçevelediği taçkapının iki köşesinde demet halinde sütunçeler vardır. Medresenin giriş cephesinin sol tarafındaki kubbeli kare mekân, yapının banisi Caca Bey'in türbesidir. Medresenin kıble duvarı dışında, bina bedeninden ayrı olarak 21 m. yükseklikteki minarenin gövdesi de kahverengi ve firuze renginde çinilerle bezenmiştir. Yuvarlak gövdede tuğlalar altta daire şeklinde sıralanırken belirli bir yükseklikten sonra zikzak motif dizileri meydana getirirler. Bu minarenin aslında medreseye bitişik ayrı bir cami binasına ait olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak böyle bir camiden bugün en ufak iz bulunmamıştır –*DİA, yıl: 1992, cilt: 6, sayfa: 539-541*

Medreseye bağlı olan türbede de bir yazıt bulunuyor, ama duvardaki tamirat sırasında üstü örtülmüş...

Buradan ayrılıp hemen hemen tamamen boş alanlar üzerinden geçerek Melik Gazi Han Medresesi[106] adı verilen binaya doğru yürüdük. Dr. Mordtmann binadaki yazıtı da okudu ve bu binanın aslında başka bir kişi tarafından yaptırılmış olduğunu söyledi. Ana kapının üzerindeki yazıt, medresenin Emirü'l-mümin Keyhüsrev Kasım'ın oğlu Sultan İzzeddin Ebül'l Feth Keykavus, zamanında vakfedildiğini ve Melik Fahreddin Behramşah'ın oğlu Muzaffereddin tarafından 644'te (1246) yaptırıldığını bildiriyor. Medreseyi yaptıran kişinin adı, tarih kaynaklarında bildirilen ad ile örtüşüyorsa da, binanın yaptırıldığı tarihler farklı. Böylece burada yeniden bir muamma ile karşılaşıyoruz: Selçuklu Sultanı İzzeddin nasıl oluyor da "Emir'ül-Mümin" unvanını kullanıyor? Bunu yapmakla aslında gasp suçu işlemiş oluyor. Portekiz kralının, Aziz Petrus'un ardılı olduğunu ve İsa Peygamber tarafından vali olarak atandığını iddia etmesi gibi bir durum... Ayrıca bu medresenin neden Melik Gazi Han Medresesi diye adlandırıldığını da anlamıyorum. ... Çünkü ana kapı üzerindeki yazıtta, bu medresenin başka biri tarafından vakfedildiği bildiriliyor. Söz konusu olayın önemine kıyasla fazla güzel ve gösterişli olan bir başka yazıtta da, bu binanın Hicri 1269 yılında onarıldığı bildiriliyor. Binanın cephesindeki zengin bezemelerdeki işçilik, diğer medreselerdekinden daha kaba görünüyor. Bu bina günümüzde de hâlâ medrese olarak kullanılıyor.

Açık bir araziden geçerken, oldukça uzakta, bir tarlanın kenarında inşa edilmiş olan sekizgen biçiminde bir türbe dikkatimizi çektiğinden, onu da görmeye gittik. Bu ziyaretimiz benim için çok yararlı oldu, çünkü bu noktadan Kırşehir'in bulunduğu vadinin planını çizebildim (bkz. haritanın batı kısmı). Bu güzel ve verimli vadi hemen hemen kuzeyden güneye doğru uzanıyor. Uzunluğu 15 kilometreden fazla. Ortasına doğru genişleyerek, beş-altı kilometre kadar sonra 1500 metre enine ulaşıyor. Buradan etraftaki çok yüksek olmayan tepelerin oluşturduğu sıraların arasına doğru birçok vadi uzanıyor. Kırşehir kentinde yerleşimin en yoğun olduğu

106 Mengücüklülerden Melik Muzafferüddin Muhammed b. Behram Şah tarafından 644 (1246) yılında yaptırılan ve daha sonra ortadan kalkan Melik Gazi Medresesi –*DİA*, 2002, cilt: 25, sayfa: 481-485.

bölge tarım arazisinin ortasında yer alıyor. Bunun dışındaki bölgelerde, insanlar birbirinden ayrı küçük topluluklar halinde yerleşmişler. Kırşehir 1.200 hanelik bir kent. Ainsworth'un bildirdiği kadar da harap durumda değil... Bu izlenimi uyandırmış olması şöyle açıklanabilir: Bu değerli gezginin bildirdiğine göre, kent dolaylarında yerleşmiş olan dervişler, kent halkından bekledikleri itibarı görmediklerinden ve umdukları kadar bağış toplayamadıklarından, öfkelenip kente saldırmışlar ve etrafı talan edip harabe haline getirdikten sonra çekip gitmişler. Onlar buradan ayrılınca da burası yeniden toparlanıp düzeltilmiş. Kentteki gezimiz sırasında bizi kimse rahatsız etmedi, tam tersine herkes bize dostça davrandı... Buradaki verimli tarım arazisi kuşkusuz yaz aylarında artan yeşil örtü nedeniyle ziyaretçilerin üzerinde çok daha olumlu bir etki bırakacaktır. Ama ben buraya yazın gelseydim, buranın doğasını bir bakışta görüp değerlendiremezdim. Şimdi yaprakları dökülmüş olan uzun boylu kavak ağaçları mükemmel bir görüntü veriyor. Birtakım sanayi dallarıyla da meşgul olan kent halkının yaşadığı bölgede, bahçelere ve tarlalara büyük bir özen gösterilememesi doğaldır. Kentten uzakta yaşayan insanlar, evlerini bahçelerinin, tarlalarının ortasında yapmayı yeğliyorlar. Dün akşam karanlıkta bu durumun pek farkına varamamıştık. Ama kentten ayrılırken bu saptamamız kesinleşti. Türbenin bulunduğu yerden güney on derece batı yönünde yüksek bir dağ zirvesi dikkatimi çekti. Ama yanımda rehberimiz bulunmadığından, bu dağın adını öğrenemedim.

Türbeden ayrıldıktan sonra doğuya doğru yürüyerek kent merkezine geldik ve hisarın bulunduğu tepeye tırmandık. Aslında buraya hisar tepesi denemez bile... Çünkü günümüzde burada sadece çok eski zamanlardan kalma, kaleye benzer bir binadan çalınan yapı malzemesi ile inşa edilmiş kötü bir resmi bina var. Yapı taşlarının arasında iki-üç eski sütun başlığı gözüme ilişti. Bunun dışında tepenin üstü molozlarla kaplı. Binanın çok kötü görünen girişinin üstündeki yazıttan anlaşıldığına göre, bu bina Emirü'l-mümin Keykâvus Kasım'ın oğlu Gıyaseddin ebu'l-feth Keyhüsrev'in emriyle inşa edilmiş. Yani medreseyi yaptıran kişi bu binayı da yaptırmış. Ama binanın yapıldığı tarih belirtilmemiş. Başka bir tarihi bilgiye göre, Keykâvus'un oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev 1237 ile 1247 arasında yönetimi eline almış. (Verilen

tarihler, yazıttaki tarihten en az iki yıl farklıdır. Bundan anlaşıldığına göre, söz konusu hükümdar 1246 yılında henüz ülkeyi yönetmekteymiş.)[107]

Hisar tepesinden indikten sonra doğruca müdür beyin konağına gittik. Burası geniş bir alanın ortasında, müştemilata benzeyen küçük ve çok bakımsız bir bina... İçeride sadece meclis toplantılarının yapıldığı orta büyüklükteki oda nispeten düzgün görünmekteydi. Binanın bu perişan durumu, kent hakkında kötü bir izlenim uyandırmaktaysa da, aslında bu durum sadece Türkiye'nin devlet teşkilatındaki organizasyon bozukluğundan kaynaklanmaktadır. Görevlilerin sürekli değişmesi yüzünden resmi binaların bakımı ihmal edilmektedir...

Ziyaretimiz sırasında meclis toplantısında olan müdür, bizi işlerinin sıkışıklığına karşın nezaketle karşıladı ve meclis toplantısı sürerken bize yanında yer gösterdi. Müdür, sağlıklı ve sakin bir adam izlenimi uyandırıyordu. Türk kökenli olmadığı yüz hatlarından belliydi. Tahminime göre Arnavut kökenli olabilir... Sohbetimiz sırasında oldukça bilgili olduğunu da saptadım. Burada Dr. Mordtmann'ın müdürle yaptığımız konuşma hakkındaki izlenimlerini aktarmaya gerek duyuyorum:

> Müdür bize şöyle sordu: Bir yıldan beri sultanın çıkardığı bir yasaya göre, Avrupa'dan ülkemize gelecek göçmenlere büyük olanaklar tanınıyor. Buna karşın acaba neden göçmen gelmiyor? Bu soruya yanıt veremedik. Bu ülkeye çok sayıda girişken ve akıllı göçmenlerin gelmesi gerçekten çok yararlı olur. Gerek göçmenler, gerekse yerli halk bu birliktelikten çok yararlanabilirler. Ama eğer göçmenler İzmir ve İstanbul'daki denemelerden elde edilenden daha iyi sonuçlar yaratamazlarsa, Türk hükümetinin ülkeye yabancıların girmesini tamamen yasaklaması, yerinde bir karar olacaktır.

Bu müdür de Niğde'deki paşaya bağlı. Biz bunu daha önceden bilmiyorduk. Hatta Abuşar Köyü'nün de onun yönetimi altında olduğunu öğrendikten sonra bile tahmin etmemiştik. Ama bunun büyük bir önemi yok, çünkü böyle durumlar sık sık değişiyor...

107 II. Gıyaseddin Keyhüsrev (ö. 1246, Alaiye), 1237-1246 arasında Anadolu Selçuklu Sultanıdır ve Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın büyük oğludur –ed.n.

Biz buradan posta beygirleri temin etmek için girişimde bulunmuştuk. Ermeni katırcımızın genç yardımcısı, bizi beş atıyla 400 kuruş ücret karşılığında Ankara'ya kadar götürmeyi teklif edince, onun önerisini kabul ettik. Zaten burada posta beygiri bulmak hiç de kolay değil, çünkü posta idaresinin emrinde çok az beygir bulunuyor. Posta beygirleri temin etme niyetimizden ötürü, Yahşihan'dan[108] geçen kuzeydeki yoldan gitmeye karar vermiştik. Bu kararımızdan dönmediğimize sonradan çok memnun olduk.

Biz yolculuk hazırlıklarımızı yaparken, kent pazarı da hareketlenmişti. Pazar yerinde sıralar halinde dizili tezgâhlar, satış kulübeleri çok güzel görünüyordu ve kentte bir gerileme ve çöküş olduğu izlenimini uyandırmıyordu. Elbette ki Kırşehir, sadece en yakındaki köy halkı için bir alışveriş yeri olmaktan ileriye gidememiştir. Köylüler bu kentin pazarından giyim eşyalarını ve başka gereksinimlerini temin ediyorlar. Buna karşın bu yerleşimde gıda maddelerinin bol olmaması beni şaşırttı. Özellikle kesim hayvanları çok az! Oysa burada çok sayıda Türkmen yaşıyor. Bunlar kent nüfusunun sürekli değişmesine neden oluyor, çünkü soğuk kış aylarını kentte geçirip, yazın iki günlük yol mesafesinde olan yaylalara taşınıyorlar. Kentin yerleşik halkını bahçe sahipleri oluşturuyor. Bunlar kentin yakınında oturmaları nedeniyle, yaz aylarında her gün kente geliyorlar ve mesleklerinin gerektirdiği işleri yapıyorlar. Bazıları zanaatkâr, bazıları tüccar, bazıları da memur olarak çalışıyor. Kış aylarında ise tamamen kente yerleşirler. Uzaklarda oturanlar ise sadece tarımla uğraşırlar, bahçelerini ve tarlalarını ekerler. Kentteki eski medresenin tuğla ile inşa edilmiş olan gösterişli minaresinin yıkılacak kadar harap durumda olmasına karşın, korunması için hiçbir önlemin alınmaması, üzerimizde çok kötü bir etki bıraktı. Şimdilerde o güzel yapının yerine getirmesi gereken görevi, kent içindeki küçük, gösterişsiz bir ahşap minare üstlenmiş...

Kırıkkale'ye Doğru

Saat 1.45'te Kırşehir'in bu küçük mahallesindeki çarşı çok kalabalıklaştı ve biz de oradan ayrılıp kuzeye doğru ilerledik. Kuzeydeki vadi boyunca uzanarak kenti çeviren bahçelerin arasına daldık. Sağ tarafımızda-

108 Kırıkkale'nin merkeze en yakın ilçesidir –ed.n.

ki bahçeler azalınca, tarım arazisinin sona erdiğini sandık. Oysa buradan itibaren bahçeler daha da güzelleşti. Kentten üç çeyrek saat uzaktaki bu bahçelere büyük bir özen gösterilmişti. Her çeşit meyve ağacı yetiştirilmekteydi. Elma ve kayısı ağaçlarından başka üzüm bağları da vardı. Biz Avrupalılar, bu ağaçların budanmamış olmasını yadırgadıksa da, ağaçlarda bir bozulma da saptamadık. Bahçelerin arasındaki yollar da çok bakımlıydı. Karanlıkta bile bu yollarda rahatça yürünebilirdi. Yol arkadaşımın köylülere sorup öğrendiğine göre, sekiz dönüm büyüklüğündeki bir üzüm bağı, üzerindeki bağ kütükleriyle birlikte 1.000 kuruşa satılıyormuş. (1 dönüm = 40x40 =1600 arşın karesi). Saat üç dolaylarında bahçeleri sulayan sevimli derede atlarımızı suladık. Burada vadiyi kuşatan tepelerin yamaçları da ekili tarlalarla kaplıydı. Bunu görünce, Kırşehir'deki müdürün bize bu yörede tahılın bolluğundan söz etmekte haklı olduğunu anladık. Bir buçuk saat kadar yol aldıktan sonra bile, bulunduğumuz 500-600 metre genişliğindeki vadinin verimli toprakları devam etmekteydi. Üstelik evlerin sayısı da giderek artıyordu. Demek ki kentten uzaktaki bu yörenin halkı bütün yıl boyunca bahçelerinden ayrılmıyordu.

Sonunda saat 3.30'da bahçeleri geride bıraktık. Vadinin genişliğinde bir değişiklik olmamıştı ve tarım arazisi de biraz daha yüksek bölgelerde devam ediyordu. Çeyrek saat sonra bir köprünün bulunduğu yerden derenin karşı yakasına geçtik ve akarsuyun sağ kıyısı boyunca ilerledik. Saat 4.10'da yolumuz küçük bir mezarlığın kenarından batıya doğru saptı. Vadi burada genişliyor ve bir bataklığa dönüşüyordu. Yolumuz bataklığın etrafından dolaşmaktaydı. Sağ tarafımızda birçok geniş tarla uzanıyordu. Bundan sonra yolumuz dikleşti. Sol tarafımızda bulunan koni biçimindeki tek bir tepenin önünden geçtikten sonra karşımızda, yarım saatlik yol mesafesindeki başka bir vadinin yamacında bulunan Çun [Çuğun] Köyü göründü. Yozgat'tan doğruca Kırşehir'e giden yol bu köyden geçiyor. Saat 4.50'de Cemala [?] adında küçük bir köye ulaştık Sıradağların arasındaki bir girintide bulunan bu köyün etrafı meyve ağaçlarıyla çevriliydi. Gerisinde yükselen kayalık tepenin üzerinde ortaçağdan kalma bir kale var. Bu 50 hanelik köyde bize gayet temiz ve şirin bir oda sundular. Odanın özenle yapılmış bir ahşap damı ve derin pencere boşlukları vardı. Köy halkının

oldukça refah içinde yaşadıkları da anlaşılıyordu. Köyün çevresinde buğday, arpa ve çavdar tarlalarının dışında geniş üzüm bağları da vardı. Ama köyün kâhyası ile konuşmamız canımızı çok sıktı, çünkü sadece altından söz ediyordu ve bizden yüksek bir ikramiye beklediğini hiç de nazik olmayan bir biçimde açıklıyordu. Aslında bu köyde bize sunulan barınak ve yemek de küçümsenecek gibi değildi ve iyi bir karşılığı hak ediyordu. Ama belliydi ki, bu köyün kâhyası İngilizlere özgü altın hastalığına yakalanmıştı. Çünkü yeni keşfedilmiş olan ülkelerde altın damarlarının bulunduğu haberi buralara kadar gelmişti. Bu yörede yaygın olan bir efsaneye göre, kayalık tepenin üzerindeki binaya Cambaz Kalesi deniyor. Ainsworth ise bu kaleyi yaptıranın Hüseyin Gazi olduğunu ileri sürüyor. Oysa Hüseyin Gazi'nin yaptırdığı kale Ankara'da... Dr. Mordtmann da buradaki kalenin Cambaz tarafından yaptırıldığından kuşku duyuyor. Çünkü resmi tarihçi Saaddeddin'in[109] kitabındaki kayıtlara göre (El yazması kitap s. 134) Sultan I. Mehmed, hicri 809 yılında (yani 1406'da) bu kalede Karaman Beyi ile buluşmuş.

4 Aralık Cumartesi - Sabah saat 7.38'de Cemala'dan [?] ayrıldık ve batı kuzeybatı yönüne doğru ilerleyerek bulunduğumuz vadi girintisinden ana vadiye ulaştık. Yerler tümüyle kırağı ile kaplıydı. Vadi bir-iki kilometre genişliğinde bir düzlükten ibaret olup, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanıyordu ve etrafı küçük tepelerle çevriliydi. Burada toprağın çok verimli olduğu belliydi, ama hiçbir yerde ekili alan görülmüyordu. Zaman zaman bu ıssız vadiden arpa yüklü deve kervanları geçiyordu. Biz yolda beş kervanla karşılaştık. Ancak saat on dolaylarında yeniden ekili tarlalar göründü. Bunlar yakında bulunan 50 hanelik Sofular Köyü'ne aitti. Köyün yakınından bir dere geçmektedir. Ainsworth bu köyden Süghür [?] adıyla söz etmekte ve bu düzlüğün tümüne de Süghür Ovası [?] demektedir. Ama buranın doğru adı Sofular[110] olmalıdır. Dr. Mordtmann bu adı hep değişik biçimlerde yazıyor, kâh Ssofular, kâh Ssofalü diye... Etrafta gördüğümüz eski yapılardan kalma birkaç mermer parçası, burada antikçağlarda da bir yerleşim bulunduğunu gösteriyor. Buradan itibaren yönümüzü tamamen

109 *Tâcü't-Tevârih*'in yazarı Hoca Sadeddin Efendi (1536/7 – 1599) olmalı –ed.n.
110 Sofular Köyü Kırşehir'in Kaman İlçesi'ne bağlıdır. Şimdiki adı Aydınlar'dır –ed.n.

değiştirdik ve kuzeyden 20 derece kadar batıya doğru saptık. Yardımcımız, sıra halindeki tepelerin dibinde bataklıkların bulunduğu için bu sapmanın gerekli olduğunu ileri sürdü. Belli ki, ana vadi batıya doğru uzanırken bir patika bu yöne doğru sapıyor. Tekrar ıssız ve çorak arazide ilerledik ve saat 11.30'da sağ tarafımızdaki geniş bir yarın dibinde Essakodjalla [?] Köyü'nü gördük. Bu 80 hanelik köyde bazı evlerin beyaz badanalı olması köye şirin bir görünüm kazandırıyor. Sol tarafımızda kalan ve kuzeyden esen rüzgârlara karşı korunmuş olan güneye dönük yamaçta çok güzel üzüm bağları uzanıyor. Yardımcılarımız, beraberimizde getirdiğimiz eşyaların atlara düzgün bir biçimde yerleştirilmesiyle meşgul olurken, ben buradan Cemala [?] yönünde bulunan koni biçimindeki trakit kayasını hedefleyerek ölçümler yaptım ve güney 40 derece doğu olarak saptadım. Buradan itibaren önümüzdeki yokuşa tırmanmaya başladık ve saat on ikide tepeye ulaştık. Buradan da bataklıkla kaplı bir dağ geçidine indik. Tepelerde gene küçük meşe ağaçları görülmeye başlamıştı. Sol tarafımızda bulunan ve birkaç evden oluşan bir yerleşimin önünden geçtik. Köyün yakınındaki çayırda birkaç sıska ve bakımsız dana otluyordu. Yarım saat daha ilerledikten sonra, bir vadide çok güzel işlenmiş tarlalar görmek bizi sevindirdi. Tarlaların yeni sürülmüş olduğu belliydi. Daha aşağılara ulaştığımızda, vadinin üzerine yoğun bir sis inmeye başladı ve giderek çevremizi tamamen sardı. Artık birkaç adım ötemizi bile göremiyorduk. Hatta Karagöz Dağı[111] bile sanki kaybolmuştu.

Sonunda saat 1.15'te 60 hanelik Hamit Köyü'ne ulaştık.[112] Ainsworth 20 yıl önce burada mola verdiğinden söz etmektedir. Köyün nispeten iyi olan refah düzeyi günümüze kadar kendini korumuş olmakla beraber, o zamandan beri kişisel güç ve varlık sınırları biraz daralmış. Bizim atlı yardımcılarımızın birinin akrabası olan zengin bir Türkmenin evinde bize güzel, büyük bir oda verdiler ve biraz sonra da bol çeşitli bir kahvaltı sundular. Buradaki Türkmenler Cerid[113] soyundan gelmekte olup 200 aileden ibarettir. Hiramen [?] soyundan gelenler ise 2.000 aileden oluşmaktadır.

111 Sıvas sınırları içindeki Karagöz Dağı bulundukları yerden takriben 300 km uzaktadır –ed.n.
112 Hamit Köyü, Kırşehir'in Kaman İlçesi'ne bağlıdır –ed.n.
113 Ceridli/Cerüdlü, Cerid –ed.n.

Dr. Mordtmann'ın bu yerleşim hakkında yaptığı açıklama benim verdiğim bilgileri tamamlamakta olduğundan, onun sözlerini buraya ekliyorum: (Aslında onun sözleri zaman zaman benim bildirdiklerimle çelişiyor.)

> Burası 30 hanelik bir köy ve arazisinde buğday, arpa, çavdar, kenevir, mercimek, bezelye, fasulye yetiştiriliyor. Ayrıca köyün çok güzel üzüm bağları da var. Köy ahalisi Türkmenlerin Haremeyn [?] soyundan olup üstelik de bu soyun en zenginlerindendir. Eskiden buralara egemen olan derebeylerinden olduklarını söylüyorlar. Ainsworth, bu insanların aksi ve kaba davranışlarından ve konuksever olmadıklarından yakınmışsa da, biz böyle bir izlenim almadık. Tam tersine, bizi dostça karşıladılar ve nerdeyse lüks diye nitelendirebileceğim bir biçimde ağırladılar. Sultanın emirlerine karşı gelmek gibi bir davranış da saptamadık. Köy halkının dış görünüşleri bile maddi olanaklarının iyi olduğunu gösteriyordu, giyimleri gayet düzgün ve temizdi. Hatta bazılarının giysileri ipektendi. Diğer bazı Türkmen kabileleri gibi, bunların bir başkanları yoktu, çünkü başkanları ölmüştü. Diğer Türkmen kabilelerinin başkanları tutuklu olarak Yozgat cezaevindeydiler.

Burada bir saat on beş dakika dinlendikten sonra, yeniden yola çıktık ve çok zengin meralardan geçerek aşağılara doğru indik. Meraların otları şimdiye kadar buralarda hiç rastlamadığım kadar yüksek ve gürdü ve büyük sürülerin beslenmesine müsaitti. Saat 3.30'da küçük bir dereden geçtik ve derenin sol kıyısını izlemeye devam ettik. Çeyrek saat sonra oldukça yüksek bir tepeye tırmanmaya başladık. Bu tepenin üzeri verimli tarlalar ve yeşil meralarla kaplıydı. Sol tarafımızda yeni kurulmuş bir köy göründü. Burası Sultan Hamid'in kurduğu bir yerleşimdi. Çeyrek saat sonra da aynı tarafta, verimli toprağı olan bir vadide, sık sık kullanıldığı belli olan geniş bir araba yolu ile karşılaştık. Hava giderek soğuyor ve içimize işleyip bizi donduruyordu, sis de yoğunlaşmıştı. Bu olumsuz koşullara göğüs gererek saat 4.20'de Merdan Ali (Maden Ali değil!) Köyü'ne ulaştık. Bu köy sadece on haneden ibaret olmasına rağmen, haritada kayıtlı olması nedeniyle Avrupalılar tara-

fından adı bilinmektedir. Seyyahlar, gezip gördükleri yerleri anlatırken, gastronomi ile ilgili nedenlerden ötürü, ayrımcılık yapabiliyorlar. Ama gerçekten de bu köyün olağanüstü ilgiyi hak ettiğini itiraf etmek gerek. Burada barınabileceğimiz oldukça iyi bir yer bulmamızın dışında leziz bir akşam yemeği yedik. Bizzat tanık olduğumuza göre, köylülerin sahip oldukları koyun sürüleri çok iyi beslenmiş hayvanlar... Ayrıca kendi ifadelerine göre, tarlaları da ektikleri tohumun 20 katı kadar ürün vermekteymiş. Ama köylüler, devlet memurları tarafından çok sıkıştırıldıklarından ve yüksek vergi ödediklerinden yakınıyorlar. Yol arkadaşım bu köy hakkında şu bilgiyi verdi:

> Merdan Ali Köyü de Haremeyn [?] Türkmenlerine aittir ve on hanelik bir yerleşimdir. Eskiden köylüler yaz aylarında yaylaya çıkarlardı. Ama on yıldan beri yaylaya çıkmaları yasaklandı. Bu nedenle hayvancılık yerine çiftçilik yapmak zorunda kaldılar. Şimdilerde arpa, çavdar, buğday ve kenevir yetiştiriyorlar. Burada toprağın çok verimli olmasından ötürü, ektiklerinin 20 katı kadar ürün alabiliyorlar. Bu bölgenin havası sağlığa elverişli olduğu gibi, suyu da iyi. Ama köy halkı gene de yoksul, çünkü kâhyanın dediğine göre, bu bölgedeki ağalar ve beyler sultanın emirlerini dinlemiyorlar, hatta onun dediklerinin aksini yapıyorlar. Bu konuşma vesilesiyle derebeyi sistemini eleştiren bir halk insanının görüşünü duymuş olduk. Kürtler de bu çevreye yerleşmişler. Bunların çok yiğit insanlar olduğunu söylüyorlar. Merdan Ali Köyü'nün halkı, ürünlerini Kürt simsarlara satmaktaymış. Nadiren de az miktarda malı Denek Maden'de satışa sunuyorlarmış. Ankara'da ve Kırşehir'de asla satış yapmıyorlarmış. Merdan Ali Köyü dolaylarında çok sayıda kurt sürüleri varmış. Köylüler bu yöre kurtların ana vatanıdır diyorlar... Bugünkü gibi sisli bir havada akşam vakti buralardan geçen bir yolcu mutlaka kurtların saldırısına uğrarmış...

Merdan Ali Köyü'nden hareketle iki yoldan Ankara'ya gidilebiliyor. Bu yollardan biri Çaşnegir[114] Köprüsü'nden ve dağların üzerinden geçerek

114 Çeşnigir Köprüsü, Kırıkkale'nin Karakeçili İlçesi ile Köprüköy Beldesi arasında, Kızılırmak Nehri üzerinde Büyük Selçuklu Devleti zamanında yapılan tarihi bir köprüdür –ed.n.

18 saatte Ankara'ya ulaştırıyor. Kervanlar da bu yolu kullanıyorlarmış. Buradan iki saat ötede oldukça tehlikeli bir vadiden geçiliyor, dört saat ilerde Müsellim Köyü[115] bulunuyor, altı saat sonra Çeşnigir Köprüsü'ne ulaşılıyor. Burada görevli olarak bir derbent, bir müdür bir yüzbaşı ve birkaç zaptiye bulunuyor. Sekiz saat ötede de Kekrice [?] Köyü var. Diğer yol 22 saat sürüyor ve posta bağlantısı bu yoldan geçiyor. Biz bu yolu tercih ettik, çünkü birinci yol için bize rehberlik edecek bir yardımcı bulamadık ve şimdiye kadar bize rehberlik eden adam da bu yolu tanımıyordu.

5 Aralık Pazar - Sabah saat 7.40'ta yola çıktık. Dar bir vadide, bataklığa dönüşmek üzere olan çamurlu bir zemin üzerinden ilerleyerek 25 dakika sonra tepelerin arasındaki küçük bir geçide ulaştık. Burası ortalama yüksekliği 900 metre Orta Anadolu Yaylası üzerindeki önemli bir çöküntü bölgesidir ve yayla seviyesinden 150 metre alçaktadır. Buradan itibaren yüzey şekilleri daha düzensizleşiyorsa da, gene aynı karakteri koruyor. Yanı başımızda sürekli devam eden bataklık bölge nihayet saat 8.45'te sağa doğru kıvrıldı ve orada güzel bir meraya dönüştü. Etrafımızı saran koyu sis, uzakları görmemizi önlediğinden, dağlık bir arazinin ortasında olduğumuzu fark edemiyorduk. Dr. Mordtmann, Ainsworth'ten sonra Karl Ritter'in de, bu dolayların alpin karakterde bir arazi olduğunu ileri sürdüğünü (s. 326) sanmakla hataya düşüyor. Çünkü kanımca söz konusu olan yer, Sofular'ın doğusundaki arazi olmalı... Biz bir saat sonra kuzeydoğuya doğru akan bir dereden ve hemen arkasından üzüm bağları ve bahçelerle çevrili Djemali [?] Köyü'nden geçtik. –Dr. Mordtmann'a göre bu köyün adı Dschimalü[116] olarak telaffuz edilmeliymiş. Yolumuz, sağ tarafımızda uzanan sıra halindeki tepelerin dibinden uzanıyordu. Denek Maden'e[117] kadar olan bölge ıssız ve boştu. Sadece ücra bir yerde bir su değirmeni gördük.

Saat on bir dolaylarında bir maden ocağı dolaylarında kurulmuş olan Denek Maden Köyü'ne [Keskin] ulaştık. Göze pek güzel görün-

115 Müsellim, Kırıkkale'nin Keskin İlçesi'ne bağlı bir köydür –ed.n.

116 Burası Kırıkkale'nin Keskin İlçesi'ne bağlı Cinali Köyü olabilir –ed.n.

117 1928'de adı Keskin oldu. 1861 tarihli bir kayıtta Denek Keskini/Denikkeskini, 1914 tarihli bir kayıtta ise Denek Madeni adına rastlanıyor. 19. yüzyılda nüfusun önemli bir bölümü Gümüşhaneli Rum madencilerden oluşmaktaydı. Yerel Rum kilisesi Ankara'ya değil Gümüşhane (Haldiya) piskoposluğuna bağlı idi – *Index Anatolicus* (nisanyanmap.com/erişim: 27 Mart 2017).

meyen bu köyde 150 Rum ve 15 Türk ailesi yaşıyor. Dr. Mordtman, bu köyün asıl adının Gümüşhan veya Gümüşhane olduğunu ileri sürüyor. Ama gümüş madeni bulunan diğer yerlerden ayırt edilebilmesi için köye Denek Maden [Keskin] adını vermişler. Dr. Mordtmann, bu maden ocaklarına, bulundukları dağa uygun bir adın verildiğini açıkladı. Burada öğle molası verip, müdürü ziyaret ettik. Bizi dostça karşılayan müdür çok yer gezmiş, görgülü ve bilgili bir adamdı, Arapça da biliyordu. Oysa bu dolaylarda Arapça bilen kişilere pek rastlanmaz. Müdürün yanında bulunan zihinsel özürlü bir köle bana Katolik dinine ait İtalyanca birkaç deyiş geveledi ve saçma sorular sorup anlamsız yanıtlar verdi. Müdür, sohbetimiz sırasında maden ocağı işletmesi hakkında bilgi verdiyse de, bu işletmenin yönetilmesine ekonomik olarak fazla katkısı olmadığı belli oluyordu. Anlattığına göre, madenin işletilmesi için İstanbul'dan 750 kis (25.000 taler) –yani oldukça yüksek bir meblağ– istemiş, ama kendisine sadece 150 göndermişler. Bu parayla yapılan işler de gerçekten çok az! Müdür, 20 metre derinliğinde kurallara uygun olmayan, çok berbat yeni bir maden kuyusu kazdırmış. Burada zengin bir maden yatağına rastlayacağını umuyormuş. Gerçi burada bir gümüş damarına rastlanmış, ama düzgün bir kuyu kazılmadıkça çok kazanç elde edilemezmiş... Zaten bu işletmenin çok kısıtlı olanaklara sahip olduğu da belliydi. Yaklaşık bir yıldır bu konumda olan müdür, şimdiye kadar başkente ancak bir kez 140 okka gümüş gönderebilmiş. Bunun değeri takriben 7500 taler kadardır... Anladığım kadarıyla, 600 okka galenit madeninden 250 okka kurşun ve bundan da 250 dram [dirhem 3,207 gr] gümüş elde ediliyor. Ainsworh de aynı sayıları bildirmiştir. 1 okka = 400 dirhem. Müdürün anlattıklarından şunu da öğrendik: Madenden elde edilen gümüşün her bir okkasından bir dirhem altın elde ediliyormuş. Madenden çıkarılan kurşun müdüre veriliyor ve o da bundan oldukça iyi bir kâr sağlıyor. Buna karşılık devletin elde ettiği kazancın hiç de o kadar büyük olmadığı anlaşılıyor. İşletmede kurulmuş olan maden ergitme teşkilatı oldukça düzgün görünüyordu. Ergitme işlemi için gereken ısı, bu dolaylarda çok bol yetişen meşe çalılarının yakılmasıyla sağlanıyor. Dr. Mordtmann şöyle bir açıklama yaptı:

> Gümüşhane'deki maden ocakları Yozgat umumi valisinin denetimi altında olmayıp, ülkenin diğer maden ocakları gibi, doğrudan doğruya Darphane Müdüriyetine bağlıdır. Kuşkusuz Ainsworth'e de aynı bilgi verilmiştir, ama o, söylenenleri yanlış anlamış olmalıdır, çünkü kitabında şu açıklamayı yapmaktadır:
>
> Denek Maden'in [Keskin] müdürü *jus gladii* (yani her konuda karar verme) hakkına sahiptir, ama bilindiği gibi, Türkiye'de bu hak sadece sultana aittir.

Bu maden ocağını inceledikten sonra, müdür bey bize güzel bir kahvaltı hazırlattı. Ama bu kahvaltı, benim çok keyif aldığım Türk geleneklerine hiç uygun değildi, daha çok Avrupalı tarzına özenilmişti. Hatta Avrupalılar gibi bir masa etrafında oturuldu. Bizi bütün gün orada tutmak için her türlü çabayı sarf eden müdür beyin elinden kendimizi zor kurtardık.

Sisli havanın devam etmesine karşın, öğleden sonra saat 1.30'da yola çıktık. Fakat görüş mesafesi çok kısaydı. Hatta izlediğimiz yolun yakın çevresini bile seçmek mümkün değildi. Köyden çıktıktan sonra bir süre yokuş yukarı ilerledik ve çok methedilen yeni maden ocağının önünden geçtik. Sonra gene aşağılara doğru indik. Yamaçlar meşe çalılarıyla kaplıydı. Dik bir yokuştan indikten sonra saat 2.45'te ulaştığımız küçük vadide üzüm bağları, pamuk tarlaları uzanıyor, çevrede koyunlar otluyordu. Hemen sonraki dağ geçidinde, bir derviş türbesi ve camii ile ünlenmiş olan Hasan Dede Köyü[118] bulunuyor. Dr. Mordtmann bu köy hakkında şu açıklamada bulundu:

> Rehberlerimiz burasının bir Kızılbaş köyü olduğunu söylüyorlar. Oysa bu köyün adından da anlaşıldığına göre, burada bir derviş tekkesi bulunuyor olmalı. Demek ki bu ülkede derviş ile ateist sözcükleri eş anlamlı sayılıyor.

Caminin yanındaki türbe, büyük bir olasılıkla, köye de adını vermiş olan Hasan Dede için yapılmış. Rehberlerimiz bizim bu köyde kalmamızı uygun görmüş olmalılar ki, bizi ana yoldan saptırmışlardı. Oysa biz Yahşi-

118 Kırıkkale merkez ilçesine bağlıdır –ed.n.

hane'ye[119] kadar gitmeye kararlıydık. Bu nedenle geçidi geride bıraktıktan sonra atlarımızı mahmuzlayıp hızlandırdık ve Kızılırmak'ın kıyısındaki geniş manzaralı tepeleri aşarak vadiye indik. Burası ırmağın kıyılarındaki diğer bölgeler kadar kötü görünmüyordu; aksine bazı yerlerde çok güzel tarım arazileri uzanıyordu ve tarlalar, burada geniş bir kavis çizen ırmağın kenarına kadar yaklaşıyordu. Bundan da görülüyor ki bu ırmak, tuz oranı oldukça yüksek olmasına karşın çevresindeki topraklara zarar vermiyor... Biz ırmağın kıvrımı boyunca ilerledik, ovayı sulayan bir derenin üzerindeki köprüden geçtik ve nehir boyunca uzanan kayalıklar arasındaki dar patikayı izledik. Böylece saat altıyı biraz geçe, Yahşihan Köyü'ne ulaştık. Bu 150 hanelik köy tahmin ettiğimizden çok daha gelişmiş görünüyordu ve halkın refah düzeyinin yüksek olduğu belliydi. Dr. Mordtmann bu köy hakkında şunları söyledi:

> Bu köyün halkı tümüyle Türk [Müslüman]. Burada buğday, arpa ve pamuk yetiştiriyorlar. Havanın müsait olduğu yıllarda ektiklerinin on katı ürün alabiliyorlarsa da, genelde verim çok yüksek değil... Arazinin işleniş tarzı çok düzgün...

Bize köyde gecelememiz için büyük bir oda verdiler. Ama ne yazık ki, daha önce odaya yerleşmiş olan kişiler bizim yüzümüzden buradan çıkartıldı. Daha sonra bize güzel bir akşam yemeği ikram edildi. O akşam köyde düğün şenlikleri vardı. Bize de kocaman düğün tatlısından birer parça ikram edildi.

Ertesi günü yola çıktığımızda hava çok sisli olduğundan, Elmadağ'dan[120] geçerken, birkaç kez yolumuzu şaşırdık. Daha önce, Kızılırmak'ı aşarken, dağlardan gelen suyun bol olduğu bu mevsimde bile, ırmağın burada çok kolay geçilebildiğini saptadık. Demek ki Lidya Kralı Kroisos'un, Kiros'a karşı savaşırken, Halys Irmağı'ndan [Kızılırmak] geçip kuzey Kapadokya'ya girdiği yer burası olmalıydı... Bizim geçtiğimiz yerde 60 metre genişliğinde olan Kızılırmak'ın derinliği sadece 75 santim kadardı ve orta-

119 Yahşihan, bugün Kırıkkale'nin bir ilçesidir –ed.n.
120 Elmadağ, bugün Ankara'nın bir ilçesidir –ed.n.

sında bulunan bir ada karşı tarafa geçiş mesafesini bölüyordu. Nitekim Herodotos da nehrin burada iki kola ayrıldığından söz etmektedir... Bu vesileyle Anadolu'daki ırmakların gemi trafiğine uygun olmadığını saptadık. Bu nokta ile Osmancık[121] arasında –bütün kıvrımlar da dahil olmak üzere– en fazla 65 kilometre mesafe boyunca Kızılırmak'ın irtifa kaybı 450 metreden fazladır.

Karşı kıyıya geçip doğru yolu bulduktan sonra, bir saat boyunca nehir kıyısından ayrılıp yükseklere doğru çıktık ve bir kahvehanenin yanındaki Derbent adı verilen polis merkezine ulaştık. Yamaçta çok güzel bir meyve bahçesi uzanıyordu. Buradan itibaren çevre giderek romantik bir görünüm kazanmaya başladıysa da, sis yüzünden beş-altı metre ötesini bile zor seçiyorduk. Böylece tepeye ulaştıktan sonra, tekrar dik bir yokuştan inmeye başladık ve saat onbire doğru yamacın doğu tarafında, kuzey 20 derece doğudan, güney 20 derece batı yönüne uzanan güzel bir vadideki Kılıçlar (Mordtmann'ın yazış biçimine göre Kılıcılar?) Köyü'ne[122] ulaştık. Refakatçilerimizden bazıları burada bizden ayrıldılar. Güzel meyve ağaçlarının yetiştiği ve kuzeye akan bir derenin suladığı vadiden geçtikten sonra karşı yakadaki tepelerin arasına girdik ve dönemeçlerden kıvrıla kıvrıla yükseklere çıkan bir patikayı izledik. Ama yanlış bir yola sapmış olduğumuzdan, 11.40'ta sadece üç evden ibaret küçük bir yerleşim olan Erdige'ye[123] geldik. Buradaki kadınlar ve çocuklar sislerin arasından birdenbire karşılarına çıkan yabancıları görünce büyük bir korkuya kapıldılar. Erkekler tarlada çalışmakta olduklarından, kadınlarla anlaşmamız çok zor oldu. Yerleşim çok yüksek bir tepenin üstündeydi. Tepenin yamaçlarında üzüm bağları ve meyve bahçeleri bulunduğundan, buralarda köy evlerine yer kalmamıştı. Dolayısıyla da Ediğe Köyü, etrafını çeviren verimli tarım arazisi ve güzel meyve bahçeleri arasında kalmış bulunuyor.

Biz Ediğe'den ayrılıp yarın dibine kadar inen meyve bahçelerinin yanı sıra aşağılara inerek bir dereden geçtik. Dere sol tarafımızda yoluna devam ederken, biz tekrar yükseklere tırmanmaya başladık. Burada yoğun

121 Çorum'un Kızılırmak kenarındaki ilçesi –ed.n.
122 Kılıçlar Köyü, bugün Ankara'nın Kahramankazan (Kazan) İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.
123 Ediğe, bugün Ankara'nın Elmadağ İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

sis yüzünden uzakları görmediğimiz gibi, yakınımızı bile seçemiyorduk. Bu durum bizi çok engelledi. Açık havada bu dolaylardaki manzaranın çok güzel olduğunu tahmin ediyorum. Nihayet saat 12.47'de Assi Yüsghad[124][?] adıyla bilinen köye ulaştık. Halkının varlıklı olduğunu tahmin ettiğim bu 250 hanelik köyde ancak en yakınımızdaki evleri görebiliyorduk ve bu nedenle de köyün bu dağlardaki doğal konumu hakkında bir fikir edinemedik. Çoğunluğu zengin olan köy halkının tümü Osmanlı [Müslüman].

Bize dinlenip kahvaltı etmemiz için sundukları oda birkaç erkek kardeşindi. Bu güçlü ve sağlıklı erkeklerin en küçüğü hepsinden daha zeki görünüyordu. Onu rehber olarak yanımıza aldık. Bu güler yüzlü genç adamın tıknaz ama adaleli bir bedeni, dost canlısı sevecen bir karakteri vardı. Bu ülkede ona benzer binlerce insana rastlamak mümkün! Onların, atalarının silah gücüyle elde ettikleri bu toprakları saldırganlara karşı korumayı başaracaklarından hiç kuşku duymuyorum. Assi Yüzghad'ın [Asi Yozgat] gençleri bu kanaatimi güçlendirdi.

Bize dinlenmemiz için açtıkları oda ne yazık ki çok soğuktu ve bir türlü ısınmıyordu. Yol boyunca soğuk hava içimize işlemişti ve bir ateşin karşısında ısınmaya gereksinim duyuyorduk. Burada tezek yerine odun yakmaları bizi sevindirdiyse de, oda öylesine nemliydi ki sıcaklığı hissedemiyorduk. Zaten kısa süre sonra yola devam etmek zorunda olduğumuzdan, burada fazla oyalanmadan öğleden sonra saat 1.45'te yola çıktık.

Odabaşı'na[125] doğru giden yolu izlerken, buranın kendine özgü arazi biçimini başka bir yönden seyretmek ve şimdiye kadar bilinenden farklı yerlerini görmek fırsatını bulduk. Genelde kullanılan posta yolu daha kuzeyden geçmekte ve Ortaköy'e[126] uğramaktadır. Bir buçuk saat yol aldıktan sonra sisin dağılması bizi sevindirdi. Bulunduğumuz yerden etrafa baktığımızda çok güzel, dalga dalga uzanan meralar görüyorduk. Yer

124 Asi Yozgat ile Ankara'nın günümüzdeki Elmadağ İlçesi kastedilmektedir. Yaklaşık 400 yıl önce düzenlenen Ankara Şer'iye Mahkemesi sicillerinde Elmadağ'ın Yozgat Köyü adı ile anıldığını görüyoruz. 1785-1809 yılları arasında Ankara Sancağı, on üç kazadan meydana geliyordu. Bunlardan bir de Kasaba-i Bala ve Çukurcak Nahiyesine bağlı Yozgat Köyü (Asi Yozgat) idi. 1902 Ankara Vilayeti Salnamesinde ise Ankara'nın beş Sancak ve 21 kazadan oluştuğu belirtilmektedir. Asi Yozgat, bu sancaklardan biri olan Ankara merkez sancağına bağlı Bala Kazası'na ait bir mahalleydi –ed.n.

125 Bugün Ankara'nın Mamak İlçesi'ne bağlı Odabaşı Mahallesi –ed.n.

126 Bugün Ankara'nın Mamak İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

yer deve kervanları her yöne doğru ilerliyor ve görüntüye canlılık katıyorlardı. Sol tarafımızda kalker tepeleri yükseliyordu, ileride de Hüseyin Gazi Dağı'nın[127] koni biçimindeki sivri çıkıntılı volkanik doruğu yavaş yavaş sis perdesinden sıyrılıyordu.

Bulunduğumuz yerde parça parça bölünmüş olan araziden dolayı, Odabaşı'na varıncaya kadar üç derin yardan geçmek zorunda kaldık. Bu yarların ortasından ince dereler akıyordu. Bunlar daha sonra geniş bir yarda Hüseyin Gazi Dağı'ndan inen akarsu ile birleşerek güçlü bir ırmak haline geldiler. Odabaşı Köyü de dar bir yarda bulunuyor. Bu yar boyunca, ilerdeki daha geniş vadiye doğru küçük bahçeler uzanıyor. Odabaşı Köyü sadece 30 haneden ibaret olmakla beraber, bize bu köyün halkını kesinlikle utandırmayacak güzellikte bir oda sundular. Akşam yemeği de oldukça iyi idi. Özellikle buranın yerel yemeklerinden biri olan kıyılmış soğanlı biftek çok lezzetliydi. Ama ne yazık ki odun yerine tezek yaktıklarından odamız iyice ısınamadı. Bizi ağırlayan köylüler de pek konuşkan insanlar değillerdi. Gene de burada hiç sis olmadığını, buna karşılık Asi Yozgat'ta [Elmadağ] sisli havanın beş-altı gün sürdüğünü öğrendik.

7 Aralık Salı - Bulunduğumuz küçük köyden saat 7.40'ta ayrıldık. Dere ve meyve bahçeleri boyunca ilerleyerek vadiyi geride bıraktık. Bu dolaylardaki tuhaf biçimli, dalgalı arazideki derin vadilerden geçtik ve 50 dakika sonra bu vadilerden birinde sağ tarafımızda bulunan Ortaköy ile karşı taraftaki vadide bulunan meyve bahçelerinin arasından geçtik. Çevreden gelen küçük çayların buluştuğu bu vadi, kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanıyor. Buraya saat 8.40'ta ulaştık ve meyve bahçelerini sulayan dere boyunca ilerledik. Derenin kıyısında olağanüstü büyüklükte söğüt ağaçları diziliydi. O güne kadar böyle yaşlı ve kalın gövdeli söğüt ağacına rastlamamıştım. Sol tarafımızda çıplak ve yarıklarla kaplı bir kaya kütlesi yükseliyordu. Yolumuzun üstünde, yan taraflara doğru uzanan iki küçük yardan geçtik. İkincisinde solda yükselen kayanın yamacında küçük bir yerleşim görülüyordu. Biraz ötede bir derenin üzerinden geçtik ve vadinin öbür tarafında yolumuza devam ederken, Ortaköy'den

127 Ankara yakınında volkanik tepe –ed.n.

gelmekte olan çok işlek posta yoluna kavuştuk. Vadinin bu kısmını çok güzel meşe ağaçları süslüyordu. Saat dokuz dolaylarında ortaçağdan kalma bir harabeye rastladık. Yakından incelediğimizde, bu harabenin bir anıtkabir olduğunu saptadık. Burada üzerinde bir yazıt bulunan, Marcus Severus Antonius'a[128] adanmış bir sütun da gördük. Yolun kenarında da bir aslan heykelinin parçasını bulduk. Aslan, bir pençesiyle elmaya benzeyen bir küreye dayanmaktaydı ve Paflagonya'nın[129] eski armasındaki aslanı andırıyordu. Dr. Mordtmann'ın anlattığına göre, Kastamboli'deki [Kastamonu] çok eski zamanlardan kalma kale harabelerinde de buna benzeyen kanatlı bir aslan figürü keşfetmiş. San Marco'daki[130] aslan figürünün de, bu eski armadan esinlenen Enet[131] göçmenleri tarafından oraya aktarıldığını tahmin ediyormuş. Ben bu tahminlerin pek de isabetli olmadığı görüşündeyim. Ayrıca şunu da belirtmeliyim ki, Angora [Ankara] ve dolaylarında rastlanan yüzlerce aslan figürünün tümünün de antikçağdan kalma olmaları mümkün değildir.

Sol tarafımızda dere ve öbür tarafımızda güzel meyve bahçeleri olduğu halde 100-150 metre genişliğindeki vadi boyunca ilerledik ve saat 10.10'da Kayaş'a[132] ulaştık. Buradan itibaren Ankara'nın bahçeleri başlıyor ve aralıksız devam ediyor. Yazılarıma eklediğim haritadan görüldüğü üzere, buradaki arazi şekilleri, ayrıntıları bakımından, Freiherr von Vincke'nin[133] çizmiş olduğu, Ankara ve çevresini gösteren plandan biraz farklıdır. Ama zaten bu değerli dostum, kentin bu kadar ilerisine kadar gitmediğini bizzat belirtmektedir. Biraz ötede bir su değirmeninin yanı başında tuhaf bir mezar gördük ve kaya çıkıntısından yukarılara doğru da gene buna benzeyen ve ters çevrilmiş eski bir lahdi andıran, ama üzerine farklı motifler, özellikle yüksek kabartmalar işlenmiş başka mezarlar da dikkatimizi çekti.

128 Asıl adı Marcus Annius Catilius Severus olup, evlenince Marcus Annius Verus adını aldı. İmparator olunca kendisine Marcus Aurelius Antoninus adı verildi. MS 161-180 yılları arasında hüküm sürdü. Önemli Stoacı filozoflardan biri kabul edilir –ed.n.

129 Paflagonya diye isimlendirilen bölge antikçağda Anadolu'nun kuzeyde Karadeniz, doğuda Kızılırmak, batıda Sakarya Nehri, güneyde Frigya ve Galatya ile çevrili bölgesi için kullanılıyordu –ed.n.

130 Venedik'teki San Marco Bazilikası –ed.n.

131 Enetler Paflogonya'da yaşayan bir halktı ve süvari birlikleriyle ünlenmişti, Troya Savaşı'nda Troyalılarla birlikte savaştıkları ve yenilgiden sonra İtalya'ya göç ettikleri ileri sürülmektedir –ed.n.

132 Bugün Ankara'nın Mamak İlçesi'nde yer alan bir semttir –ed.n.

133 41 numaralı dipnota bakınız –ed.n.

Bu taş lahitler gerçekten de çok özgün bir yapıya sahipti. Ben bunların ortaçağdan kalma olduklarını sanıyorum.

Saat 11.25'te bizim bulunduğumuz vadi, güneye doğru uzanan başka bir vadi ile birleşti. Buradan gelen sular, bulunduğumuz vadideki dereyi besliyor. Yerli halktan öğrendiğimize göre, ana dereye Kayaşbaşı Deresi deniyormuş. Bu akarsuya buradan itibaren Tabakhane Suyu da deniyor.[134] Artık bol suyla beslenen bu vadi giderek güzelleşiyordu. Saat on birde ulaştığımız yerde vadi iki kola ayrıldı. Burası ağaçların yeni yeşermiş olduğu mevsimde veya bağ bozumu zamanı çok güzel olmalı...

Bulunduğumuz derin vadide çok sayıda ev bulunuyordu. Saat 11.20'de yolumuza devam edip vadinin her iki yanındaki tepelerin arasına ulaştığımızda, uzaktan Ankara Kalesi[135] göründü. Kentin gerçek karakterini bilmeyen yolcu, bu manzarayı görünce, Amasya'ya benzeyen bir şehirle karşılaşacağını sanabilir. Ama kentin yakınlarına geldiğinde bunun büyük bir yanılgı olduğunu anlayacaktır. Çünkü kentin bu bölgesi bir vadi biçiminde olmayıp çevresi tamamen açıktır. Yolcu, dereyi aşmadan önce, eski Roma döneminden kalma, büyük taşlarla döşenmiş yolda ilerleyecektir. Akarsuyun üzerinden geçen köprü de eski güzel yapı taşlarından inşa edilmiştir. Bu dolaylarda etrafı küçük bahçelerle çevrili olan akarsu, sağa doru kıvrılarak kayalıkların arasından yoluna devam eder ve kentin doğusundaki geniş güzel vadinin topraklarını suladıktan sonra, kalenin bulunduğu kayalık ile onun karşısındaki, Hiderlik'in [Hıdırlıktepe] bulunduğu kaya duvarının arasındaki dar yardan geçer. Biz de buradan açık araziye çıktık. Kentin içine girmeden önce, kentin doğusunda uzanan ıssız ve çıplak araziye Demirlik Bahçesi adı verilen bahçe biraz canlılık katmaktadır. Buradan etrafa bakıldığında, Kalenin bulunduğu tepe pek heybetli görünmüyor, sadece günümüzde kullanılmayan, harabe halindeki su kuleleri dimdik yükseliyor. Yıpranmış mezar taşlarıyla kaplı bir mezarlıktan geçtikten sonra tamamen

134 Bu akarsu Hatip Çayı olabilir. Bu çay Ankara Kalecik'teki İdris Dağı'ndan doğar. Hasanoğlan, Lalahan, Nenek, Ortaköy, Kayaş, Mamak yerleşimlerini geçerek Ankara'nın Etlik semtinde Çubuk Çayı ile birleşir ve Ankara Çayı'nı oluşturur. Bu bölgede tabakhaneler vardı ve bu çayın suları bu tabakhanelerde kullanılıyordu –ed.n.

135 Ankara Kalesi'nin Hititler tarafından yapıldığı sanılmaktadır. MÖ 2. yüzyıl başında Galatların Ankara'ya yerleşmeleri sırasında kalenin mevcut olduğu bilinmektedir. Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde birçok kez onarımdan geçmiştir –ed.n.

eski yapı artıklarıyla yapılmış olan kent surlarına ulaştık. Bu arada vakit ilerlemiş, öğle olmuştu. Etrafa saçılmış yapı kalıntıları ve duvarların özensiz yapı tarzı, duvar aralıklarının yer yer güneşte pişirilmiş tuğlalarla doldurulmuş olması, kentin girişindeki kötü izlenimi daha da artırıyor. Bu taraftaki yollar da çok bakımsız ve adeta terk edilmiş gibi... Biz yolumuza devam ederek Yeni Han'a geldik. Ama bu binanın önyüzü hiç de adına uygun değildi ve bina hemen hemen harabe haline gelmişti. Yolculara sunulan odalar çok kötüydü. Buna karşılık yük hayvanlarına ayrılan yer gayet genişti. Burada birkaç yüz hayvan barındırılabilirdi.

Şimdiye kadar sık sık bahsedilmiş olan bu kentte geçirmiş olduğum bir buçuk günün ayrıntılarına girmeme gerek yok. Angora, Engürü veya Engüriye adıyla da bilinen bu kent, günümüzde ticaret alanındaki önemini yitirmiş olmakla beraber, hâlâ Ankara Yünü ticaretinin merkezidir. *Rhamnus chatartica* adı verilen bitkinin en iyi cinsi bu dolaylarda ve İskilip'te yetiştiğinden ötürü bu yöre büyük önem taşımaktadır. Ankara, Avrupa ticari şirket temsilcilerinin Doğudaki merkezi olma özelliğini yitireli beri, sadece kalenin bulunduğu yüksek tepesiyle ilgi çekmektedir. Kent bu tepenin batı ve güney eteğinin dibindedir ve burada çok sayıda eski esere rastlanmaktadır. Buraya daha önce gelmiş olan birçok gezginin bahsettikleri yazıtları biz de kayıtlarımıza geçirdik ve daha önce keşfedilmemiş bazı yazıtlar da bulduk. Dürbün kullanarak çok yükseklerde ve yan taraflarda duvarın içinde bulunan yazıtları kopyaladık. Ben, Augusteum'un doğu tarafındaki orta sütunun üstündeki çok ünlü yazıtı özenle kopyaladım. Böylece Berlin Bilimler Akademisi (Berliner Akademie der Wissenschaften) üyelerine, bu çok özel ve ilginç imparatorluk belgesinin aslına sadık bir kopyasına sahip olmanın büyük önem taşıdığını göstermiş oldum. Nitekim bunun üzerine Dr. Mordtmann'ın bu yapıtın aslına sadık bir örneğini hazırlamak göreviyle oraya gönderilmesine karar verildi. Genel olarak şunu da belirtmeliyim: İlk yolculuğum sırasında Roma medeniyetine ait harabeleri gezip görmeye doymuştum ve artık en büyük merakım, belli zamanlara özgü halk eserlerini tanımaktı. Buna rağmen bu eser beni çok etkiledi. Texier'in yapmış olduğu çizim bu eserin gerçek görünümünü tam anlamıyla yansıtamıyor. Eserin aslı çok daha muhteşemdir. Sadece şunu da belirtmeliyim ki, bu

taç kapının çok yüksek olması –benim görüşüme göre– yücelik etkisini azaltıyorsa da, alt kısmının örtülü olması bunu telafi ediyor. Günümüzde bu yapının tamamen çıplak olarak ortaya çıkarılmış bulunması nedeniyle, bölümleri arasındaki bağlantılar kopmuş ve binanın birlik duygusu bozulmuştur. Bundan ötürü, sella ve arkasındaki ön-selladaki[136] fresklerin yüksekliğindeki farklılıklar gözü rahatsız etmektedir.

Texier'in de tahmin ettiği gibi, eskiden freskin yukarısındaki düz duvardaki uzun alanda bir resmin bulunması muhtemeldir. Konağın güneyinde bulunan ve büyük bir olasılıkla Iulianus'a adanmış olan, Osmanlıların Belkıs Minaresi[137] adını verdikleri dikili taş, özgün profilinden ötürü benzeri olmayan bir yapıttır... İlk bakışta üzerimizde ihmal edilmiş bir kent izlenimi bırakan Ankara hakkındaki fikrimiz sonradan değişti. Çünkü kalenin bulunduğu tepenin kuzeyindeki mahallelerde refah düzeyi yüksek ailelere ait birçok gösterişli ev bulunuyor. Buralarda çok zengin Rum ve Ermeni aileleri yaşıyor. Şimdilerde bu semtin en zengini Karasiloğlu adında bir Rum. Ama ben, nüfus yoğunluğunun bize bildirildiği kadar yüksek olmadığı izlenimini aldım.

Ankara kaymakamı, önemli bir meclis toplansında bulunmasına karşın bizi nezaketle karşıladı ve toplantıdan sonra bizimle uzun uzun sohbet etti. Ankara kaymakamı da Kırşehir'deki meslektaşı gibi Arnavut kökenli olup gayet zeki bir adam... Evi, Kırşehir kaymakamının evi gibi sefil bir baraka olmayıp çok gösterişliydi. Ama bir insanın dış görünüşe bakıp, onun görevini iyi yapan adaletli bir insan olduğunu söylemek doğru olmaz. Ben eminim ki, ülke yönetiminde görevli olan kişilerin bazıları, yabancılara karşı çok nazik davranarak iyi bir şöhret edinmenin, başkentte olumlu bir etki yaratacağını ummaktadırlar. Oysa aynı kişiler, yönettikleri bölgedeki halka karşı anlayışsız ve adaletsiz davranıyor olabilirler. Biz de zaten kaymakamdan önemli bir şey istemedik, sadece bize Eski Hisar'a kadar eşlik edecek bir atlı rehber bulmakta yardımcı olmasını rica ettik.

136 Cella/Sella: Eski Yunan ve Roma'da içinde kült heykelinin korunduğu, tapınağın en kutsal bölümü –ed.n.

137 Iulianus sütunu ya da Belkıs Minaresi Ankara'da Altındağ İlçesi'ndedir. Sütün 362'de Roma İmparatoru Iulianus'un Ankara'ya ziyareti onuruna dikilmiştir. On beş metre yüksekliğinde, başlığı yapraklarla süslü, kaidesi ve gövdesi sade bir sütundur. Halk arasında Belkıs Minaresi adı ile de anılır. Daha önce Taşhan'ın yanındayken 1934'te vilayet binası önündeki bugünkü yerine nakledilmiştir –ed.n.

Nitekim bu isteğimiz de hemen yerine getirildi. Daha önce de posta katırları kiralamıştık. Kaymakam, yolumuzun üstünde olan olağanüstü derinlikte bir mağarayı göstermesini de rehberimize tembih edecekti, ama sonradan bunu unuttu. Ankara gezimiz vesilesiyle, Türkiye'deki gelişmeler bakımından ilginç sayılabilecek bir durumdan da söz etmeden geçemeyeceğim. Biz Ankara'ya ulaşıp postaneye –veya üzerindeki yazıya göre Hane-Posta'ya uğradığımızda, bizim için muhafaza edilmiş çok sayıda mektup bize teslim edildi. Görülüyor ki, böyle konularda da oldukça önemli bir gelişme var...

9 Aralık Perşembe - Ne yazık ki Ankara'dan istediğimiz kadar çabuk ayrılamadık, hatta tekrar konağa [vilayet konağı] kadar gitmek zorunda kaldık. Çünkü işe aldığımız zaptiye, kararlaştırdığımız saatte gelmemişti. Onu konakta da bulamayınca, harap durumdaki eski sur duvarı boyunca ilerledik ve şimdiye kadar incelememiş olduğumuz, Yahudi Mezarlığı yakınındaki imparatorluktan [Roma] kalma iki muhteşem tapınak harabesine kadar yürüdük ve burada henüz şimdiye kadar keşfedilmemiş olan eski yazıt kalıntıları bulduk. Saat 9.33'te buradan ayrıldık ve batı-güneybatı yönünde ilerledik, bataklık arazideki bir derenin üzerine kurulu köprüden geçip yokuş yukarı ilerlemeye başladık. Az sonra karşımızda çok güzel bir çiftlik gördük. Burası şimdiye kadar hiç işlenmemiş toprakları değerlendirmek için kurulmuştu. Çiftliğin sahibi Seyit Mehmed, resmi görevi sırasında edindiği serveti hem kendi yararına hem de memleketine hizmet etmek için buraya yatırmış... Çiftlikte her yer öylesine bakımlı ve düzgündü ki, kendi memleketimdeki bir çiftliği gezdiğimi sandım. O sırada mutlu bir olaya da tanık olduk: Çiftliğe bir gelin getiriliyordu. Çiftlikteki erkekler bu vesileyle bol bol silah atıyorlardı... Bu bölgenin adı Gâvur Pınarı.

Kısa bir yokuş çıktıktan sonra sol tarafımızda tarlalar arasında küçük bir köye geldik. Burası da Seyit Mehmed'e ait olup, adı Balgat veya Bulgat.[138] Çevresinde uçsuz bucaksız tarım arazileri uzanıyor. Kuşkusuz burada çaba harcayan kişinin memlekete hizmeti övülmeye değer. Ne yazık ki bölgede Seyit Mehmed'in girişimci ruhuna sahip insanlara çok ender rastlanıyor. Yolumuzun devamında, bir yarın önündeki küçük bir

138 Bugün Balgat, Ankara Çankaya İlçesi'nin bir semtidir –ed.n.

tepenin üzerinde başka bir çiftlik daha gördük. Yarın dibindeki vadide meraların arasından küçük bir dere kuzeye doğru akmaktaydı. Güneyinde giderek yükselen sıra halindeki tepelerin üzerinde küçük bir orman görülüyordu. Ormanın önünde, tepelerin eteğinde Karagülsün veya Karagörsün adındaki köy bulunuyor. Çok yükseklerde büyük sürüler halinde uçuşan su kuşları, yakınlarda bir gölün bulunduğunu haber veriyordu. Belli ki o yöredeki dağların arasında Emir [Eymir] Gölü dışında başka gölcükler de vardır. Bizim yolumuzun geçtiği yerlerde artık büyük değişiklikler görülmüyordu. Nihayet saat 11.35'te alçak bir bölgede kuzeye doğru akan bir derenin üzerinden geçtik ve bu vesileyle atlarımızı da suladık. Güneydeki tepenin yamacında Dodomu[139] ve yakınında da Yaylancı köyleri bulunuyor. Biz yeniden yokuş yukarı çıkmaya başladığımızda, etrafımızdaki tarırn toprağının kırmızımsı bir renk aldığını fark ettik. Saat on ikide gene ağır ağır yokuş aşağı indik. On dakika sonra ulaştığımız vadinin sadece yola bakan tarafı açıktı, öbür tarafında sıralanan yüksek kalker tepeleri ancak çok ötede alçalıyordu. Saat 12,28'de kuzeye doğru akan küçük bir dereyi aştık, sekiz dakika sonra da daha büyük bir derenin üzerinde bulunan köprüden geçtik. Bu derenin yatağı, toplu haldeki dağların arasındaki iki yarın birleşmesinden oluşan ve güneye doğru yönelen bir vadiden geçmektedir. Kuzeydeki iki yarda Alacaklı Köyü[140] bulunmaktadır. Bize eşlik eden zaptiye bizi oraya götürmek niyetindeydi. O köye giden dağ yolundan görülen manzara kuşkusuz çok güzeldi ve o köyde mola verip kahvaltı etmek de bizim için hoş bir dinlenme olacaktı. Ama bunu yapabilmek için yola daha erken çıkmış olmamız gerekiyordu. Bu durumda günlük yolculuğumuzu orada sona erdirmek işimize gelmedi. Aslında bir ülkeyi gezip tanımak amacında olan her gezgin, ana yollardan ayrılıp daha ücra yerleri görmeyi ilke edinmelidir. Oysa bize eşlik eden zaptiye, diğer askerler gibi, sadece kendi rahatını ve çıkarını düşünüyordu. Biz onun teklifini kabul etmeyince aksileşti ve bundan sonra da bize karşı tavrını tamamen değiştirdi, yola çıktığımızda gayet konuşkan ve uyumluyken, bundan sonra suskun ve somurtkan bir adam oldu.

139 Burası bugün Ankara'nın Çankaya İlçesi'nin bir mahallesi olan Dodurga olabilir –ed.n.
140 Burası bugün Ankara'nın Çankaya İlçesi'nin bir mahallesi olan Alacaatlı olabilir –ed.n.

Bu köyden sonra çevremiz gene tekdüze bir görüntüye büründü. Etrafımızda manzarayı değiştiren tek bir ağaç bile yoktu. Sürekli yükseklere doğru ilerliyorduk. Nihayet öğleden sonra saat ikide bu engebeli bölgenin en yüksek noktasına, yani burada sıra halinde uzanan küçük tepelerin doruk noktasına erişmiş olduk. Buradan itibaren gene ortalıkta büyük bir canlılığa tanık olmak bizi çok sevindirdi. Tarlalar sürülüyor ve meralarda hayvanlar otluyordu. İlerde tekrar yokuş aşağı inerek yarım saat sonra vadinin içinden geçen derenin karşı kıyısına geçtik. Böylece saat 3.30'da Bali Kuyancı adındaki küçük, şirin köye ulaştık ve burada kalmaya karar verdik. Bu köy ana yolun güneyinde bulunan, geniş bir koni biçimindeki kayalık tepenin eteğinde kurulmuştur. Söz konusu tepe ile karşı tarafındaki çok dik trakit duvarı arasındaki dar kayalık yardan küçük bir dere geçiyor.

Köyün doğru adı Bali Koyuncu.[141] Oysa Hamilton bu köyden Balık Kuyuncuk diye söz ediyor. Bu bir yanlış anlama olmalı. Çünkü Bali adı Yunanca παλαιά sözcüğünden türetilmiştir. Büyük bir olasılıkla burada eskiden bu adı taşıyan bir köy bulunmaktaydı. Köyün arkasında yükselen tepeye tırmanıp, doruğundaki düzlüğün eski kalıntılarla kaplı olduğunu gördüğümde, bu düşüncem kanıtlanmış oldu. Bulduğum kesme taş kalıntılarında herhangi bir sanatsal amaçlı çalışmanın izini göremedim. Demek ki burası bir zamanlar sadece ikinci veya üçüncü derecede önem taşıyan bir yerleşimdi. Tırmandığım tepenin doruğundan görünen manzara, diğer yerlerden farklı özelliklere sahip olmamakla beraber, çok güzeldi. Burada en çok dikkati çeken görüntü bütün çevreye hâkim olan ve çok düzgün bir koni biçiminde yükselen Asarlı Kaya[142] adlı tepedir ve üzerinde eski bir kalenin yıkıntıları bulunmaktadır. Hamilton'un da söz ettiği ve çok ilginç olduğunu tahmin ettiğim bu antikçağdan kalma harabeyi görmeye zaman ayıramadığım için çok üzgünüm. Eğer sabah erkenden yola çıkmış olsaydık, bu ziyareti gerçekleştirecek zamanım olacaktı. Şimdiki durumda sadece dürbünle bakarak kalenin dış duvarlarının kiklop üslubunda yapılmış olduğunu saptayabildim. Gördüğüm kadarıyla, bu kale çok küçük boyutlarda olmakla beraber, ismi bile buranın önemli bir tarihi geçmişi olduğunu kanıtlıyor.

141 Bugün Ankara'nın Etimesgut İlçesi'ne bağlı bir mahalle olan Balıkuyumcu veya Ballıkuyumcu –ed.n.
142 Bugün Ankara'nın Sincan İlçesi'ne bağlı Hisarlıkaya Köyü –ed.n.

Eski zamanların tarihini ve arkeolojiyi çok iyi bilen bir araştırmacı bu kaleyi incelediğinde, kuşkusuz Hamilton'dan daha önemli bulgular elde edebilecektir. Benim kanımca, bu kale Galatlar zamanından kalmış olamaz. Ama elimizde bu yöreye dair yeterince bilgi bulunmadığından, kalenin aidiyeti hakkında kesin bir kanıya ulaşmam mümkün değil. Ama burası her yerden görülüp tanınabilen bir tepe olmakla beraber, herhalde Olimpos gibi önemli bir unvana layık görülemez. Hem bu kadar küçük bir kalede, Polybius'un Olimpos hakkında anlattığı gibi[143] Tolistoboger[144] soyunun kadınları ve çocukları ile birlikte barınabileceği kadar geniş yer de yok...

Bulunduğum yerden yüksekteki kaleyi hedef alarak yönünün güney 30 derece batı olduğunu, yakındaki bir yarın içinde bulunan köyün de –sanırım adı Hisarlıkaya Köyü– doğu 30 derece güney yönünde olduğunu saptadım.

Günümüzde Balıkuyumcu adıyla bilinen 30 hanelik köyün refah düzeyi orta halli olarak nitelendirilebilir. Bu dolaylarda yol kenarında nadiren bir köye rastlandığından, sık sık buradan geçen yabancılar köyde mola veriyor veya geceyi geçirecek bir yer arıyorlar. Bu dolaylardaki hafif dalgalı arazi biçimi, alçak tepeler ve hafif meyilli yamaçlar, koyun beslemeye çok elverişli. Ayrıca da buğday ve arpa yetiştiriliyor. Köylü, odun azlığından yakınıyor. Buğday ürünü, yeraltındaki depolarda saklanıyor. Köyün bulunduğu yerin batısında kayalıkların sivri uçlar halinde yükseldiği görülüyor. Kuzeydoğuya doğru bakıldığında, köyün biraz ötesinde, düzgün yığılmış Kretase döneminde oluşan tepecikler dikkat çekiyor. Ama bunları yakından inceleyemediğim için, daha fazla bilgi veremiyorum, nasıl ve neden oluştuklarını bilemiyorum. Sanki orada bir kazı yapılmış olduğu izlenimini aldım...

Buradaki köylerin hepsinde çok büyük köpekler gördüm. Buradan geçen yolcuların, özellikle karanlık basınca onlardan sakınması gerek...

10 Aralık Cuma - Bu mevsimde yolculuğa çıkmanın en büyük sakıncası, günlerin çok kısa olmasıdır. Nitekim bugün de saat 7.30'da biz Balıkuyumcu Köyü'nden ayrılmaya hazırlanırken, hava henüz karanlıktı...

143 Kitap XXII, Kap. 20, 9.
144 Romalı tarihçi Livius'a göre Tolistobogiiler, Anadolu'ya yerleşen Galat kabilelerinden biriydi –ed.n.

Önce bulunduğumuz dar boğazdan yukarıya doğru tırmandık. Bir duvar gibi önümüze dikilen trakit kayalığının etrafından dolaştıktan sonra yükseklerden tekrar aşağılara doğru inmeye başladık ve saat 7.50'de kayalık bir yarın girişinde, sol tarafta harabe haline gelmiş bir köy gördük. Yıkıntıların arasında Yunanca yazıtlar da vardı. Saat sekizde, trakit kayalığının kuzey eteğinden güneye doğru vadi boyunca akan bir derenin karşı kıyısına geçtikten yarım saat sonra, gene bir köyün yıkıntılarına rastladık. Buradan kuzeye doğru sapan bir yol Malaköy'e[145] gidiyor. Sağ tarafta yarım saatlik mesafede Alçe Köyü,[146] on dakika uzakta da Kotoba [?] Köyü bulunuyor. Saat 8.40'ta vadinin karşı tarafındaki bir su değirmeninin bulunduğu yerde derenin karşı tarafına geçtikten sonra güzel bir ovada ilerlemeye başladık. Ova bir yerden sonra her iki yöne doğru yayılıyor ve her tarafı birbirinden farklı arazi şekilleriyle kuşatılıyor. Kayalıkların tepeleri bile değişik renklerde görünüyor: Bazıları beyaz, bazıları kızıl... Saat dokuzu geçince sağ tarafımızda, biraz uzakta, tepelerin eteğinin önünden ovaya doğru uzanan, önceleri sözünü ettiğim Malıköy dolaylarından geçtik. Sol tarafımızda Pire Pınarı adıyla bilinen bir köy bulunuyordu. Dr. Mordtmann, ismi pek de davetkâr olmayan bu köyün asıl adının Pir Pınarı olduğunu söyledi. Çevre halkı bu ismi şaka nedeniyle değişik telaffuz ediyormuş ve bu köyün pire hükümdarının başkenti olduğunu söylüyorlarmış. Ama aslında bu köy, adından ötürü sanılacağı gibi fakir ve sefil bir yer de değilmiş... Tepenin doğu yamacında gene bu yörenin zengini olan Seyit Mehmed'e ait bir çiftlik gördük. Sahibi olduğu deve kervanlarının çıngırak seslerini geçen gece Balıkuyumcu Köyü'nde kalırken de duymuştuk. Ovanın sol tarafa doğru yaptığı kıvrımda da Salmane [?] adıyla bilinen bir çiftlik bulunuyor. Saat 9.48'de bir köprü üzerinden karşı yakasına geçtiğimiz akarsuya da bu çiftliğe izafeten Salmane Çayı deniyor. Köprünün adı Çerçi Köprüsü. Dere, güneyden kuzeye doğru, yolumuz üzerindeki tepelerin etrafından kıvrıla kıvrıla akıyor. Buraları artık Haymana bölgesine ait. Çok eski zamanlardan kalma olan bu ad, Yunanca *Chammanéne* adından türetilmiş. Oysa bizim bildiğimiz kadarıyla, bu topraklar Bozok'un güney bölgesine denk geliyor.

145 Malıköy, bugün Ankara, Sincan İlçesi'nin bir mahallesidir –ed.n.
146 Bugün Sincan'ın Alçı Mahallesi –ed.n.

Büyük bir olasılıkla bu isim genel bir kavram olarak kullanılıyor, tıpkı Arapçadaki Hammada gibi... Hemen önümüzde, sağımızdaki tepelerin eteğinde Batçi Köy [?] bulunuyor... Yanımıza aldığımız zaptiye, eşkıyanın takibine uğradığımız korkusuna kapıldı. Onun zorlamasıyla atlarımızı mahmuzladık ve geniş ovayı aşarak daha güvenli bir yere ulaşmaya çalıştık. Bizi korumakla görevli olan bu adamın bir tüfeği bile yoktu...

Saat 10.20'de kuzeyde uzanan sıradağların önündeki alçak tepelere ulaştık. Yolunu izlemekte olduğumuz dere bu tepelerin eteklerinden geçiyordu. Sol tarafımızda küçük bir sıra halinde tepeler belirdi. Famide [?] Köyü burada bulunmaktadır. Az sonra sağ tarafımızdaki tepelerin arasından güzel bir ova göründü. Burada otlayan mandalar ve koyunlar bu ıssız çevreyi canlandırıyorlardı. Saat on birde sağ tarafımızda sıra halinde uzanan tepelerden birinin yamacında Hacı Dangurlu [?] göründü. Daha sonra da ovanın hemen hemen tam ortasında, garip bir teras biçimindeki arazinin üstünde bulunan bir köye geldik. Buraya Kara Üyük [Karahöyük?] adı verilmesinin nedeni, belki de Boğazköy'de bulunan ve daha önce anlattığım harabelerin bulunduğu höyükle ilişkilendirilmesidir. Büyük bir olasılıkla buralarda da antikçağdan kalma harabeler bulunmaktadır. İlerde buraya bir gezginin gelip incelemelerde bulunmasının yararlı olacağı kanısındayım. Burada geçmiş çağlara ait kalıntıların bulunduğunu tahmin ediyorum...

Yol arkadaşım, burada dikkatimden kaçan bir gözleminden söz etti: Bir tepenin eteğinde bulunan köyden tepenin doruğuna doğru baktığımda, yukarıda harabeler gördüm ve bunlar hakkında bilgi edinmek istedim. Bana anlattıklarına göre, eskiden köy tepenin üstünde kuruluymuş ve görülenler eski köyden kalma bina yıkıntılarıymış. Burada önceleri Haremeyn Türkmenleri yaşarmış, şimdi ise Haymana Yörükleri yaşıyormuş.

Dr. Mordtmann, bu köyün adını Kara Hüyük şeklinde yazıyor.

Yola devam ettikçe arazi şekli değişti. Artık çok yakınımızda bile ekili tarlalar görüyorduk. Saat 11.45'te bataklıklarla çevrili küçük bir çaydan geçtik ve yolumuz, ilerdeki sıradağların öncüleri olan sağdaki tepelere doğru yöneldi. Bu tepeleri aşarken, çevrede otlayan koyun sürülerini seyretmek bizi keyiflendirdi. Sol tarafımızdaki dağlar geniş bir amfiteatr biçiminde yükseliyordu ve üzerlerindeki geniş meralara büyükbaş hayvan

sürüleri yayılmıştı. Saat on ikide sağ tarafımızdaki dağların arasındaki Yağmurbaba Köyü'nün[147] yakınından geçtik. Yol kenarındaki hafif dalgalı arazi çok güzel, yemyeşil otlarla kaplıydı. Böylece saat 12.15'te etrafı bataklık olan derenin sol kıyısına ulaştık ve buradan itibaren yükseklere çıkmaya başladık. Solumuzdaki tepelerde bir deve sürüsü otlamaktaydı. Çok sık rastlanmayan bu manzara bizi neşelendirdi. Develerin arasında, buralarda sık rastlanmayan çift hörgüçlü bir deve görmek bizi çok şaşırttı. Öğrendiğimize göre, bu deve Horasan'dan, daha doğrusu Gürcistan'dan gelen ve Horasan'da ticaret yapan bir adama aitmiş ve bu deve sürüsünü de burada satmak niyetindeymiş. Dr. Mordtmann bu durumu şöyle açıkladı: Türkiye topraklarında son yıllarda savaşın ve hayvan hastalıkları salgınlarının neden olduğu büyük zararlar uzun süre telafi edilemeyeceğinden, dış ülkelerden taşıt hayvanlarının ithali daha yıllarca sürecektir...

Bu vesileyle şunu öğrendik: Meğer zaptiyemizin eşkıya takibine uğradığımızı sanıp büyük bir korkuya kapılmasının nedeni, bu deve sürüsünün sahibi olan Gürcistanlı ve kendisine eşlik eden iki hizmetkârıymış. Gürcistanlı, değişik kıyafetiyle güzel bir ata binmiş, sürüsünü teftişe gidiyormuş.

Saat 12.37'de, bir yarın hafif eğimli yamacında bulunan Begeş veya Beyces [?] Köyü'ne ulaştık. Bakımsız ve derme çatma on dört alçak damlı taş evden oluşan bu köyde yoksul Haymana Yörükleri yaşıyor. Eskiden bu köy Haremeyn Türkmenlerine aitmiş. Köylüler, başlarına gelen büyük bir talihsizlik yüzünden bütün hayvanlarını yitirmiş olduklarından, artık eskisi gibi yaylalara çıkma gereğini duymuyorlarmış. Hamilton buralara geldiği zaman, henüz bu geleneklerini sürdürüyorlarmış. Köy halkının başından geçen felaketlere rağmen, burada çok güzel ağırlandık, bize taze kaymak ve pişmiş incirden yapılan lezzetli bir yemek ikram ettiler. Artık bu tür yemeklere alıştığımızdan, iştahla yedik. Bu incir yemeği buralarda çok rağbet görüyor olmalı. İncirler büyük bir olasılıkla Aydın'dan getirtiliyor, çünkü burada incir ağacı bulunmuyor. Köyün dolaylarındaki tarım arazisi bana çok verimli göründü.

Yol kenarında köylerin az olması, seyyahları zor duruma düşürüyor. Zorlukların başında, aşılması gereken yolların birbirinden çok farklı mesafe-

147 Yağmurbaba bugün Ankara'nın Polatlı İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

lerde olması geliyor. Nitekim bizim de yarın Sivrihisar'a ulaşabilmemiz için, bugün daha birkaç saat yol almamız gerekiyordu ve yol boyunca uğrayabileceğimiz bir tek köy bile yoktu. Gene de öğleden sonra saat 1.30'da yolculuğumuza devam ettik ve saat ikiye kadar kuzeye doğru ilerledik (batı 20 derece kuzey), sonra güneye saparak (batı 35 derece güney) oldukça yüksek tepelere tırmandık. On üç dakika sonra tepenin doruğuna ulaşmıştık ve buradan ilk kez diğer tepelerin üstünden aşan batı 15 derece güney yönündeki Sivrihisar'ın[148] çifte doruğu göründü. Burada farklı biçim ve yükseklikteki tepelerin arasında mükemmel meralar bulunuyor. Az sonra iki tarafımızdaki tepelerin arasındaki mesafe kısaldı ve kıvrımlar halinde uzanan açık bir geçide girdik. Buradan yolumuza devam ederek saat yedide geniş bir meradan yokuş aşağı inerek uçsuz bucaksız Sakarya Ovası'na ulaştık. Bu ovanın ilerisinde doğudan batıya uzanan düz bir hat üstünde, garip bir biçimde düzgün olan ve tümülüslere benzeyen tepeler yükseliyordu. Uzaktan bakıldığında bunların eski Frigya krallarının mezarları olduğu sanılabilirdi.

Düz ovaya indiğimizde bir çobana yakınlarda bir köy bulunup bulunmadığını sorduk. Begeş'te [?], bize Yass-üyük[149] adında bir köyden söz etmişlerdi ve biz de burada mola vermeye niyetlenmiştik, çünkü hem Sakarya Nehri üzerinden geçen köprüye yakın olması işimize geliyordu, hem de bu isimdeki höyük sözcüğü, bizde antikçağlardan kalma bir yapıta rastlamak umudunu uyandırıyordu. Ama sonradan her iki konuda da yanıldığımızı anladık. Çünkü bu köy, Sakarya üzerindeki köprüden epeyce uzaktaydı ve sel köprüyü yıkmıştı. Üstelik bu köyün adı Yassıhöyük değil Yassı Hük imiş.

Sonuç olarak düz yolda ilerlemekten vaz geçerek kuzeybatıya doğru saptık. Burada geniş bir alana yayılmış olan kaygan killi toprağı aşmakta oldukça zorlandık. Saat 3.42'de yeşil bir meranın ortasındaki bir vadiye geldik. Buradaki bir yükseltinin altında gizli bir yeraltı barınağı gördük. Belli ki burası bir çobanın sığınağı idi. Nitekim yolumuzun devamında büyük koyun sürülerine rastladık. Aslında izlemeye niyetli olduğumuz yönden ayrılıp kuzeye doğru sapmış olmamız bizi biraz huzursuz etmişti ve bu yola devam

148 Eskişehir'de bulunan Sivrihisar'ın yüksekliği 1070 metredir. Tepesinde tarihi kale harabeleri bulunur –ed.n.
149 Yassıhüyük bugün Eskişehir'in Odunpazarı İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

edip etmemekte kararsızdık. Ama sonunda, önceden tasarladığımız planı sürdürmenin en doğru yol olduğunda karar kıldık. Burada on dakika oyalandıktan sonra, saat dörtte sol taraftaki en büyük ve en göze çarpan tümülüse ulaştık. Buradan itibaren dere kıyısındaki bataklık alan giderek genişledi. Bu bölgenin kenarından ilerleyerek saat 4.45'te Yassıhüyük adındaki köye ulaştık. Bir çeşit mika taşı oluşumundan ibaret bir tepenin dibinde ve hemen ırmağın kıyısında bulunan bu köyün alçak damlı taş evleri, burada yaşayan insanların çok yoksul oldukları izlenimini uyandırıyordu. Ama buna karşın bize verilen oda oldukça temiz ve rahattı ve akşam yemeği de gayet lezizdi. Ben karanlık basmadan önce köyün çevresini keşfetmeye çıktım. Eski Frigyalıların kutsal saydıkları bu ünlü ırmağın çevresindeki yüzey şekilleri çok ilgimi çektiğinden, yolculuğumuza ara verip burada bir süre vakit geçirmeye karar verdim. Şimdiye kadar buraları henüz araştırılmamıştı.

Bulunduğumuz köy, ırmağın birdenbire batıya doğru yönelerek geniş bir kavis çizdiği yerdeydi. Daha yukarılarda kıyısı geniş bataklıklarla çevrili olan ırmak, burada da birçok kollarıyla birleşmekte ve küçük adacıklar oluşturarak büyük bir alanı kaplamaktadır. Hatta ırmak kuzeye doğru yöneldiği yerde o kadar geniş bir alana yayılmaktadır ki, sanki kuzeyden gelen büyük bir kol ile burada birleştiği izlenimini uyandırmaktadır. Köy, nehir kıyısının yakınında ve nehirden 30 metre kadar yüksekte olup, arkasındaki mikalı arduvaz kayalığından ibaret tepenin yamacında bulunmaktadır. Bu nedenle de buralarda bir patikaya bile rastlanmıyor. Ertesi günü çevreyi incelerken, Sakarya Irmağı'nın burada sola doğru bir dönüş yaparken büyük bir hız kazanarak kayaları yardığını saptadım.

Köye ulaştığımız akşam, bize ikram edilen lezzetli yemek sayesinde yeniden güç kazanmıştık. Ev sahiplerimizle yaptığımız güzel bir sohbet de bize çok yararlı oldu. Ev sahibi, zarif yüz hatları olan orta boylu, yakışıklı bir adamdı. Giysisi, zevkle seçilmiş iyi bir kumaştan yapılmıştı. Bu yörenin koşullarına göre, maddi durumunun oldukça iyi olduğu belliydi. Öğrendiğimize göre, bu adam, 1.000 adet Ankara (Tiftik) keçisi, 200 koyun ve çok sayıda ata sahipmiş. Her yıl ortalama 2.000 okka tiftik satarmış. Tiftiğin okkası 40 kuruşa satılıyormuş... Ama ev sahibimiz buna rağmen birçok nedenden ötürü sürekli yakınıyordu... Gerçekten de köyün bulunduğu

yerin koşulları sağlığa zararlıydı. Yaz aylarında havanın aşırı sıcak olması, bataklıklarda üreyen sivrisineklerin çokluğu buralarda yaşayan insanları zor durumda bırakıyordu. Bu mevsimde köyün sakinleri ırmağın biraz daha yukarı bölgelerine taşınıyorlarsa da, söylediklerine göre, oraların da havası da pek sağlıklı değilmiş.

Ev sahibimiz buradaki toprağın verimsiz olduğundan da yakındı. Çünkü hava koşullarının en iyi olduğu zamanlarda bile, topraktan ancak bire dört verim alınabiliyormuş. Ev sahibimizin bu yakınmalarında haksız olmadığına eminim, çünkü ırmağın çevresindeki toprak gerçekten verimsiz görünüyor. Anadolu'nun birçok ırmağı, adlarının ünlü olmasına karşın, çevrelerinde yaşayanlara büyük yarar sağlamıyor. Köyün çevresinde pek çok kurt sürüsünün yuvalanmış olduğunu da anlattılar.

Ev sahibimizin akrabası olan yaşlıca bir adam da sohbetimize katılmıştı. Bu adam ev sahibimizden daha da zenginmiş, 2.000 küçükbaş hayvanı varmış ve bunların çoğu tiftik keçisiymiş... Bizi rahat ettirmek için elinden geleni yapan ev sahibimizin ailesi Türkmen soyundan gelmekteymiş ve Haymana ovasında geniş topraklara sahipmiş.

Ertesi günü çok erken bir saate dışarı çıkıp etrafı incelediğimde, uzaktan, nehrin aktığı taraftan gelen çok güçlü bir uğultu duydum. Bir akşam önce bunu fark etmemiştim. Bu uğultunun nedenini sorduğumda, Sakarya Irmağı'nın, buradan yaklaşık bir saat kadar ötede, Azmak adı verilen bir yerde, bir kayalığın üzerinden aşarken oluşturduğu çavlanın bu uğultuyu yarattığını söylediler.

Köyden ayrıldıktan sonra, doğru yola çıkabilmek için, önce geldiğimiz yöne geri dönmemiz gerekti. Bizi çok güzel ağırlamış olan köyden saat 7.35'te ayrılmıştık. Irmağın çevresindeki bataklık bölge boyunca ve tümülüse benzer tepeleri sol tarafımıza alarak ilerledik. Saat sekizde sağ tarafımızda ırmağa doğru bir çıkıntı halinde uzanan yükseltideki kerpiçten yapılma kulübelerin bulunduğu Yassıhüyük Yaylası'nı sağ tarafımıza alarak yolumuza devam ettik. Irmağın karşı yakasında bir manda sürüsü otluyordu. Saat 8.30'da kıvrımlar çizerek akan ırmağa çok yaklaştık. Bu dolaylarda ırmak geniş olmamakla beraber akıntısı çok güçlüydü. Biz kamışların yetiştiği ırmak kıyısı boyunca on beş dakika ilerledikten sonra ırmağın büyük

bir dirsek oluşturduğu yerde, bir akşam evvel ayrılmış olduğumuz ana yola kavuştuk ve bundan böyle de ırmak kıyısı boyunca yola devam ettik. Birden uzakta dar bir geçit üzerinden ırmağın karşı kıyısına geçmekte olan yabani bir hayvan gördük. Biz yaklaşınca, hayvan kaçıp kayboldu. Biraz ötede boğazlanmış bir koyunun artıklarını görünce, kaçan yabani hayvanın bu dolaylarda yaşayan kurtlardan biri olduğunu anladık. Böylece yöre halkının anlattıkları da doğrulanmış oldu.

Saat 9.15'te Sangarius [Sakarya] Irmağı'nın karşı yakasına geçeceğimiz yere ulaştık. Ama daha önce de belirttiğim gibi, buradaki köprü bir süre önce sel nedeniyle yıkılmıştı. Bu sabahki yolculuğumuz boyunca Sakarya Irmağı'nın yıkıcı güce sahip akıntısına tanık olmuştuk. Elbette ki bu durum bizi de etkiliyordu. Ama ne gariptir ki, bulunduğumuz yerde güçlü bir akıntıdan eser yoktu. Karşımızda durgunluğu nedeniyle kokuşmuş geniş, sulak bir alan uzanıyordu. Asıl bu nedenle de burası karşı tarafa geçmeye pek elverişli değildi. Bu sulak alanın en sığ yeri ince bir buz tabakasıyla kaplıydı. Irmağın bataklığa dönüşmüş olan geniş kolunun ortasında bir ada gibi yükselen tepeciğin üstündeki Derbent denen polis merkezinde görevli olan iki nefer burada çok yararlı bir iş yapıyorlar. Ama biz bu beyleri, korkudan içine sığındıkları hücreden çıkarmayı başarıncaya kadar epeyce uğraşmak zorunda kaldık. Sonunda onlarla bağlantı kurmayı başardık! Görevliler, sığ suların derinleştiği yerlere ağaç kütükleri ve dallar yerleştirdiler ve üzerlerini sazlarla örtüp çamurla sıvayarak geçici bir set yaptılar. Bize bunun üzerinden karşıya geçmemizi söylediler. Biz, atlarımızı yularlarından tutup, büyük bir dikkatle birbirimizin arkasından yürüyerek, ıslanmadan bu ot köprüsü üzerinden geçmeyi başardık. Bu serüven 20 dakikamızı almıştı. Ama ilerde, ırmağın suları çoğaldığı zaman, üzerinden nasıl geçeceğimizi hayal bile edemiyordum.

Saat 9.35'te ırmağın kıyısındaki ıssız ve boş arazide ağır ağır yükseklere doğru ilerledik. Önce batıdan kuzeye doğru yöneldik (batı 30 derece kuzey), biraz sonra sağ tarafımızda ve yolun biraz uzağında bulunan Bebek (M. Bebi) Köyü'nün [?] dolaylarından geçtik. Daha dün, ırmağın karşı yakasından baktığımızda, bu köyü uzaktan görmüştük. Eğer dün geceyi o köyde geçirmiş olsaydık, daha az zaman kaybedecektik. Killi toprakta biten zayıf

otların üzerinden yokuş yukarı çıktık. Saat 10.10'da bir yol ayrımında yönümüzü değiştirip oldukça düz bir hat üzerinden Sivrihisar'a doğru ilerledik (batı 25 derece güney). Böylece on dakikada hemen hemen tepenin üzerindeki düzlüğe ulaşmıştık. Burada yolumuza devam ederek saat 10.50'de yaklaşık on beş kilometre mesafede, sağ tarafta ırmağın beyaz renkli kıyılarını gördük. Büyük bir olasılıkla mikalı arduvazdan oluşan arazi burada da devam ediyordu. Birçok yazarın tarifine göre yolun kenarında olması gereken Demirci Köyü[150] bulmaya çalıştık. Yolun sağ tarafında Boalise [?] Köyü bulunuyor. Tahminime göre on dakikalık mesafede de başka bir köy bulunuyor olmalı, çünkü burada ansızın bir sürü öfkeli, beyaz çoban köpeği üzerimize saldırdı.

Öğleye doğru Mülk Köyü ile karşı taraftaki yamaçta Oladçık [Oğlakçı] Köyü[151] göründü. Sol tarafta, tepelerle kaplı arazide, belki bir sütun kaidesi olan, belki de sadece yol mesafesini göstermeye yarayan bir taş dikkatimizi çekti. Fakat bugün Sivrihisar'a ulaşmak istediğimizden, o taşı incelemeye zaman ayıramadık. Buradan itibaren yokuş aşağı inerek saat on ikide engebeli bir vadiye ulaştık ve karşı tarafımızdan gelen bir derenin sağ kıyısı boyunca ilerledik. Burada öğrendiğimize göre, kuzey yönündeki vadide bulunan ve güneye bakan köyün adı Mülk değilmiş. Bu köye ayak bastıktan sonra, Mülk Köyü'nün daha ilerde, vadinin güneyinde, küçük bir kayalık tepenin yamacında olduğunu ve bu tepede bir türbe bulunduğunu açıkladılar. Köy yaklaşık 25 haneden ibaret olup, karşı tarafta bulunan Oğlakçı Köyü'nden daha büyük. Oysa diğer köy çok uzaklardan görülebiliyor ve sadece on dört haneden ibaret olmasına karşın daha önemli bir yer olduğu izlenimini uyandırıyor.

Kayalıklarla kaplı tepenin üzerinden çok güzel görünen yaklaşık 300 metre genişliğindeki vadi batıdan doğuya doğru uzanıyor ve yüksek bir yaylanın engebeli yüzeyinin 50 ile 100 metre kadar aşağısında bulunuyor. Bu vadide birçok meyve ağacı özellikle de kayısı ağaçları bulunuyor.

Uğradığımız köyde bize nefis bir kahvaltı hazırlayıp kaymak, peynir ve bal ikram ettiler. Karnımızı doyurduktan hemen sonra yola çıktık.

150 Demirci bugün Eskişehir'in Sivrihisar İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.
151 Mülkköy ile yakınındaki Oğlakçı Köyü bugün Eskişehir'in Sivrihisar İlçesi'ne bağlı mahallelerdir –ed.n.

Köyün bulunduğu kayalık tepeden indikten sonra, saat 2.35'te vadinin güney kenarını izleyerek yolumuza devam ettik. Vadinin zemini yeni yeşermekte olan ekinlerle kaplı olduğundan, göz okşayıcı bir görünümü vardı. Batı 20 derece güney yönünde ilerleyerek saat 2.55'te, sol tarafımızdaki dağlardan inen, güçlü derenin üzerindeki yüksek kemerli bir köprüden geçtik ve bir su değirmeninin yanında, bulunduğumuz geniş vadiden ayrılıp tekrar yokuş yukarı tırmanmaya başladık. Yamaçlardan inen akarsulardan birinde atlarımızı suladık. Bulunduğumuz ortam, şimdiye kadar geçtiğimiz yerlerden çok farklıydı, hatta tam anlamıyla romantikti. Sol tarafımızda vadinin biraz yüksekçe bir alanında, genç, güzel ağaçlardan oluşan bir koruluk yükseklere doğru uzanıyordu. Kanımca burada suyun bolluğu ve çevredeki tepelerin arasında kalan alanın daha korunaklı olması nedeniyle, etraftaki otlar, çalılar ve ağaçlar, taze yeşil renklerini uzun süre koruyabilmişlerdi. Sanıyorum, buraların nüfusu da daha yoğundur. Nitekim karşı tarafımızda, vadinin kuzey yamacında iki köy ve solumuzda güzel bahçelerle kaplı vadinin ortasında Ortu[152] adıyla bilinen zengin bir köy bulunuyor. Köyün bakımlı ve besili koyunları çevredeki meralara yayılmış otluyorlar. Yolumuza devam ederek saat 3.18'de bahçeleri geride bıraktık ve yokuş yukarı ilerlemeye başladık. Sağ tarafımızda bulunan ve vadiye doğru uzanan bir tüf tepesinin etrafından dolaştık, sonra gene yokuş aşağı inerek ana vadiye ulaştık. Vadinin kenarındaki köyün adını ne yazık ki öğrenemedik. Verimli topraklarla kaplı vadi burada sona erdi. Biz giderek daralan ıssız bir yardan geçerek yeniden hafif bir meyille yükselen arazide ilerledik. Bu arazinin başlangıcında rastladığımız bir kaynaktan fışkıran derenin billur gibi berrak suyuna imrenerek susuzluğumuzu gidermek istedikse de, suyun ılık ve kötü lezzetli olması bizi düş kırıklığına uğrattı. Yolda ağılına dönen bir sığır sürüsüne ve çok sayıda eşeğe rastladık. Biz de karanlık basmadan kente ulaşmak için hızımızı artırdık. Kente hâkim olan yüksek dağın sivri kayalardan oluşan doruğu çok uzaklardan bile görünüyordu. Biz dağın çevresinden dolaşmak için ana yoldan epeyce güneye doğru saptık. Saat 5.20'de dağın arkasından yukarıya doğru tırmanmaya başladık ve bu yamaçlardaki pek de bakımlı

152 Nasreddinhoca, diğer ismi Hortu, Eskişehir'in Sivrihisar İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

görünmeyen meyve ağaçlarının arasından geçtik. Giderek patikanın geçtiği arazinin koşulları daha zorlaşıyordu. Nihayet kentin güneyine ulaştık ve kenar mahallelerinin arasındaki sokaklara girdik. Saat altıda müdürün konağına ulaştık.

Sivrihisar

Vaktin geç olmasına rağmen burada bizi büyük bir konukseverlikle karşıladılar. Kentin kaymakamı Hüseyin Bey, Avrupalıları ağırlamaktan büyük bir mutluluk duyduğunu belirtti. Anlattığına göre, buraya 20 yıl önce bir İngiliz gezgini gelmiş (Büyük bir olasılıkla Hamilton'dan söz ediyordu). O zamandan beri başka bir Avrupalı uğramamış. Öğrendiğimize göre, Kaymakam Hüseyin Bey, Nevşehir'de Çapanoğlu tarafından yakalanıp öldürülen eşkıya çetesinin reisi Yasücü oğlu [Yazıcıoğlu?] Bey'in oğluymuş. Kendisi hakkında birbirinden çok farklı görüşler ileri sürülüyor. Kimileri, onun çok iyi bir idareci olduğu kanısındayken, kimileri de kötü karakterli olduğunu iddia ediyor. Bizim orada kaldığımız kısa süre içinde edindiğimiz izlenime göre, kaymakam bey, önemli konulara kendini fazlasıyla adadığı için basit meselelerle uğraşması gerekmediği kanısında olan bir yönetici... Belki de insanların kendisi hakkında ne düşündüklerini önemsemiyor... Ziyaretimiz sırasında onunla karşılıklı oturup hal hatır sorduktan ve biraz soluklandıktan sonra, bize rakı içmek isteyip istemediğimizi sordu. Biz bu teklifi reddedince bize tatlı ve şarap ikram etti. Kendisi de hiç çekinmeden bol bol şarap içti. Bize sunulan beyaz şarap Bursa yöresinin şaraplarına benziyordu ve gayet lezzetliydi. Ama yemekten önce içki içmeyi doğru bulmadığımızdan, biz biraz daha ölçülü davrandık. Kaymakam daha sonra pek hoşumuza gitmeyen bir sunumda bulundu: Ermeni çalgıcılar ve dansöz kıyafeti giymiş bir genç erkek [köçek] getirtip bunlara sanatlarını göstermelerini buyurdu. Bizim için bu gösteriye tahammül etmek oldukça zordu, çünkü delikanlının sergilediği oyun iğrençti. İyi bir rastlantı eseri olarak, bu acı mizahı andıran gösteriye eşlik eden çalgıcıların arasında bulunan bir öğretmen, gösteriden sonra, okuluna ilişkin bir sorunu danışmak için yanımıza geldi. Buraya akşam yemeğinin yendiği saatten sonra ulaşmış olmamızdan ötürü, bize yeniden yemek hazırlanması için

uzun süre beklemek zorunda kaldık. Yemek boldu ama acele hazırlandığı için yeterince özen gösterilemediği belli oluyordu. Daha sonra çok güzel işlemeli çarşaflar serili yataklarda rahat rahat uyuyabilmek, bizi dinlendirdi.

12 **Aralık Pazar** - Gece hava çok soğuktu. Sabah kalktığımızda oluklardaki sular tamamen donmuştu. Aslında buradan ayrıldıktan sonra şimdiki adı Bâlâ Hisar olan Pessinus harabelerine[153] uğramayı tasarlamıştık. Fakat oradan yolumuza devam edemeyip tekrar buraya, Sivrihisar'a dönmemiz gerektiğini öğrenince bu niyetimizden vazgeçtik. Yolumuzu bu ziyaretle uzatırsak, İstanbul'a dönmeyi tasarladığımız tarihte yolculuğumuzu sona erdirmemiz olanaksızdı. Zaten söz konusu harabelerin karmakarışık taş yığınlarından ibaret olduğunu duymuştuk. Oysa Texier'in çizdiği o eski yapıların temel planını kontrol edebilmemiz için daha uzun zamana ihtiyacımız vardı. Sonuç olarak, doğruca Seyitgazi'ye ve Frigya mezarlarının bulunduğu yere gitmeye karar verdik ve öğle üzeri buradan ayrıldık.

Yola çıkmadan önce kentin içinde biraz dolaştık. Şimdiki durumda bu kentte 500-600 Ermeni ve 1.500 Müslüman ailesi yaşıyor. Hiç Rum aile yok. Kent halkının başlıca geliri tiftik satışından. Burada Ermenilerin çok güzel, geniş, aydınlık ve havadar bir kilisesi var. Ama bu yapı bana pek sağlam görünmedi, çünkü damı çok ince ahşap direkler üzerine oturtulmuş. Burada gördüğümüz birkaç yazıtı kopyaladık. Eskiden beri bilinen bu yazıtlardan biri çok ilgi çekiciydi. Belki de içeriğinin sanıldığından daha önemli bilgiler içerebileceği akla geliyor... Örneğin Tolistobogii halkından hangilerinin Peion'da yerleşmiş oldukları bu yazıttan öğrenilebilir. Strabon'un bildirdiğine göre Peion, Tolistobogiilere ait bir γαζοφυλάχιον idi ve muhtemelen Sivrihisar'ın tepesindeki sivri uçlu kayalıklarda bulunuyordu.

Şehirdeki kısa bir inceleme gezisinden sonra tepedeki kayalıklara tırmandık ve gerçekten de bunların olağanüstü sarp olduğunu gördük. Böylece Hamilton'un, bu kayalığın en sarp yerine tırmandığında ölüm tehlikesi geçirdiğine dair sözlerinin doğru olduğuna inandık. Şunu da belirtmeliyim ki, kentin karşı tarafında başlayan çok iyi korunmuş bir yol, geniş rahat

153 Sivrihisar yakınlarındaki Ballıhisar'da bulunan Pessinus ören yeri. Pessinus, bir Frig yerleşmesiydi. MÖ 25'te Augustus, Galatia eyaletini kurunca, Roma yönetimine geçti –ed.n.

basamaklarla kayalığın tepesine kadar uzanıyor. Biz de dağdan inerken bu yolu kullandık. Hatta at sırtında bile bu yoldan kale duvarlarının başladığı yere kadar çıkmak mümkün. Kale binası çok küçük ve dar. Buraya kalabalık bir savaşçı birliğini sığdırmak olanaksız. Aşağıdan bakıldığında, kale görülmüyor bile. İncelemelerimizin sonucunda, sur duvarlarının yakın zamanlarda yapılmış olduğunu saptadık. Dağın heybetli, granit doruğu yakından görülmeye değer güzellikte ve en yüksek noktasından çok geniş bir manzara görülüyor.

Konakladığımız yere geri döndüğümüzde, bizi 20 çeşit leziz yiyecekten oluşan muhteşem bir kahvaltı bekliyordu. Ama bu abartılı konukseverliğin arkasında bazı gizli amaçları olduğu da seziliyordu. Bu nedenle biraz huzursuz oldum. Üstelik bu kadar çeşitli yiyecek de bana pek yaramıyor. Bir şölen zenginliğindeki kahvaltımızı henüz tamamlamıştık ki, ev sahibimiz büyük boyutlarda bir belge ortaya çıkardı. Bu belge kentteki taraftarlarının kendisi için hazırladıkları bir övgü ve kendisine karşı olan bir kişi hakkındaki yergi yazısıydı. Bizim de bu belgeye imzalarımızı atmamız istendi, ama biz buna yetkimiz olmadığını açıkladık, çünkü bu belgede yazılı olanları inceleyip doğruluğu hakkında bir hükme ulaşabilmemiz için ne zamanımız vardı, ne de olanaklarımız... Ama Kaymakam Hüseyin Bey bu teklifiyle bizde iyi bir Osmanlı izlenimi bırakmadı.

Sivrihisar'dan öğle saatlerinde ayrıldık ve önce biraz güneye (batı 20 derece güney), daha sonra da kuzeybatıya doğru ilerlemeye başladık. Dağın kayalıklardan oluşan doruğu başlangıçta sağ tarafımızda kalıyordu. Bir saat yol aldıktan sonra toplu halde yedi çeşmenin bulunduğu yemyeşil bir meraya ulaştık. Ama bu derin vadi giderek genişledi ve tamamen çıplaklaştı. Üstelik burada yolun kenarında saat 2.15'te gördüğümüz bir aslan kafası heykelinden başka ilgimizi çekecek hiçbir şey yoktu. Böylece Kaymakam Hüseyin Bey'in yanımıza kattığı çevik ve güçlü yardımcılarımızla birlikte ara vermeden yolumuza devam ettik. Saat 4.08'de yönümüzü biraz güneye doğru kaydırdıktan sonra, tuhaf biçimli lav kütleleri arasında kayalık bir geçide ulaştık. Geçidin girişinde oldukça büyük bir deve kafilesi mola vermişti. Daha sonra gene geniş bir vadi düzlüğüne çıktık. Güneydeki yamaçta Hüseyin Bey çiftliği bulunuyordu. Saat beşte 55 hanelik Keymes ya

da Kaymaz Köyü'ne[154] ulaştık. Burada bile Kaymakam Hüseyin Bey'in aşırı ikramcılığı kendini gösterdi. Bizden evvel oraya bir atlı gönderip hazırlıklar yaptırmıştı. Böylece bize temiz bir oda ve kısa bir bekleyişten sonra zengin bir akşam yemeği sundular.

Kaymaz Köyü bir dere kenarında bulunuyor. Kuzeydeki dağlardan inen derenin kıyıları boyunca –seyrek de olsa– elma, erik, kavak ve söğüt ağaçları dizili. Köylüler, hayvancılık ve kısmen de buralara kadar da yayılmış olan tiftik keçileri sayesinde geçimlerini sağlıyorlar. Buraların toprağı çok verimli olmadığından, sadece buğday ve arpa yetiştirilebiliyor. Köy içinde, özellikle caminin yakınlarında, eski zamanlardan kalma pek çok yapı malzemesi ve bir de büyük lahit gördük. Ayrıca burada çok ilginç bir yazıt da bulduk. Bu yazıtta, birçok önemli görevlerde bulunmuş ve Frigya prokonsülü konumunda olan Romalı bir devlet memurundan söz ediliyor. Kaymaz Köyü, hiç kuşkusuz eski Tricomia Kenti olmalı.

13 Aralık Pazartesi - Gece boyunca hava gene çok soğuktu. Ama sabaha karşı hava güzelleşti. Erken kalkıp, taze kaymak ve ayva tatlısıyla karnımızı doyurduk. Sonra köyün içinde dolaşmaya çıktık.

Saat 7.50'de yeniden yola koyulduk. Batı yönünden hafifçe kuzeye doğru sapmamız nedeniyle doğru yoldan ayrılmış, Seyitgazi'ye giden dar ve az kullanılan yola sapacak yerde, yanlışlıkla Eskişehir yoluna girmiştik. Beş dakika sonra ağaçlarla çevrili derenin karşı yakasına geçtik ve saat 8.08'de hafif meyilli bir araziden aşağıya doğru inerek, diğer yola girebilmek için izlediğimiz yönden güneye doğru saptık. Saat 8.22'den itibaren tam batıya doğru yönelen patikayı izlerken, Harab Ören'den[155] gelmekte olan birçok iki tekerlekli arabaya [kağnı] rastladık. Bu arabalar, mutat olarak kırsal kesimde kullanılan taşıtlardan olmakla beraber, üzerine keçi kılından dokunmuş bir tente germişler ve bu sayede arabayı daha kullanışlı hale getirmişlerdi. Bu tente altında oturanlar da gayet keyifli görünüyorlardı. Saat 9.15'te sol tarafımızda uzanan derin bir vadinin girişi önünden geçtik ve çeyrek saat sonra da yer yer kalın bir buz tabakası ile örtülü olan

154 Günümüzde Sivrihisar'ın bir mahallesidir –ed.n.

155 Arapören'in günümüzdeki adı Doğançayır'dır ve Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

Sarısu veya Sarıçay'dan geçtik.[156] Buz tabakasının altındaki suyun derinliği 40 cm kadar vardı. Kısa süre sonra sağ tarafımızda bulunan bir mezarlığın önünden geçtik. Mezarlıkta eski sütunlar ve sütun kaideleri gördük. Burada geçmişteki Hıristiyanlık dönemine ait çok ilginç bir yapıta da rastladık: Bir taşın üstündeki yazıtta Azize Tekla'nın adı η αγία Θέχλα anılmıştı. Burada beş dakika oyalanarak diğer taşları da inceledik. Yolumuzun devamında, vadinin karşı tarafında bir çiftlik göründü. Dr. Mordtmann burasının Döngel [?] adında bir Türkmen köyü olduğunu söyledi. Bundan sonra gene çevremiz ıssızlaştı. Saat 10.40'ta, sol tarafımızda, yoldan on dakikalık mesafede Çerkesli Köy [?] göründü. Bu köy eskiden yolun hemen kenarındayken, şimdi gerilere taşınmış. on dakika sonra da Eskişehir'e giden büyük yolu kat ettik ve saat 10.55'te altı metre genişliğinde, 50 santim derinliğinde olan ve kuzeyden güneye doğru akan bir dereden geçtik. Derenin akıntısı çok güçlü olduğundan, yüzeyi buz tutmamıştı. Bundan ötürü de derenin akış yönü kesin olarak saptanabiliyordu. Oysa eski ve hatta en yeni bildirimlerde bu yöredeki suların akış yönü tamamen farklı gösterilmektedir.

Buradan itibaren hiçbir yola sapmadan, doğrudan tekdüze manzaralı ve giderek step görünümü kazanan bir arazi üzerinden yolculuğumuza devam ettik. Saat 11.10'da dağlık bir bölgenin başlangıcındaki tepelere ulaştığımızda manzara değişti. Burada ardıç çalılarından oluşan zayıf bir bitki örtüsü zemini kaplamaktaydı. Bu düzlük ile Arapören'in bulunduğu verimli alçak ovayı, güzel, yuvarlak bir tepe birbirinden ayırıyor. Saat 11.20'de geçidin en yüksek noktasına ulaştık ve tepeden aşağıya inmeye başladık. Saat 11.35'te güçlü bir akarsuyun üzerine kurulmuş olan bir köprüden geçerek, eski zamanlardan kalma önemli harabelerin ortasında yer alan bir köye ulaştık ve kahvaltı molası verdik. Aslında adı *Charab Oirén* olan bu köy insanın üzerinde garip bir etki yaratıyor. Evlerin çoğunda dışardan birinci kata çıkan bir ahşap merdiven var. Frigya'da da böyle bir yapı tarzı vardı. Anladığım kadarıyla buranın insanları zemin katı hayvan ahırı olarak veya başka amaçlarla kullanıyorlar ve kendileri evin birinci katında yaşıyorlar. Bu da çok doğru bir düzen. Alt katlar taştan inşa edilmiş ve duvarlarda çok eskiden

156 Sarıçay Deresi –ed.n.

kalma kesme taşlar da kullanılmış. Köyün her tarafında tahılların muhafaza edildiği depolar, samanlıklar görülüyor ve genelde büyük bir hareketlilik göze çarpıyor. Buraya ulaşana kadar çorak ve ıssız bir araziden geçtiğimiz için, köydeki canlılık bizde çarpıcı bir etki yarattı. Bize bildirildiğine göre, bu 100 hanelik köyün halkı tümüyle Müslüman. Ancak bizim karşılaştığımız ve konuştuğumuz kişilerin birçoğunun yüz hatları ve sözünü ettikleri olaylar hakkındaki görüşleri, bu köy halkının büyük bir kısmının Ermeni ve Rum olduğu izlenimini uyandırıyor. Burada eski Frigyalılar zamanında önemli bir yerleşimin bulunduğu belli oluyordu. Ama "Harap Ören" adından anlaşıldığı gibi, şimdi bu köyde gördüğümüz eski bina kalıntılarındaki ve ancak orta değerde bir sanat ürünü olan sütunlardaki işçiliğin kabalığı ve özensizliği, buranın yüksek kültürlü bir kentten çok, geçim düzeyi oldukça iyi olan insanların yaşadığı bir köy kenti olduğuna işaret ediyor. Burada, özellikle de mezarlıkta birkaç Yunanca yazıta rastladık. Ama hiçbirinde bu yerleşimin eski adını bulamadık. Gene de ben, bir zamanlar buranın Dorylaeum'a (yani Eskişehir'e) 40 km mesafede olan ve Pessinus yolu üzerinde bulunan Midaeum[157] Kenti olduğuna hemen hemen eminim.

Öğleden sonra saat 2.30'da yeniden atlarımıza binip yola çıktık. Yardımcılarımız bizden evvel köyden ayrıldıklarından, onlara yetişmek için, atlarımızı mahmuzladık. Köyün bu tarafında çok güzel tarım arazileri vardı. Yarım saat sonra da solda yeniden bir harabe alanı gördük. Saat 3.40'ta sol tarafımızda kalan Çukur Ağa [?] adındaki küçük köyün dolaylarında da gene yıkıntılara ve kısa bir yazıta rastladık. Saat 4.15'te ise Arapören'den geçen ve adını ne yazık ki öğrenemediğim ırmağın[158] üzerinden aşarken, sağ tarafımızda sekizgen biçiminde bir yapı gördük. Burası büyük bir olasılıkla Selçuklular zamanından kalma bir mescit veya türbe idi. Selçukluların dikkati çeken bir özelliği, yakın akrabaları olan Osmanlılardan daha fanatik olmaları ve kendi binalarının inşaatında kullandıkları eskiden kalma yapı malzemesinde, o insanların dinlerine ait süslemeleri korumayıp, onlara tamamen başka bir şekil vermeleridir. Arkeologlar bu durumdan çok yakın-

157 Barth'ın bu tahmini doğru değildir. Midaeum, Eskişehir'e 80 km uzaklıkta bulunan Han İlçesi'nin Yazılıkaya Köyü yakınındaydı. Burası Midas Anıtı (Yazılıkaya) nedeniyle Midas Kenti olarak da adlandırılmaktadır –ed.n.
158 Seydi Çayı –ed.n.

maktadırlar. Nitekim buradaki inşatta kullanılan eski taşların üstündeki yazılar da kazınmış ve okunaksız hale getirilmiş. Ama bazı taşlarda eski Yunanca sözcükler tamamen silinmeden kalmış, örneğin μνήμης χάριν gibi. Ortalığa yayılmış olan başka yıkıntılar da İslamın bu anıtı gibi terk edilmiş duruyor. Bu görünüm bizi biraz Seyitgazi ziyaretinde karşılaşacağımız duruma hazırlamış oldu. Daha yukarılarda Uerian [?] Yaylası bulunuyor. Bir nehrin üstüne kurulmuş köprünün yakınlarında yardımcılarımıza yetiştik ve bundan sonra güneye doğru yönelerek (güney 35 derece batı), sol tarafımızda uzanan tepeler boyunca ilerledik. 4.45'te sol tarafımızda sıra halindeki tepelerin dibinde küçük bir çiftliğin önünden geçtik. Tepelerin yamacında, çiftliğin yukarısında, kayanın içinde bir sıra büyük ve düzgün mağara görülüyordu. Buradan itibaren doğu yamacında Frigyalılara ait kaya evleri başlıyordu. Sağ tarafımızdaki düz ovada ise göz alabildiğine meyve bahçeleri uzanıyordu. Küçük bir tepenin doruğunu aştıktan sonra saat 5.15'te Ssidi Ghasiye [Seyitgazi] ulaştık.

SEYİTGAZİ

Seyitgazi'nin yeri, içinde bulunduğu ortam bakımından çok önemlidir. Oradaki dar vadiye hâkim olan tepede, antikçağda bir kale bulunduğundan hiç kuşkum yok. Bu nedenle de buraya πρυμνός sözcüğünden türetilmiş olan Prymnessos[159] adı verilmişti. Prymnessos'un burada bulunduğu, benim görüşüme göre, eski kayıtlardaki ayrıntılı ve dakik tariflerden de açıkça ve kesin olarak anlaşılıyor. Ayrıca burada gerek Prymnessos'a, gerekse Nacoleia'ya[160] ait yazıtlar bulunmuştur. Ama Nacoleia, çok yakınlarda olmakla beraber, daha batıda, Eumenia'ya[161] giden yolun üzerindedir. Ben yolculuğumuzun daha ileriki bir safhasında bu yeri daha kesin olarak belirleyeceğim. Yol arkadaşım bu konuda şimdilik bir karara varamayıp daha sonra da aksi bir görüşü savunduysa da, bence benim görüşüm kesinlikle doğrudur. Antikçağda, Hıristiyanlık öncesi dönemde bir kalenin veya benzeri bir yapının bulunduğu yerde daha sonra bir Hıristiyan manastırı

159 Prymnesos kenti, Afyonkarahisar'ın Merkez İlçesi'ne bağlı Sülün beldesinde yer almaktadır —ed.n.
160 Nakoleia, Seyitgazi'nin antikçağdaki adıdır –ed.n.
161 Bergama Kralı II. Eumenes'e ithaf edilen Eumenia antik kenti Çivril-Dinar karayolu üzerindeki Işıklı Kasabası'nın bulunduğu yerde kurulmuştu –ed.n.

inşa edildiği sık sık saptanmıştır. İşte bunun gibi, böyle bir yerde de Müslümanların kutsal saydıkları Seyit Gazi Külliyesi kurulmuş.

Bu yerin çok büyük bir önem taşımasına karşın, biz oraya ulaştığımızda, artık insanların ilgisini çekmediği ve yıkılmaya terk edildiği izlenimi edindik. Bu nedenle de, dolaylarda bulunan ve henüz iyi durumda olan evleri fark etmedik. Oysa bize konaklamamız için sunulan ev yeni inşa edilmekteydi. İnşaatı henüz tamamlanmamış olan bu evin geniş ve havadar odalarında sıcak yaz günlerini geçirmek kuşkusuz çok keyifli olacaktı. Ama kış mevsiminin dondurucu soğuk havasında burası pek rahat bir barınak değildi. Bize verilen odanın duvarları henüz sadece ahşap bir iskeletten ibaretti ve duvar boşlukları doldurulmamış olduğundan, her tarafından havanın girdiği bir kuş yuvasına benziyordu. Ahşap yapıya çok özen gösterildiği belliydi. Ev sahibi, güler yüzlü, dost davranışlı bir Türk tüccardı ve servetini tiftik ticareti ile kazanmıştı. Ayrıca Sivrihisar Kaymakamı Hüseyin Bey'in de bu yöredeki temsilcisiydi. Bize burada ev inşaatının yavaş ilerlemesinin nedenini açıklarken, bu yörede para kazanıp servet edinmenin kolay olmadığını, çok uzun sürdüğünü, oysa Hıristiyan ülkelerinde kısa zamanda bol para kazanılabildiği için, inşaatların da çabuk bitirildiğini tahmin ettiğini ileri sürdü. İnşaat halinde olan evin çok büyük olması, bu adamın hiç de yoksul olmadığını gösteriyorsa da, adamın parasal olanaklarını aşmamak için gayet dikkatli davrandığı belliydi. Bu yapı tarzının sağladığı kolaylık, binanın tümünün birden inşa edilmek zorunluğunun olmayışı, ayrı ayrı bölümlerini yaparak binayı tamamlamanın mümkün olmasıdır. Akşama doğru ev sahibimizin birkaç dostu bizi ziyarete gelince, güzel bir sohbet ortamı oluştu. Ama konuşulan konular hakkında Dr. Mordtmann daha iyi bilgi verebilecektir. Konuklarımız, devletin yaptığı yeni anlaşmalar nedeniyle bir savaşın çıkabileceğinden endişe duyuyorlardı. Bundan ötürü de Anadolu'da Alman Kolonileri kurma meselesini tartışmaya hazırdılar. Hemen hemen her gittiğimiz yerde konuştuğumuz aydın kişiler bu önlemi olumlu karşılıyorlardı. Ülkenin iç kısımlarında böyle bir tasarı hakkındaki bilginin ne kadar yaygın olduğunu saptamak da bizi çok şaşırttı. Özellikle yerli halk bu konuyu gündeme getirmeye daha istekliydi. Dostlarımızdan öğrendiğimize göre, Seyitgazi'de halen 300 ev varmış. Ama bu evlerin hepsinde birer ailenin barındığından kuşkuluyum.

Bize oldukça güzel bir akşam yemeği ikram edildi. Buradaki konaklamamız hakkında yol arkadaşımın sözlerine yer vermeyi uygun buluyorum:

Kalacağımız yeri temin eden müdür bey, akşam vakti divan efendisi[162] ile birlikte ziyaretimize geldi. Kendisi henüz birkaç aydır buraya atanmış. Daha önce Rumeli'de görevli olduğundan, burası hakkında geniş kapsamlı bilgi sahibi değildi. Bu yüzden sorularımıza yanıt verme görevini, buranın yerlisi olan divan efendisine bırakmayı uygun görmüş. Bu beyefendiden öğrendiğimize göre, Seyitgazi, günümüzde 300 hanelik bir yerleşimdir ama giderek hayatiyetini yitirmektedir. Oysa *Cihannüma* adlı yapıttan öğrenildiği üzere, burası önceleri çok daha kalabalık ve hareketliymiş. Köydeki boş evler ve çok geniş olan mezarlık da bunu doğrulamaktadır. Tümüyle Müslümanlardan ibaret bu köyün sakinleri yaz mevsiminde yaylaya çıkıyorlar ve geçimlerini buğday ve arpa yetiştirmekle sağlıyorlar. Bu bilgiden çıkan sonuca göre, Seyitgazi, çevredeki köylerin pazaryeri olmaktan öte bir yer değil. Tek üstünlüğü, burada bir mahkemenin bulunması... Ev sahibimiz bu durumdan yakınarak dedi ki: Bizimki gibi 300 hanelik yerleşimlerde en az 200 Rajah [Reaya] ailesi yaşıyor olmalı!

Bu düşüncesinin nedenini sorduğumda, şu yanıtı verdi: "Reayadan olanlar, hem çiftçilikte hem de zanaatlarda çok büyük beceriye sahip insanlardır." Bu sözler üzerine şu soruyu sordum: "Siz bu 200 reaya toprağı ekip biçerken ve diğer işleri yaparken, geri kalan 100 Türk tebaanın köşelerinde oturup çubuklarını tüttürmelerini mi istiyorsunuz?"

"Yoo, Allah korusun!" diye yanıtladı. "Türkler, reayadan bu zanaatları öğrensinler diye bunu istiyorum. Biz Türkler burada çevremizden kopuk olarak kendi halimize bırakılırsak, kafamız kalınlaşır ve yozlaşırız. Ama reayadan olanlar da aramızda yaşarsa, onlardan çok şey öğreniriz. Sultanımız geçen yıl ülkemize Avrupa'dan göçmenler davet etti. Acaba neden gelmiyorlar diye merak ediyorum.

162 Yazı işlerine bakan görevli –ed.n.

Biz burada, Seyitgazi'de en az 300 aileye ev verebilir, gereksinimlerini karşılayabiliriz. Geri kalanı da bize yeter. Böylece hem onlar, hem biz bu durumdan yararlanmış oluruz."

Dr. Mordtmann bu garip söyleşiyi şu sözlerle sonuçlandırdı:
Sizin bu sözlerinizi, olduğu gibi ilgili kişilere aktaracağım. Çünkü bu görüşünüzün çok önemli olduğu kanısındayım.

14 Aralık Salı - Gece boyunca her taraf donmuştu. Sabah kalktığımızda, soğuk iliklerimize işliyordu. Havanın giderek daha da kötüleşmesinden endişelendiğimizden, Frigyalıların mezarlarına uğrayabilmek için bir an evvel yola çıkmak istiyorduk. Çünkü bu ziyaret yolumuzu daha da uzatacaktı. Ama atlarımızın değiştirilmesi için biraz beklemek zorunda kaldık, çünkü bu iş burada hiç de kolay değildi. Sonunda Sivrihisar'dan yanımıza almış olduğumuz sürücü yola devam etmeye hazır olunca içimiz rahatladı... Hazırlıklar yapılırken, yol arkadaşım ve ben, tepedeki tarihi binaları görmeye gittik. Ama ben ne yazık ki Seyit Gazi'nin mezarını göremedim. Bu nedenle Dr. Mordtmann'ın izlenimlerini aktarıyorum:

Seyit Gazi, Araplar için, Avrupalı efsane kahramanı Roland ile aynı değerde olan bir kahramandır. Asıl adı Seyit Battal Gazi'dir. Türbesi, bir tepenin üstündeki, birçok binadan oluşan külliyenin içindedir. Külliyede ayrıca bir cami, bir medrese ve buna bağlı başka binalar da bulunmaktadır ve hepsinin yapı tarzları birbirinden farklıdır. Bu nedenle Bizans ve Hıristiyan üslubunda yapılmış olan bina, vaktiyle bir manastır olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Binaların bazıları Selçuklular zamanından kalmadır, bazıları da Türkler tarafından yapılmıştır. Kanımca bu türbe ve çevresindeki yapılar, İstanbul'da bulunan Ebu Eyüp Ensari'nin türbesi ve camii kadar kutsal sayılmaktadır. Müslüman olmayan bir kişi bu binaya fazla yaklaşırsa, oradaki fanatik Müslümanlar tarafından tartaklanabilir. Ben tepeye çıktığımda, giriş kapısının açık olduğunu gördüm ve içeri girdim. Binaları incelerken yaşlı bir adam yanıma geldi ve kendini türbedar olarak tanıttı, türbenin içini de görmek isteyip istemediğimi sordu.

Bu soruyu beklememiştim, çünkü böyle yerlere ayağında çizmeyle girilmediğini biliyordum. Bu soğukta çizmelerimi çıkarıp çorapla taşların üstünde dolaşmaya da cesaret edemedim. Bu nedenle, ayaklarımı üşütmekten korktuğum için, çizmelerimi çıkartamayacağımı söyledim. Türbedar, çizmelerimi çıkarmama gerek olmadığını söyledi ve içeriye girmeme izin verdi. Türbenin içinde önce büyük, geniş bir mekâna ve oradan da daha küçük bir mekâna giriliyor. Burada iki sanduka duruyor. Biri en az 7,5 metre uzunluğunda yani olağanüstü büyüklükte, diğeri ise daha küçük... Yaşlı türbedar, büyük sandukanın Seyit Battal Gazi'ye, diğerinin de bir kral kızına[163] ait olduğunu açıkladı. Bu kral kızının kim olduğu hakkında bir bilgim yok, çünkü Seyit Battal Gazi efsanesini bütün ayrıntılarıyla bilmiyorum. Bilindiği gibi, ölüler toprağa gömülürler ve mezarın üstündeki sandukanın içi boştur, sanduka sadece öleni temsil eden bir simgedir. Buradaki sandukanın boyutları, Seyit Battal Gazi'nin fiziksel bakımdan da büyük bir kahraman olduğunu gösteriyor. Ama bu büyük adamın diğer insanlardan daha şişman olmadığı da belli oluyor.

Ben de yol arkadaşımın gözünden kaçmış olan birkaç yazıtın çizimini yaptım. Etrafta eski binalardan kalma birçok yapı malzemesi görülüyordu, kimi açıkta duruyor, kimi duvarlar örülürken diğer taşların arasına yerleştirilmişti. Ayrıca önemli sayılabilecek yazıtlar da gözüme ilişti. Bunlardan biri bir kolonun içine yerleştirilmişti ve üzerindeki Prymnessos adı hasar görmeden korunabilmişti. Bu yazıtın buraya yerleştirilmesi, üzerinde Nacoleia yazısı olan diğer iki küçük taştan kuşkusuz çok daha zor olmuştur... Avluda çok sayıda büyük boyutlu sütun yerlerde yatıyordu. Bunların buraya başka bir yerden getirilmediğini, antikçağda burada yapılmış bir binaya ait olduklarını tahmin ediyorum. Bu yerleşimi hayata geçiren ve ona adını verip ün ve önem kazandıran bu değerli yapıların bakımsızlık nedeniyle harabe haline gelmesi çok üzücü... Tıpkı bu yapılar

163 Türbe içinde Battal Gazi ve Kral Kızı Elenora'nın sandukaları bulunur. Battal Gazi'nin sandukası aslında 5,5 m uzunluğundadır ve böyle büyük olması onun kişiliğine, büyüklüğüne atfendir. Elenora'nın Battal Gazi'nin eşi veya sevgilisi olduğu tartışmalıdır –http://www.eskisehirkulturturizm.gov.tr/TR,149895/seyyid-battal-gazi-kulliyesi-ve-turbesi-seyitgazi.html (erişim 9 Nisan 2017)

gibi, yerleşimin pazar yeri de bir harabeden farksız. Burada sadece birkaç sağlam bina görülüyor. Biz de ilgimizi çekecek başka bir özelliği olmayan bu yerde fazla oyalanmadan yolumuza devam etmeye karar verdik...

Saat dokuzda güneye yönelerek dar bir boğazın içinden yukarılara doğru tırmandık. 25 dakika sonra boğaz biraz genişlediyse de, yolumuz hâlâ yükseklere doğru devam ediyordu. Bir süre sonra batıya döndük. Kuvvetli esen rüzgâr nedeniyle havanın soğukluğu daha çok hissediliyordu ve yükseklere tırmandıkça artan soğukta, çamların ve yerleri kaplayan ardıç çalılarının arasına sığınma olanağı bizi biraz olsun rahatlatıyordu. Aslında yol berbattı ve yüzeyi donmuş çamurla kaplıydı. Bir süre sonra etrafı açık bir meraya çıktık. Burada birkaç sığır otlamaktaydı. Onların bu soğukta açıkta gezinebilmeleri bizi çok şaşırttı. Sağ tarafta, aşağılarda geniş bir vadi uzanmaktaydı, ama ortalıkta hiçbir canlı görülmüyordu. Meranın bitiminde yeniden meşe ve çam ormanları başladı ve bundan sonra izlediğimiz patika kıvrımlar halinde devam etti. Öğle saatlerinde ormanla kaplı bu güzel vadiden aşağılara doğru indik ve yemyeşil bir düzlüğe ulaştık. Buralarda yer yer ekili tarlalar görülüyordu. Yolda çeşitli silahlar kuşanmış birkaç yerli erkekle karşılaştık. Yanlarına aldıkları eşek hiçbir yük taşımadığı gibi, adamların ellerinde de hiçbir tarım aleti yoktu. Bu bizim kuşkumuzu uyandırdı. Sol tarafımızdaki vadiden gelen bu adamlar, biraz duraladıktan sonra sağa doğru kıvrılarak yollarına devam ettiler. Saat 12.15'te yolun kenarındaki kesme taş yığının ötesinde, yüzeyi donmuş olan derenin üzerinden karşı kıyıya geçtik ve güney-güneybatı yönüne doğru uzanan ormanla kaplı vadide ilerlemeye devam ettik. Rüzgâr almayan bu ormanın içinde yol almak çok keyifliydi. Ama saat daha bire gelmeden, ormandan çıkıp ilikleri donduran soğuk bir rüzgârın estiği çıplak ve açık bir araziye ulaştık. Bu yaylada, taş evlerden oluşan bir yerleşimde antikçağdan kalma birçok yapı kalıntısı ve bir yalak görünce, buranın bir zamanlar bu ormanlık bölgenin en önemli köyü olduğuna hükmettik. Az sonra yeniden güzel bir çam ormanına girdik. Yolumuzun devamında yokuş aşağı indik ve saat 1.30'da Doğanlıdere'ye[164] ulaştık. Buradaki ormanla kaplı güzel vadi-

164 Doğanlı Kale, Çukurca Köyü yakınındadır. Uzaktan bakıldığında bir doğan başını andıran görüntüsüyle vadinin en dikkat çekici kaya yapısıdır. Kayaya oyulmuş yedi kattan oluşur. Katlar arasında geçiş kaya merdivenleriyle sağlanır. Mezar şapelleri ve depo olarak kullanılan mekânları dikkat çe-

nin dik kayalıklarında birçok mağara görülüyordu. Mağaralardan birinin önünde yarım daire biçiminde bir duvar vardı. Çevredeki yamaçlarda sürülerin otlaması, ortalığa romantik bir görünüm kazandırıyordu. Bir kaya çıkıntısının etrafından dolandığımızda, birdenbire Doğanlı adı verilen ve çevreden kopuk olarak tek başına yükselen bir kaya kütlesiyle karşılaştık. Yüzeyi oyuklardan oluşan odacıklarla kaplı olan bu kayanın romantik bir görünümü vardı. Sanırım bize eşlik eden atlı rehberimiz, yıllanmış ağaçların bulunduğu ormanın içindeki bu kayayı mutlaka görmemiz gerektiğini düşünmüştü. Oysa bize göre buranın görülmeye değer bir özelliği yoktu. Bu nedenle kayayı kısaca gözden geçirdikten sonra, bu yöreye büyük bir ayrıcalık kazandıran Yazılıkaya'ya bir an önce ulaşmak için aceleyle yolumuza devam ettik ve Frigya krallarının gömüldüğü mezarların bulunduğu yere geldik. Orada bir kayanın içindeki mağaraya girip, ellerimin bu dondurucu soğukta kaskatı ve duyarsız hale gelmiş olmasından ötürü, büyük güçlükler çekerek, bacaya benzer dar bir oyuktan yukarıya tırmanmaya çalıştım. Antikçağda, bu kaya oyuğuna ayakların sığabileceği genişlikte basamaklar oyulmuştu. Bunlara basarak yaklaşık 20 metre yüksekliğinde üst bölüme çıktım. Burada şapele benzer, kemerlerle süslü, geniş bir bina ve birçok hücre bulunuyordu. Göründüğü kadarıyla, bunlar bir zamanlar insanların barınaklarıydı. Kayanın doruğunda bunlardan başka ilgimizi çekecek bir şey yoktu. Güneydeki dik kaya duvarında ise daha küçük oyuklar görülüyordu ve bunların bazıları mezar odalarıydı. Daha sonra buraları ziyaret eden gezginlere yararlı olacağını umarak şunu da belirtmek isterim: Ağaçların gölgelediği vadinin dibindeki küçük bir kaynaktan fışkıran suların oluşturduğu derenin kıyısı mola verip soluklanmaya çok uygundur. Oysa bildiğim kadarıyla, kral mezarlarının en yoğun olduğu yerde su bulunmamaktadır.

Saat ikide, güzel ormanların içinden geçerek güney 30 derece batı yönünde yolumuza devam ettik ve 20 dakika sonra yan taraftaki bir vadiden gelip doğuya doğru akan bir dereden geçtik. Etrafımızı çeviren, ormanlarla kaplı kayalık tepelerin bir doğa tablosu güzelliğindeki manzarasından

ker – http://www.eskisehirkulturturizm.gov.tr/TR,157709/doganli-kale-daglik-frigya.html (erişim 9 Nisan 2017)

öylesine etkilenmiştik ki, arkamızda kalmış olan vadiyi kuzeybatıya doğru kapatan kaya duvarındaki büyük kaya mezarını az kalsın görmeden geçecektik. Bir rastlantı sonucu bu mezarı fark edince, hemen oraya yaklaştık. Bu mezarın iki ayrı hücreden ibaret olması nedeniyle Türk halkı bunun evli bir çifte ait olduğunu ileri sürmektedir.[165] Dorik üslupta yapılmış olan bu mezarın gerçek aidiyeti saptanamıyorsa da, çok gösterişli olması dikkati çekmektedir. Boyutların dar ve uzun olması, çok eski zamanlara ait olmadığını gösteriyor. Kanımca, İskender döneminden çok önceki bir zamana ait değil. Mezarın ön odacığının basık tavanı, çok emek harcanarak ve büyük bir özenle yapılmış olması nedeniyle dikkati çekmektedir.

Saat 2.35'te yeniden yola çıktık ve güney 20 derece doğu yönünde ilerlemeye başladık. Saat 2.50'de sağ tarafa doğru uzanan bir vadinin önünden geçtik. Daha da doğuya doğru yönelerek saat üçte güzel, ormanlık bir geçide saptık ve birkaç dakika sonra Pişmiş Kale'nin[166] bulunduğu tepenin eteğine ulaştık. Rehberimiz bize ısrarla buradaki harabelerin, aradığımız ve görmek istediğimiz Frigya uygarlığından kalma eserlerin ve Yazılıkaya'nın bulunduğu yer olduğunu söylüyordu. Oysa biz, daha ilk bakışta burasının aradığımız yer olamayacağını hemen anlamıştık. Ama gene de bulunduğumuz yere çok yakın olmalıydı. Bundan sonra benim çizdiğim topoğrafi haritasını inceleyen herkes bu iki tarihi eseri kendi doğal ortamları içinde kolayca bulup ziyaret edebilecektir. Ayrıca eminim ki, bu açık ve belirgin çizime bakarak, çevredeki araziyi de her bakımdan inceleyebilecektir. Değerli hocam Carl Ritter, bu çevredeki koşulların iyi anlaşılabilmesi için, bunun çok gerekli olduğunu ısrarla belirtmiştir. (*Klein Asien* MS 649). Genel bir bakışla değerlendirildiğinde, bu harabe de ilginç sayılır. Kale, çok yüksek olmayan, dik ve yamaçları

165 Bahsedilen yer Gerdekkaya Mezar Anıtı'dır. Doğanlı Vadisi'nde, Çukurca Köyü'nün 500 m güneybatısında, büyük bir kaya kütlesinin doğu yüzüne oyulmuştur. Dor düzeninde, üçgen alınlığı ve saçaklığı iki sütun tarafından taşınan bir tapınak cephesi biçimindedir. Anıtsal giriş holünün arkasında, iki ayrı kapıdan girilen yan yana iki mezar odası vardır –http://www.eskisehirkulturturizm.gov.tr/TR,157703/gerdekkaya-mezar-aniti-daglik-frigya.html (erişim 9 Nisan 2017)

166 Yazılıkaya Köyü'nün 1,2 km kuzeyindedir. Vadi seviyesinden 108 m yüksekte, kayalık plato üzerinde yer alır. Kuzeydoğu, doğu ve güney yönlerde üç girişi vardır. Kayaya oyulmuş mekânlar, silo çukurları ve basamaklarla inilen anıtsal kaya sarnıcı görülmeye değer yapılardır. Burası Friglerden sonra ortaçağın sonlarında da bir kale olarak kullanılmıştır. Güneybatı yamacında bağımsız bir kaya kütlesi üzerinde bir Frig kaya mezarı yer alır –http://www.eskisehirkulturturizm.gov.tr/TR,157702/pismis-kale-daglik-frigya.html (erişim: 9 Nisan 2017).

ormanlarla kaplı bir kayanın tepesinde bulunmaktadır. Antikçağda kalenin savunulabilmesi için bu kayanın birçok yeri yontulmuş ve kayanın yeterince dik olmayıp hafif bir meyil oluşturduğu yerlerine çok iri taşlarla sur duvarları örülerek bu kısımlar saldırılara karşı güçlendirilmiştir. Osmanlıların Pişmiş Kale adını verdikleri kayanın bu şekilde işlenmiş olmasının dışında başka bir özelliği de, kayanın içine oyulmuş olan bir tüneldeki basamaklardan aşağılara doğru, belki de suyun biriktirildiği bir sarnıca kadar inilebilmesidir. Bu özellik de yapının antikçağdan kalma olduğuna işaret ediyor. Çünkü yakınlarda su bulmak olanaksızdır. Buna karşın kalenin, Selçuklu üslubuna göre çeşitli renklerde ve katmanlar halinde tuğladan inşa edilmiş olup yer yer ahşap payandalarla desteklenmiş olması, nispeten yakın zamanlara kadar meskûn olduğunu göstermektedir. Burada hiçbir yerde bir yazıtın izi bile bulunmuyor. Gene de biz, kafası işlemeyen rehberimize buranın aradığımız Yazılıkaya denen yer olamayacağını, çünkü buradaki kayanın üzerinde hiçbir yazının bulunmadığını bütün uğraşlarımıza rağmen anlatamadık. Ama aptal olduğu kadar da inatçı olan bu adam, bu yerin eski olduğunu söyleyerek bildiğinde ısrar ediyordu. Artık akşam olmak üzereydi ve rehberimize uymaktan başka çaremiz yoktu. Halbuki buradan güneye doğru uzanan ilk vadiye girip yürüseydik, aradığımız yere ulaşacaktık.

Saat 3.30'da Pişmiş Kale denen yerden ayrıldık ve hayvanlarımızı mahmuzlayarak 20 dakikada tekrar evli bir çifte ait olduğu söylenen ve Gerdekkale adı verilen yan yana iki hücreden oluşan mezara döndük. Bu vadiden itibaren güney-güneybatı yönünde ilerlemeye devam ettik. Daha sonra bu vadinin Yazılıkaya'nın bulunduğu vadiye paralel olarak uzandığını fark ettim. Saat 4.15'te ormanlarla kaplı güzel manzaralı bir yamaçtan indik ve on dakika sonra batıya dönerek (batı 30 derece güney) küçük bir dereyi izledik, dik ve aşağıya doğru eğilimli ormanlık bir geçitten geçtik. Yolumuzun üstündeki dereden su içen bir inek sürüsü çevreye canlılık katıyordu. Bu güzel, ormanlık yamaçlarda ne yazık ki boynuzlu hayvanlara nadiren rastlanıyor. Rus savaşı yüzünden bu tür hayvanlar azalmış olduğundan, bu açığı kapatmak için birkaç yıl savaş olmaması gerekiyor.

Saat 5.35'te, dağ geçidinin genişlediği yerde, sağ tarafımızda tek başına yükselen bir tüf konisinin üstünde çok sayıda düzgün olmayan mağara

oyukları gördük. Biraz ötede sol tarafta da çam ağaçlarının arasından yükselen, bembeyaz renkte, koni biçiminde kayalar göründü ve ormanla kaplı yamaçlarla birlikte bu manzaraya özel bir güzellik kattı. Her tarafta koyun sürüleri otluyor, çocuk yaşta çobanlar birbirleriyle şakalaşıp oynuyorlardı. Vadi giderek genişledi ve uzaktan Kümbet[167] adı verilen köy göründü. Biz güneye doğru ilerleyerek saat 5.18'de biraz daha batıya saptık ve Yapıldağ[168] adında 30 hanelik bir köye ulaştık. Burada bir evin merdivenle çıkılan üst katında bize geceyi geçirebileceğimiz bir oda verdiler. Bu üst kattaki odaların, Ermeni köylerindeki ve Kapadokya'daki odalara kıyasla üstün yanları, zemin katta barındırılan hayvanlarla aynı mekânın paylaşılmamasıdır. Bundan başka bizi memnun eden bir durum da, burada odun kıtlığı çekilmemesiydi. Çünkü odun ateşi hiç kuşkusuz eski zamanlardan kalma ve çok yaygın olan tezek yakma geleneğinden daha keyif vericiydi... Bu köy halkının zengin olduğu söylenemez, çünkü toprağı verimli değil. Ekilen topraktan sadece bire iki buçuk veya üç oranında verim alınabiliyor. Akşam yemeğimiz de bu nedenle pek bol değildi. Yemek sonrasındaki sohbet sırasında bize Yazılıkaya hakkında biraz bilgi verdiler. Bundan böyle rehberimize güvenemediğimiz için, yanımıza ikinci bir rehber almak zorunda kaldık.

Ertesi sabah ziyaret etmek istediğimiz yere gitmek üzere erkenden yola çıktık. Gece boyunca hava çok soğumuş ve her taraf donmuştu. Benim aklım tamamen görmeyi umduğumuz antikçağdan kalma yapıtlarla meşgul olduğundan, yolumuzun geçtiği yerlerle hiç ilgilenmedim ve çevremize ancak dönüşümüzde Yapılıdak'a doğru giderken dikkat ettim. Tarihin en eski dönemlerinden kalan bu yapıtları bulup incelemek için karşılaştığımız güçlükler ne kadar yıpratıcı olursa, amacımıza kavuşunca duyduğumuz mutluluğun izleri de o kadar derin oluyor...

Yazılıkaya

Önce Midas'ın mezarını görmeye gittik. Çevredeki diğer kayalardan ayrı bir yerde, muhteşem bir kayanın üzerine işlenmiş olan ve birbirinin içine geçmiş dik açı biçimindeki düz çizgilerden oluşan süslemeler çok yüksek bir sanat zevkinin kanıtı... Bu anıt güneye doğru uzanan vadinin

167 Bugün Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.
168 Yapıldak günümüzde, Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

arka cephesinde bulunan ve kuzeydoğu yönündeki vadinin çevreye hâkim kayalıklardan oluşan duvarının köşesinde bulunuyor ve geldiğimiz yol olan güneydeki vadinin arka cephesinde, çevresinden tamamen ayrı olarak yükseliyor. Karşısında ormanlarla kaplı, görkemli ıssız bir vadi uzanıyor. Kayaların üstünde bulunan ve Yunanistan ile Doğu ülkeleri arasındaki bağı kuran tarihî yazıt bu güzellikleri taçlandırıyor. Henüz tam olarak okunamamış olan yazıtın Kral Midas anısını sonsuzluğa taşımak amacına hizmet ettiği kesin... Belki de yol arkadaşımın tahmin ettiği gibi Midas ile hükümdar anlamındaki sözcüklerin arasındaki "Gavartaie" kelimesi ile Gordiyas'ın, yani Midas'ın babasının adının kastedilmiş olması mümkündür. Dr. Mordtmann bu konuda şunları söyledi:

> Bu ortamın bende uyandırdığı izlenim, buradaki iki vadinin de Frigya Kralı Midas'ın ülkesine ait olduğudur. Elbette ki Strabon'un zamanında artık bu krallık devam etmiyordu. Ortadaki kayalar, ülkenin başkentinin mezarlığı, yani Nekropolisin kalıntılarıdır. Burada Frigya Krallığı'na ait yazıtları, özellikle de Kral Midas'ın mezarındaki yazıtını tartışacak değiliz., D. M. Gesellschaft'ın çıkardığı dergide, Cilt: 10, s. 369'dan itibaren Frigyalıların dili ve özellikle de bu yazıtlar hakkında C. Lassen'in birçok açıklamaları bulunmaktadır. Ben onun bu açıklamalarının tümüne katılmıyorum, çünkü bunların birçoğu yanlış ilkelere dayanmaktadır. Midas'ın mezarındaki yazıtta, Midas'ın adı ile kral unvanı arasında bir sözcük bulunuyor. Lassen, Leake'in hazırladığı kopyaya bakarak, bu sözcüğü "lavaltaie" olarak, Stewart' ise, "gavaltaie," ya da "gavartaie" olarak okuyor. Onun iddiasına göre, bu sözcük Frigya dilinde sevinç, "eğlence" anlamına gelen γύνος ile Sanskritçede "bir durumda olmak" anlamına gelen "varta" kelimesinin kaynaşmasından oluşmuştur. Lassen'in açıklamasına göre, gavartaei sözcüğü, Kral Midas'ın, kendinden sonra gelen kuşaklara sevinç ve mutluluk getiren bir hükümdar olduğunu belirtmektedir. Bundan ötürü de karşımızdaki yapıt, aslında bir hükümdarın kabri değil, Frigya kral hanedanının bir ilah kadar saygı gören atalarına adanmış bir anıttır. Oysa durum çok daha basittir. Bu

sözcük sadece Frigya kral sülalesinin efsanevi atasını anımsatmakla kalmıyor, bu sözcük aynı zamanda tarihi Midas kralının, tarihe mal olmuş babasının da adıdır ve "gavartaei" diye değil "Goardai" diye okunmalıdır ve aslı Goryae sözcüğüdür. Zaten bu yapıt, ilahlaştırılmış bir soyun atasına adanmış bir anıt izlenimini uyandırmıyor. Burası, tıpkı sağındaki ve solundaki mezarlar gibi, gerçek bir anıt mezardır, ama bir kral mezarı olduğu için de, diğerlerinden daha görkemlidir.

Gerçekten de insanlık tarihindeki gizemli gelişmelerin bütün safhalarını ilgiyle izleyenler, 2.500 yıldan beri burada yükselen ve daha nice yüzyıllar boyu varlığını sürdüreceğini umduğum bu yalın ama etkileyici anıtın karşısında büyük bir ilgi ve hayranlık duyacaklardır. Ama asıl mezar hücresi nerededir acaba? Kuşkusuz bu yazıtın tabanındaki, düzgün bir görünümden yoksun, yassı nişte değil başka bir yerdedir. Gerçi büyük bir olasılıkla bu kayanın dibinde eskiden beri doğal bir niş bulunmaktaydı. Ama kuşkusuz çok zengin bir cenaze töreniyle gömülen bu kralın naaşını, böyle her meraklı kişinin ve açgözlü soyguncunun kolayca ulaşabileceği bir yere defnetmemişlerdir. Üstelik de bu niş bir lahdin sığmayacağı kadar küçük ve basıktır. Diğer mezarda da muhtemelen bir lahit bulunuyordu. O halde mezar hücresi neredeydi? Benim kanımca, mezar hücresi çatının altındaki bölgededir. Buradaki anahtara benzer şekiller, adeta gizemli bir işarettir ve çatının altında bir sırrın saklı olduğunu haber vermektedir. Ayrıca batıdaki anıt mezar da büyük bir olasılıkla daha eskidir. Boyutlarının nispeten daha küçük ve dar olmasının dışında, süsleme tarzı da daha eski zamanlardan kaldığını göstermektedir. Bu mimari bezemelere, özellikle de o çok güzel yaprak motiflerinin benzerlerine Asurlulara ait eski yapıtlarda da rastlanmaktadır. Amasya'da çeşitli dönemlere ait kaya mezarlarında da boyutlar arasında farklılıklar saptanmaktadır. Yakın zamanlara ait olan anıtlar nispeten ensiz olup adeta yükseklere doğru uzanmaktadır. Midas'a atfedilen anıt ve Texier'in biraz uzakta keşfettiği, üzerinde yazıt bulunan mezar da boyutları bakımından bunlara benzemektedir. Buna karşın az önce tarif ettiğim mezar nispeten dar ve alçaktır.

Vadinin güneydoğuya bakan kısmındaki bir kaya duvarının yüzeyi çok sayıda küçük mezar hücreleriyle kaplıydı ve bunların bazılarının görünümü çok ilginçti. Örneğin Midas'ın mezarının hemen yanında çok önemli bulduğum bir Frigya yazıtı dikkatimi çekti. Yazıttaki harfler çok büyük ve keskin hatlı olup duvarın derinlerine işlenmişti. Bir araştırmacı burayı yakından incelerse, mutlaka bilgiler edinecektir. Midas'ın mezarının güneybatısında, bu kaya duvarının yandaki vadiye doğru bir çıkıntı oluşturduğu yerde bulunan mağaranın üzerindeki şiiri andıran uyaklı Yunanca yazı Apollon'a hitap etmektedir. Kaya duvarının bu bölümü, hava ve iklim koşullarının etkisiyle yıpranmış ve parçalanmıştır.

Büyük bir talih eseri olarak incelemelerim sırasında hava güneşliydi ve ışık çok müsaitti. Böylece antikçağdan kalma bu görkemli ve anımsanmaya değer yapıtları bütün ayrıntılarıyla inceleyebildik. Kayaya oyulmuş yazıların fazla derin olmayanları, ışık şartlarının müsait olması sayesinde belirgin olarak seçilebildi, derin olmayan çizgiler derin olanlardan ayırt edilebildi. Ama ne yazık ki güneşin ışınları bedenimizi ısıtacak kadar güçlü değildi ve giderek havanın soğukluğu iliklerimize işlemeye başladığından yazının tümünü çizmem mümkün olmadı. Zaten Midas'ın mezarı Texier tarafından tümüyle aslına sadık olarak çizilmiştir. Buna karşın yandaki vadide bulunan ve benim kanımca daha eski bir zamandan kalmış olan, ayrıca üzerinde yazıt bulunan mezarın Stewart tarafından yapılmış olan çizimi daha da başarılıdır ve Frigyalılardan kalma eserlerin en güzel ve aslına sadık çizimidir. Oysa diğer çizimler gerçeği yansıtmakta bunun kadar başarılı değildir. Mevsim koşullarının müsait olduğu zamanlarda bu güzel ormanlık vadilerin birinde çadır kurmak ve burada günler geçirmek çok zevkli olmalı... Ama büyük bir olasılıkla yaz aylarında buralarda su bol olmayabilir. Ben gene de zamanını ve parasını bu çok önemli anıtlarla donanmış olan bölgede incelemeler yapmakla değerlendirmek isteyenlere yardım edebilmek amacıyla, her tarafı dikkatle gözden geçirerek ayrıntılı topografik kayıtlar yaptım ve her anıtın yerini saptadım. Bu sayede, Ritter'in, Anadolu coğrafyasını tanıtan eserinde (*Erdkunde Kleinasiens* I, s. 634.) bildirilen çok sayıda veriyi daha iyi değerlendirmek mümkün olacaktır. Böyle bir malzemenin zaten var olması nedeniyle, bu çalışmamda fazla ayrıntıya girmemin gereksiz olduğu kanısındayım.

Geçtiğimiz yerler hakkındaki kayıtlarımı kral mezarlarının bulunduğu bölgeden Yapıldak'a dönerken yaptım. Ormanlık yarlar arasından geçen yol çok keskin dönüşler yaparak kıvrımlar halinde uzanmaktadır. Bu konudan daha ayrıntılı olarak söz etmekte yarar görüyorum. Biz saat 11.10'da yola çıktık ve önce güneybatıya doğru, küçük bir derenin akışı yönünde ilerledik. 11.30'da sağa doğru kıvrılarak beş dakika boyunca batı 10 derece kuzey yönünde çok güzel çam ağaçlarıyla kaplı bir vadide yolumuza devam ettik. Saat 11.35'te sol tarafımızdaki ormanlık tepelerle kaplı yamaç hizasında güneye döndük. Sağ tarafımızda bulunan vadideki ormanlar ilerdeki bir düzlüğe doğru devam ediyordu. Saat 11.40'ta güney 20 derece doğu istikametinde ilerledik. Saat 11.48'de yeniden keskin bir dönüşle güneybatıya yöneldik. Saat 12.50'de kuzey 10 derece batı yönüne dönerek ana vadiye yaklaştık ve bir tepenin kuzeyinde bulunan Kümbet adlı büyük köyü uzaktan gördük. Beş dakika sonra güney 20 derece batı yönüne dönerek bir düzlüğe çıktık ve saat 12.20'de Yapıldak'taki konaklama yerimize ulaştık. Burada bize güzel bir kahvaltı hazırlamışlardı. Böylece güç kazanmış olarak yeniden yola çıktık. Stewart'ın tablo 15'te ve daha sonra Ritter'in kitabında s. 648'de Tapınan Atlar kabartmasıyla süslü mezar diye tanıtılan kaya mezarını görmeye gittik. Konakladığımız evin önündeki verandadan, dik bir kaya duvarında bulunan ve cephesi aşağıdaki vadiye dönük olan mağara görülebiliyordu. Kuşkusuz bu yalın kaya kütlesine Yapılıdağ adının verilmesi nedeniyle, köye de Yapılıdağ Köyü deniyor.[169] Sınırları çok düzgün olmayan vadinin genişliği yaklaşık 200-250 metre. Biz önce vadinin güneybatı yönünde bulunan ve nispeten yeni zamana ait olan bir anıtmezara uğradık. Ama bu mezarın ilgimizi çeken bir özelliği olmadığından, orada fazla oyalanmadan daha büyük mezarın bulunduğu yere tırmanmaya başladık. Bulunduğumuz yerden oraya ulaşmak hiç de kolay değildi ve Stewart da zaten kayanın bu dik yüzeyine tırmanmanın mümkün olmadığını belirtmişti. Biz fazla zorluk çekmeden kayanın öbür tarafından mezara kadar tırmanmanın mümkün olduğunu bilmiyorduk. Ama elbette ki bu yol daha uzundu. Yolun ilk aşamasında tırmanış nispeten daha kolay oldu. Ama son on beş metrelik mesafe olağanüstü dikti. Burada kaya yontulmuş

169 Doğrusu Yapıldak'tır —ed.n.

ve tırmanılamayacak duruma getirilmişti. Biz kayanın girinti ve çıkıntılarına, çatlaklardan fışkıran çalılara tutunarak yukarıya tırmandık. Sonunda mezarın girişi önündeki düz alana ulaştık. Buradan baktığımızda, mağaranın kayanın içinden öbür tarafa kadar uzandığını ve asıl girişin kayanın öbür yüzünde bulunduğunu gördük. Kaya mezarının bu taraftaki yüzü sadece süsten ibaret... Mezarın boyutları nispeten küçük olmakla beraber, çok eski zamanlardan kalma oluşu nedeniyle çok ilgi çekici. Ne yazık ki bir evin çatısı görünümünde olan girişin tepesindeki kabartma çok örselenmiş olduğundan, şekiller güçlükle seçiliyor.

Buradaki kabartmaların birer atı temsil ettiğini sanmıyorum, çünkü bence bu hayvanlar, özellikle sağdaki şekil ata hiç benzemiyor. Ayrıca tapınma duruşunda oldukları izlenimini de uyandırmıyorlar. Sayfa 93'te mezarın önyüzünün çizimi görülmektedir. Bu çizimde mezarın ikinci ve üçüncü odalarının da ana hatları gösterilmiştir. İki hayvan kabartmasının arasında durmakta olan, tepesi sivri sütun, bir "fallus"u andırmaktadır. Yol arkadaşım, sütunun tepesini Frigyalıların başlıklarına benzettiyse de, ben ona katılmıyorum. Arkadaşım, bu kabartmayı iki aslan arasında duran bir direğin üstüne geçirilmiş bir Frigyalı başlığı olarak tefsir etmektedir.

Mezarın önyüzünü inceledikten sonra içeriye girdik. Tavanı kubbe biçiminde olan birinci odadan sonra, yukarı kısmı sivri bir çatıya benzeyen kapıdan ikinci bir odaya girdik. Kapı girişinin üstünde, tepesi salyangoza benzer kıvrımlarla süslü bir sütun figürü bulunuyor. İkinci odanın da tavanı sivri bir çatı biçiminde kayanın içine oyulmuş olup çok ilgi çekici bir görünüm oluşturuyor. Bu çok küçük ve dar iki odadan sonra üçüncü odaya geçilmektedir. Aslında bu üçüncü oda ziyaretçilerin ilk girdikleri odadır. Bu mekânın da tavanı sivri bir çatı biçimindedir. Biz daha ilk içeriye girdiğimizde, karşı taraftan içeriye vuran ışıktan, oradan dışarıya çıkılabildiğini anlamıştık. Bu arka odadan, geniş, ferah bir terasa çıkılıyor. Bu teras, kayanın tepesi düzleştirilerek oluşturulmuş ve her tarafta insanların harcadıkları büyük emeklerin izleri görülüyor. Daha ilk bakışta, bu geniş alanın, tıpkı Pişmiş Kale'de de olduğu gibi, çevredeki kayalardan yararlanılarak tahkim edilmiş olduğu anlaşılıyor. Burada kayanın yükseklere doğru uzanan kısımları bir çeşit siper olarak değerlendirilmiş, geri kalan açık yerler de,

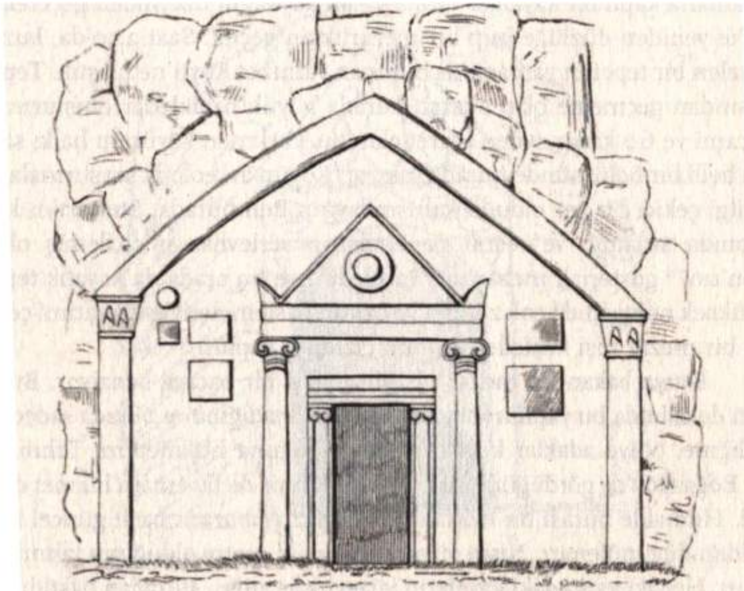

Kaya mezarı çizimi

kalker kayalarından kırılıp çıkarılan taşlarla örülen duvarlarla kapatılmıştı. Aslında nehirden 35 metre kadar yüksekte olan bu oldukça geniş kayalık tepe bir kale için hiç de uygun değildi, çünkü öbür tarafı hafif bir meyil biçimindeydi ve yeterince doğal bir sertliğe sahip değildi. Ama bu sakıncalara karşın, gene de olabildiğince tahkim edilmiş ve bir kral kalesi olabilecek duruma getirilmişti. Yol arkadaşım: "Bu kale, kışın Yazılıkaya'nın bulunduğu alanda hüküm süren Frigya krallarının yazlık payitahtı olsa gerek ..." diye tahminini açıkladı ve onun bu sözlerine ben de tamamen katılıyorum. Burada, kayanın içine oyulmuş ve muhtemelen depo olarak kullanılan mekânlara da rastladık. Ayrıca nehir kenarına kadar inen (doğu 20 derece güney yönünde uzanan) bir yeraltı geçidi de keşfettik. Bundan anlaşıldı-

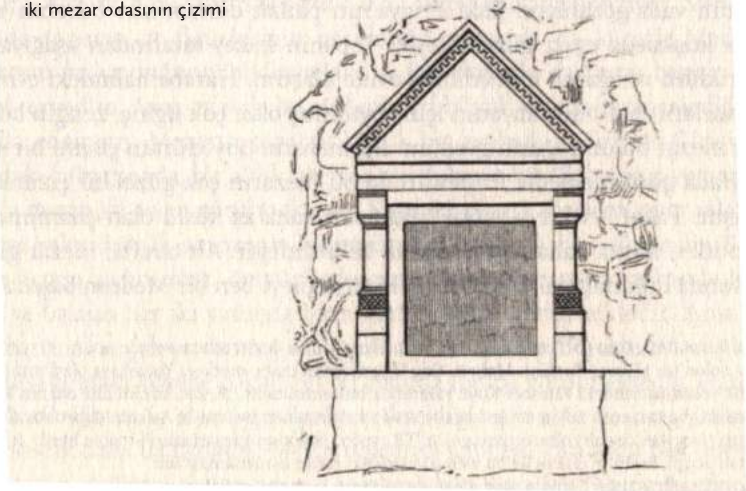
ğına göre, antikçağda Frigyalılar zamanında bu kaya kütlesinin tepesine bir kale inşa edilmişti. Buradaki mezar odalarının ise, muhtemelen daha sonraları, kayanın artık kale olarak kullanılmadığı dönemde buraya yapılmış olduğunu tahmin ediyorum. Çünkü dik duvarlı bu kayanın korunaklı bir yer olmasından yararlanılarak üzerine bir kale inşa edilmiş olsa bile, yukarıda tarif edilen mezar odası için, kayanın derinlemesine boydan boya oyulması kalenin korunması için bir sakınca teşkil edeceğinden buna izin verilemezdi ve mezar odası girişinin kolayca kapatılabilmesi de yeterli bir güvence sayılamazdı. Nitekim kayanın bu duvarında içeriye doğru oyulmuş birçok mezar odası bulunmaktadır ve bunların önyüzleri çok ilginç ve özgün motiflerle süslenmiştir. İki mezar odasının önyüzlerinin resimlerini çizdim ve notlarıma ekledim.

Bu mezarların birinde duvarları taşıyan ayağın sütun başlığında A harfine benzeyen şekiller görülmektedir. Önyüzün Midas'ın mezarına benzemesine rağmen, içerde bir mezar nişinin izine rastlamadık. Mezarların dolaylarında görülen inşaat artıklarından buraların yakın zamanlara kadar meskûn olduğu anlaşılmaktadır.

Biz bu çok ilginç ortamı incelerken, yardımcılarımız kayalık tepenin kuzeybatı ayağında bizi beklemekteydiler. Biz de tepenin bu tarafından aşağıya indik ve kayalık tepenin dibinden geçen akarsuyun karşı tarafına geçtik. Saat bir buçukta yürüyüşümüze devam ederek ırmak boyunca aşağıya doğru ilerledik. Irmak, vadinin güneydoğusundan kuzeybatısına doğru akarak, vadiyi çaprazlama kat ediyordu. Biz ise kuzey 25 derece batı yönüne doğru yürüdük. Vadinin batı tarafı alçak bir kaya duvarı ile çevriliydi. Doğuda, çok uzaklarda, meyilli, ormanlık bir arazide yeniden şeker külahına benzeyen sivri tepeler göründü. Dün Pişmiş Kale'den gelirken, bu tepeleri sol tarafımızda bırakmıştık... Saat 1.55'te solumuzdaki vadi giderek genişledi. Kuzeybatısında çok güzel ormanlarla kaplı, sıra halinde çok ilginç biçimli güzel tepeler göründü. Üzerlerinin çam ağaçlarıyla kaplı olması onlara sevimli bir görünüm katıyordu. Saat 2. 05 te, batı 30 derece kuzey yönünde ilerleyerek vadinin tam ortasında yükselen bir tepeyi aştık ve daha ötede içinde bir mağara veya bir kaya mezarı bulunan bir kaya kütlesi gördük. Vadinin toprağı mükemmel bir otlak olmaya müsaitti. Birkaç dakika sonra üstü

iki mezar odasının çizimi

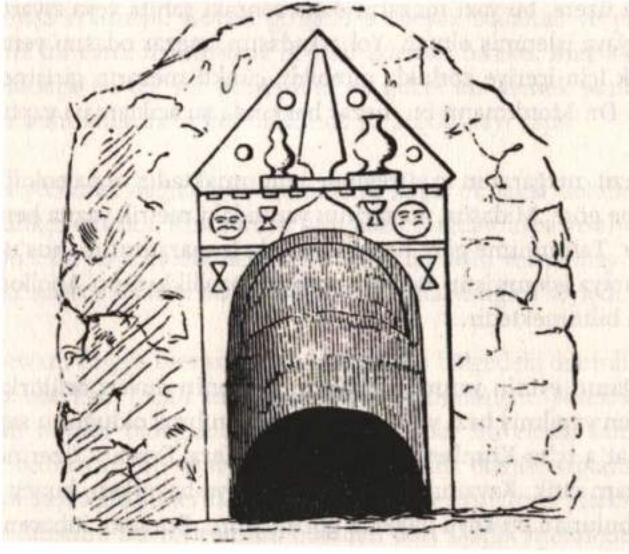
ormanlarla kaplı bir kayalığa vardık ve bu kayalığın üzerinden geçerek saat 2.25'te yeniden düzlüğe inip bir mezarlıktan geçtik. Saat 2.30'da, kuzeyde yükselen bir tepenin yamacında bulunan Kümbet Köyü'ne ulaştık. Tepenin batısından geçmekte olan akarsu burada büyük bataklıklar oluşturmuştu. Bir cami ve 60 kadar evden ibaret olan bu Türkmen köyünün halkı sadece yılın belli bir bölümünde burada yaşıyor. Köyün arkeolojik araştırmalar için çok ilgi çekici bir yer olduğu kanısındayım. Ben burada, Stewart'ın küçük kitabında anlattığı ve resmi ile kitabının serlevhasını süslemiş olduğu Solon'un[170] gösterişli mezarını[171] inceledim ve bu arada da kayalık tepenin en yüksek noktasında çok zengin ve özgün süslemeleriyle dikkatimi çekmiş olan bir mezar nişi keşfederek onun çizimini yaptım.

Batıya bakan bu mezar nişinin tepesi bir bacaya benziyor. Bundan ötürü de aslında bu yapının bir mezar nişi olmadığına ve burada sadece dua edildiğine, ölüye adaklar kurbanlar sunulduğuna hükmettim. Tahminime göre Boğazköy'de gördüğüm buna benzer bir niş de bu amaca hizmet etmekteydi. Herhalde burası bir evin ocağı olamaz ve burada basit güncel işlerin yapıldığı düşünülemez. Nişin yüksekliğinin iki metre olduğunu tahmin ediyorum. Her iki yanındaki kayaların yüzeyi işlenmiş... Buradan bakıldığında, bütün vadi görülüyor. Eski Frigya'nın parlak döneminde buranın manzarası kuşkusuz eşsiz güzellikteydi. Tepenin kuzey tarafından aşağıya doğru yürüdüm ve ağanın terk edilmiş evine ulaştım. Harabe halindeki evin temel duvarlarının altında kayanın içine oyulmuş olan çok ilginç, zengin bezemeli bir mezar bulunduğunu gördüm. Bu mezarın önyüzünün çizimi bir sonraki sayfada görülmektedir.[172] Stewart da bu mezarın çok güzel bir çizimini yapmıştır. Fakat benim sanatsal bakımdan daha az süslü olan çizimimde bazı motifler, aslına daha uygun olarak belirtilmiştir. Alt tarafta, mezar girişinin solunda bulunan daire biçimindeki süslemeyi ben bir Medusa başına benze-

170 Solon, MÖ. 640-560'ta yaşadığı tahmin edilen, Atinalı devlet adamı ve şair –ed.n.

171 Solon'un Mezarı (Arslanlı Mabet), Frig Uygarlığının inanç merkezi Yazılıkaya platformuna ulaşan antik yolun üzerindeki Kümbet Köyü yakınında bulunmaktadır. Mezar, ismini ana odanın kapı lentosundaki yazıtta geçen Solon isminden alır. Aslan kabartmaları nedeniyle Aslanlı Mabet olarak da bilinir –http://www.eskisehirkulturturizm.gov.tr/TR,157674/solonun-mezariaslanli-mabet.html (erişim: 17 Nisan 2017). Barth'ın çizimi ile bu web adresindeki resim uyuşmamaktadır.

172 Eskişehir Kültür Turizmi web sitesinde fotoğrafı bulunan ve Solon'un Mezarı veya Arslanlı Mabet olarak tanımlanan mezar Barth'ın bu çizimiyle örtüşmektedir –ed.n.

Mezar nişi çizimi

temedim. Kanımca bu yuvarlak şekil daha çok bir kalkana benziyor. Stewart, üzerinde tapınan at figürlerinin görüldüğü mezarda da kanatlı Medusa kafalarının bulunduğunu bildirmektedir. Ben burada da buna benzer bir şekil göremedim. Ama aslında bu süslemeleri büyük bir özenle incelediğimi de iddia edemem. Mezarın önyüzü küçük bir mabedi andırıyor. Girişinin üstündeki kabartmada, bir altlık üzerine oturtulmuş büyük bir küp ve her iki yanında duran iki aslan görülmektedir. Sağdaki aslan kabartmasında aslanın kafası ve yelesi büyük bir özenle işlenmiş olup hatları daha belirgindir. Sivri çatının üçgen biçimindeki ön yüzünde yuvarlak bir levha veya kalkan bulunmakta ve bunun her iki yanında birer kartal figürü görülmektedir. Ama bu kuş kabartmaları çok yıpranmış olduğundan, zor tanınabilmektedirler. Altta, kapının sağındaki köşede çok güzel bir manda figürü görülmektedir. Hatları çok kabarık işlenmiş olan bu rölyefin yüksekliği 14 cm'dir ve bazı yerlerde bu yükseklik daha da fazladır. Mezar odasının içindeki kısa yazıt pek önemli ve ilgi çekici değildir. Solon adının yazılışındaki yuvarlak Sigma harfinden

anlaşıldığı üzere, bu yazı mezarın daha sonraki sahibi veya ziyaretçisi tarafından kayaya işlenmiş olmalı. Yol arkadaşım, mezar odasını yeniden inceleyebilmek için içeriye zorlukla girebildi, çünkü mezarın girişine iri taşlar yığılmıştı. Dr. Mordtmann bu mezar hakkında şu açıklamayı yaptı:

> Yazıt, mağaranın iç yüzeyinde bulunmaktadır ve paleolojik karakterine göre, Midas'ın mezarının yanındaki metrik yazıta benzemektedir. Tahminime göre her iki yazıt da İmparator Iulianus'un emriyle buraya işlenmiştir. Bu imparatorun özellikle tanrı Apollon'a taptığı da bilinmektedir...

Ağanın evinin yanında bulunan türbenin duvarı örülürken, beyaz mermerden yapılmış bazı yontuların da kullanılmış olduğunu saptadık.

Saat 3.15'te Kümbet'ten ayrıldık ve Kara Evren[173] üzerinden yolumuza devam ettik. Kayanın tepesinden çevreye bakarken, kuzey 35 derece yönünde bulunan bu köyü uzaktan görmüştüm. Buradan itibaren güzel bir düzlükten geçen küçük bir derenin yolunu izleyerek ilerledik ve on dakika sonra sağ taraftan gelen daha büyük bir derenin üzerine kurulu bir tahta köprüden karşı tarafa geçtik. On beş dakika sonra yeniden bir tahta köprü üzerinden bir kez daha derenin üzerinden geçtik. Vadi burada yaklaşık bir mil genişliğindedir ve ağaçlar çok seyrektir. Sağ tarafında birçok mağara bulunmaktadır. Bu nedenle de köye Kara Evren [Karaören] adı verilmiş olmalı. Beş dakika sonra sağ tarafımızdaki bu köyün önünden geçtik. Köyün mezarlığında birçok eski yapı taşları ve sütunlar gördük. O sırada yolumuzdan bir gelin alayı geçti ve çevremize farklı bir hareket getirdi. Daha sonra yokuş yukarı ilerlemeye başladık ve saat 4.25'te yeniden yokuş aşağı inerek meşe çalılarıyla kaplı, engebeli bir düzlüğe ulaştık. 25 dakika sonra sol tarafımızda yüzeyi donmuş küçük bir göl gördük. Köye girmeden az önce bu gölden taşan sulardan oluşan bir çayın üzerine kurulu bir tahta köprüden geçtik. Saat beşte Kırk Er[174] adında 50 hanelik bir köye ulaştık. Halkının tümü Müslüman olan köyün evleri kısmen taştan kısmen de

173 Karaören, Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.
174 Kırka, Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

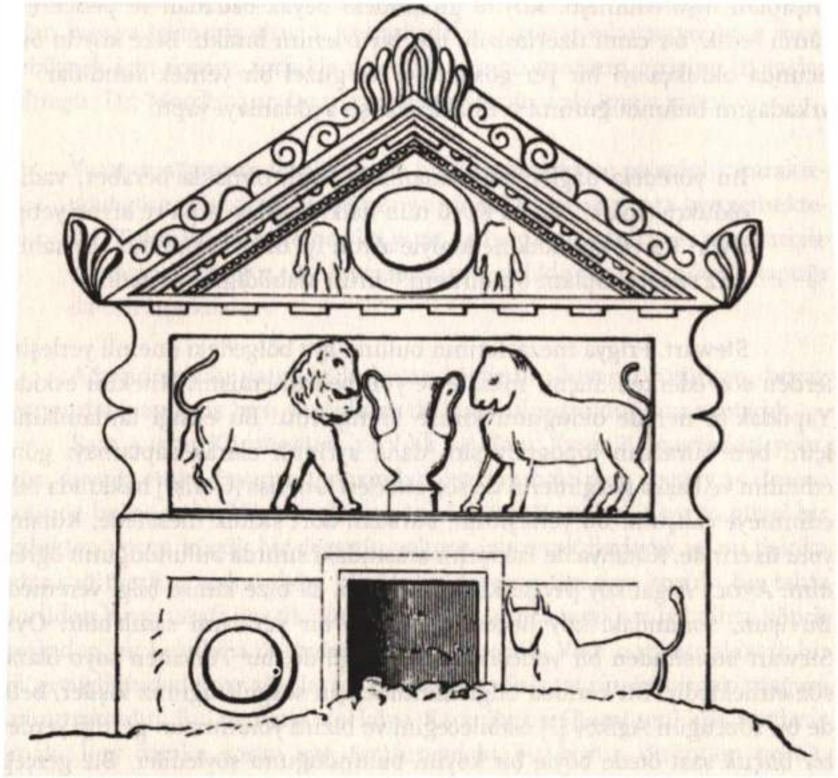
ahşaptan inşa edilmişti. Köyün girişindeki beyaz badanalı ve pencereleri camlı temiz bir cami üzerimizde hoş bir izlenim bıraktı. Bize köyün öbür ucunda oldukça iyi bir yer gösterdiler ve güzel bir yemek sundular. Yol arkadaşım bulunduğumuz yer hakkında şu açıklamayı yaptı:

> Bu yöredeki dağlar bol ormanlarla kaplı olmakla beraber, vadiler oldukça çıplak... Kırka Köyü'nün halkı buğday, arpa ve afyon yetiştiriyor. Bu yıl kuraklık nedeniyle afyon iyi ürün vermemiş. Ev sahibimiz sadece toplam 80 dirhem[175] ürün alabildiğini söyledi.

Stewart, Frigya mezarlarının bulunduğu bölgedeki önemli yerleşimlerden söz ederken, hiçbir mesafe ve yön belirtmemiştir. Nitekim eskiden Yapıldak'ın nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Bu eksiği tamamlamak için, ben buraların topografyasını daha ayrıntılı olarak saptamayı görev edindim ve başka gezginlerin de söz ettikleri Gheriss [Geriş?] hakkında bilgi edinmeye çalıştım. Bu yerleşimin, buradan dört saatlik mesafede, Kütahya yolu üzerinde, Kütahya ile Eskişehir arasındaki sınırda bulunduğunu öğrendim. Ayrıca Afganköy [Avganköy?] hakkında da bize kimse bilgi veremedi. Bu isim, sonundaki köy hecesi nedeniyle bir yer ismi sanılabilir. Oysa Stewart bu isimden bir yerleşim olarak değil de, bir Türkmen soyu olarak söz etmektedir. Bu konuda bilgi edinmek için sorguladığımız kişiler, belki de bu sözcüğün Agiköy [?] olabileceğini ve bizim yolumuzun geçtiği yerden bir buçuk saat ötede böyle bir köyün bulunduğunu söylediler. Biz gerçeği öğrenebilmek için bu köye uğramayı ve yolumuzu uzatmayı göze alamadık. Çünkü en kısa yoldan bir an önce İstanbul'a ulaşmak zorundaydık. Aksi gibi o gece ve ertesi gün hava öyle soğudu ki, atlarımız yarı açık ahırda çok üşüdüler ve güçlerini yitirdiler. Bu nedenle ancak saat sekizde yola çıkabildik.

Sağ tarafımızda engebeli bir arazi uzanıyordu, solda ise on dakikalık mesafede ormanla kaplı sıra halinde tepeler yükseliyordu. Önce kuzey 15 derece doğu yönünde ilerledik ve saat 8.20'de kuzey 40 derece doğu yönüne döndük. Saat dokuzda bir geçide girdik. Sol taraftaki bir vadiden

175 Burada bir yanlışlık olmalı bir dirhem 3,207 gr olduğuna göre 80 dirhemlik bir hasıla anlamsız görünüyor –ed.n.

gelen bir dere de buradan geçiyordu. Yolumuzun üzerinde bir Yörük köyü vardı. Beş dakika sonra derenin üzerindeki bir köprüden karşı tarafa geçtik ve derenin sol yakası boyunca yokuş aşağı inmeye başladık. Saat 9.30'da kuzey 15 derece batı Yönündeki geçitten çıkıp bir vadiye ulaştığımızda, dere sağ tarafımızdaki ağaçların arasına girdi ve yoluna devam ederek saat 9.40'ta bizden uzaklaştı. Biz batıya doğru döndük ve başka bir güzel akarsuyun üzerinden geçtik. Oradan kuzeye döndük (9.45) ve tekrar kuzey-kuzeydoğu yönüne saptık (9.50: kuzey 30 derece doğu). Burada meşe çalılarıyla kaplı bir zemin üzerinde ilerlemeye başladık. Saat ondan itibaren de

kuzey yönünde bu engebeli arazideki meşe çalıları arasından yola devam ettik. Saat 10.30'da, kuzey 15 derece doğu yönüne döndük. Bundan sonra yolumuz oldukça çıplak bir vadiden geçti. Burada sütun parçaları ve eski kalıntılarla dolu bir mezarlık görmemiz, bir zamanlar Nacoleia Kenti'nin bu dolaylarda bulunduğunu gösteriyor ve bu kentin adını taşıyan yazıtların Seyitgazi'de bulunuşunu da açıklıyor. Çünkü söz konusu kent ile o harabelerin bulunduğu yer arasında bu derin vadi yoluyla bağlantı kurulması mümkündü. Nitekim buradan iki km kadar uzakta bir yaylanın yamacındaki o yer, bulunduğumuz noktadan bakıldığında, bir güzel bir tablo gibi açıkça görülebiliyor. Zaten Osmanlıların, binalarını süslemek için, eski yazıtların bulunduğu taşları çok uzaklardan bile taşıyıp getirmekten kaçınmadıkları bilinmektedir. Nitekim biz burada üzerine Nicoleia adı işlenmiş bir yazıt bulamadık. Bundan sonra rastlayacağımız bir kent harabesinin Nicoleia Kenti'nin kalıntısı olup olmadığından emin değilim. Ama bu kentin Prymnessos'un batısında ve yakından geçen bir yolun kenarında olduğu da kesin. Tam da burada gök gürleten Zeus'a adanmış iki yazıt bulmamız, vaktiyle bu dolaylarda yerleşmiş olan bir topluluğun kent merkezinin ve tapınağının yer almış olabileceği tahminini destekledi. Diğer harabe grupları için de aynı durum geçerliydi. Belki de bu yerleşim etrafa dağılmış birçok küçük topluluktan ibaretti. Sözünü ettiğim yazıtlardan biri, sığır başları deseni ile süslü bir adak sütununun üzerindeydi ve bu yaylada kurak geçen bir mevsimin hayvan besiciliğini ne kadar kötü etkilediğinden söz ediyordu. Bu dolaylarda bulunan anıtların üzerindeki kısa ve özlü yazıların çoğu buna benzer konuları içermektedir. Biz oralardan geçerken, çevredeki tarlalar özenle sürülmüş ve ekilmişti. Hatta tarlalardaki taşlar bile toplanmıştı. Buna rağmen yolumuzun geçtiği yerde terk edilmiş bir köyün harabesi, bu dolaylarda zaman zaman sıkıntı yaşandığını göstermekteydi.

Biz vadiden yavaş yavaş yokuş yukarı çıkarak saat 11.10'da tepede, yüzeyi yarıklarla kaplı bir düzlüğe ulaştık ve saat 11.27'de gene tam doğuda Seyitgazi'yi açıkça görebildik. Üç dakika sonra bir bina harabesi önünden geçtik. Burası büyük bir olasılıkla vaktiyle bir tapınaktı ve yıkıntıların arasında Gök Gürültüsü Tanrısına adanmış yazıtlar vardı. Burada on dakika

kadar oyalanıp, harabeyi inceledik ve hemen sonra tekrar yola devam ettik. Bir dereyi geçip yokuş yukarı ilerledik. Burada dikkatimizi çeken durum, bu yörede yaşamış olan eski halkların alçak arazide yerleşmiş olmaları, yeni halkların ise yerleşimlerini yüksek yerlerde kurmayı yeğlemeleridir. Saat on ikiye doğru Secak [?] adında bir köye ulaştık. (Dr. Mordtmann'a göre, buranın adı Sicar [?] olmalıymış. Belki de bir yanlışlık söz konusudur?) Burada bir kubbeyle kaplı çok büyük bir bina ve çok uzaklardan bile görülebilen iki dev boyutlu kavak ağacı dikkatimizi çekti. Kubbeli binanın içinde, iki türbe ve bir imaret bulunmaktadır. Binanın yapımında çok sayıda eski yapı malzemesi, özellikle Frigya tarzında zengin bezemeli güzel sütun başlıkları kullanılmış. Böyle büyük ölçüde ve değerli malzeme ancak Asurluların yerleştikleri yerlerde ve Frigyalıların mezarlarında bulunur. Bugüne kadar korunabilmiş İyonya yapılarında artık bunlara rastlanmamaktadır. Biraz ötedeki mezarlıklarda da çok eskiden kalma yapı malzemesine rastladık. Ben, bu ülkenin arkeolojisi ile ilgilenen gezginlere, burada araştırma yapmalarını öneririm.

Biz iki Avrupalı, atlarımızı hızlandırıp, çıplak yayla üzerinden kuzey 30 derece doğu yönünde ilerleyerek, harabelerdeki incelemelerimizi yaptık ve önden gitmiş olan yardımcılarımıza yetiştik. Saat 12.15'te yayladan aşağı doğru inerek alçaklardaki bataklık vadiye ulaştık. Sağ tarafımızda hafifçe yükselen arazide gene bir mezarlık vardı. Sol tarafımızda, bataklığın üzerinden karşı tarafa geçmeyi sağlayan bir setin kenarında küçük, güzel bir dikit gördük. Üzerindeki yazıt çok ilginçti ve burada sık sık rastlandığı gibi, bu da tanrı Zeus'a adanmıştı. Ama tanrının adına "gök gürleten" sıfatının dışında "muzaffer baba" sıfatı da eklenmişti. Daha doğrusu, ben bu yazıttaki sözleri böyle yorumladım.

Az sonra, saat 12.30'da Ayvalı Köyü'ne[176] ulaştık ve buradaki köylülerden, bize hafif bir kahvaltı hazırlamalarını istedik. 38-40 hanelik Ayvalı Köyü, bulunduğu tepenin güneye bakan yamacındaki bahçelerde bol bol yetiştirilen ayvalardan ötürü böyle adlandırılmaktadır. Burada gördüğümüz kalıntılardan anlaşıldığına göre, antikçağda burada Dionysos kültü de çok yaygınmış. Ama günümüzde bu çevrede üzüm yetiştirilmediğinden,

176 Ayvalı, Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

şarap da üretilmiyor. Kahvaltımız hazır oluncaya dek köyün çevresinde dolaşmaya çıktık ve geldiğimiz yoldan geri dönerek biraz ilerde, bataklığın karşı tarafındaki tepecikte bulunan mezarlıkta yazıt bulunup bulunmadığını araştırdık. Nitekim hem çok ilginç hem de zevkle işlenmiş birkaç dikit bulduk. Özellikle bunlardan birinin dört yüzünde çok güzel kabartmalar görülmekteydi. Yüzeylerin birinde, Dionysos'a adanmış yazıtın bulunduğu yerde, bu tanrının batı ülkelerinde rastlanandan daha faklı bir görüntüsü vardı: Alışılagelmiş süslerin dışında sırtında kanatlar da görülüyordu ve elinde üzüm salkımları tutuyordu. Sol tarafında da bir çocuk duruyordu. Dikitin diğer yüzü asma fidanları kabartmalarıyla süslenmişti. Diğer iki yüzeyin birinde bir kadın büstü, diğerinde ise çok zarif bir şarap testisi görülüyordu. Bu dikitin üzerindeki süslemeler alışılagelmişin dışındadır. Diğer anıtsal dikitlerin çoğu sığır kafası kabartmalarıyla süslenmiştir. Bu da Frigya topraklarında hayvancılığın sanıldığından çok daha yaygın olduğunu göstermektedir. Böylece sık sık görüldüğü gibi, şimdi de buradaki küçük arkeolojik bulgu kırıntılarından hareketle, bir yörenin coğrafyası ve kültür tarihi hakkında önemli bilgiler edinmiş olduk.

Ayvalı Köyü sakinlerinin oldukça varlıklı oldukları izlenimini aldım. Bu köyden saat 1.30'da ayrıldık ve kuzey 20 derece doğu yönünde yolumuza devam ederek bir yokuştan sonra çıplak ve engebeli bir yaylaya ulaştık. Burada büyük bir koyun sürüsü yayılmış, otluyordu. Aralarında birkaç deve de vardı. Oysa bu dolaylarda develere nadiren rastlanmaktadır. Saat 2.08'de, kuzey 10 derece doğu yönüne doğru yola devam ettik ve saat 2.30'da hafifçe batıya doğru saparak güneydoğudan gelmekte olan daha işlek bir yola kavuştuk. Solumuzda bulunan yüksekçe bir tepenin yamacındaki Çalı Köyü'ne girmeden küçük bir geçidi aştık ve yeşillikler arasından yavaş yavaş bir tepeye çıkmaya başladık. Hayvan otlatmaya çok elverişli olan bu topraklarda saat 3.15'te bir harabe alanına rastladık. Burada etrafa saçılmış olan molozların arasında anıtlardan kalma çok güzel taşlar da vardı. Yazıtları kopya etmek için bir süre oyalandık. Yolumuzun devamında, sol tarafımızdaki tepelerin dibinde bulunan Altenus veya Altinus [?] adındaki köyün yakınından geçtik. Dr. Mordtmann bu köyün antikçağdaki durumundan söz ederek şunları söyledi:

Akşam üzeri öğrendiğimize göre, Altinus dolaylarında toprak altından çıkarılan bazı taşlar ve yazıtlar, yakın bir yerde yapılmakta olan hamamın duvarları örülürken kullanılmış. Bu da, Altinus'ta veya yazıtları kopyaladığımız meydanda eskiden önemli bir yerleşimin bulunduğunu gösteriyor. Ama şimdi bu yerleşimin adı saptanamıyor.

Yolumuzdaki hareketlilik giderek arttı. Sık sık Eskişehir yönünden gelen tütün yüklü arabalarla ve yayalarla karşılaşıyorduk. Sol tarafımızdaki tepeler de bir sıra halinde devam ediyordu. Biraz ilerde kalker kayaları arasındaki bir geçide ulaştık. Bundan sonraki arazi oldukça düzgündü, ama çevrede hareketlilik yoktu. İlerde kimi alçak, kimi yüksek tepeler görülüyordu. Saat 4.15'te yolumuzdan sola, yani kuzey yönüne doğru saptık ve Karabasar [?] Köyü'nde[177] geceyi geçirmek üzere dizi halinde uzanan tepelerin önündeki yükseltilere doğru ilerledik. Buralarda gene meralara yayılmış olan sığır sürüleri ortalığı şenlendiriyordu. Sat 4.35'te batı yönüne dönerek saat beşte hedefimiz olan köye ulaştık.

Çok hoş bir görünümü olan Karapazar Köyü dar bir vadinin girişinde bulunuyor. Aynı vadinin biraz yukarılarında, bir saatlik mesafede Andan [?] adıyla bilinen başka bir köyün dolaylarında antikçağlardan kalma harabelerin bulunduğunu söylediler. Haritalarda yanlışlıkla Karaşehir olarak adlandırılmış olan Karapazar Köyü oldukça yeni kurulmuş bir yerleşim. Burada yaşayanlar yaklaşık 40 yıl önce Afyonkarahisar'dan buraya göç etmişler. Ama burada antikçağda da bir yerleşimin bulunduğuna eminim. Köyün girişinde çok güzel bir adak sütunu görülüyor. Bu sütun, Plusios ve Perseus adında iki kardeş tarafından atalarına ve Gök Gürültüsü Tanrısı Zeus'a adanmış... 50 hanelik köyün evleri, buradaki halkın gereksinimi doğrultusunda taştan inşa edilmiş. Burada arpa ve buğday dışında afyon da yetiştiriliyor. Fakat köylüler, afyon üretiminin yedi yıldır başarılı olmadığını söylüyorlar. Ben burada toprağın çok verimli olmadığı izlenimini aldım. Ev sahibimizin dediğine göre, ekilen tohumların ancak üç-yedi katı kadar ürün alınabiliyormuş. Anadolu'da yaşayan Osmanlı halkı Hacca gitmeye pek de meraklı değil ve köylerde hacı denen kişilere nadiren rastlanıyor. Ama bizi ziyarete gelen köylülerden

177 Karapazar, Eskişehir'in Odunpazarı İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

biri, Mekke'ye ve Mısır'a gittiğini söyleyerek, gezip gördüğü bu yerleri anlattı. Bu köyde yaşayanların çoğu uzun boylu ve sağlam yapılı insanlar. Dr. Mordtmann bu köyün adının Karataş olduğunu ileri sürüyor. Belki de köyün resmi adı budur. Ama köylüler buraya Karapazar diyorlar.

Eskişehir'de

17 Aralık Cuma - Hava giderek karakışa dönüşmüş ve gece boyunca çok kar yağmıştı. Sabah erkenden yola çıktığımızda şiddetli bir kuzey rüzgârı yüzümüze vuruyordu. Bu durumda çevreyi incelememiz olanaksızdı. Biz de şimdiye kadar gördüklerimizle yetinmeyi kabul edip, anayola çıkmayı başardığımıza bile sevindik. Sivrihisar'dan beri her türlü zorluğa katlanarak yorgun düşmüş olan atlarımızın gücü yettiği kadar hızlı yol alarak, ağaçsız, yüksek bir yaylayı aştık ve dik bir yokuştan inerek üç saat on dakika sonra eskiden Dorylaeum denen ve günümüzde Eskişehir adıyla bilinen kente ulaştık. Hava o kadar soğuktu ki, bir zamanlar haçlı seferlerine katılanların bu bölgeden geçerken sıcaklık ve kuraklık yüzünden, açlıktan ve susuzluktan ölmek korkusu yaşadıklarına inanamıyorduk. Oysa onlar daha sonra bundan daha da korkunç bir düşmanla savaşmak zorunda kalacaklardı... Kente ulaşır ulaşmaz hemen menzilhaneye[178] gittik ve yolculuğumuzun devamı için gereken atları temin etmeye çalıştık. Bu kentteki büyük camilerin çok etkileyici bir görünümü olmakla beraber, sokaklar çok ıssız ve sessizdi, kent sanki terk edilmiş gibiydi. Ama belki de günün cuma olması nedeniyle etraf böyle sessiz ve sakindi. Biz bu kentte sekiz-on minare saptadık ve sadece bir tek büyük cami gördük... Kent iki ayrı bölümden oluşuyor. Bunlardan biri kent halkının oturduğu semt, diğeri ise pazar yeri. Her iki semtin arasında yarım saatlik yol boyunca uzanan taştan yapılma bir set var. Eskişehir'in ünlü hamamları pazar semtinde... Almanya'da çok değer verilen lületaşının çıkarıldığı maden ocakları kentten yedi-sekiz saat uzakta, Sivrihisar yönünde bulunuyor. Bu maden ocaklarının işletilmesi, kira karşılığında Bilecikli Rumlara ve Ermenilere teslim edilmiş. Yol arkadaşımın bildirdiğine göre, Devlet, üretilen malın değerinden yüzde on oranında vergi alıyormuş.

178 Menzilhaneler eskiden kervanların, yolcuların günlük yürüyüşlerini tamamlayıp geceledikleri, ihtiyaçlarını giderdikleri, hayvanlarını değiştirdikleri konak yerleriydi –ed.n.

Atlarımızın bakımı yapılırken, biz de kent içinde biraz dolaşmaya çıktık ve çeşmelerde ya da diğer bazı yapılarda kullanılmış olan eski Roma döneminden kalma yontuları ve kabartmaları inceledik. Bunlardan biri çok ilginçti: Üzerinde birbiriyle savaşan iki aslan ve ayıdan ibaret bir grup resmedilmişti. Bir başka kabartmada da tuhaf bir tapınak resmi vardı.

Öğle vakti yeniden yola çıktık. Atlarımızın sağlıklı ve güçlü olmalarına güvenerek, eğer hava çok bozmazsa, aynı gün Söğüt'e ulaşabileceğimizi umuyorduk. Ama ne yazık ki yolda yeniden tipiye tutulduk ve üç saat yirmi dakika sonra bir dağın eteğindeki İt Burnu[179] denilen yerde geceyi geçirmek zorunda kaldık.

Önce Porsuk Çayı'nı aştık, daha sonra birbiri arkasından çeşitli köylerden geçtik Eskişehir'den bir saat mesafede, yolun sağında Karaşehir, yolun solunda bir tepenin üzerinde Kariçe denen eski bir kale bulunuyor. Asıl adı Karacahisar olduğu halde, halk ağzında adı Kariçe'ye dönen bu kale, Osmanlıların ilk işgal ettikleri yerlerden biridir. Sultan I. Osman'ın [Osman Gazi] babası Ertuğrul, H. 684 (1285) yılında bu kaleye saldırmış ve Sultan I. Osman kaleyi H. 687 (1288) yılında ele geçirmiş. Bu dönemin tarihi öylesine karışık ve karşıt bilgilerle dolu ki, aslında yeniden araştırmalar yapıp gerçek olayları baştan yazmak gerekiyor... Yolumuzun devamında, bir buçuk saat sonra solda Söğütönü adı verilen yerden geçtik, üç buçuk saat sonra gene solda sıradağların girişinde Keskin, dört saat sonra yolun sağında, dağların arasında Eiros. İt Burnu adı verilen yerde bir zamanlar I. Osman'ın kayınpederi olan Şeyh Edebali yaşamaktaydı. Zaten bu yöre Osmanlı Devleti'nin beşiği sayılmaktadır ve I. Osman'ın biyografisinde buradaki her yerleşimin adı geçmektedir (Dr. Mordtmann).

Kötü hava koşulları nedeniyle yolculuğumuza ara verip geceyi geçirmek üzere uğradığımız dağ köyünde bize verilen mekân hiç de rahat değildi. Bizi, her an çökeceğini sandığımız harap bir merdivenden bir evin üst katına çıkardılar ve çok soğuk bir oda verdiler. Ev sahibimiz büyük bir hüzün içindeydi, çünkü kısa süre önce tek oğlu askere alınmıştı. Her an kopması beklenen savaşın korkusu bu evi de sarmıştı. Oysa Avrupa'da pek az kişi böyle bir olasılıktan haberdardı. Köyün içinde dolaşırken, yollar

179 Eski adı İt Burnu olan Uludere, Eskişehir'in Tepebaşı İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.

bomboştu, sadece bir Ermeni ile karşılaştık. Bu adam da buradan iki saat ötede bulunan 500 hanelik Çalkara Köyü'nden[180] gelmişti. Bizi ziyaret etmek isteyenler, yoğun tipi yüzünden evlerinden dışarı çıkmaktan vaz geçtiler. Ertesi günü de yollardaki kar tabakası o kadar kalındı ki, aşılması çok zor olan dağ geçidinde bize rehberlik edecek deneyimli ve bilgili birini bulmak gereğini duyduk. Yer yer çok kalın katmanlar halinde yığılan karın engellemesi yüzünden çok yavaş ilerliyorduk. Dik yokuşlarda ve kaya çıkıntılarında soğuk daha çok hissediliyordu. İkinci derbentten hemen sonra Domaniç'in doruğunu aşarken, karla kaplı dağ yollarında güçlükle ilerleyen bir katır kervanı ile karşılaştık. Daha sonra yokuş aşağı inerek Söğüt'e ulaştık. Hava öylesine soğuk ve sertti ki, Sultan Osman'ın babası Ertuğrul Bey'in kabrini ziyaret etmeye hevesimiz kalmadı. Dr. Mordtmann'ın dediğine göre, bir ağacın adı olan söğüdün Farsça karşılığı "bid"miş.

Bilecik'te

Saat iki dolaylarında yolculuğumuzun devamı için temin ettiğimiz atlarla yeniden yola çıktık. Yolumuzun iki saat daha uzamasını göze alarak Bilecik'ten geçmeye karar verdik, çünkü posta yolu da buradan geçiyordu. Posta seferleri Söğüt ile Bilecik arasında sekiz saat sürüyor. Biz dört saatte Yeniköy'e[181] ulaştık. Buradan sonra batıdan doğuya doğru uzanan ve dut ağaçları yetiştirilen olağanüstü güzellikte bir vadiyi aştık. Bu vadinin içinden Çeltoluk (Çeltik?) adı verilen bir akarsu geçmektedir. Vadinin batısında Aşağı Köy[182] bulunmaktadır. Buradan itibaren Bilecik'e doğru arazi yükseldiğinden vadiyi yaran derin bir uçurumun etrafından dolaşmak zorunda kaldık. Vadinin kenarındaki dik yarın üstünde kurulmuş olan 800 hanelik geniş yerleşimin evlerinin her biri üç katlı olmakla beraber, duvarların ahşap çerçeveler arasına kerpiç doldurularak yapılmış olması, pek sağlam olmadıkları izlenimini yaratıyor. Buralarda yoğun bir hareketlilik dikkati çekiyor ve çevrede birçok büyük fabrika görülüyor. İpek dokumacılığı bu bölgede önemli bir yer tutuyor ve bu sanayi tamamen Ermenilerin elinde. Bundan ötürü de bu yerleşimde Ermeniler çoğunlukta. Böyle olması, bizim

180 Çalkara bugün, Eskişehir'in Tepebaşı İlçesi'ne bağlı bir mahalledir –ed.n.
181 Yeniköy, Bilecik'in Merkez İlçesi'ne bağlı bir beldedir –ed.n.
182 Aşağıköy, Bilecik'in Merkez İlçesi'ne bağlı bir beldedir –ed.n.

işimize yaramadı, çünkü geceyi geçirebileceğimiz bir yer bulmakta büyük güçlük çektik ve yiyecek temin etmemiz de mümkün olmadı. Bize her yerde kuşkuyla davrandılar ve onlardan hiçbir konuda bilgi alamadık. Kısacası burası bizim için en kötü konaklama yeri oldu...

İznik'te

Ertesi günü büyük bir gayretle yola çıktık ve çok ilginç bir araziden geçen berbat yollardan, eski adı Nicea olan İznik Kenti'ne doğru ilerledik. Vezirhane'de[183] ve Lefke'de[184] kısa birer mola verdik. Burada bulunan büyük, hatta heybetli diye nitelendirilebilecek han, gayet sağlam olarak yerinde duruyorsa da, tamamen terk edilmiş durumda... Lefke [Osmaneli], 250 hanelik önemsiz bir yerleşim ve halkının yarısı Rum, yarısı Türk. Burada sadece atlarımızı değiştirmeye yetecek kadar kısa bir süre kaldık ve havanın biraz düzelmiş olmasını fırsat bilerek, hemen gene yola koyulduk. Bu sayede hava kararmak üzereyken İznik'e ulaşabildik. Bahar ve yaz aylarında, güneş battıktan sonra, bataklıkla kaplı olan bu araziden geçmeyi kimseye tavsiye etmem. Çünkü bataklıktan çıkan sağlığa zararlı gazlar çok tehlikeli olabilir. Ben daha önceki Anadolu seyahatimde, tarihte çok önemli bir yeri olan bu kenti ziyaret edememiştim. Bu yolculuğumda kentin surları ve kapıları üzerimde derin bir etki bıraktı. Yerli halk, bu yapılar nedeniyle kente Cenevizlik adını takmış, yani burayı Cenevizlilerin kenti sayıyor. Nitekim Türkler, Osmanlı Devleti kurulmadan, daha doğrusu çok değer verdikleri Sultan Murad'dan önceki döneme ait ve ortaçağdan kalma yapıların Cenevizliler tarafından inşa edildiğini söylüyorlar. Kentin resmi adı İznik. Muhtemelen Bizans dönemindeki Nicaea adı, Türk halkının ağzında değişerek İznik adına dönüşmüş. Eski önemini yitirmiş olan bu kentin tam ortasındaki mahalle, diğerlerinden çok daha canlı ve hareketli... Burada çok güzel bir karaağacın yükseldiği meydanda Müslüman üslubuna göre yapılmış bir çeşme bulunmaktadır. Posta atlarının değiştirildiği, Menzilhane de buradadır. İznik'in başkente giden önemli yolun üzerinde olması, bu kente biraz

183 Vezirhan, Bilecik'in Merkez İlçesi'ne bağlı bir beldedir –ed.n.

184 Osmaneli, Güney Marmara'da Bilecik'in bir ilçesidir. Osmaneli ilk çağda Mela ya da Gallos olarak anılıyordu. Helenleşme çağında kentin adı Melagina dönüşmüştür. Daha sonraki dönemlerde de Lefke diye anılmıştır. 1913'te Osmaneli adını almıştır –ed.n.

canlılık katıyor, çünkü bütün gece boyunca burada gelen, giden eksik olmuyor. Ama bu yerleşimin başkente yakın olması, buradan geçen yolcuların ihtiyaçlarını temin etmelerini zorlaştırıyor. Yol arkadaşım Dr. Mordtmann, bundan önceki yolculuklarında ve özellikle önemli ulaşım yollarında yaptığı bu gözlemi şöyle açıklıyor:

> Bunun nedeni çok basit: Başkentte yiyecekler çok pahalıya satıldığı için, çevredeki üreticiler, mallarını orada satmayı tercih ediyorlar ve uzun mesafeler kat etmek pahasına da olsa, ürettikleri malları başkente taşıyorlar. Bulundukları yerlerde İstanbul'da satılamayacak malzemeyi ve sadece çok az bir miktarını alıkoyuyorlar. Bundan ötürü böyle yerlerde yolcunun her ihtiyacını karşılaması mümkün değil. Bazen burada yaşayan insanlar da bu nedenle çok sıkışık durumda kalıyorlar ve kendi gereksinimlerini karşılamak için ürettikleri malzemeyi İstanbul'dan satın almaları gerekiyor...

Burada bize yeni yapılmış ahşap bir binada, çok küçük de olsa, temiz bir oda verdiler. Burada dinlenirken, yaptığımız yolculuğu anımsayarak, yaşadıklarımızı gözden geçirdiğimizde, sonuçtan çok memnun kaldık...

Ama meğer yolculuğumuzun en zor ve en kötü kısmını henüz atlatmamışız! Önümüzdeki günlerde en büyük güçlükler ve aksilikler bizi beklemekteymiş...

Ertesi sabah dondurucu bir soğuğa rağmen, hava oldukça temizdi. Ama giderek gökyüzünü kalın bulutlar kapladı. Biz gene de ortaçağ tarihinde önemli bir yeri olan bu kenti gezip surlarını görmek için dışarıya çıktık. Kentin surlarının değişik dönemlerdeki Bizans imparatorları tarafından inşa ettirilmiş olduğu, kulelerinin farklı üslubundan anlaşılıyor. Kulelerin bazıları yuvarlak, bazıları köşeli... Duvarların yapımında eski yapılardan kalma yapı malzemesi, özellikle de büyük boyutlarda mermer bloklar kullanılmış...

Gezimiz sırasında tipi birden şiddetlenince, etrafımızı göremez olduk. Çevredeki dut bahçeleri surların çok yakınlarına kadar uzandığından, duvarları incelememiz zorlaşmıştı. Zaten şimdiye dek bu surlar birçok

yazar tarafından incelenip anlatılmıştır ve Dr. Mordtmann'ın kütüphanesinde, bu surların tarih boyunca nasıl geliştiğine dair çok yeni bilgileri içeren yazılar bulunmaktadır. Bu nedenle gezimizi kısa keserek geceyi geçirdiğimiz eve geri döndük.

Yeniden yolumuza devam edebilmek için bir süre beklemek zorunda kaldık. Çünkü önce Tatar adı verilen koca göbekli atlı ulağın beraberindekilerle birlikte yol hazırlığı yapması gerekiyordu. Bu adamların her yerde öncelik hakkı olduğundan, ancak Tatar yola çıktıktan sonra sıra bize geldi. Havanın kötülüğü bizim bir süre daha burada kalmamız için yeterli bir neden değildi. Her birimizin hedefi aynı olmakla beraber, izleyeceğimiz yol tamamen farklıydı. Tatar, Hereke üzerinden karayoluyla başkente gidecekti. Oysa biz, Karamürsel'e kadar gidip, orada İzmit'ten gelen buharlı gemiye binebilmeyi umuyorduk. Ama meğer kaderimiz gereği kara yolculuğunu sürdürmeliymişiz... Gebze'de yeniden eski yol arkadaşımıza rastladık.

Kısacası, İznik'ten Karamürsel'e kadar gitmek, yolculuğumuzun en zor safhası oldu ve karşılaştığım zorluklara dayanabilme gücünü bana veren, 1855 yılının kavurucu yaz mevsiminde Sahra'ya yaptığım yolculuğun tam tersi olmasıydı. Tüm gün boyunca yoğun kar yağışı devam etti ve dondurucu soğuk nedeniyle çok zorlandık. Dağların tepesinden geçen bozuk yol çok tehlikeliydi. Burada yolun geçtiği yerleri ancak yöreyi çok iyi tanıyan bir rehber bulabilir. Dağın doruğuna ulaştığımızda, yolun en tehlikeli bölümünü geride bıraktığımızı sanmıştık. Oysa dağdan körfezin kıyısına inerken daha büyük zorluklarla karşılaştık ve dayanma gücümüz tükenme raddesine geldi. Yokuş aşağı ilerlerken, çevredeki kar, yarı erimiş buz parçaları halinde etrafa dağılmaya başladı. Şiddetli rüzgâr, bu keskin buz parçalarını yüzümüze savuruyordu. Böylece perişan bir halde Karamürsel'e ulaştık. Ama ısınabileceğimiz bir ocak bile bulamadık, sadece bir mangalın başında oturmakla yetinmek zorunda kaldık. Yolların kötülüğü nedeniyle fazla zaman kaybetmiştik ve akşam karanlığı bastırmak üzereydi. Açlığımızı giderecek bir yiyecek de bulamıyorduk. Yukarıda açıkladığım nedenlerden ötürü bu yerleşimde zaten yiyecek maddeleri kıttı. Ertesi günü bir an önce burayı terk etmek niyetindeydik. Ama kötü hava şartlarından ötürü, İstanbul'dan beklenen buharlı

gemi gelemeyebilirdi. Bu endişeyle bir tekne kiralayıp Hereke'nin yakınında bulunan Dilbaşı[185] adındaki buruna deniz yoluyla geçmeye karar verdik. Orada posta beygirleri bulabileceğimizi umuyorduk, çünkü bir zamanlar posta işletmesinin durağı orasıydı ve Gebze'ye kadar at kiralamak mümkündü. Ama İzmit'e kadar her gün buharlı gemi işlemeye başladığından beri, bu posta durağı kaldırılmıştı. Biz bir kayık bulup bir buçuk saat süren deniz yolculuğundan sonra, karaya çıktığımızda, büyük bir talih eseri olarak, az önce ulaşmış olan bir posta tatarı (atlı posta ulağı) atına binip dörtnala oradan uzaklaşmak üzereydi. Ona, Gebze'ye bir haber iletip, bize hemen birer at göndermelerini söylemesini tembih ettik. Böylece öğleden sonra saat dörtte atlarımıza kavuştuk. Bu bekleme de çok sıkıcı geçmişti, çünkü endişelerimizi biraz olsun yatıştırabilmek için karnımızı doyurmak bile mümkün olmadı. Yiyecek alacak paramız varken, açlıktan ölebilirdik. Çünkü burada altınlarımızı bozduramıyorduk. Hatta küçük bir kent sayılan Karamürsel'de bile, kendimize bozuk para temin etmek için altın paramızı bozdurmak çok zor olmuştu. Ve bunu orada yapmamış olsaydık, açlıktan ölmemizin sorumlusu kendimiz olacaktık. Artık yanımda sadece 5 para kalmıştı. Bu parayla birkaç ceviz satın aldım. Burada satın alabileceğim tek şey olan kahve bile paramızın yetmeyeceği kadar pahalıydı. Oysa bir fincan sıcak kahve bu soğukta bize güç verecekti. Aslında yolculuğumuz boyunca yanımızda daima bozuk para bulundurmaya çok önem vermiştik. Böyle bir tedbir, bu memleketin iç bölgelerinde yolculuk yapanlar için çok büyük önem taşımaktadır. Bulunduğumuz küçük limanda yaklaşık on sahil gemisinden tahıl boşaltılıyordu. Sanırım bu tahıllar devlet malıydı.

Atlarımızı teslim alır almaz yola çıktık. Gebze'ye ulaştığımızda, oranın kurnaz posta müdürü bizi alıkoymaya çalıştıysa da, fazla oyalanmadan yola koyulduk. Gece yarısından sonra saat ikide, tenimize kadar ıslanmış ve yorgunluktan bitkin halde Üsküdar'a ulaştık. Bu sayede ertesi gün ilk vapurla İstanbul'a geçmemiz mümkün oldu.

185 Diliskelesi veya Dil Burnu: Diliskelesi'nin en önemli özelliği İzmit Körfezi'nin karşı kıyıya en yakın yerinin burada olmasıdır. Hersek Burnu ile Diliskelesi arasındaki deniz mesafesi çok kısa olduğu için Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları zamanında önemli yerleşim yeri olan Bursa ve İznik'e en kısa ve hızlı yoldan ulaşım bu noktadan sağlanmıştır. Günümüzün Osman Gazi Köprüsü de bu iki burnu birleştirmektedir –ed.n.

Bu yolculuğu bir bütün olarak değerlendirdiğimde, sonuçtan çok memnundum. Aslında bazı incelemelerime daha fazla zaman ayırabilmeyi isterdim. Ama gene de 1847'de Suriye'den İstanbul'a giderken Anadolu'nun güney ve batı sahillerindeki bölgelere uğramak için büyük zikzaklar çizerek yaptığım yolculuk sırasında, doğası ve tarihi bakımından çok zengin ve ilgi çekici olan bu yarımada hakkında edindiğim izlenimleri şimdi daha farklı bir zemine oturtabiliyorum. Gördüklerim ve yaşadıklarım, giderek birbirini tamamlamış bir bütün haline gelmişti.

İstanbul'da dört gün kaldıktan sonra, Lloyd şirketinin bir buharlı gemisiyle Trieste'ye gittim. Bu yolculuğum genelde çok rahat geçti ve birçok ilginç kişiyle tanışmama vesile oldu. Yolcular arasında, Hindistan'da birçok kayalıkların fotoğrafını çektikten sonra Avrupa'ya dönmekte olan sanatçı Savoboda da vardı. Trieste'de ve Karst'ta çok güzel bir gün geçirdim. Vatanıma ulaştığımda, uzaklardan savaş sesleri duyulmaya başlamıştı.

> Dr. Mordtmann ile birlikte yaptığım bu yolculukta görüp kopyalarını çizdiğim yazıtların resimleri, bu konularla ilgili bir dergide, (büyük bir olasılıkla *Institutio archeologico di Roma* adlı dergide) yayınlanacaktır. Karşılaştırmalı coğrafyaya ilişkin konular daha şimdiden bu belgenin kapsamı içine alınmıştır.

Dizin

Za

Heinrich Barth 1858'de Alman Şarkiyatçı Andreas David Mordtmann ile birlikte Trabzon'dan Üsküdar'a uzanan bir Anadolu yolculuğuna çıktı. Bu yolculuğu ait kitabını *reise von Trebizond durch die nörtliche hälfte Klein-Asiens nach Scutari im herbst 1858* adıyla 1860'ta yayınladı. Sunduğumuz kitap bu eserin Türkçeye kazandırılmış halidir. İstanbul'dan Trabzon'a gemiyle ulaşan seyyahlar bundan sonraki yolculuklarını atla yaptılar ve Şebinkarahisar, Tokat, Turhal, Amasya, Alacahöyük, Boğazköy, Yazılıkaya, Yozgat, Kayseri, Ürgüp, Göreme, Uçhisar, Nevşehir, Gülşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Sivrihisar, Seyitgazi, Yazılıkaya, Eskişehir ve Bilecik'ten geçerek Üsküdar'a ulaştılar. Yazarlar yolculuk boyunca köy evlerinde konaklayarak, zamanın Müslüman veya Hıristiyan köylüleriyle sohbet ederek, yol boyunca sıralanan antikçağa ait eserlerin çizimlerini yaparak Anadolu'nun 19 yüzyıl ortalarına ait ayrıntılı bir tasvirini okurlara sunuyorlar. Anadolu halkının geçim kaynakları, iktisadi açıdan çökmekte veya genişlemekte olan şehirler, vali ve kaymakamlar, zaptiyeler, güçlü âyân aileleri, eşkıyalar, Anadolu'nun sunduğu birbirinden güzel manzaralar ve doğanın çeşitliliği, Müslümanlarla Hıristiyanların ilişkileri, iki yüze yakın sayıda dipnot ekleyerek hazırladığımız bu seyahatnamede okurlarla buluşmayı bekliyor.

SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN 978-605-105-172-7

9 786051 051727